

VOJENSKÁ HISTÓRIA

VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu
múzejníctvo
a archívniectvo

3/2018

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

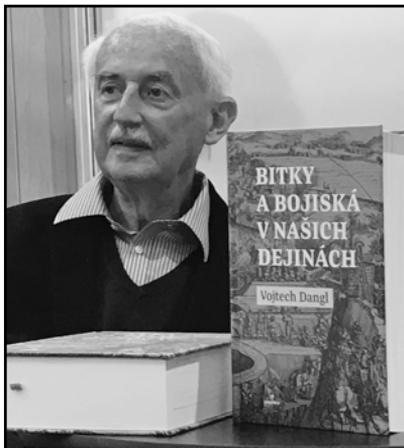
© Vojenský historický ústav, Bratislava 2018

www.vhu.sk

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť publikovaného časopisu nesmie byť reprodukováná alebo použitá a šírená v akejkoľvek forme a akýmikoľvek prostriedkami, elektronicky alebo mechanicky, vrátane kopírovania, digitalizácie alebo uchovávaná v akýchkoľvek informačných pamätiach, databázach a informačných pamätiach, databázach a informačných systémoch bez predchádzajúceho písomného súhlasu Vojenského historického ústavu a autorov.

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

Odišiel vojenský historik Vojtech Dangel

Dňa 8. júla 2018 vo veku 81 rokov skonol významný slovenský historik a priekopník slovenskej vojenskej historiografie PhDr. Vojtech Dangel, CSc.

Vojtech Dangel (narodený 15. apríla 1937 v Šahách) vyštudoval odbor história – filozofia na Karlovej univerzite v Prahe. V rokoch 1970 – 2004 pôsobil ako vedecký i riadiaci pracovník vo Vojenskom historickom ústave v Bratislave, potom až doteraz bol vedúcim vedeckým pracovníkom v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied.

Jeho vedecké, odborné i populárno-náučné práce – za všetky spomeňme aspoň Slávni vojvodcovia (1981), Bitky a bojiská – Od Wogastisburgu po Lamač (1984), Slovensko vo víre stavovských povstaní (1986), Armáda a spoločnosť na prelome 19. a 20. storočia (2007), Pod zástavou cisára a kráľa (2009), Vojvodcovia. 111 osobností dejín Slovenska (2012), ako aj posledná hutná a rozsiahla monografia Bitky a bojiská v našich dejinách (2017) – sa stretli s nevšedným čitateľským záujmom a naplnili hneď niekoľko cieľov: stali sa základom slovenských vojenských dejín i východiskom slovenskej profesionálnej vojenskej historiografie, poodhalili a zmapovali neprebádané úseky našich národných dejín a v neposlednom rade prispeli k prehĺbeniu historického vedomia slovenského národa. V práci historika sa vždy riadil záujmom historickej pravdy.

Je potrebné pritom vyzdvihnúť aj riadiace, koncepčné a programové zásluhy Vojtecha Dangla pri budovaní a činnosti Vojenského historického ústavu. Práve on sa najviac zaslúžil o založenie časopisu Vojenská história v roku 1997; od začiatku až doposiaľ bol podpredsedom jeho redakčnej rady.

Nemožno opomenúť ani ľudské a osobnostné kvality Vojtecha Dangla. Nielen čestnosť, pracovitosť a poctivosť znásobená zmyslom pre kritickú sebareflexiu, ale aj prirodzená autorita, priateľský a dobrosrdečný vzťah k spolupracovníkom a k celému okoliu, no i nemalá dávka životného optimizmu patrili medzi dominantné črty jeho osobnosti.

Čeť jeho pamiatke!

OBSAH

Štúdie

NOVÁKOVÁ, Lucia – ROHÁČ, Peter: Vojenstvo a náboženské rituály v antickom Grécku. I. časť	8
VALACHOVIČ, Pavol: Vnútorý nepriateľ očami židovského historika Jozefa Flavia	39
ANDRESOVÁ, Klára: Vojenské príručky raného novoveku jako předmět výzkumu historiografie vojenství a knihovědy. Tisky středovýchodní Evropy v kontextu evropské produkce	61
ČIČAJ, Viliam: Stravovanie hospitalizovaných príslušníkov armády vo vojenských zdravotníckych zariadeniach v 18. a na začiatku 19. storočia	81
PŮČÍK, Miloslav: Czechoslovakia and its Army in a Buffer Zone of “East-West” (Period: 1960 – 1968-August)	95

Dokumenty a materiály

VAVRUŠ, Ján: Trenčiansky doplnovací obvod a c.-k. 71. peší pluk v rokoch 1860 – 1882	127
PLAVEC, Michal: Zrod a první boje. Československé vojenské letectvo 1918 – 1919	142

Recenzie

SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena: Pramene k vojenským dejinám Slovenska II/2 1649 – 1711. (I. Graus)	162
---	-----

Bibliografia	164
Anotácie, glosy	181
Kronika	187

INHALT

Studien

NOVÁKOVÁ, Lucia – ROHÁČ, Peter: Militärwesen und religiöse Rituale im antiken Griechenland. I. Teil	8
VALACHOVIČ, Pavol: Der innere Feind gesehen durch die Brille des jüdischen Historikers Josephus Flavius	39
ANDRESOVÁ, Klára: Militärische Handbücher der frühen Neuzeit als Forschungsgegenstand der Historiographie des Militärwesens und der Buchkunde. Die Drucke Mitteleuropas im Kontext der europäischen Produktion	61
ČIČAJ, Viliam: Ernährung von hospitalisierten Armeemitgliedern in militärischen Gesundheitseinrichtungen im 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts	81
PÚČIK, Miloslav: Die Tschechoslowakei und ihre Armee in der Pufferzone “Süden – Osten” (im Zeitraum von 1960 bis August 1968)	95

Dokumente und Materialien

VAVRUŠ, Ján: Trentschiner Ergänzungsbezirk und das k. k. Infanterieregiment Nr. 71 in den Jahren 1860 – 1882	127
PLAVEC, Michal: Entstehung und erste Kämpfe. Die tschechoslowakischen Luftstreitkräfte 1918 – 1919	142
Rezensionen	162
Bibliographie	164
Annotationen, Glossen	181
Chronik	187

CONTENTS

Studies

NOVÁKOVÁ, Lucia – ROHÁČ, Peter: Militarism and Religious Rituals in Ancient Greece. Part I	8
VALACHOVIČ, Pavol: Internal Enemy through the Eyes of the Jewish Historian, Jozef Flavius	39
ANDRESOVÁ, Klára: Military Handbooks from Early Modern Period as the Research Subject of Military History and Book History. Prints of the East-Central Europe in the Context of European Production	61
ČIČAJ, Viliam: Catering of the Hospitalised Army Members in the Military Medical Facilities in the 18th and Early 19th Century	81
PÚČIK, Miloslav: Czechoslovakia and its Army in a Buffer Zone of “East-West” (Period: 1960 – 1968-August)	95

Documents and Materials

VAVRUŠ, Ján: The Trenčín Recruiting District and Imperial-Royal 71st Infantry Regiment in 1860 – 1882	127
PLAVEC, Michal: The Birth and First Fights. Czechoslovak Military Air Force 1918 – 1919	142
Reviews	162
Bibliography	164
Annotations, Glossary	181
Chronicle	187

ŠTÚDIE

VOJENSTVO A NÁBOŽENSKÉ RITUÁLY V ANTICKOM GRÉCKU. I. ČASŤ

LUCIA NOVÁKOVÁ – PETER ROHÁČ

NOVÁKOVÁ, L. – ROHÁČ, P.: Militarism and Religious Rituals in Ancient Greece. Part I. *Vojenská história*, 3, 22, 2018, pp 8-38, Bratislava.

The first part of the study deals with the analysis of the sacrificial rituals and their impact on the militarism of Ancient Greece. The oracles, as the part of the army, together with captains, determined the strategy before the important decisions to align them with the “will of the gods” based on the oracles’ signs. These included not only situations during the military campaigns themselves but also ahead of them. In this case, the oracles played a significant role, in particular the one in Delphi. However, the sacrifices were also important during crossing borders or rivers, along with the significant role of atmospheric phenomena such as the Solar or Moon eclipse.

Military History. Ancient Greece. Atmospheric Signs, Delphi, Sacrifice, Oracles, Militarism.

„Som povinný povedať to, čo vravia Gréci, ale všetkému veriť nemusím.“ (Paus. 6. 3. 8)

Náboženské predstavy ešte donedávna ovplyvňovali život človeka v omnoho väčšej miere, než je tomu dnes. Tieto pohľady na svet, jeho fungovanie a miesto človeka v ňom sú nám však už dnes do značnej miery vzdialené. Pri hodnotení vojenstva v minulosti, a to nielen v prípade starovekého Grécka, má dnešný človek tendenciu prehliadať, resp. marginalizovať vtedajší vzťah spoločnosti ku kultom a náboženským predstavám, ktoré sa prejavovali pri obetovaní bohom, veštení alebo vykladaní rôznych znamení. Odmietame to často ako podvod na oklamanie poverčivých či nevzdelaných zo strany kňazov. Je totiž ťažké si predstaviť, že nad taktickými a inými vojenskými hľadiskami mali často navrch, pre nás úplne nepochopiteľné záležitosti, ako napr. pozorovanie obetných znamení (*semeia*, *hiera*) či – najmä v archaickej dobe – veštenie z letu vtákov (*oiōnizomai*). Veštenie (*mantiké*, *mantosuné*, *chresmos*) totiž predstavovalo základný prostriedok komunikácie s bohmí. *Mantiké* pritom označuje „šialenstvo“, ošial’ či vzrušenie vešťača (*mantis*) spôsobené božstvom. Zároveň však tieto praktiky poskytovali v každom období aj priestor na manipuláciu. Toto skúmanie „vôle bohov“ dnešný človek pri čítaní diel starovekých dejepiscov zvyčajne preskočí ako zbytočný balast. Malo však svoj význam a bez neho by nám pri chápaní starovekého vojenstva chýbalo niekoľko podstatných kamienkov v jeho zložitej mozaike.

V dielach starovekých historikov sa nachádzajú odkazy na vplyv náboženstva na vojenstvo a uskutočňovanie konkrétnych rituálov. Tieto aktivity, najmä veštyby, si však všimli v rôznej miere, rovnako ako ich v rôznej miere brali ako pravdivé. Problémom je tu, ak nerátame samotný autorov výber udalostí, najmä ich dôveryhodnosť, časté

zmytologizovanie, medzerovitosť zmienok a problematické datovanie.¹ Občas síce prebleskne medzi ich správami informácia o prispôsobení si veštby vlastným zámerom alebo vyslovene aj podvody. Sú to však skôr výnimky potvrdzujúce pravidlo vtedajšej všeobecnej akceptácie veštenia. Najčastejšie sa pritom správy o pravidelne konaných obetiach pri vojenských výpravách ako bežný jav ani nezaznamenávali. Obetovanie zvierat, veštenie z ich vnútornosti a iné kultové prejavy boli v podstate bežným náboženským rituálom, ktorý mal na starosti vojvodca, králi, resp. kňazi a vešci ako pravidelní účastníci vojenských výprav. Ako také boli bežné, takže sa o nich zo správ historikov dozvedáme najmä vtedy, ak stáli za zaznamenanie v súvislosti so zvlášť pamätihodnými okolnosťami ťaženia alebo ak si daný dejepisec z hľadiska vyšperkovaného deja svojho diela vyslovene potrpel na takéto informácie. Je len prirodzené, že daní autori si tieto znamenia všímali až dodatočne a dnešná skepsa je na mieste najmä vtedy, ak sa po nejakej udalosti s takýmito znameniami doslova roztrhlo vrece.

Iným dokladom týchto praktík, hoci zvyčajne bez vzťahu ku konkrétnym historickým udalostiam, sú archeologické nálezy v podobe malieb gréckeho vázového maliarstva, resp. scény na votívnych reliéfoch alebo samotné nálezy oltárov (*bomoi*) a obetných jám (*bothoroi*). Na ich základe si môžeme urobiť predstavu ako také obetovanie či divinácia v praxi vyzerali, hoci netreba zabúdať, že v podmienkach vojenských ťažení to bolo iste za modifikovaných okolností. Vojvodcovia totiž mohli pri obetiach využiť aj oltáre a chrámy ležiace v blízkosti ich operačného územia, resp. improvizované oltáre, či dokonca mohli obetovať aj bez nich.

Vzhľadom na fragmentárnosť prameňov, z ktorých sme vychádzali, je nami zvolená štruktúra príspevku formálne rozdelená na základe dvoch kritérií. Prvým je (symbolický) priebeh vojenského konfliktu od „vyhlásenia vojny,“ resp. „porady s bohmi“ v niektorej z veštiarní, až po ďakovné obety po víťazstve (*charistéria*) a odovzdanie desiatku (*dekatos*) z koristi (*lafyra*) vybranej svätyni. Druhým kritériom je potom chronologické hľadisko zoradenia príslušných správ k danej fáze konfliktu od archaických čias až po obdobie helenizmu. Toto rozdelenie je, prirodzene, len pomocným prostriedkom a nerobí si nároky na úplnosť. Mnohé, pre nás relevantné informácie totiž možno zaradiť k viacerým fázam konfliktu, resp. niekedy vzhľadom na tematickú príbuznosť podľa situácie môžu byť mladšie správy zaradené pred staršie a naopak. Navyše, vzhľadom na rozsiahlosť problematiky, bolo nutné z priestorových dôvodov rozdeliť príspevok na dve časti, takže v tejto prvej časti sa budeme zaoberať samotným obetovaním, vplyvom veštiarní, obetovaním a veštibám pred vojenskými výpravami a počas nich. V druhej časti rozoberieme manipulácie s divináciami, prírodné a astronomické úkazy, obety a znamenia pred samotným bojom, ďakovné obety po víťazstve a napokon aj pamiatky na tieto víťazstvá.

Obetovanie a mantiké

Náboženstvo a viera v bohov ovplyvňovali život človeka v antike na každom kroku a bez ich poznania by naše chápanie starovekého sveta nebolo celkom úplné. Išlo v podstate o dodržiavanie starých konzervatívnych zvyklostí a kultov. Na druhej strane vidíme u Grékov aj utilitaristické postoje, pod heslom, „dávam, aby si dal“. Bohovia totiž, podľa tejto viery, potrebujú rovnako ľudí, ako oni potrebujú bohov. Je to akýsi výmenný obchod, keď za dary, obety a kult dostáva ľudstvo svetlo, teplo či úrodu

¹ VÍTEK, Tomáš. *Veštení v Antickém Řecku I. Od věštců k losům*. Praha : Herrmann & synové, 2011, s. 7-8, 16. ISBN 978-80-87054-23-9.

a úspech v konaní. To zasa znamená, že priazeň bohov si možno získať, napr. sľubom nejakého daru alebo obetou. Od tejto predstavy je potom už len krôčik k presvedčeniu, že prostredníctvom najrôznejších znamení a veštíeb „zoslaných bohmi“, sa môžeme dopátrať k informáciám o budúcnosti a dozvedieť sa, ako môžu naše zámery dopadnúť, resp. je tu možnosť ovplyvniť, aby sa vôbec udiali. Na druhej strane je však človek touto vierou determinovaný a do značnej miery je potom oslabená aj jeho vôľa a schopnosť konať v prípade negatívnych znamení.²

Tieto znamenia však neprinášalo len skúmanie obetovaných zvierat, ale aj atmosférické a astronomické javy, ako blesky, hromy a zatmenia Mesiaca či Slnka. Na druhej strane boli pre starovekých Grékov poslami bohov aj vtáci, najmä dravce a často tiež sny.³ V tomto smere sa Gréci spoliehali najmä na výklad profesionálnych veštcov (*manteís, thysokopoi*). Nájdeme ich už u Homéra (*theopropoi, thuoskooi*), no až v 5. stor. pred Kr. vzrástol význam niektorých z nich do takej miery, že mohli výrazne zasahovať ako do politických, tak aj do súkromného života. Ich predpovede (*chrésmoi*) potom často ovplyvňovali aj priebeh vojenských operácií.⁴

Najvyššou formou veštenia však boli otázky kladené „priamo božstvu“ vo veštiarni (*manteion*). V gréckom svete ich existovalo hneď niekoľko, napr. Dodóna, Epidauros, Klaros, či Didyma, no najslávnejším takýmto strediskom boli Delfy. Tu „veštil“ priamo Apollón ústami Pýthie každý siedmy deň v mesiaci, okrem zimného obdobia. Z našich prameňov sa nimi najviac zaoberal Hérodotos, ktorého spis je prešpikovaný mýtmi, veštbami a svojskými pokusmi o ich interpretáciu. Podstatné však je to, že Delfy, nech už bol spôsob veštenia a výsledok veštíeb akýkoľvek, mali pre Grékov obrovský význam. Nebol to len „zmierovací súd“ pri riešení sporov medzi gréckymi štátmi, ale aj dôležitá morálna inštitúcia, niečo ako duchovné centrum Grécka. Na druhej strane sa tu zbíhali aj politické nitky a informácie z celej gréckej *oikumené*, takže svojimi veštbami ovplyvňovali delfskí kňazi, vykladajúci Pýthiine slová, nielen bezprostredné rozhodnutia jednotlivcov, ale i celých štátov. To sa týkalo tiež vojenských otázok. Delfský *temenos* bol v tomto smere zároveň aj miestom sebaaprezantácie, kde grécke štáty obetovali desatinu z koristi po víťazstvách nad nepriateľmi ako poďakovanie Apollónovi a kde vystavovali pamätníky a sochy svojich hrdinov na očiach návštevníkov z celého sveta Grékov.⁵

To, čo nás však zaujíma v súvislosti s veštením najviac, je samotné obetovanie, skúmanie správania obetného zvierat'a, okolnosti obety, interpretácia znamení z vnútorností

² MIREAUX, Émile. *Život v homérske době*. Praha : Odeon, 1980, s. 18, 20. Podobne tiež: VIDMAN, Ladislav. *Od Olympu k Panteonu*. Praha : Vyšehrad, 1986, s. 7-11. Príkladom takejto „viery“ je Sokrates, ktorého nám vykresľuje Xenofon. Jeho postoj je síce konzervatívny, ale ide mu aj o niečo ako „osobný“ vzťah s božstvom. Bohovia sa totiž podľa neho, podobne ako u Homéra, starajú o ľudí a ľudia by ich za to mali ctiť, resp. revanšovať sa im. V tomto smere bol tiež zástancom veštenia a pravidelného obetovania. XENOPHON. *Xenophon in Seven Volumes* (ed. MARCHANT, Edgar Cardew). (ďalej Xen. Mem.) Cambridge : Harvard University Press, 1923, 1. 1, 1. 4, 2.2, 4.3, 4. 7. XENOFÓN. *Vzpomínky na Sókrata*. (preložil BAHNÍK, Václav). Praha : Svoboda, 1972, 452 s. Podobne sumarizuje postoje k bohom aj Cicero, hoci jeho výklad stoických a epikurejských postojov nekorešponduje vždy s ich skutočnými názormi. CICERO, Marcus Tullius. *O Přírozenosti bohů*. (preložil KOLÁŘ, Antonín). Praha 1948, I. 10-16, II. 3-4, 65-66. Pozri tiež: VÍTEK, ref. 1, s. 10.

³ MIREAUX, ref. 2, s. 18, 61-63. VIDMAN, ref. 2, s. 16, 58-59.

⁴ HOŠEK, Radislav. *Náboženství antického Řecka*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 141. ISBN 80-7021-516-X. K obetiam u Homéra s konkrétnymi odkazmi pozri: VIDMAN, ref. 2, s. 91.

⁵ VIDMAN, ref. 2, s. 63-67. To, samozrejme, neznamená, že výroky Pýthie boli prijímané vždy a bez výhrad. Napr. Athénčania im v klasickom období príliš nedôverovali, čo ale bolo dôsledkom preferencie ich nepriateľov Sparťanov zo strany veštiarne. VÍTEK, ref. 1, s. 91.

a, prirodzene, ich vplyv na následné vojenské rozhodnutia. Hoci veštiareň bola prestížnejšia a uznávanejšia, v podmienkach poľného ťaženia nebol jednoducho ani čas, ani priestor pýtať sa najbližšej „Pýthie“ o radu, takže prichádzali na rad „improvizované“ obety. Treba si tiež uvedomiť, že človek staroveku sa obracal o radu na božstvo prakticky pri každej viac-menej významnejšej záležitosti. V prípade vojny to bola ešte vyhranenejšia situácia a rozhodnutia sa jednoducho bez konzultácie s božstvom ani nemali robiť.⁶ Každá armáda si so sebou za starých čias mala niest' aj „ohnisko“, kde udržiavali posvätný oheň a ich bohovia ich mali, nielen v zastúpení, ako kultové sochy (*agalmeta*), ale aj v skutočnosti, nasledovať a dopomôcť k víťazstvu v boji. A pokiaľ bolo základným prvkom rímskeho vojenského umenia nebojovať, ak sú bohovia proti, v prípade starých Grékov to platilo tiež.⁷ Obetovalo sa pritom všetkým bohom, najčastejšie však Diovi, Hére alebo Poseidónovi, z héroov Héraklovi. O obetách Áreovi, ako bohu vojny, sa paradoxne pramene prakticky nezmiňujú, skôr ho len tušíme v správach, kde sa hovorí, že obeta bola zasvätená viacerým bohom. Áres si ako boh zúrivej a ničivej vojny nezískal takú obľubu ako Athéna, bohyňa rozumne vedenej, a preto víťaznej vojny. Napokon, aj chrámy sa mu stavali skôr zriedkavo, výnimku v tomto smere predstavoval najmä jeho chrám na athénskej agore. Od vrcholného klasického obdobia narastal význam bohyně víťazstva Niké, ktorej sa začali stavať samostatné chrámy, oltáre alebo sochy.

V prípade bežných obiet sa teda obetovalo na oltári (*bomos*) pred vchodom do chrámu. V epigrafických dokladoch týkajúcich sa obiet v chrámoch boli zvyčajne uvádzané len tie zvieratá, ktoré sa obetovať nemohli.⁸ Pri rešpektovaní tohto zákazu potom výber obetného zvieraťa do značnej miery závisel od obetujúceho. Muži obetovali bohom samcov, ženy bohyniam samice, pričom išlo o domestikované zvieratá, najčastejšie býky, ovce, kozy a prasatá. Tieto museli byť zdravé, bez nejakých anomálií a s „krásnym vzhľadom“ (*hiera kalá*). Nebeským božstvám bielej farby, podsvetným čiernej.⁹ Účastníci obradu museli byť, prirodzene, náležite ustrojení. Mali mať na sebe odev bielej (posvätej) farby a na hlavách boli, podobne ako pri každom náboženskom akte, ovenčení listím, alebo kvetmi, aby sa zapáčili bohom. Obetujúci (*thýtés*) si všimol v podstate každý detail, od stavu samotného zvieraťa, jeho správania sa, až po spôsob zabitia a vyliatie krvi. Každá odchýlka od normálu, napr. ak sa zviera vzpieralo, alebo dokonca ušlo od oltára, sa brala ako negatívne znamenie a nesúhlas božstva so zámermi obetujúceho. To bol však len úvod k samotnému vešteniu, ktoré sa zameriavalo na skúmanie pečene, pričom aj v prípade vnútorností bola každá odchýlka zvyčajne negatívnym znakom. V tomto smere treba pripomenúť fakt, že pečeň (*hepar*) bola v starovekom Grécku chápaná ako dnešný ekvivalent srdca, teda symbol života. Poznáme zhruba 22 vázových malieb so scénkami skúmania pečene – *hepatoskopie*, z rozmedzia rokov 530 – 490 pred Kr. Predpokladá sa, že *hepatoskopia*, prezentovaná na týchto čierne a červenofigúrových vázach, práve niekedy v 6. stor. pred Kr., pomaly vytlačila predošlú vešteckú techniku ešte

⁶ Bez predchádzajúcich obetí a schválenia veštcov a kňazov vyslovene zakazuje ďalší pochod, či realizáciu bitky aj Onasandrova vojenská príručka z 1. stor. Jej údaje možno vzťahovať ako na rímske, tak i na grécke vojenské reálie. AENEAS TACTICUS, ASCLEPIODOTUS, ONASANDER (ďalej Onas.). ed. by OLDFATHER, William Abbott and HEINEMANN, William. London : G. P. Putnam's Sons, 1923, 10. 10. ONASANDROS. Vojevúdc. In *Antické válečné umění* (preložil MAREK, Václav – KALIVODA, Jan). Praha : Svoboda, 1977, 622 s.

⁷ DE COULANGES, Fustel. *Antická obec*. Praha : Sofis, 1998, s. 165. ISBN 80-902439-7-5.

⁸ LUPU, Eran. *Greek sacred law. A collection of new documents volume (NGLS₂)*. Leiden : Brill 2009, s. 58-60. ISBN 978-90-47-42664-6.

⁹ VAN STRATEN, T. Folkert. *Hiera Kalá: Images of Animal Sacrifice in Archaic and Classical Greece*. Leiden : E.J. Brill, 1995, s. 180-186. ISBN 9789004283305.

z Homérskych čias, ktorou bolo pozorovanie vtákov. Pôvod *hepatoskopie* možno chápať ako dedičstvo babylonskej tradície, ktorá je doložená aj v mnohých iných náboženských predstavách starých Grékov. Na rozdiel od Etrúrie, typické modely zvieracích pečeni v archeologických dokladoch antického Grécka chýbajú. Keďže žiaden autor v klasickej dobe nezvykol opisovať hieroskopické kritériá, teda význam jednotlivých znakov a znamení na pečeni, môžeme predpokladať, že museli byť sformulované už niekedy v archaickej dobe a stali sa takou samozrejmosťou, že v podstate nebolo potrebné ich zvlášť rozoberať (alebo, naopak, ich nebolo povolené rozoberať?)¹⁰

Obete sa kládli na oltár (*bomos*) ozdobený kvetmi a girlandami z listia a či už boli krvavé, či nekrvavé – *trapezómata* (napr. víno a koláče), a zvyčajne sa spaľovali. Archeologické doklady svedčia o tom, že spôsob obetovania sa mohol v jednotlivých obdobiach značne odlišovať, či už vo vzťahu ku chtónickým alebo astrálnym božstvám, ako aj vzhľadom na samotný akt: pozostatky po ohni na oltároch pomerne často chýbajú, čo možno vysvetliť – okrem iného – používaním ochrannej kovovej konštrukcie v mladších obdobiach alebo odlišným spôsobom „konzumácie“. Aj obetné zviera bolo ovenčené a ozdobené stužkami, pričom rohy mohli byť pozlátene. Pred obradom ho, podobne ako účastníkov, pokropili ešte očistnou vodou. Následne bol zapálený oheň na oltári, do ktorého sa vhodili zrnká jačmeňa a pár chlpcov z hlavy zvieratá. Popritom sa konali aj uliatia (*spondé*), modlitby a prosby a po nich následne podrezal obetujúci nožom krk zvieratá tak, aby jeho krv pokropila oltár. Božstvu bol však určený len menší podiel (*osfys*), väčšiu časť mäsa a vnútorností (*splanchna*) skonzumovali ľudia zhromaždení pri rituáli, pokiaľ sa obeť (pri očistnej obete) nespálila celá (*holokaustos*), resp. pokiaľ si časť mäsa neodniesli so sebou domov. Čiže, keď už bolo dymom „nasýtené“ (*knisé*) božstvo, prišli na rad aj účastníci obetného rituálu a po preskúmaní vnútorností teda nasledovala zvyčajne hostina (*theoxenia*). Časť podielu božstva pritom zostával samotnému kňazovi (*hierous*). Jedlé vnútornosti sa opekali nad oltárom na ražňoch, z čoho máme dostatok dôkazov z vázového maliarstva. Účastníkmi následnej hostiny mohli byť prípadne aj všetci občania mesta (*kreanomía*), napr. v Athénach sa ešte v 4. stor. pred Kr. konali počas Veľkých Panathénají tzv. *hekatombý* – obeť 100 býkov, z ktorých mäso sa rozdelilo medzi nich. A v prípade ťaženia to mohla byť tiež príležitosť pohostiť priateľov, či dôstojníkov, ale aj preukázať česť vybranej osobe.¹¹

¹⁰ VAN STRATEN, ref. 9, s. 154-157. NAIDEN, S. Fred. *Smoke signals for the gods: ancient Greek sacrifice from the Archaic through Roman periods*. New York : Oxford University Press 2012, s.115. ISBN 9780199916405. HUGHES, Jessica. *Votive body parts in Greek and Roman religion*. Cambridge : Cambridge University Press 2017, 94. ISBN 978-1-107-15783-5. HOŠEK, ref. 4, s. 121. VIDMAN, ref. 2, s. 90. K zdobeniu účastníkov napr.: DE COULANGES, ref. 7, s. 156-157. Najnovšie sa touto problematikou zaoberá: VÍTEK, Tomáš. *Věštení v Antickém Řecku II. Tělo a sny*. Praha : Herrmann & synové, 2013, s. 215-258, 286-289. ISBN 978-80-87054-34-5.

¹¹ NAIDEN, ref. 10, s. 69-70. Podobne tiež: EKROTH, Gunnel. Zooarchaeology and Greek sacrifice. In *Animal sacrifice in the ancient Greek world*, ed. by S. Hitch and I. Rutherford, Cambridge : Cambridge University Press, 2017, s. 15-47. ISBN 9781139017886. TSOUKALA, Victoria. Honorary shares of sacrificial meat in Attic vase paintings. Visual signs of distinction and civic identity. In *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 78/2009, s. 1-40. Princeton 2009, s. 1-40. ISSN 0018-098X. VAN STRATEN, ref. 9, s. 147. LUPU, ref. 8, s. 100. VIDMAN, ref. 2, s. 92-93. HOŠEK, ref. 4, 123. Pozri tiež: FLACELIÈRE, Robert. *Život v době Periklově*. Praha : Odeon, 1981, s. 154. Samotné obetné rituály opisuje napr. aj neskorantický hodnostár a filozof Macrobius v III. knihe svojich Saturnálií. Hoci opisuje rímske reálie, do istej miery to odráža aj grécke praktiky, keďže sa odvoláva aj na grécke zvyklosti. MACROBIUS. *Saturnaliorum Conviviorum Libri VII* (ďalej Macrobius Sat.) (ed. PECK, Harry Thurston). New York : Harper and Brothers, 1898, 3. 1, 3.5-6, 3.10-12. MACROBIUS. *Saturnálie*. (preložil HLAVÁČEK,

Čo sa týka vykonávateľa obety, v prípade chrámov ním boli kňazi (*hieropoioi*, *hieromnemes*, *oikonomoi*, *neopoioi*), napr. v Athénach to však bola skôr osoba vybraná ako úradník len na určitý čas. Obetovať potom mohol za celú obec (*polemarchos*, *prohedros*) alebo v prípade ak išlo o súkromníkov (*euthynos*), stával sa asistentom ako odborník na presné vykonanie obradu a liturgiu. Prirodzene, kňaz ako prostredník medzi bohmi a ľuďmi začínal samotnú obetu a prednášal modlitbu. Používané rituály, modlitby a hymny sa tradovali (*kata ta patria*) a podobne ako na gestách ani na nich sa nemalo nič meniť. To všetko v záujme úspešnej a správnej obety, ktorá by sa v opačnom prípade (hocakej odchýlky od zvyklostí) mohla obrátiť na urážku bohov a katastrofu pre zámary obetujúceho či celej *polis*. Podstatný však bol najmä zámer obetujúceho, teda jednoznačne formulovaná otázka, na ktorú bolo možné odpovedať iba áno alebo nie. Niekedy však veštec dopĺňal túto jednoduchú odpoveď na základe rôznych kritérií o ďalšie predpovede či spresňujúce rady. Kňaz, či veštec, teda (prípadne jeho pomocník – *mageiros*) zabíjal obeť, krájal jej mäso, vyberal vnútornosti, riadil rituálne opekanie a vyhodnocoval znamenia (*fasma*), pričom mal podľa možnosti zabezpečiť kladný výsledok.¹² V tomto prípade išlo o riadnu či zvyčajnú obeť – *hiera*. No existoval aj iný typ, označovaný ako *sfagia*. Išlo v podstate o očistnú obetu, ktorá sa konala v okamihu krízy a najvyššej núdze, teda najmä počas vojenského ťaženia, resp. tesne pred bitkou, či dokonca počas nej. V tomto prípade nedochádzalo k vybratiu vnútorností (*splanchna*) ani k ich inšpekcii, spaľovaniu, či konzumácii, na čo by v podstate ani nebol čas, no v čom konkrétne spočívala, nám pramene neprehrádzajú. Znamenia *sfagii* najskôr pozostávali v pozorovaní podrezaného zvieraťa a intenzity prúdu preliatej krvi na zemi, či v rieke, prípadne z jeho správania. Cieľom bolo uzmierenie podsvetných, resp. vojenských božstiev a získanie ich priazne. Navyše sa tento druh obety mohol v prípade negatívnych znamení opakovať, až kým sa neobjavili tie pozitívne. Pre naše zámary je však rozlišovanie týchto dvoch typov obiet v podstate vedľajšou záležitosťou, keďže poskytovali zhruba rovnaké výsledky vo vzťahu k ďalšiemu konaniu veliteľa.¹³

Od najstarších čias bol „najvyššie postaveným“ obetujúcim v monarchiách, samozrejme, panovník, najmä v Sparte, resp. počas ťaženia potom aj samotný vojvoda.¹⁴ Práve jednou z hlavných úloh kráľa bolo vykonávať náboženské obrady. Panovník bol teda zároveň aj kňazom a ako prostredník s bohmi bol tiež pokladaný za posvätnú bytosť, čo bolo zvykom ešte v dobe bronzovej. Už vtedy bola úloha vládcu komunikovať s „bohmi“ viacmenej priamo (*hieros gamos* etc.) bez prostredníka, oklieštením moci jeho neskorších nástupcov, v archaickom Grécku sa jeho právomoci rozdelili medzi viacerých členov elit vtedajšej spoločnosti, okrem iného napr. stúpla tiež vážnosť veštcov. V podstate vo všetkých mestských štátoch zostala bývalým kráľovským rodom po strate politickej moci už len moc náboženská. Ani v Sparte to nebolo ináč. Tamojší králi (*archégétés*) teda neboli

Jakub). Praha : Hermann & synové, 2002, 404 s. Otázke archeologických nálezoch po obetiach sa venuje najmä EKROTH, Gunnell. 'The Importance of Sacrifice: New Approaches to Old Methods'. In *Kernos* 20, Liege : 2007, s. 387-469. ISSN 0776-3824. EKROTH, Gunnell. 'Burnt, Cooked, or Raw? Divine and Human Culinary Desires at Greek Animal Sacrifice'. In STAVRIANOPOULOU, E., MICHAELS, A., AMBOS, C. (eds.), *Transformations in Sacrificial Practices: From Antiquity to Modern Times. Proceedings of an International Colloquium, Heidelberg, 12-14, July 2006*. Berlin 2008, s. 87-113. ISBN 978-3-8258-1095-5.

¹² TSOUKALA, ref. 11, s. 1-40. NAIDEN, ref. 10, s. 114-116.

¹³ NAIDEN, ref. 10, s. 115. MIREAUX, ref. 2, s. 56-57. K povinnostiam kňaza, resp. k úradu obetujúceho v chrámoch pozri napr. HOŠEK, ref. 4, s. 127-128, 134. K rituálom: DE COULANGES, ref. 7, s. 168-169. K *sfagiám* a otázkam pri obetovaní pozri: VÍTEK, ref. 8, s. 226-230, 257-259, 262.

¹⁴ MIREAUX, ref. 2, s. 40.

až takými samovládcami, ako by sa mohlo zdať, podliehali totiž *eforum*, resp. *gerúsii*. Vo vojne to bolo podobné. Panovník mal každý deň obetovať a vykladať znamenia a len na jeho pokyn, ak boli znamenia priaznivé (*euprosdektos*), sa púšťali Sparťania do boja. Ináč mali riadiť pohyby vojska *efori*, alebo *polemarchovia*. Ak teda máme správne posúdiť dopad náboženstva a uskutočňovaných rituálov na vojenstvo, musíme zohľadniť aj tieto zvyklosti a pozeráť sa na ne z vtedajšieho, a nie z dnešného uhla pohľadu.¹⁵

Vojvodcom a panovníkom pri ich rituálnych povinnostiach, a to nielen v poli, asistovali tiež profesionálni veštcí (*manteís*, *chresmologoi*, *profétés*). Pramene a ikonografia ich vykresľujú v bielom rúchu, s berlou, žezlom či vetvou vavrínu v rukách. Na hlave s dlhými vlasmi nosili zlatý alebo vavrínový veniec, ozdobený stužkami. Značná časť veštcov pritom pochádzala z menej rozvinutých oblastí, ako boli Akarnania, či Arkadia, s tradičnými náboženskými predstavami a konzervatívnymi názormi. V podstate žiadna armáda sa bez veštcov nezaobišla a v rámci jej štruktúr mali presne určené miesto s vymedzenými povinnosťami no boli podriadení vojvodcom. Zaujímavým faktom je, že si ich najímali skôr vojvodcovia samotní, než štát. Za svoje služby, prirodzene, dostávali odmenu, jednak peniaze a jednak podiel z obiet, z čoho potom často vyplývali obvinenia z ich hrabivosti a korupcie.¹⁶ To ale neznamená, že ich život bol vždy jednoduchý. Už Euripidov slepý veštec Teiresias vo Feničankách bedákal nad osudom veštea, ktorého pokladal za blázna, pretože ak veští niečo „nemilé“, upadne do nemilosti a ak by zas zo súcitu klamal, pohneval by si bohov. Takže mu vychádza, že veštiť by mal len samotný Apollón, ktorý sa nikoho obávať nemusí.¹⁷ Poznáme však aj veštcov, ktorí sa prejavili statočnejšie, alebo dokonca padli v boji. Ich úlohou, okrem sledovania znamení a vykonávania rituálov, nebolo iba vyjavenie budúcnosti (*mantiké techné*, *mantosuné*), či zistenie postoja bohov, ale najmä účinná rada a pomoc, či priamo zásah v prospech „mecenáša“. Samozrejme, historickí veštcí neboli neomylní, a aj keď sa niekedy odvolávali na nejaké veštecké knihy, resp. zoznamy veštieb, zdá sa, že najmä v neskorších časoch, sa snažili pri výklade znamení postupovať racionálne a na základe pravdepodobnosti. To v podstate akoby predznamenalo dobu úpadku vplyvu veštcov a veštieb na verejné dianie, čoho výrazom sú najmä postoje pragmatickosťou sa vyznačujúcich vládcov v období helenizmu.¹⁸ Je možné, že táto skepsa ohľadom reálnosti veštenia bola vždy prítomná, najneskôr od klasického obdobia, možno už s rozvojom racionálnej skepsy v archaickom období. Všetko uvedené, pravdaže, v modifikovanej podobe, môžeme aplikovať i v prípade vojenských ťažení. No zisťovanie vôle bohov sa neobmedzovalo len na priebeh vojenských kampaní, ale bolo prirodzené aj pred ich začiatkom, či mimo samotných bojových operácií.

Vplyv veštiarní

Čo sa týka vplyvu veštieb na vojenské rozhodnutia, musíme najskôr venovať pozornosť výrokom veštiarní (*manteia*, *chrestéria*), ktoré mali podstatný vplyv na rozhodnutia gréckych obcí. To možno vidieť aj na Xenofontovom pozastavení sa nad tým, ak sa niekto neporadil pred dôležitými rokovaniami, a to dokonca priamo v Delfách, s bohom.

¹⁵ DE COULANGES, ref. 7, s. 175-178, 246-247, 317. VIDMAN, ref. 2, s. 59. Pozri tiež: VÍTEK, ref. 1, s. 85-86.

¹⁶ VÍTEK, ref. 1, s. 57-61. Pozri tiež: FLOWER, Michael. *The seer in ancient Greece*. London : University of California Press, 2008, s. 95-96, 146. ISBN 9780520259935.

¹⁷ Eur. Phoen. 954-959. EURÍPIDÉS. Foiničanky. In *Hippolytos a jiné tragédie*. Praha : Svoboda, 1986, s. 217.

¹⁸ VÍTEK, ref. 1, s. 62-63, 67-68, 76-77, 100. Podobne tiež: FLOWER, ref. 16, s. 127.

Uvádza, že sa tak stalo počas mierových rokovaní v roku 368 pred Kr., ktoré viedol perzský vyslanec Filisthos Abýdsky s Thébanmi a Spartou.¹⁹ Ostatne sám Xenofon sa pred svojou účasťou na ťažení Kýra mladšieho v roku 401 pred Kr. na radu Sokrata vydal do Delf, poradiť sa s Apollónom. Pýtal sa, ktorému bohu má obetovať a modliť sa, aby čo najkrajšie a najlepšie vykonal zamýšľanú cestu, v čom mu vraj boh poradil a až po návrate do Athén a obeť podľa danej rady sa vydal na výpravu.²⁰

Jednou z najstarších správ, zaznamenaných však v omnoho neskorších časoch, sú informácie o veštách (*chresmoi*, *chrestéria*) z Delf počas prvej a druhej messénskej vojny v 8. a 7. stor. pred Kr. Ide síce o legendárne podanie, pri ktorom nemáme žiadnu istotu jeho autenticity, no fakt samotného veštenia úplne vylúčiť nemôžeme. Na veštiarení sa v tomto prípade obracali obe strany konfliktu ako Messénčania, tak i Sparťania. Podľa jednej z veštíeb mala Messénčanov v prvej z vojen od totálnej porážky zachrániť vraj len ľudská obeť, ktorá sa však neuskutočnila. Pýthia pritom veštila Sparťanom víťazstvo, len ak použijú nejakú lešť, kým druhú stranu, naopak, vraj pred úskokom Sparťanov varovala. Napokon v tejto psychologickú vojne mali navrhnúť Sparťania, ktorí mali podľa veštby dopraviť do messénskeho chrámu boha Dia na hore Ithóme hlinené obetné trojnožky, čím mali tromfnúť tie messénske z dreva. To vraj podlomilo messénske bojové odhodlanie a keď sa následne doslova roztrhlo vrece s negatívnymi znameniami, ich kráľ Aristodemos vraj spáchal samovraždu a z Messénčanov sa stali spartskí *heilóti*. Ide, samozrejme, o príliš dávne a zmytologizované podanie, no pravidelný dôraz na náboženské záležitosti dokladá predstavu o ich dôležitosti.²¹ Rovnaká hra nervov sa mala odohrať aj v prípade druhej messénskej vojny v prvej polovici 7. stor. pred Kr., keď na jej začiatku messénsky kráľ Aritomenes v snahe nahnať Sparťanom strach mal dopraviť do ich chrámu bohyně *Atheny Chalkioikos* štít s votívnym nápisom, akoby pochádzal zo spartskej koristi a predznamenával tak ich porážku. Nevieme síce, aký to malo efekt, no podľa Pausaniovho podania napokon veštba z Delf (nehovoriac o porážkach na bojisku) privodila Messénčanom záhubu. Ide síce rovnako o legendárne podania a v žiadnom prípade sa nemôžeme spoliehať na historickú pravdivosť ich detailov, no dokladajú tradičný pohľad na vplyv Delf, ktorý mohol byť v archaických časoch ešte výraznejší. Tieto podania však v podstate zvaľujú vinu za porážky na rozhodnutie osudu a veštby, namiesto samotných porážok na bojisku.²²

V prvom rade sa však Gréci obracali na veštiarne ešte pred samotným vypuknutím vojny. Podľa Justinových výpiskov z diela Pompeia Troga sa mali niekedy v prvej polovici 7. stor. pred Kr. obracať na bohov pred vzájomným konfliktom aj juhoitalskí Lokrania a Krotónčania. Zástupcovia mesta Lokroi, potom, čo neuspeli u Sparťanov so žiadosťou o pomoc, vraj vykonal u nich obeť v najbližšom chráme a podľa všetkého sa im v tomto smere malo dostať povzbudenie. Krotónski vyslanci zasa mali prosieť

¹⁹ Vyslovene pochybuje o výsledku týchto „porád“, pretože sa pýta, akoby bolo možné dosiahnuť mier bez bohov? XENOPHON. *Xenophon in Seven Volumes* (ďalej Xen. Hell.) (ed. BROWNSON, Carleton L.). Cambridge : Harvard University Press, 1921, 7. 1. 2. XENOFÓN. *Řecké dějiny* (preložil BAHNÍK, Václav a kol.). Praha: Svoboda, 1982, 376 s. Veštám z veštiarní bol vo všeobecnosti prikladaný väčší význam, než induktívnym technikám. VÍTEK, ref. 1, s. 49.

²⁰ XENOPHON. *Xenophon in Seven Volumes* (ďalej Xen. Anab.) (ed. BROWNSON, Carleton L.). Cambridge: Harvard University Press, 1921, 3. 1-2. XENOFÓN. *Anabáza*. (preložil ŠPAŇÁR, Július) Bratislava : Tatran, 1987, 256 s.

²¹ PAUSANIAS. *Pausanias Description of Greece* (ďalej Paus.) (ed. and transl. JONES, William Henry Samuel; ORMEROD, Henry Arderne). Cambridge: Harvard University Press, 1918, 4. 9. PAUSANIÁS. *Cesta po Řecku I., II.* (preložila BUSINSKÁ, Helena). Praha : Svoboda, 1973-1974, 581 s. a 432 s. VÍTEK, ref. 1, s. 141.

²² Paus. 4. 15, 4. 20.

o víťazstvo v Delfách, pričom veštba im vraj odporúčala poraziť nepriateľa skôr sľubmi, než zbraňami. Na ich sľub desatiny koristi pre Apollóna reagovali Lokrania vyššou ponukou v podobe devätiny z prípadnej koristi. Zaujímavé je tiež konštatovanie, že Lokrania sa nejakým spôsobom dozvedeli o sľube svojich nepriateľov, pričom vlastný sľub vraj držali v tajnosti, aby nemohli byť prevýšení inými sľubmi.²³ Tiež Solón sa mal svojho času obrátiť na delfskú veštiareň pred obnovením vojny s Megarou o Saláminu. Podľa pokynov veštby sa mal preplaviť na spomínaný ostrov, kde vykonal obeť na počť héroov Periféma a Kychrea, pričom Athény napokon vyšli z tohto konfliktu víťazne. Existuje viacero verzií o tejto vojne a spoľahlivý obraz o nej v podstate neexistuje. Takže táto Plutarchova verzia poukazuje na možnosť využitia veštby na domácom fronte s cieľom presvedčiť Athénčanov, aby obnovili konflikt s Megarou.²⁴ Herodotove správy ohľadom tejto problematiky majú síce tiež značne legendárny charakter, no do istej miery odrážajú prax jeho doby. Podáva napr. obraz bojov medzi Spartou a Tegeou z archaických čias, v ktorom aj napriek pozitívnej veštbe Pýthie utrpeli Sparťania porážku, resp. v boji s nimi „nemali šťastie“. Zmeniť sa to malo vraj až v Kroisových časoch (lýdsky kráľ 560 – 547 pred Kr.), keď po ďalšej veštbe mali priniesť do svojej krajiny kosti (*ostea*) Oresta. Keď sa tak po nájdení jeho hrobu vraj stalo, ostatne ich mali objaviť práve v Tegey, šťastie sa vraj priklonilo na stranu Sparťanov a odvtedy dominovali oni. Pripomína to „krádež“ božstva nepriateľovi, čo malo zabezpečiť víťazstvo.²⁵ Dokonca sa zdá, že aj ľudia túžiaci po politickom prevrate sa radili v Delfách. Podľa Thukydida sa tak stalo v prípade Kylóna, vodcu „demokratického“ povstania v Athénach okolo roku 632 pred Kr. Povstanie však nebolo úspešné, hoci sa Kylón podľa rady Apollóna zmocnil Akropoly. Následný krach a potlačenie vzbury pripisoval náš spravodajca skutočnosti, že si Kylón pomýlil najväčší sviatok boha Dia z veštby a namiesto počas olympiády mal vraj zaútočiť na sviatok Dia Melichia.²⁶

U Thukydida nájdeme aj ďalšie podobné prípady z čias Peloponézskej vojny (431 – 404 pred Kr.). Týka sa to aj vnútorných bojov v Epidamne (dnešný Drač v Albánsku), pred jej vypuknutím, počas ktorých demokrati vyhnali aristokratov, čo im oni oplácali neustálymi prepadmi spoločne so svojimi illýrskymi spojencami. Keďže sa však demokratov odmietli ujať blízki Kerkýrcania, obrátili sa do Delf s otázkou, či majú mesto zveriť do ochrany

²³ IUSTINUS. *Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi. Accedunt prologi in Pompeium Trogum* (ďalej Just. Epitoma) (ed. SEEL, Otto). Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Stuttgart : Walter de Gruyter, 1985, 22. 2-3. IUSTINUS, Iunianus. *Výťah z Filippských dejín Pompeia Troga XVII-XLIV*. Martin : THETIS, 2016, 252 s. ISBN 978-80-89520-32-9.

²⁴ Už predtým, po strate Saláminy v prospech Megary, vraj žili Athénčania v strachu zo znamení a veštíeb. PLUTARCH. *Plutarch's Lives* (Plut. Sol. etc.) (ed. and transl. PERRIN, Bernadotte). Cambridge: Harvard University Press, 1914, 9, 12. PLUTARCHOS. *Životopisy slavných Řeků a Římanů I*. Praha: Arista – Baset - Maitrea, 2006, 858 s. OLIVA, Pavel. Solón. Praha : Svoboda, 1971, s. 48-53.

²⁵ HERODOTUS. *The Histories* (Hdt.) (ed. and transl. GODLEY, Alfred Deniz). Cambridge: Harvard University Press, 1920, 1. 66-68. HERODOTOS. *Dejiny*. (preložil ŠPAŇÁR, Július) Bratislava : Tatran, 1985, 614 s. Podobne tiež: Paus. 3. 3. Najčastejšie išlo o získanie sochy božstva nepriateľského mesta, resp. o snahu nakloniť si ich obeťami. DE COULANGES, ref. 7, s. 152-153. Viacero prípadov krádeže sôch bohov uvádza aj Pausanias. Paus. 8. 45.

²⁶ THUCYDIDES. *History of the Peloponnesian war* (Thuc.) (ed. and transl. CRAWLEY, Richard). London : J. M. Dent, 1910, 1. 126. THUCYDIDES. *Dejiny Peloponézskej vojny*. (preklad KUKLICA, Peter) Bratislava : Tatran, 1985, 552 s. Zatiaľ ešte nepublikované nálezy početných hrobov z athénskeho pohrebiska vo Falyron Delte by mohli byť miestom posledného odpočinku účastníkov povstania. Výskum sa uskutočňoval pod vedením Eirini Skiadaresi (26th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities).

svojim spoločným zakladateľom, Korinťanom, a či od nich môžu čakať pomoc, čo vraj Apollón schválil. Následne však, po príchode posíl (z Korinthu) do Epidamnu, na mesto zaútočili práve Kerkýrčania a začali ho obliehať, aby sa zbavili mocného konkurenta. V tejto situácii však Kerkýrčania, v snahe vyhnúť sa eskalácii konfliktu, boli ochotní zveriť rozhodnutie delfskej veštiarni. Všetky ich návrhy však Korinťania odmietli, a tak vypukla skutočná vojna, do ktorej sa napokon zapojili aj Athénčania a ktorá sa zmenila na celogrécky konflikt.²⁷ Delfskí kňazi teda svojím spôsobom participovali na tomto okrajovom konflikte, a hoci sa nedostali k zmierovacej misii, predsa len ich vplyv nájdeme vzápätí aj pri samotnom vypuknutí peloponézskej vojny, kedy po ďalšej eskalácii napätia a bojov posvätili Spartanom ich účasť na vojne. Spartskí poslovci sa totiž v Delfách pýtali, či je pre nich prospešné začínať vojnu alebo nie. Boh, teda kňazi, mali odpovedať, že ak budú bojovať zo všetkých síl, zvíťazia a sám Apollón im vraj bude pomáhať bez toho, aby ho o to museli prosiť. Daná veštba bola vyslovene zameraná protiathénsky a mohla len povzbudiť spartské elity k vojenskému riešeniu. Stalo sa tak podľa Thukydida síce až po veštbe z Delf potom, čo Athénčania začali napádať spojencov Sparty. Vplyv Delf bol síce nepriamy, kňazi totiž neboli vlastnými tvorcami politiky, len reagovali na otázky obcí, ale práve tieto zásahy mali značný vplyv, pretože nábožensky posväcovali oprávnenosť konfliktu.²⁸ Apollónov chrám a veštiareň v Delfách sa následne dostali aj do ustanovení zmluvy o prímerí medzi Spartou a Athénami v deviatom roku vojny. To svedčí o dôležitosti tejto inštitúcie, keďže zmluva zabezpečovala pre každú zo strán a jej spojencov možnosť prosieť o veštbu „bez ľsti a strachu“, pravda za predpokladu, že sa budú správať podľa obyčají predkov (*kata ta patria*).²⁹

Na veštiarne sa prirodzene obracali so žiadosťou o veštbu aj v prípadoch, ak už priamo hrozila vojna. Takto mali Spartania, podľa neskoršieho podania, dostať veštbu z Delf ohľadom vpádu Peržanov. Podľa nej im hrozili dve skutočnosti, buď padne ich kráľ alebo ich mesto, takže v tomto smere by mohla byť Leonidova smrť pri Thermopylách výrazom sebaobetovania.³⁰ Ešte horší bol prípad Athénčanov, ktorých pokladal Herodotos za záchrancov Grécka vo vojne s Peržanmi, a to aj navzdory „*hrozivým veštibám (chrestéria foberá)*“ z Delf. Pred vpádom obrovskej armády Xerxa I. do Grécka v roku 480 pred Kr. im Pýthia menom Aristoniké v apokalyptickej veštbe odporúčala opustiť svoje mesto a uniknúť totálnej skaze. Zúfalým poslom mal istý delfský občan poradiť, aby do svätyne prišli ešte raz ako prosebníci a s olivovými ratolesťami poprosili o lepšiu veštbu. Na čo sa im dostalo, napriek istote zničenia mesta, pozitívnejšej, no zároveň aj záhadnejšej veštby, spomínajúcej ostrov Saláminu, ale najmä „*drevené hradby, ktoré jediné vydržia nápor a zachránia deti*“. Túto veštbu využil potom athénsky politik Themistokles, aby presvedčil svojich spoluobčanov investovať do loďstva, a tým napokon poraziť perzskú flotilu v bitke pri Salámíne. Tieto veštby sa pokladajú často za pro-perzské, no tvárou v tvár obrovskej presile vtedajšej supervelmoci snád' ani iné veštby orákulum vyniesť nemohlo.³¹ Podobne aj neskôr, pred bitkou pri Platajách, sa mal athénsky veliteľ Aristeides

²⁷ Jedným zo symptómov rozporov medzi Korinthom a ich bohatou kolóniou Kerkýrou bol tiež fakt, že korinthskejmu obetujúcemu pri celogréckych slávnostiach vraj Kerkýrčania odmietli dať prednosť. Thuc. 1. 24-29. VÍTEK, ref. 1, s. 10. K okolnostiam bojov pozri: HRÍBAL, František. Predvečer vojny. In *Sparta vs. Athény: Dejiny Peloponézskej vojny*. (ed.) HABAJ, Michal a kol. Trnava : UCM v Trnave, 2017, s. 69-73. ISBN 978-80-8105-855-4.

²⁸ Thuc. 1. 126. K vplyvu veštieb na začiatku Peloponézskej vojny pozri: VÍTEK, ref. 1, s. 94.

²⁹ Thuc. 4. 118.

³⁰ Just. Epítoma 2. 11.

³¹ Herodotos tiež uvádza, že Themistoklov výklad veštby sa zdal Athénčanom prijateľnejší, než tie výklady, ktoré neradili bojovať vôbec. Hdt. 7. 139-144. Ešte pred vpádom Peržanov si

obrátiť do Delf. Boh mu vraj odpovedal, že Athénčania zvíťazia, ak sa budú modliť k celej plejáde bohov a ným, ako aj keď obetujú viacerým héroom, ale najmä ak zvedú bitku vo vlastnej krajine na rovine Démeter Eleusínskej a Koré. To stávalo Aristeida, najmä pri splnení poslednej podmienky, do neriešiteľnej situácie a podľa Plutarchovej narážky vraj Gréci dokonca uvažovali, že odtiahnu do Attiky k Eleusine, len aby sa riadili danou veštbou. No v príhodne načasovanom sne mal vraj veliteľ Platajčanov, Arimnestos, dostať od samotného Dia vnuknutie, aby hľadali v blízkosti Platají, kde následne našli východne od mesta pri Hisaii starobylý chrám Démeter a Koré. Aby teda mali nádej na víťazstvo a bola splnená veštba, rozhodli sa vraj Platajčania na Arimnéstov návrh zrušiť hranice s Attikou a časť územia im darovať, aby zvedli bitku na vlastnom území, ako to prikazovala veštba. Toto prispôsobenie výberu miesta bitky veštbe, aj keby sme odmietli údajné rozhodujúce sny, jasne svedčí o snahe využiť jej pozitívny psychologický vplyv na odvahu vojska, resp. na druhej strane ešte výraznejšia snaha vyhnúť sa jej neuposlušnutiu, a tým v podstate priamo riskovať nepriazeň božstva. Ostatne, na viaceré grécke veštiarne sa vraj počas prezimovania v Thesálii obrátil aj perzský veliteľ Mardonios. Jeho poslom bol akýsi Mys z kárskeho mesta Europs, ktorý navštívil veštiarne v Abai vo Fókide a v Thébach v chráme Apollóna Ismenského, Herodotos priznáva, že nevie, prečo tak urobil, ani čo sa mal pýtať. Osobitne si však všima udalosti ohľadom veštby v boiótskej veštiarni, v chráme Apollóna Ptójskeho pri Akraifnionie. Pokladal za zvláštne, že veštec pri odpovedi hovoril barbarským (*barbaros*) jazykom, čomu sa asi najviac čudovali thébski sprievodcovia. Mys im však vraj vytrhol tabuľku a zapísal na ňu, čo veštec hovoril a vyhlásil, že veštil kárskym jazykom. Ťažko povedať, či daná „inšpekcia“ veštiarni bola len aktom zbožnosti a viery v znamenia, alebo to máme pokladať skôr za vyzvedačstvo, keďže veštiarne boli mimoriadne dobre informované, prípadne by mohlo ísť aj o snahu zistiť nálady Grékov. Posledná z možností vyzerá nádejne, pretože perzský vojvodca sa mal, aspoň teda podľa Herodota, informovať ohľadom veštieb aj u svojich podriadených gréckych veliteľov. Od nich sa síce údajne nič nedozvedel, no sám poznal veštbu, ktorá hlásala, že Peržania zahynú v Grécku, len ak vylúpa Delfy. Keďže sa tak nestalo, mohol sa „barbar“ pustiť do boja.³²

Tradične prospartské tendencie Delf sa potom naplno ukázali aj v roku 388 pred Kr., keď sa spartský kráľ Agesipolis I. najprv v Olympii a následne i v Delfách radil, či bude konať zbožne, ak odmietne argejskú žiadosť o prímerie, pretože títo zámerne presúvali v kalendári posvätný mesiac, kedy sa nemohli viesť boje. S tým mali božstvá súhlasiť, pričom Xenofon si neodpustil po odpovedi z Olympie (kráľovu) poznámku v súvislosti s Delfami, či má syn (Apollón) rovnaký názor ako otec (Zeus) a po zhromaždení oddielov vo Flunthe vpadli teda Spartania do Argolidy a spustošili ju. Pausanias vo svojom opise Lakónie nespomína veštby ani prímerie. Hovorí však o snahe Argejčanov o obnovu predošlých zmlúv s cieľom vyhnúť sa vojne. Mladý kráľ však i napriek tomu vpadol do

nechali veštiť aj samotní Delfania, pričom dostali odporúčanie modliť sa k vetrom. Delfania im teda zasvätili oltáre v Tyi, a tam im prinášali obety. Veštba sa mala „splniť“ následne pri Artemísiu, keď búrka zničila časť perzskej flotily. Hdt. 7. 178. VÍTEK, ref. 1, s. 37, 98, 139.

³² Plut. Arist. 11. 6. K Mardoniovým veštбám. Hdt. 8. 133-135. a Hdt. 9. 42. Tiež: Paus. 9. 23. O dôležitosti Delfského orákula svedčí napokon aj súperenie ohľadom vplyvu v tamojšej amfiktyonii, teda združenia obcí starajúceho sa o svätýňu, medzi Athénami a Spartou v polovici 5. stor. pred Kr., ale aj neskôr. Spartania sa snažili o vylúčenie tých obcí zo spolku (Argos, Thessália či Théby), ktoré sa nezúčastnili vojen s Peržanmi, čo im však v roku 477 pred Kr. prekázil Themistokles. Niekedy okolo roku 448 pred Kr. potom Spartania vytlačili z Delf Fókajčanov, no po ich odchode ovládli svätýňu Athénčania a zverili ju opäť Fókajčanom. HABAJ, Michal. Antické Grécko na ceste k najväčšej vojne svojich dejín. In *Sparta vs. Athény: Dejiny Peloponézskej vojny*, s. 27, 29, 34, 57-58.

Argolidy, vyplienil ju a sťahol sa až po zemetrasení, ktoré malo vyjadrovať nesúhlas boha s vojnou, čo mali ešte podčiarknuť obety bleskov z radov spartskej armády táboriacej pred samotným Argom.³³ Trochu nadnesene a s pátosom spomína Plutarchos, že veštby obdržali pred bitkou pri Leuktrách v roku 371 pred Kr. i Thébania. Keď sa však nevedeli zhodnúť, či majú dať prednosť tým pozitívnym, veštiacim víťazstvo alebo tým o porážke, mal Epameinondas dať „hlasovať“ Thébanom na zhromaždení. Typické je, že keď ten istý vojvodca po bitke pri Leuktrách obnovoval Messénu (resp. Ithómu), dal do obehu pozitívne veštby ohľadom jej budúcnosti, no nie z Delf, pretože tie boli na strane Sparty.³⁴

Aj na základe týchto niekoľkých zmienok môžeme vidieť vplyv delfskej veštiarne, na druhej strane je tu však badateľná tiež jej náklonnosť k Sparte, a tým vyvstávajú aj značné pochybnosti ohľadom nestrannosti niektorých výrokov a veštíeb, ktoré produkovala. Máme totiž správy o vyslovených podvodoch a manipulácii zo strany kňazov, resp. Pýthie. Napr. v Athénach nebolo podľa Herodotovho podania žiadnym tajomstvom, že príslušníci rodu Alkméonovcov podplatili Pýthiu, aby Spartánov svojimi veštami podnecovala zvrhnúť tyranov z rodu Peisistratovcov a umožnili tak návrat práve nimi vyhnaných Alkmeonovcov do mesta. Na svoju škodu tak napokon v roku 510 pred Kr. aj urobili, a to aj navzdory tomu, že s Peisistratovcami boli v priateľských vzťahoch. Túto manipuláciu mal mať na svedomí Kleisthenes, neskorší athénsky demokratický reformátor. Vplyv orákula je badateľný aj z Herodotovej poznámky o tom, že Spartánia boli vraj do takej miery ovplyvnení veštami, že „*povinnosti voči bohu kládli vyššie než povinnosti k ľuďom*“. Bol by to úplný paradox, ak by na začiatku zmien, ktoré viedli k mocenskému, ale aj kultúrnemu pozdvihnutiu Athén v 5. stor. pred Kr., stáli práve spartské zbrane a delfské veštby. Spartánov tento podvod, samozrejme, vôbec nepotešil a navyše sa objavili aj iné veštby, ktoré im predpovedali mnohé protivenstvá zo strany Athénčanov. Tieto veštby (*chresmoi*) mal nájsť kráľ Kleomenes I. na athénskej akropole. Išlo o zbierku veštíeb podľa tradície pochádzajúcich od Musaia a Onomakrita, ktoré boli uložené v Erechtheu.³⁵

Vysloveným podvodom bolo potom zbavenie moci spartskeho kráľa Demarata v roku 491 pred Kr. na základe veštby z Delf. Išlo o zložitý problém legitimacy kráľovho pôvodu, takže keď sa napokon Spartánia rozhodli obrátiť na veštiareň, Demaratov spoluvládca Kleomenes I. si mal získať vplyvného delfského občana Kobona, ktorý prehovoril veštkyňu Periallu, aby vyhlásila, že Demaratos nebol synom predošlého kráľa Aristona. Tak bol Demaratos zbavený funkcie a nakoniec ušiel k Peržanom. No ani Kleomenes sa dlho netešil z víťazstva, pretože podvod čoskoro vyšiel najavo. Kobon sa zachránil útekom z Delf a kňazka prišla o svoju funkciu a Kleomenes musel ujsť, pričom sa vraj nakoniec zbláznil a spáchal samovraždu.³⁶ Podobne aj spartský kráľ Pleistonax (459 – 446 a 428 – 409 pred Kr.), syn víťaza bitky pri Platajách Pausania, bol po svojom návrate z vyhnanstva trvajúceho devätnásť rokov v roku 428 pred Kr. obviňovaný, že spoločne so svojím bratom Aristokleom ovplyvňovali delfskú kňazku. Mali ju vraj prehovoriť, aby Spartánom prichádzajúcim do Delf veštila v prospech návratu Pleistonakta z vyhnanstva.

³³ Xenofon však za dôvod ústupu nepokladá zemetrasenie, ale znetvorenú pečeň obetného zvierat'a. Xen. Hell. 4. 7. Pozri tiež: Paus. 3. 5. Poznáme však aj doklad, kedy sa Delfy postavili proti Spartánom. Podľa Pausania im totiž prišla správa so zákazom siahnúť na porazených Messénčanov v roku 464 pred Kr., ako na prosebníkov v chráme boha Dia na hore Ithóma. Tým povstalcov (*heilóto*v) uchránili pred popravou, takže im napokon povolili odchod z Peloponézu. Paus. 4. 24. HABAĽ, ref. 32, s. 61.

³⁴ VÍTEK, ref.1, s. 128. DE COULANGES, ref.7, s. 137-138.

³⁵ Hdt. 5. 63-66, 90.

³⁶ Hdt. 6. 66. Aj podľa Pausania Kleomenes napokon zošalel, v čom videl odplatu za viaceré prešľapy, najmä však za to, že sa odvážil pokúšať veštiareň tak ako nikto iný. Paus. 3. 4.

Ťažko súdiť, či sa tak naozaj stalo, no ak áno, malo to dočasne priaznivý dopad na vývoj peloponézskej vojny, pretože po svojom návrate uzavrel s Athénčanmi v roku 421 pred Kr. tzv. Nikiov mier.³⁷ Po týchto skúsenostiach niet divu, že si veštiareň dávala pozor na podobné aktivity. Doplatiť na to vraj mal spartský vojvodca Lysandros, víťaz nad athénskou flotilou v bitke pri Aigospotamoi v roku 405 pred Kr. Po návrate z Ázie sa v roku 396 pred Kr. tento pyšný a ctižiadostivý vojvodca vraj chcel zmocniť vlády v Sparte, a to aj prostredníctvom rôznych veštíeb. Mal nimi ovplyvňovať verejnú mienku vo svoj prospech, navyše sa mal pokúsiť podplatiť tiež Pýthiu a následne aj kňazky v Dodóne, avšak bez úspechu.³⁸

Tieto škandály určite pošramotili povest' veštiarne, no nezdá sa, že by to malo nejaký výraznejší vplyv na jej činnosť, pretože za zlyhanie mohli konkrétne osoby. Na druhej strane máme tiež „sympatickejší“ doklad o obetovaní, resp. o jeho odmietnutí. Ešte niekedy okolo roku 400 pred Kr. totiž v Olympii nedovolili, vraj podľa starého zvyku, spartskému kráľovi Ágidovi II. obetovať Diovi a modliť sa za víťazstvo vo vojne, pretože ju mal viesť proti iným Grékom. Túto urážku však čoskoro Ágis odčínil, keď obsadil Olympiu a predsa len obetoval (*thysia*).³⁹ Niekedy je možné využiť ako prameň tiež niektorý zo zachovaných nápisov. To je prípad vápencovej stély z Olynthu, datovanej približne medzi roky 357/6 pred Kr. Nápis nás informuje o uzatvorení spojenectva medzi Filipom II. Macedónskym a ligou chalkidských miest na čele práve s Olynthom, ktoré bolo namierené proti Athénam. Obe spojenecké strany sa obrátili na Delfy, pričom im ich spojenectvo „posvätil“ aj výrok Apollóna s tým, že mali v obetovaní hľadať priaznivé znamenie od viacerých božstiev, na čele s Diom, za ktorým nasledovali Apollón, Artemis a Hermes. Nápis ešte uvádza príkaz modliť sa za úspech spojenectva, ako aj nutnosť venovať Apollónovi d'akovné dary.⁴⁰ Len dodajme, že spojenectvo dlho nevydržalo, pretože po porážke Athén zmenil Olynthos stranu a v roku 348 bol jeho bývalým spojencom zničený. Ide tu o doklad vtedajšej diplomatickej praxe, podľa ktorej bolo bežné obracať sa na Delfy ako na arbitra aj v prípade uzatvárania spojenectiev. To tiež dokladá, že povest' orákula predošlými pochybeniami nejako zvlášť neutrpela. Klasickou otázkou, prirodzene, zostáva, do akej miery boli delfskí kňazi tvorcami politiky. V každom prípade sa zdá, že pokračovali vo svojej protiathénskej politike, ale zároveň akoby sa (Delfy) postupne tiež preorientovali z predošlej tradične pro-spartskej pozície na novú mocnosť – Macedóniu. Hoci v tom čase bol Filip II., samozrejme, ešte len na začiatku svojej úspešnej cesty k veľmocenskej pozícii, neskoršie podozrenia z nadŕžania Pýthie by mohli mať počiatok práve v týchto časoch.

Ďalší zaujímavý nápis, tentokrát z Eleusíny asi z rokov 352 – 351 pred Kr., dokladá nielen nedôveru Athén voči výrokom delfského orákula, ale tiež striktnú snahu zabezpečiť „transparentné“, ničím a nikým neovplyvnené rozhodnutie prostredníctvom jasne položených otázok tak, aby sa len potvrdila, či vyvrátila už rozhodnutá aktivita. Nešlo sice o vojenské záležitosti, no bližšie to odzrkadľuje spôsob, akým v 4. stor.

³⁷ Thuc. 5. 16.

³⁸ Plut. Lys. 24-25. PLUTARCHOS. *Životopisy slavných Řeků a Římanů II.* Praha : Arista – Baset – Maitrea, 2007, 846 s. ISBN 978-80-86410-47-0.

³⁹ Xen. Hell. 3. 2.

⁴⁰ „Boh odpovedal Chalkidským a Filipovi: je dobré a správne stať sa priateľmi a spojencami v súlade s dohodou. Obetujte (*thysia*) a získate dobré znamenia od Dia Telea a Hypata, Apollóna Prostateria, Artemis Orthosie a Herma. Modlite sa, aby spojenectvo bolo priaznivé, venujte d'akovné dary Apollónovi Pýthijskému a majte ich v pamäti.“ RHODES, Peter John – OSBORN, Robin. *Greek historical inscriptions 404-323 BC.* Oxford : Oxford University Press 2003, s. 244-48. ISBN 978-0-19-815313-9.

pred Kr. komunikovali Athénčania s delfskou veštiarňou. Predmetná záležitosť riešila spory Athénčanov s Megarčanmi ohľadom hraníc posvätného územia (*orgas*) a jeho hospodárskeho využívania. Otázka znela, či majú postupovať podľa inštrukcií, ktoré boli v zlatej alebo striebornej nádobe, pričom technicky vzaté nik nevedel, v ktorej z nich sa nachádza ktorý kúsok plechu a s ktorou otázkou. V tomto prípade je teda zrejماً snaha o obmedzenie manipulácie s odpoveďou a snaha minimalizovať akékoľvek cudzie vplyvy pri rozhodovaní. Pokiaľ miera opatrení pri tejto záležitosti dosahovala takúto úroveň, aké potom museli byť opatrenia ak išlo o bytie či nebytie v prípade vážneho konfliktu? Je jasné, že, nemôžeme hovoriť len o nedôvere voči veštiarňam, pretože tieto opatrenia sa týkali aj vlastných občanov a úradníkov. Najzaujímavejším bodom je však samotný záver nápisu, pretože „boh“ mal označiť iba nádobu a až na zhromaždení ľudu v Athénach sa mala príslušná nádoba otvoriť a prečítať rozhodnutie v nej umiestnené.⁴¹ Aj na základe tohto extrémneho opatrenia je možné si urobiť obrázok o dôvere, či skôr nedôvere Athénčanov voči Delfám, čo určite nepotešilo tamojšie kňazstvo.

O niečo neskôr, v roku 345 pred Kr., sa zas do Delf odobral obetovať Apollónovi pred svojim ťažením na pomoc Syrakúzam aj korinthský vojvodca Timoleon. Nevieme síce, ako dopadla samotná obeta a veštba, no pri vstupe do chrámu sa mu malo dostať pozitívneho znamenia (*semeion*) v inej forme. Z obetných darov, ktoré tam boli zavesené (*anathema*), sa mu totiž na hlavu zniesla stužka so znamením víťazstva z nejakého venca, akoby ho samo božstvo označilo za víťaza. Aj toto napokon podporilo odhodlanie Korint'ánov angažovať sa v zápase s mocným Kartágom na Sicílii.⁴²

„Hrozná“ veštby z Delf následne ovplyvňovali verejnú mienku aj pred bitkou pri Chaironei v roku 338 pred Kr. Podľa Plutarcha, athénsky politik Demosthenes a hlavný odporca macedónskeho kráľa Filipa II., vraj odmietal tieto negatívne veštby a znamenia. V snahe povzbudiť odvahu Grékov použil príklad Epameinonda a Perikla, ktorí vraj tieto veci pokladali za výhovorky zbabelcov a vždy sa riadili iba rozumom. Navyše, podozrieval Pýthiu, že nadržiavala kráľovi Filipovi. Toto podozrenie by však mohlo byť neadekvátne, ak by sme reflektovali Pausaniovu správu ohľadom neskoršej veštby pre samotného Filipa, pred jeho ťažením do Perzie. Daná veštba totiž akoby predpovedala jeho smrť, keď hlásala: „Vence už skráslili býka, smrť sa blíži, obetník prišiel.“ Pausanioví táto „oneskorená“ scénka poslúžila aj ako dodatočná ukážka božieho hnevu voči Filipovi, za porušovanie prísah a zmlúv, takže autentickosť jeho správy je otázna.⁴³ S Delfami sa spája aj jedna z Plutarchových anekdot ohľadom Alexandra Veľkého, ktorý sa tiež chcel spýtať božstva na svoju výpravu. Keďže však boli „neblahé“ dni na konci novembra 336

⁴¹ „... tajomník (*grammateus*) mestskej rady (*búle*) napíše na dvoch kúskoch plechu, ktoré sú rovnaké váhou a tvarom, na jednom: „Je žiadané a pre athénsky ľud lepšie, ak *basileus* prenajme časti posvätného územia (*orgas*), ktoré sa v súčasnosti využívajú za hranicami,“ na druhom: „Je žiadané a pre athénsky ľud lepšie, ak časti posvätného územia (*orgas*), ktoré sa v súčasnosti využívajú za hranicami, budú ponechané bohyniam neobrábané.“ Keď ich tajomník napíše, predseda *prohedroi* zroluje každý kus plechu, ovinie ho vlnou a vloží do bronzovej hydrie za prítomnosti ľudu. Na tieto prípravy dohliadajú prytáni, pokladníci bohyně hneď prinesú dve hydrie, jednu zlatú a jednu striebornú, predseda potrasie bronzovou hydriou a potom po jednom vytiahne ovinutý plech a prvý vloží do zlatej hydrie, zatiaľ čo druhý do striebornej, predseda prytánov zapečatí obe nádoby verejnou pečaťou, a každý Athénčan, ktorý chce, môže tiež vložiť pečať. Ľud zvolí troch mužov, jedného z rady a zvyšných dvoch spomedzi Athénčanov, aby išli do Delf a spýtali sa boha podľa ktorého z dvoch odkazov majú Athénčania postupovať pri posvätnom území, či podľa toho zo zlatej hydrie, alebo podľa toho zo striebornej. Keď sa od boha vrátia, znesú hydrie, prečítajú ľudu odpoveď veštiarne a text na plechu...“ RHODES, ref. 40, s. 273-281.

⁴² Plut. Tim. 8. VÍTEK, ref. 1, s. 283.

⁴³ Plut. Dem. 19-20. PAUS. 8. 7.

pred Kr. a Pýthia odmietla veštiť, mal ju budúci dobyvateľ vliecť násilím do chrámu, na čo ona pohotovo vykrikla, že je „nepremožiteľný“. To vraj Alexandrovi postačilo ako výrok orákula a dobré znamenie a aj keď je to len anekdota, plne to odráža predstavy, ktoré sa o tomto najväčšom z dobyvateľov šírili po jeho smrti. Navyše, podľa inej správy sa pred ťažením ukázalo aj iné, tentoraz negatívne znamenie. V macedónskej Pierii sa vraj začala potiť drevená socha (*xoanon*) Orfea. Výklady boli rôzne, no Alexandrov veštec Aristandros z Telmessu sa vynásiel a vyhlásil to za priaznivé znamenie, pretože básnici a pevcovia vraj budú musieť vynaložiť mnoho práce, aby jeho činy patrične oslávili.⁴⁴ Symbolicky poslednou zmienkou je situácia týkajúca sa priameho ohrozenia samotných Delf počas keltského vpádu do Grécka v roku 279 pred Kr. Keď sa totiž do veštiarne uchýlilo okolité obyvateľstvo, boh ich mal (prostredníctvom svojich kňazov) ubezpečiť, aby sa nebáli a že si svoje sídlo bude hájiť sám.⁴⁵

Otázkou, prirodzene, je, do akej miery tieto veštby, resp. výroky veštiarní naozaj ovplyvňovali vojenské rozhodnutia. Determinácia osudovej nevyhnutnosti porážky, s ktorou sme sa stretli v prípade Messénčanov v archaických časoch bude totiž najskôr len spätnou projekciou výrokov, ktoré boli zaznamenané len dodatočne (ak vôbec). Inou vecou je autenticita veštieb a znamení. Z dnešného pohľadu sa, samozrejme, zdá, že je to len dodatočný konštrukt, snažiaci sa vysvetliť isté udalosti. Prirodzene, pohybujeme sa tu na veľmi tenkom ľade dnešných pochybností a spoliehania sa na racionalitu. No v staroveku bol tento „ľad“ podstatne pevnejším územím. Takže, ak naši informátori zaznamenali nejaké víťazstvo či porážku ako vôľu bohov, tak pre ich časy tieto správy reprezentujú širšiu zhodu vtedajšej spoločnosti v tomto smere, pretože väčšina spoločnosti tieto prejavy spirituality akceptovala. V každom prípade videl antický človek svet ináč, než ten dnešný (hoci nevieme, ako presne), ešte stále používal na jeho výklad aj mýty, takže preň bola existencia bohov a ich zásahov do udalostí viac-menej reálnou možnosťou. Pripomínali im to nielen všadeprítomné chrámy a oltáre, ale aj sochy bohov, hrdinov, pamätníky víťazstiev, nehovoriac o náhrobkoch a nápisoch. Tieto mohli mať, prirodzene, viac účelov, napr. v zmysle vytvárania propagandy, keďže aj náboženstvo bolo do značnej miery podriadené štátu a jeho potrebám. Do značnej miery teda musíme akceptovať vplyv orákula na vtedajšie, aj vojenské rozhodnutia.

Obetovanie mimo bojov

Na modlitby ľudí pred odchodom do vojny a zisťovanie vôle bohov pred bojom zo skúmaných obetovaných zvierat odkazuje ako na niečo bežné, už Xenofontov Sokrates. Dôvodom bol fakt, že „*bohovia majú neobmedzenú moc aj nad vecami vojenskými*“.⁴⁶ Tieto názory svojho učiteľa o obetovaní a veštení zdieľal potom Xenofón tiež v závere diela O veliteľovi jazdy.⁴⁷ V podstate možno povedať, že pre Grékov boli náboženské predstavy mimoriadne dôležité a môžeme ich pokladať za „zbožný“ (či skôr poverčivý?)

⁴⁴ Plut. Alex. 14. ARRIAN. *Anabasis Alexandri* (ďalej Arr. An.). Ed. by Roos, Antoon Gerard. Leipzig : in aedibus B. G. Teubneri, 1907, 1. 11. ARRIANOS. *Tažení Alexandra Velikého*. (preklad BĚLSKÝ, Jaromír) Praha : Svoboda, 1972. 347 s. VÍTEK, ref. 1, s. 266, 292. Správu z Delf berie ako relevantnú napr. GREEN, Peter. *Alexander Velký a Helénistické obdobie*. Bratislava : Slovart, 2008, s. 40. ISBN 978-80-8085-579-6.

⁴⁵ Paus. 10. 22.

⁴⁶ Xen. Ec. 6. XENOFÓN. O Hospodáření. In *Vzpomínky na Sókrata*. (preklad BAHNÍK, Václav) Praha : Svoboda, 1972, 452 s.

⁴⁷ XENOPHON. Xenophon in Seven Volumes (ďalej Xen. Cav.). CARDEW, Marchant Edgarand - BOWERSOCK, Glenn Warren. Cambridge : Harvard University Press, 1925, 9. 8-9.

národ. Osobitne to platí pre Sparťanov, nehovoriac už o Athénčanoch, ktorí sa tiež nepúšťali do ničoho podstatnejšieho bez veštieb.⁴⁸

Zvlášť to platí v prípade takých dôležitých krokov, ako bolo rozhodnutie o začiatku vojny, vojenského ťaženia, alebo aj pri samotnom odchode na vojenskú výpravu.⁴⁹ Zmienky o nich nájdeme už u Homéra v Iliade, ale máme o nich správy aj z klasickej doby.⁵⁰ Znamená si však najskôr všimnúť, ak daná výprava dopadla katastrofou. Charakteristickou je tu, pri jednej z najstarších správ, situácia ohľadom dobytia juhoitalského mesta Sybaris Krotónčanmi, niekedy okolo roku 510 pred Kr. Pre našu problematiku je vedľajšie, či sa ťaženia na strane Krotónu zúčastnil aj syn spartského kráľa Anaxandrida II., Dorieus, alebo nie. Podstatnou je tu totiž Hérodotova informácia, že jediným cudzincom, podľa Krotónčanov, ktorý sa zúčastnil ich ťaženia, bol veštec Kallias z rodu Iamidovcov z Élidy. Tento mal totiž ujsť od sybaridského tyrana Telya potom, čo sa mu obeta konaná za úspech výpravy proti Krotónu skončila nepriaznivo. Príčinu tohto úteku by sme mohli vidieť ako v obavách zo strany tyrana za nepriaznivú veštbu, alebo aj „hlasovanie nohami“, čiže prechod na stranu víťaza. Vyzerá to ako reklama na správne predpovede, zaznamenaná samozrejme až s odstupom času.⁵¹ Ukázkovým príkladom bol potom athénsky vojvodca Kimón. Ako veliteľ ťaženia na Cyprus proti Peržanom v roku 449 pred Kr. vraj dostal znamenie vo sne, v ktorom mu veštec Astyfilos z Poseidonie predpovedal smrť. Keď potom obetoval Dionýzovi a veštec zabil obetné zviera, zjavili sa údajne mravce a nosili kúsky zrazenej krvi okolo Kimonových nôh. Navyše na pečeni mala chýbať časť, ktorá sa nazývala „hlava“ vnútorností – doslova: lalok pečene (*lobos*) bez tej časti, ktorú nazývajú hlava (*kefalé*). Možno zdôrazniť, že je to jedna z mála zmienok, ktorá približuje negatívne znaky/kritériá pri veštení z vnútorností. Tieto vyslovene negatívne znamenia sa pre náš zdroj stali skutočnosťou, keďže Kimón naozaj na výprave onedlho zomrel.⁵²

Pred omnoho väčšou katastrofou stáli však Athény pri vyplávaní svojej flotily na Sicíliu v roku 415 pred Kr., za peloponézskej vojny. Obyvateľstvo bolo počas rozhodovania o výprave konfrontované ako s pozitívnymi, tak aj s negatívnymi veštbami, ktoré „obstarali“ veštcovia dvoch antagonistických strán – Nikia a Alkibiada. Napokon zvíťazil Alkibiadov optimistický výklad a na krátky čas viedol svojich krajanov. No keď sa dostal, treba povedať, že nedobrovoľne, na čelo výpravy jej pôvodný odporca Nikias, ako až príliš zbožný (resp. skôr poverčivý) muž priviedol ťaženie k úplnej katastrofe, čím výrazne prispel k podlomeniu síl svojho rodného mesta v konflikte so Spartou. O význame týchto aktivít svedčí aj to, že prax vynášania vlastných vešteckých predpovedí, resp. reakcií na cudzie predpovede, najmä v súvislosti s vojenskými ťaženiami sa udomácnili vo vnútropolitickom boji v Athénach, pričom zlomovým bodom tohto vplyvu bola práve sicílska katastrofa. Účastníci spomínanej expedície totiž určite boli povzbudení pozitívnymi veštbami. Pred odchodom z Pirea sa nastúpení účastníci pomodlili tradičné modlitby pred vyplávaním. Pričom tak urobili všetci námorníci spoločne, nie podľa jednotlivých lodí, ale zopakovaním po hlásateľovi, rovnako ako odprevádzajúci dav na

⁴⁸ Samozrejme, nedávame znamienko rovnosti medzi vtedajšiu a dnešnú formu zbožnosti, napr. v kresťanstve. DE COULANGES, ref. 7, s. 224-226.

⁴⁹ TOMPKINS, P. Daniel. Greek rituals in war. In *Warfare in the Classical world*, (ed. by CAMPBELL, Brian and TRITLE, A. Lawrence). Oxford : Oxford University Press 2013, s. 475. ISBN 978-0-19-530465-7.

⁵⁰ FLOWER, ref. 16, s. 126-7.

⁵¹ Či už Dorieus naozaj padol v spomínanom konflikte alebo nie, jeho smrť prisudzuje Herodotos neuposlušnosti veštby. Hdt. 5. 44. VÍTEK, ref. 1, s. 140.

⁵² Plut. Cim. 18.

pevnine. Následne po zaspievaní vojenskej piesne – *pajány*, vykonali obety a vyplávali na more.⁵³

Ukážkovým príkladom je potom snaha spartského kráľa Agésiláa II. obetovať v boiotskej Aulide a napodobniť tak v roku 397 pred Kr. na začiatku ťaženia proti Peržanom, Homérovho Agamemnáona pred jeho odplávaním k Tróji. Obet' mu však nevyšla, pretože Boioťania mu v nej zabránili a dokonca mu mali rozhádať už zasvätenú obeť (*hiera*) z oltára. V Agesilaovi toto, vyslovene negatívne, znamenie vyvolalo, prirodzene, hnev a obavy. V tomto prípade by sa mohlo zdať, že na obeti nič kontroverzné nebolo, navyše, išlo o územie spojencov. No Aulida bola vysoko prestížnou lokalitou, odkiaľ vyplával Homérov Agamemnon k Tróji a kde tiež obetoval za úspech výpravy (vlastnú dcéru Ifigeniu). Takže išlo o špecificky symbolické miesto a bola to tiež vhodná zámienka na ukážku sebavedomia Thébanov voči Sparte. Snáď pritom môžeme vziať do úvahy aj ich snahu negatívnym znamením, ktorým znemožnená obeť musela byť, nejako poškvrniť spartské vyhladky na úspech proti Perzii. Aj táto vedomá dehonestácia spojeneckého kráľa sa napokon stala jednou z príčin vypuknutia konfliktu s Thébanmi, ktorý nadobro podlomil moc Sparty.⁵⁴ Podľa neskoršieho Plutarchovho podania chcel Agesilaos obetovať Athéne na základe sna, podobne ako Agamemnon. No namiesto dcéry to mal byť jeleň, keďže, ako sa mal vyjadriť, nechcel byť taký nerozumný, ako jeho „predchodca“. Celý problém však podľa neho spočíval v tom, že túto obeť vykonal kráľov osobný veštec a nie ten, ktorého tým zvyčajne poverovali Boioťania, teda *boiotarchovia* (úradníci spravujúci Théby a ich boiotských spojencov) a nasledoval incident s rozhádzaním obety. Aj tento kompetenčný spor v konečnom dôsledku svedčí o rozporoch medzi Spartou a Thébami. Agesilaos svoj nezdar, prirodzene, pokladal za zlé znamenie a podľa Plutarcha vraj prestal veriť, že jeho výprava dopadne úspešne.⁵⁵ Po Leuktrách, v roku 370 pred Kr. zas athénsky vojvodca Ifikrates (418 – 353 pred Kr.) ešte v Athénach pred odchodom na výpravu na pomoc Sparte, ktorú napadli Thébania a Arkáďania, obetoval a po priaznivých znameniach vyviedol oddiel deň pred odchodom z mesta, „na večeru“ k Akadémii.⁵⁶ Tiež neskorší syrakúzske tyran Dion, pred vyplávaním zo Zakynthu na výpravu kvôli ovládnutiu Syrakúz v roku 357 pred Kr., usporiadal veľkolepú obeť (*thysia megaloprepés*) Apollónovi a po nej aj patričnú hostinu (*thysia*) pre svoj oddiel asi 800 mužov na tamojšom štadióne.⁵⁷

Počas samotnej výpravy sa niekedy mohla naskytnúť príležitosť obetovať priamo v niektorom blízkom chráme, ako sa to podarilo spartskému vojvodcovi Derkilidovi niekedy v roku 399 pred Kr. za ťaženia proti Perzii v Troade a Mýsiii. V tamojších mestách Skepsis a Gergis (dnešný Bayramiç a Karataş Tepesi) vykonal spolu so svojou družinou obety bohyni Athéne.⁵⁸ V chráme Athény Ilijskej v Troade počas ťaženia do Grécka mal obetovať aj perzský kráľ Xerxés I. po výstupe na „Priamov hrad“. Podľa Herodota to vraj bolo 1000 kráv. Vzápätí nato, pred prechodom Hellespontu, obetovali Peržania

⁵³ Thuc. 6. 32. , Plut. Nic. 13. Nikias bol týmito negatívnymi veštbami do značnej miery determinovaný, čo vidíme aj na jeho váhavosti a vyhýbaní sa boju. DE COULANGES, ref. 7, s. 227. Pozri tiež: VÍTEK, ref. 1, s. 94. K významu a pôvodu *pajánu* pozri: TOMPKINS, ref. 48, s.476.

⁵⁴ Xen. Hell. 3. 4.

⁵⁵ Plut. Ages. 6. V krátkosti sa tejto témy dotkol i Pausanias, hoci tvrdí, že obeť mal ctižiadostivý panovník, pokladajúci sa za významnejšieho kráľa než bájný Agamemnon Artemide a nie Athéne. Na druhej strane však ešte pred touto pasážou spomína, že Korint'ania sa odmietli zúčastniť ťaženia, pretože im náhle zhorel chrám boha Dia Olympského, čo pokladali za zlé znamenie. Paus. 3. 8-9.

⁵⁶ Xen. Hell. 6. 5.

⁵⁷ Plut. Dio. 23.

⁵⁸ Xen. Hell. 3. 1.

moru kadidlo.⁵⁹ V oblasti Troady, na miestach, kde sa mali odohrávať príbehy z Iliady, na začiatku svojej výpravy sa v roku 334 pred Kr., zdržal obetami aj Alexander Veľký. Ešte na európskej strane Hellespontu obetoval héroom a neskôr navštívil aj „Achillov hrob“. Uprostred úžiny mal obetovať na počtu Poseidóna a Néreovien býka a moru zas víno. Boli to zvyčajné obrady pri prekročení podstatnej hranice či prekážky. Po prístáti v Ázii dal Alexander postaviť oltár Diovi, Athéne a Heraklovi. V Íliu dal zasa priniesť obeť Athéne a do jej chrámu venoval ako votívny dar svoju zbroj. Aj keď tu mohlo ísť aj o akúsi Alexandrovu „turistickú“ snahu navštíviť slávne miesta spájané s Homérskymi hrdinami, z množstva obiet presvitá aj snaha nakloniť si božstvá vo svoj prospech, nehovoriac o sebaaprezentácii a štylizácii sa do roly „nového Achilla“, ktorý si ctí bohov. Macedónsky dobyvateľ ináč, aspoň podľa nášho hlavného zdroja – Arriana, obetoval v podstate na každom kroku. Počujeme o jeho obeti Artemide v jej slávnom chráme v Efeze za sprievodu celého vojska v plnej zbroji. Rovnako to bolo aj v „pokojnejších“ chvíľach počas celého ťaženia, od Kilíkie a Memfisu, až po Hindúkuš, Baktriu a Indiu. Tieto obety boli v podstate každodenné, no podľa okolností, najmä v prípade d'akovných obiet, mohli byť spojené aj s pretekmi a hrami o ceny a v prípade veľkorysých, až megalomanských obiet nasledovali aj rovnako megalomanské hostiny. O akých počtoch tu hovoríme, si môžeme urobiť predstavu na základe Arrianovej správy ohľadom daru 3 000 obetných kráv pre Alexandra od jedného z miestnych indických vládcov – Taxila. V prípade pravidelných obetovaní, ako vojenských tak aj civilných, muselo ísť o nákladnú záležitosť. Najmä Alexandrove masové *hekatomby* museli byť drahé, hoci jeho rozpočet to pri všetkej tej ohromnej koristi, ktorej sa zmocnil, určite nepocítil. No v iných prípadoch to mohol byť z času na čas problém. Xenofon sa vo svojej Anabáze napr. zmieňuje aj o nedostatku obetných zvierat, hoci to, prirodzene, nebola vždy len otázka peňazí, ale skôr dostupnosti vhodných zvierat.⁶⁰ Aj keď nasledujúca správa je len anekdotou, predsa len naznačuje nebývalé možnosti, ktoré sa dobyvateľovi ponúkali. Podľa Plutarcha mal totiž Alexander po páde Tyru poslať svojmu vychovávateľovi Leonidovi 500 talentov kadidla a 100 talentov myrhy, pretože si spomenul na príhodu z detstva. Pri obeti, keď mal oboma rukami nabráť kadidlo a hodiť ho do ohňa na oltári, mu to vraj jeho mentor vyčítal ako plytvanie. Spomínané vonné látky mu vraj poslal s dodatkom, aby prestal byť lakomým voči bohom.⁶¹

K zaujímavým typom rituálu patrili aj obeť spartských vojvodcov a kráľov pri prekročení hraníc Lakónie. Potvrďuje to napr. Xenofon vo svojom opise lakedaimonského zriadenia. Podľa neho obetoval kráľ ešte doma Diovi Vodcovi (*Zeus Agetor*). V prípade pozitívnych znamení sa vzal oheň z oltára a ohňonosič ho doniesol pred zástupom k hraniciam, kde kráľ opäť obetoval a až po prípadnom rovnakom výsledku mohol prekročiť hranicu.⁶² Navyše, samotný oheň bol ďalej nesený pred pochodujúcim vojskom a za ním nasledovali obetné zvieratá. Ináč obetoval kráľ pravidelne pred svitaním, aby si naklonil bohov, a to pred vojenskými veliteľmi, pričom po skončení obety rozdával rozkazy na ďalší postup. Takže nášmu informátorovi vychádza, že len samotní Sparťania boli skutoční odborníci na vojnu, kým ostatní vraj len improvizovali. Pritom si králi mohli na ťaženie zobrať toľko obetných zvierat, koľko uznali za vhodné, pričom ich

⁵⁹ Hdt. 7. 43, 7. 54.

⁶⁰ Arr. An. 1. 11, 18; 2. 5; 3. 1, 5, 6, 16-25, 28. Plut. Alex. 15. GREEN, ref. 44, s. 50.

⁶¹ Plut. Alex. 25.

⁶² MILLENDER, G. Ellen. Kingship: The history, power and prerogatives of the Spartans' Divine dyarchy. In *A Companion to Sparta*, (ed. by POWELL, Anton). Chichester : Willey Blackwell 2018, s. 467-9. ISBN 978-1-405-18869-2.

podiel z obety počas vojny tvorili kože a chrbyty.⁶³ Hraničné obety (*diabatéria*) vyvolávajú dojem, akoby sa elity armády museli ešte naposledy uistiť o podpore bohov pre svoje zámery predtým, než opustia vlastné územie. Dokonca v prípade negatívnych znamení sa armáda otočila a jednoducho vrátila domov. Máme to doložené k roku 419 pred Kr., keď sa spartský kráľ Ágis II. (427 – 398 pred Kr.) vrátil z ťaženia na pomoc Epidauru, proti Argu. Aj keď išlo len o dočasný odklad, predsa len to poukazuje na rešpekt pred negatívnymi znameniami a nie nechť bojovať proti svojmu tradičnému nepriateľovi. Keď sa však aj ďalší pokus o výpravu skončil negatívnymi znameniami a návratom, určite to pošramotilo povest' Sparty.⁶⁴ Rovnako aj nasledujúci rok nebolo Spart'anom umožnené vpadnúť na územie Argu, keďže „*obety za šťastné prekročenie hraníc (diabatéria) neboli priaznivé*“.⁶⁵ Pozitívne znamenia na hraniciach, po ktorých pokračovalo ťaženie, si všima vo svojich dejinách Xenofón v prípade kráľa Agesilaa II. (398 – 360 pred Kr.). Išlo najčastejšie o letné zmienky pri výpravách proti Thébam v rokoch 387 – 377 pred Kr. a podobne to bolo aj s Agesilaovými spolukráľmi, Pausaniom a Agesipolisom. Druhý z menovaných sa napr. ešte v roku 388 pred Kr. vybral do Olympie pre „*veštbu*“, či má zaútočiť na Argos, pričom v ceste pokračoval až po úspešnom obetovaní pred prekročením hranice. Po vpáde do Argolidy sa však objavili nepriaznivé znamenia v podobe úderu blesku do spartského tábora, čo kráľ ignoroval, no keď chcel opevniť istú pohraničnú lokalitu a pečeň obetovaného zvierat'a bola znetvorená, stiahol sa a ukončil výpravu.⁶⁶

Medzi časté obetné obrady patrili aj tie, ktoré sa vykonávali pri prechode riek. Samozrejme, dozvedáme sa o nich len v prípadoch, keď bolo prekročenie vodného toku mimoriadne dôležité v rámci vojenských operácií. Ide v podstate o symbolické rozhranie dvoch strán, ale treba si uvedomiť aj náboženskú stránku veci. V starom Grécku mala totiž každá rieka svojho boha, pričom to boli, aspoň podľa Herodota, zvlášť urážlivé bytosti. Už napr. Hesiodos (8. – 7. stor. pred Kr.) úzkostlivo nabádal, aby sa rieka neprekračovala bez modlitby a umytia rúk, nehovoriac o zákaze jej prípadného znečistenia.⁶⁷

Z tohto pohľadu teda nemusí byť nejako prevzápivým obrazom vojsko, čakajúce na brehu rieky na výsledok obetných znamení. Príkladov je relatívne dosť, no najčastejšie sú to zmienky o ich negatívnych výsledkoch, ktoré bránili prechodu armády na druhú stranu. Stalo sa to napr. aj spartskému kráľovi Kleomenovi I. (525 – 490 pred Kr.) za ťaženia proti Argu v roku 494 pred Kr., kedy dorazil k argejskej pobrežnej rieke Erasios. Keďže na jej brehu nedostal po obeti priaznivé znamenia na prechod, stiahol sa. No Argejčania sa dlho netešili, keď sa totiž vrátil na pobrežie do Tyrey, obetoval moru býka a keďže obeť bola

⁶³ Tento zvyk sa nám podarilo doložiť len v Sparte, hoci napr. Xenofon použil obraz mladého Kýra modliaceho sa k bohom Perzie pred prekročením hranice a vzápätí aj k bohom Médie po jej prekročení. Ide tu však o „didaktický román“, v ktorom autor prenáša grécke zvyklosti do prostredia Perzie, ako nasledovniahodný príklad správania sa ideálneho vládcu. Najskôr prevzal túto zmienku zo spartských zvyklostí, ktoré tento athénsky aristokrat obdivoval a propagoval. XENOPHON. *Xenophon in Seven Volumes* (ďalej Xen. Cyrop.) (ed. by MILLER, Walter). Cambridge : Harvard University Press, 1914, 2. 1, 3. 3. XENOFÓN. *O Kýrově vychováni*. (preklad BAHNÍK, Václav) Praha : Svoboda, 1970, 344 s. XENOPHON. *Constitution of the Athenians* (Xen. Const. Lac.) (ed. MARCHANT, Edgar Cardew; BOWERSOCK, Glen Warren). Cambridge : Harvard University Press, 1925, 13. Ku kráľovmu podielu na obetiach. Hdt. 6. 56-57.

⁶⁴ Thuc. 5. 54, 55. NÝVLT, Pavel. Obdobie Nikiovho mieru: jedna či dve vojny? In *Sparta vs. Athény: Dejiny Peloponézskej vojny*, s. 103.

⁶⁵ Thuc. 5. 116.

⁶⁶ Ako výnimku z tohto pravidla spomína Xenofon len jednu situáciu z roku 377 pred Kr., kedy ešte pred obetou na hranici mal Agesilaos poslať vopred jedného z polemarchov obsadiť a strážiť cestu do Boiothie cez Kitharion. Xen. Hell. 3. 5, 4. 7, 5. 1, 5. 3, 5. 4.

⁶⁷ MIREAUX, ref. 2, s. 19. Podobne tiež: VIDMAN, ref. 2, s. 16.

asi priaznivá, nalodil sa a preplavil svoje oddiely po mori k Tírýnsu, kam sa presunuli aj Argejčania. Na oboch stranách mali pritom pôsobiť veštby z Delf. Tá Kleomenova predpovedala, že dobyje Argos, opačná strana sa zas obávala, aby nebola premožená ľst'ou. Podľa Herodota sa mala splniť druhá z nich a Argos utrpel katastrofálnu porážku, no Kleomenova veštba sa mala splniť „len“ zničením argejského vojska v háji zasvätenom Argovi.⁶⁸ Príkladom pozitívneho vplyvu obety na morálku armády je Xenofontov opis v jeho Anabáze. Týkalo sa to prechodu cez východný prítok horného Tigrisu, dnešný Bahtan v juhovýchodnom Turecku počas ústupu gréckych žoldnierov z Perzie v roku 401 pred Kr. Za brieždenia mali všetci grécki velitelia vykonať obeť, ktorej znamenia boli hneď na prvýkrát priaznivé. Následne prišla správa o objavení brodu cez rieku. Xenofon hneď obetoval bohom čisté víno a veliteľ Cherisofon vykonal ďakovnú obeť. Tvárou v tvár nepriateľom stojacim na druhom brehu pritiahli Gréci k brodu, kde sa Cherisofon ako prvý ovenčil, vyzliekol, vzal do rúk zbraň a s ním aj veštcí. Všetci vykonali obeť bohu rieky, tým, že nechali stekať krv obetných zvierat do prúdu, zatiaľ čo sa ich nepriatelia pokúšali ostreľovať. Keď sa ich obety (*sfagia*) skončili priaznivo, všetci zaspievali bojový pieseň, spustili bojový pokrik a úspešne zaútočili.⁶⁹ Túto scénu možno zaradiť aj k obeťam pred bitkou, hoci k nej napokon *de facto* nedošlo. Podstatnejšou pre nás teda bola informácia o vykonaní obety pri prekročení rieky ako takej.

S Alexandrom Veľkým sme sa stretli ako s obetujúcim moru, no na svojom ťažení za „dobyťím sveta“ musel prekročiť aj množstvo riek. Ešte na začiatku svojej vlády, počas výpravy do Trácie prekročil Dunaj a na jeho brehu vykonal ďakovné obeť po vyplienení istej gétskej pevnosti. Obeť okrem Diovi a Heraklovi venoval aj samotnej rieke za to, že im umožnila ľahký prechod. V strednej Ázii na jar roku 329 pred Kr. sa dostal až k rieke Jaxartes, dnešnej Syrdarji. Z jej druhého brehu sa mu mali vysmievať „Skýti“ (Massageti). Keď chcel prejsť, no obety za šťastný prechod neveštili nič dobré, znášal to síce ťažko, ale predsa len sa mal ovládnuť. No po ďalších provokáciách kočovníkov dal opäť obetovať a keď mu veštec Aristandros oznámil, že obety preň naznačujú nebezpečenstvo, neposlúchol a v snahe odčiniť urážku, preplavil sa na druhý breh aj napriek vešt'bám. Je to atypické, nepočúvnuť veštbu, najmä v Alexandrovom prípade. Antickí autori ho totiž vykresľujú ako človeka, ktorý dbal na obetné zvyklosti a vešt'by, takže jeho následné neúspešné prenasledovanie poľahky unikajúceho jazdeckého vojska a ťažký návrat za neustálych útokov priniesli podstatný neúspech.⁷⁰ Ďalšou riečnou hranicou, no tentokrát v Indii, ktorú mu nebolo súdené prekročiť, bola rieka Hyfasis, dnešný Beas, kam sa jeho oddiely dotrmácali počas monzunových dažďov v lete 326 pred Kr., no vzbúrili sa a odmietli pokračovať ďalej. Dobyvateľ sa síce nevzdával a obetoval ešte za prechod cez rieku, no keď sa obety nedarili, kapituloval a obrátil sa na spätočnú cestu. Predsa však na tejto najvýchodnejšej hranici svojho postupu nechal postaviť dvanásť veľkých oltárov, kde obetoval bohom a usporiadal hry. Samozrejme, spomínané rieky sa nestali limitmi Alexandrovej expanzie len kvôli negatívnym znameniam, ale najmä kvôli klimatickým a vojenským okolnostiam. Keď sa totiž k všeobecnej vyčerpanosti, chorobám, nehovoriac o bojoch a nekonečných dažďoch Pandžábu pridali „znamenania bohov“, aj slávny dobyvateľ sa musel podriaďiť. Takže Alexandra napokon zastavil

⁶⁸ Kleomenes, ktorý nechal upáliť porazené oddiely skrývajúce sa v posvätnom háji, sa cítil byť oklamán Apollónom. Hdt. 6. 76-80. VÍTEK, ref. 8, s. 260.

⁶⁹ Dokonca aj všetky ženy v armáde (súložnice) mali kričať spoločne s vojakmi. Prechod cez brod bol úspešný a nedošlo ani k boju, keďže sám Xenofon simuloval útok vyššie po prúde a nepriatelia sa dali na ústup. Xen. Anab. 4. 3.

⁷⁰ Arr. An. 1. 4, 4. 4.

„zemepisný mýtus,“ resp. „jeden mýtus porazil druhý“.⁷¹ Pred následnou plavbou smerom k oceánu obetoval Alexander okrem tradičných bohov aj rieke Hydaspes, po ktorej sa mal plaviť k rieke Indus a následne k samotnému (Indickému) oceánu, ktoré, samozrejme, tiež nezostali bez obetovania.⁷²

Obetovanie počas vojenských ťažení

Počas vojenských výprav sa králi, resp. velitelia, snažili pravidelnými obetami zistiť vôľu bohov najmä ohľadom ďalšieho postupu. Záležalo, prirodzene, od okolností, no otázky určené božstvu sa mohli týkať napr. aj toho, či vôbec majú vyraziť z tábora, prípadne aj kam. To vyplýva aj z vyššie uvedenej Onasandrovej vojenskej príručky z 1. stor., ktorá síce pochádza z rímskych čias, no jej odporúčania sa vzťahujú aj na obdobie starovekého Grécka. Podľa nej sa bez predchádzajúcich obiet nesmie nik odvážiť ani na pochod, ani bitku a až keď kňazi a vešci (na základe znamení) podnik schvália, je možné sa oň pokúsiť. Odporúča tiež, aby sa sám vojvodca vyznal v daných obradoch, aby sa nemusel spoliehať na iných. Priaznivé znamenia (*hiera kalá*) má náležite oznámiť dôstojníkom a mužstvu, pretože vedomie podpory božstva ich určite, pri všeobecnej akceptácii znamení a veštieb, povzbudí. Ak je však výsledok veštby nepriaznivý, nesmie vojvodca nič podnikať, naopak, musí trpezlivo čakať a obetovať aj niekoľkokrát za deň, kým sa neobjavia pozitívne znamenia. Nepatrný rozdiel dvoch znamení konaných v jeden deň, či dokonca hodiny, dokáže totiž vojvodcovi zaistiť víťazstvo a slávu, či porážku a zajatie. Dôležitým je tu fakt väčšej citlivosti vojakov na rôzne znamenia práve počas ťažení a pred bojom. Celkovo možno povedať, že veštby sa v klasickom období tešili veľkej vážnosti, hoci boli často nejasné a nemuseli sa vždy splniť. Viera vo veštby a znamenia bola pritom pokladaná za prejav zbožnosti (*eusebia*), v opačnom prípade išlo o bezbožnosť a žiaden veliteľ si v podstate nemohol dovoliť ignorovať nálady vojakov.⁷³ Podobne, len možno patetickejšie sa vyjadruje aj Xenofon vo svojom spise O veliteľovi jazdy. „*Najprv treba obetovať a pomodliť sa k bohom so žiadosťou, aby vám vnukli myšlienky, slová a skutky, ktoré spôsobia, že vaše velenie im bude príjemné, a prinesie vám, vašim priateľom a mestu čo najviac uznania, slávy a výhod.*“⁷⁴

Dôležitosť pozitívnych znamení sa ukázala napr. pri ťažení Spartánov k Platajám v roku 479 pred Kr. Po príchode na Isthmos vyčkali na posily z ostatných miest a keďže obety dopadli pozitívne, tiahli k Eleusíne, kde sa k nim pridali Athénčania. Keď aj následné obety dopadli dobre, pokračovali k Platajám.⁷⁵ Podobne obetovali aj velitelia gréckeho loďstva, ktoré v rovnakom čase kotvilo na ostrove Délos, pred vyplávaním k stretu pri myse Mykalé v Ionii. Ich veštcom bol Deifonos, syn Euenia z Apollonie (v dnešnom Albánsku).⁷⁶

Najviac takýchto správ však nachádzame v Xenofontovej Anabáze, v ktorej detailne opisuje neúspešné ťaženie Kýra mladšieho proti svojmu bratovi Artaxerxovi II. (404 –

⁷¹ Predtým mu napr. vyšli obeť pri prechode rieky Indus. Arr. An. 5.3, 28, 29. GREEN, ref. 44, s. 104.

⁷² Arr. An. 6. 3, 19.

⁷³ Onas. 10. 10. V rovnakom duchu to vidí aj Xenofontovo didaktické dielo. Xen. Cyrop. VÍTEK, ref. 1, s. 93, 132.

⁷⁴ Xen. Cav. 1.

⁷⁵ Hdt. 9. 19.

⁷⁶ Spomínaný veštec už mal pritom za sebou kariéru v korinthskom vojsku. Herodotos zároveň uvádza, že sa možno len vydával za syna Euenia zo slávneho vešteckého rodu a „vykonával po Grécku (veštecké) práce za mzdu“. Hdt. 9. 92, 95.

359 pred Kr.) a následný ústup 10 000 gréckych žoldnierov po bitke pri Kúnaxach v roku 401 pred Kr., kde pretendent padol. Gréci sa však po bitke ocitli v pasci, tisícky kilometrov od domova uprostred nepriateľov. Tesne po boji ich vyzvali perzskí posli, aby zložili zbrane. Jeden z veliteľov – Klearchos sa však ešte pred odpoveďou mal vzdialiť, aby si prezrel vnútornosti obetovaného zvieratá, keďže predtým obetoval. Na následnej porade v hektických okamihoch rozhodovania a ďalšom osude vyhlásil, že znamenia obete neboli priaznivé pre výpravu proti kráľovi, no boli veľmi priaznivé (*hiera kalá*) v prípade, že sa obrátia k „priateľom“ (Kýrovým ľuďom). Z toho je jasné, na čo sa pýtal pri obetovaní, a tak sa napokon Gréci vrátili do predošlého tábora.⁷⁷ Podobne, pri postupe na sever na územie Karduchov (predkov dnešných Kurdov) do horských oblastí, vykonali velitelia obeť, aby sa mohli vydať na pochod.⁷⁸

V podstate po celý čas návratu Xenofón, ako jeden z hlavných vodcov, rozhodoval o mnohých vojenských otázkach a zároveň bol aj tým, kto zisťoval „vôľu bohov“ prostredníctvom obiet. Napr. po odchode zo Sinope, na severnom pobreží Malej Ázie, po rozporoch vo vojsku sa nevedel rozhodnúť, či má prevziať velenie. Dal si pripraviť dvojicu obetných zvierat a obetoval ich Diovi Kráľovi (*Zeus Basileus*), na ktorého ho odkázala veštba z Delf, ešte pred odchodom z Grécka. Vtedy si vraj spomenul na iné znamenie. Keď sa totiž vydal z Efezu na východ za Kýrom, videl po svojej pravici sedieť škriekajúceho orla. Veštec, ktorý ho sprevádzal, však vyhlásil, že to nie je znamenie pre súkromníka. Takto mu vraj boh pri obetovaní naznačil, aby netúžil po hlavnom velení. Následne však, keď rozpory medzi Grékmi pokračovali a vojsko sa rozdelilo na tri časti, obetoval Heraklovi ako vodcovi (*Herakles Hegemón*) s otázkou, či by bolo výhodnejšie pokračovať v ceste s oddielmi, ktoré mu zostali verné, alebo sa od nich oddeliť. Napokon počúvol znamenia a tiahol s vojskom smerom na západ.⁷⁹ O niečo neskôr, po opätovnom spojení vojska v Bithynii, tiež konal v tábore obeť za šťastný odchod, keďže Gréci potrebovali získať zásoby a pochovať svojich mŕtvych v okolí, po predošlých zrážkach s Trákmi. Ďalší deň mal Xenofón prejav k vojsku, v ktorom zdôrazňoval nutnosť odísť, kvôli nedostatku zásob, pričom on a velitelia mali vykonať obeť. Asistentom im bol veštec Arexion z Arkádie, keďže jeho predchodca, Silanos z Ambrakie dezertoval za pochodu ešte v Héraklei. Obety však neukázali žiadne priaznivé znamenia, a tak zostali v tábore. Vo vojsku sa však začali šíriť reči o tom, že Xenofón zostáva na mieste zámerne, aby založil kolóniu a za tým účelom vraj prehovoril aj veštcovi, aby vyhlásil znamenia za nepriaznivé. Preto Xenofón v snahe rozptýliť pochybnosti, vyhlásil, že ďalší deň sa môže na obetovaní zúčastniť, kto chce. Aj napriek hromadnej účasti ani tretia obeť za šťastný odchod nepriniesla priaznivé znamenia, čo, vyvolalo nevrlosť. Keďže ani ďalšie obety neboli priaznivé, Xenofón odmietol odiahnuť aj napriek sťažnostiam. Nasledujúci deň sa pri obetovaní zhromaždilo takmer celé vojsko, ale chýbali obetné zvieratá. Pretože chýbali ovce, kúpili ľahné voly a obetovali ich. Xenofón sa dokonca vzdal obetovania v domnienke, že chyba mohla byť v jeho osobe a nahradil ho iný z veliteľov – Kleonor z Arkádie, no aj tak boli znamenia nepriaznivé. Aj napriek tomu sa za všeobecnej núdze predsa len časť vojska vydala zháňať potraviny. Po správe, že ich prepadli Peržania, Xenofón obetoval ďalšieho ľahného vola a vydal sa na záchrannú akciu. Priaznivé znamenia sa napokon ukázali až nasledujúceho dňa, po presune tábora, a to nielen v podobe lode s potravinami, obetnými zvieratami a vínom, ale aj v podobe priaznivých znamení zavčas rána hneď po prvom obetovaní. Navyše, ešte pred dokončením obeť uvidel spomínaný veštec Arexion

⁷⁷ Xen. Anab. 2. 1-2.

⁷⁸ Xen. Anab. 3. 5.

⁷⁹ Xen. Anab. 6. 1-2. VÍTEK, ref. 1, s. 96.

z Parrhasie orla ako ďalšie priaznivé znamenie a vyzval Xenofona, aby viedol vojsko. Toto, snáď autentické rozprávanie, ukazuje na neskutočnú poverčivosť a bezradnosť, ktorá sa vymyká nášmu chápaniu. Niekoľkodňová absencia priaznivých znamení totiž, ako sa zdá, úplne paralyzovala akcieschopnosť celého vojska, a to za všeobecného nedostatku potravín. Na druhej strane sa nezdá, že by vojsko chcelo tiahnuť ďalej bez súhlasu bohov, čo jednoznačne rešpektoval i Xenofon.⁸⁰ Proti obetným znameniam napokon nešiel ani spartský miestodržiteľ Byzantia, ktorý prisľúbil žoldnierom pomoc v súvislosti s ich návratom do Grécka. Keď však obetoval za šťastný odchod, boli vraj znamenia tri dni po sebe nepriaznivé, a tak sa svojho úmyslu napokon vzdal.⁸¹

Objavenie sa niekoľkotisícového gréckeho žoldnierskeho vojska na Bospore zaktivizovalo viaceré osoby v snahe využiť ich vo vlastný prospech. Jedným z týchto ziskuchtivcov bol aj Koiratadas, thébsky veliteľ Boiófanov v Byzantii, ktorý sa ich snažil získať pre vpád do Trácie. Jeho plán stať sa ich veliteľom však nevyšiel. Prvá obeta, ktorú vykonal, totiž neprinesla žiadne pozitívne znamenie a keď sa ju ďalší deň chystal zopakovať, pričom jeho obetné zvieratá už stáli pri oltári a on ovenčený sa chystal obetovať, prišli za ním ostatní velitelia s tým, aby neobetoval, pretože ho neuznajú za veliteľa, kým nezásobi vojsko potravinami. Keďže toho, čo mal pri sebe, bolo príliš málo, odišiel a vzdal sa velenia. Tu, samozrejme, išlo v prvom rade o neschopnosť zabezpečiť zásoby a prvotná neúspešná obeť bola akoby len potvrdením tejto skutočnosti, zvláštne však pôsobí informácia, že nemohol dokončiť druhú z obiet.⁸² Tak sa vojsko opäť pomaly rozpadávalo, pričom uviazlo medzi záujmami Peržanov, Spartanov a Trákov, keď sa znova objavil Xenofon. Pri meste Perinthos sa napokon po potvrdení obetnými znameniami rozhodol dať sa do služieb tráckeho kráľa Odrysov Seutha II. (405 – 391 pred Kr.). Podobne aj po tejto úspešnej žoldnierskej Anabáze, pri rozhodovaní, či zostať v odryských službách alebo sa pridať k Spartanom na ich výprave proti Perzii, vykonal obeť a na základe znamení sa potom rozišiel s tráckymi službami.⁸³ Aj za nasledujúceho pôsobenia v Malej Ázii počujeme o Xenofonových obetách, pričom po predošlých koristníckych výpravách poklesol náš hrdina ešte nižšie. V Mýsi totiž prepadol kvôli koristi akéhosi bohatého Peržana Asidata. Prvý pokus, aj napriek tomu, že veštec Bassias z Élidy vyhlásil obetné znamenia za priaznivé pre toto podujatie, dopadol katastrofálne. Koristník sa však nevzdal a nasledujúci deň po obetovaní mu jeho druhý nočný pokus vyšiel, zajaľ spomínaného Peržana a získal značnú korisť. Týmto príbehom sa navyše symbolicky končia aj záznamy jeho Anabázy. Zvyšky pôvodného vojska následne prebral spartský vojvodca Tibron a použil ich v boji proti Peržanom a Xenofon sa vrátil do Grécka.⁸⁴

Anabáza je výnimočným dielom a pre nás zvlášť podstatným prameňom svojou autentickosťou. Aj napriek pochybnostiam o niektorých detailoch je to totiž dielo človeka,

⁸⁰ Xen. Anab. 4. 4-5. Obvinenia z toho, že chcel Xenofon založiť kolóniu v Čiernomorí, boli pravdivé. Predtým však, než to oznámil vojakom, mal obetovať spoločne s veštcom Silanom z Ambrakie, ktorý s jeho úmyslom nesúhlasil a vyzradil, resp. nafúkol tieto plány. Jeho následná obrana svedčí o jeho rituálnom pôsobení a skúsenostiach. „... *konám toľko obetí, koľko môžem... Veštec Silanos mi odpovedal, že... znamenia sú priaznivé, ved' vedel, že v tom nie som neskúsený, pretože som vždy prítomný pri obetiach. No povedal, že... sa ukazuje aj istá lesť a úklady voči mne... keďže sám zamýšľal ma ohovárať pred vami...*“ Nato sa však vzdal svojho kolonizačného zámeru. Xen. Anab. 5. 6. Nedôvera voči veštcovi našla svoju odozvu aj v Xenofontovom didaktickom spise o Kýrovej výchove. V ňom má totiž mladý Kýros vzdelanie aj v oblasti veštevctva, aby nebol závislý od veštcov, ktorí by ho mohli oklamať. Xen. Cyrop. 1. 6. VÍTEK, ref. 1, s. 113.

⁸¹ Xen. Anab. 4. 6.

⁸² Xen. Anab. 7. 1.

⁸³ Xen. Anab. 7. 2, 6.

⁸⁴ Xen. Anab. 8. 8.

Počas bojov na Peloponéze v rokoch 367 – 366 pred Kr. sa Fliunt'ania, ktorí zostali spojencami Sparty, aj napriek všetkým porážkam, snažili presvedčiť spojenca, athénskeho vojvodu Chareta a jeho žoldnierov, aby spoločne s nimi zaútočili na nepriateľskú pevnosť Thyamiu. Podľa Xenofona boli rozhodnutí zaútočiť aj sami, ale predsa len mali spojenca vyzvať, aby ak pochybuje o úspešnosti útoku, obetoval a poradil sa s bohmi. Charesteda obetoval, no Fliunt'ania samotní nečakali a v zbroji sa dostavili k obetisku. V ústrety im vraj vyšiel sám vojvodca s veštcom s oznámením o úspešnosti obety s tým, že sa pridajú k akcii, ktorá dopadla, samozrejme, úspešne. Väčšina danej správy má charakter fiktívnej reči Fliunt'anov k Cháretovi a je teda skôr zdrojom informácií o názoroch autora samotného, než reálií. Navyše, náš zdroj sa nechal uniesť obdivom k vernosti spartského spojenca, no jasne sa tu ukazuje aj dôležitosť obety pre váhajúceho spojenca, ako aj psychologické povzbudenie k útoku vyplývajúce z pozitívnych znamení. Keďže bol Xenofon súčasníkom daných udalostí, môžeme jeho údajom viac-menej dôverovať.⁹⁰

Alexandrovo ťaženie za dobytím sveta bolo, ako sa zdá, tiež plné znamení. Napr. počas obliehania Týru v roku 332 pred Kr. sa mu mal snívať sen, v ktorom ho vítal a volal z hradieb Herakles, čo podľa Plutarchovho podania akoby potvrdzovali aj údajné sny Týračanov, v ktorých ich nespokojný „Apollón“ odchádzal z mesta k nepriateľovi, a tak jeho sochu (*kolossós*), ako zradcu vraj spúťali. Samozrejme, ide tu o anekdotické podanie, rovnako ako sen so satyrom, ktorého sa Alexandrovi vraj podarilo chytiť, čo veštcí vysvetľovali v zmysle „*tvojím sa stane Týros*“.⁹¹ Z podobného súdka sa zdá byť aj správa o situácii tesne pred pádom samotného mesta. Obliehanie už totiž trvalo asi sedem mesiacov, keď jedného dňa veštec Aristandros po skončení obety, na základe znamení, „trochu odvážne“ vyhlásil, že mesto bude ešte toho mesiaca dobyté. Na to sa vraj okolostojaci začali uskrňovať a smiať, pretože bol práve posledný deň v mesiaci. Alexandra mal mrziť tento výsmech, pretože sa vraj vždy usiloval dodať vešt'bám vážnosť, a tak nariadil, aby sa počítanie dní vrátilo o tri dni naspäť. Následne však zaútočil na mesto a konečne ho dobyl. Tento príbeh má tiež charakter anekdoty, nenájdeme ho totiž ani u Arriana, takže o jeho dôveryhodnosti možno oprávnene pochybovať. Na druhej strane niektoré detaily, najmä výsmech vešt'covi, ako aj dôraz na jeho rehabilitáciu, by mohli ukazovať na istú mieru vierohodnosti. Spochybnenie vešt'ca totiž mohlo zároveň vrhať tieň nedôvery aj na jeho pána. V tomto prípade by išlo o podobnú manipuláciu s realitou, aby sa vyhovelo znameniu, ako v prípade situácie pred bitkou pri Platajách. Aj keby však na ňom nebolo ani zrnko pravdy, dokladalo by to aspoň neskorší pohľad na Alexandra a jeho legendu, v ktorej často figurujú práve vešt'by a najrôznejšie znamenia.⁹²

O pravidelnosti a dôležitosti obetných obradov pre Alexandra Veľkého svedčia napokon aj ďalšie zmienky, ktoré síce priamo nesúvisia s vojenskými otázkami, no v prípade ich akceptácie by mohli poodhaliť vplyv *mantiké* na jeho činy. Okrem okolností zabitia Kleita samotným Alexandrom po hádke počas pitky v roku 328 pred Kr., pred ktorou obaja figurovali ako obetujúci, dokladá dôležitosť obiet najmä posledné obdobie dobyvateľovho života.⁹³ Jeho blížiacu sa smrť malo predpovedať množstvo negatívnych znamení, čo samozrejme vyvolávalo nervozitu. Na začiatku tohto procesu symbolicky stojí „udanie“ správcu Babylonu Apollodora, že konal obeť týkajúcu sa samotného Alexandra, čo sa mohlo pokladať za zločin. Malo sa tak stať po Alexandrovom návrate

⁹⁰ Xen. Hell. 7. 2.

⁹¹ Plut. Alex. 24.

⁹² Plut. Alex. 25. Mohlo by tu však ísť aj o určitý relikv viery v mýtickú neomylnosť vešt'ca. VÍTEK, ref. 1, s. 71.

⁹³ FLOWER, ref. 16, s. 178-9.

z Indie do Babylonu, pričom sám panovník „vyšetroval“ správcovho veštca Pythagora. Zaujímal sa pritom najmä o výsledok obety a po zistení, že pečeň nemala laloky, skonštatoval, že išlo o zlé znamenie, no veštcovi pritom nijako neublížil.⁹⁴ Arrianovo podanie ohľadom tohto príbehu je podstatne detailnejšie a v odlišnom duchu. V prvom rade vysvetľuje príčiny obety, teda snahu dozvedieť sa, či Apollodoros zostane ušetrený Alexandrových „čistiek“ medzi satrapmi po jeho návrate z Indie. Zmieným veštcom bol Peithagoras–Apollodórov brat. Podstatným rozdielom je aj fakt, že nemalo ísť o žiadne udanie, ale samotný správca oznámil znamenia veštiace nešťastie svojmu kráľovi. Podstata však, aj napriek rozdielom vo výklade oboch správ, zostáva rovnaká.⁹⁵ Zlé znamenia sa však neskončili a Alexander znervóznel, takže aj bezvýznamné veci vnímal ako negatívne predpovede. Jeho palác bol vraj plný veštcov a obetujúcich, pričom Plutarchos si neodpustil komentár o škodlivosti poverčivosti, hoci za zlé považoval aj neveriť v božské znamenia vôbec. Charakteristické bolo, že Alexander ešte i na konci života obetoval každý deň, a to aj štyri dni pred smrťou v „prudkej horúčke“.⁹⁶

Z obdobia helenizmu máme podobných správ pomenej, pretože vtedajší autori si na znamenia priveľmi nepotrpeli, resp. nezachovalo sa všetko, čo napísali. Súvisí to čiastočne aj s úpadkom veštenia, ktoré „degradovalo“ v najrôznejších príručkách, ale týkalo sa to aj pragmatickejšieho prístupu panovníkov straty politickej nezávislosti gréckych štátov, čo sa odrazilo na menšej potrebe odborníkov na *mantiké techné*. V neposlednom rade to bola aj racionalizácia vo vzdelaní a nástup astrológie, ktorej vplyv sa stupňoval najmä v nepokojných časoch. Neznamená to, prirodzene, koniec veštenia ani obiet. Napr. Eumenes z Kardie počas bojov medzi diadochmi, niekedy okolo roku 317 pred Kr., vraj čelil snahe iného veliteľa Peukasta získať si priazeň jeho vojakov. Ten ich mal hostiť v Perzii a navyše každému mal darovať po obetnom zvierati. Aj keď to priamo nesúvisí s našou témou, predsa len táto správa poukazuje na význam obiet, ak darovanie zvierat mohlo byť brané aj ako pocta či hmotný úplatok.⁹⁷ Jedným z príkladov bol aj Aratos zo Sikyonu (3. stor. pred Kr.), stratég Achájskeho spolku, ktorý však vraj „*málo verit obetiam a veštábam (hiera kaimanteuma)*“. Hoci je ťažké posúdiť pravdivosť Plutarchovej správy o výsledku obety vykonanej predtým, než uzavrel spojenectvo s dovtedajším nepriateľom, macedónskym kráľom Antigonom Dosoňom (229 – 221 pred Kr.) proti Sparte. Obetné zviera vraj malo dvojicu žĺčnikov na jednej pečeni, obalenej navyše jedným tukovým vankúšom, čo veštec vyložil tak, že sa čoskoro spojí v priateľstve s tým, čo mu je najviac nepriateľské. To sa malo splniť spojenectvom s Antigonom, proti hrozbe spartského kráľa Kleomena III. (235 – 221 pred Kr.). Už len tento opis „konkrétnej vnútornosti“ je zvláštny, pretože väčšina správ o obetách má všeobecný charakter a obmedzuje sa len na konštatovanie, či išlo o pozitívne, resp. negatívne znamenie. Plutarchos síce zaznamenáva, že píše o tom, „*čo sa hovorí*“, no v tomto prípade by sme tejto správe mohli dôverovať.⁹⁸ Samotný spartský kráľ a reformátor Kleomenes III., tiež figuruje v jednej správe v súvislosti s obetovaním. Počas manévrovania proti vyššie spomínaným nepriateľom tesne pred bitkou pri Sellasii (222 pred Kr.) totiž vpadol do Argolidy a vyplienil okolie mesta Argos. Keď mu však kráľ Antigonos uzavrel všetky ústupové

⁹⁴ Plut. Alex. 23, 50, 73, 76. K pravidelnosti obiet ako znaku schopného vládcu pozri: Xen. Cyrop. 3. 3, 6. 2, 8. 1, 8. 3. VÍTEK, ref. 1, s. 101.

⁹⁵ Arr. An. 7. 18.

⁹⁶ Arr. An. 7. 24. Podobne aj: Plut. Alex. 75, 76, s. 367. VÍTEK, ref. 1, s. 141.

⁹⁷ Plut. Eum. 14. VÍTEK, ref. 1, s. 100, 113, 133. V skratke aj: FLOWER, ref. 16, s. 127.

⁹⁸ Plut. Arat. 43. Už Dósónov strýko, kráľ Antigonos II. Gonatas (276–240 pred Kr.), sa snažil, hoci neúspešne, nakloniť si Aráta. Okrem iného mu mal poslať do Sikyonu, ako zvláštnu pozornosť, mäso obetovaných zvierat, zo svojej obety v Korinthe. Plut. Arat. 15.

cesty do Lakónie, tváril sa, že o to nedbá a dokonca provokačne žiadal Argosanov o kľúče od Hérinho chrámu, aby v ňom mohol pred odchodom obetovať. Vykonal tak obeť aspoň pred zatvoreným chrámom a ustúpil v smere na Fliunth, čím v podstate posilnil sebavedomie svojich oddielov.⁹⁹ O Antigonovom nástupcovi Filipovi V. (221 – 179 pred Kr.) vieme, že obetoval bohom počas tzv. spojeneckej vojny (220 – 217 pred Kr.) za vpádu na Peloponéz na oboch kopcoch pri Sellasii, kde niekoľko rokov predtým jeho strýko porazil spartského kráľa Kleomena III. To mohla byť aj čisto spomienková záležitosť alebo prejav úcty.¹⁰⁰ K Filipovým ambíciám mal síce Aratos len minimálnu dôveru, no po porážkach zo strany Aitólčanov boli Achájci donútení zavolať ho na pomoc. Podľa Plutarcha mohla byť bodom obratu v tomto vzťahu kráľova obeť v pevnosti na hore Ithome v Messénii, ktorej sa plánoval zmocniť. Keď Filipovi veštec priniesol vnútornosti (*splanchna*) býka, vzal ich do rúk a ukazujúc ich Arátovi a Démetriovi z Faru (ilýrskemu vládcovi a utečencovi na jeho dvore) mal sa ich spýtať, čo na nich pozorujú, či teda udrží pevnosť, alebo ju bude musieť vydať Messénčanom. Demetrios mu mal odpovedať, že ak má dušu vešťa (*mantis*), tak ju neudrží, ak dušu kráľa, má uchopiť býky za oba rohy, čím narážal na „kľúče“ od Peloponézu, teda Akrokorinth a Ithomu. Arátos však jeho snahu o ovládnutie pevnosti diplomaticky odmietol a odvtedy sa mal postupne odpútať od Filipovej strany. Nedozvedáme sa pritom ako dopadla obeť, samotný obrad bol totiž pre Plutarcha len kulisou k prezentácii kráľovej arogancie a nepriateľských úmyslov.¹⁰¹

Ďalšiu všeobecnú správa o obetách s negatívnym výsledkom máme z roku 184 pred Kr., keď si bithynský kráľ Prusias I. (228 – 182 pred Kr.) vyslúžil výsmech svojho poradcu Hannibala. Odmietol totiž pokračovať vo vojne s pergamským kráľom Eumenom II. (197 – 159 pred Kr.), na čo mal bývalý kartáginský vojvodca reagovať slovami, že viac verí kúsku mäsa, než jemu ako skúsenému veliteľovi.¹⁰² Ostrý výpad si potom zaslúžil z pera Polybia aj jeho nástupca Prusias II. (182 – 149 pred Kr.), ktorý v rokoch 156 – 154 pred Kr. tiež napadol pergamské kráľovstvo. Po víťazstve nad jeho kráľom Attalom II. (159 – 138 pred Kr.) sa dostal až pred Pergamon, kde priniesol Asklepiovi v jeho svätyni veľkolepú obeť s pozitívnymi znameniami. No nasledujúci deň vraj vylúpil a zničil chrámy v Nikeforiu, pričom ukoristil aj sochu boha Asklepia. „*Odvliekol teda toho, koho predošlý deň uctieval, obetoval mu a vzýval ho...*“, preto ho pokladal za človeka chorobnej mysle. Tento dejepisec sa zvyčajne pokladá za odporcu divinácie, hoci správnejšie by bolo povedať, že bol odporcom poverčivosti a zástancom racionality. Na druhej strane uznáva, že nie je ľahké poznať príčiny javov a vecí, ako sú napr. neobvyklý prívál dažďa či snehu alebo sucho, „*čo môžeme snáď prisúdiť aj bohom či osudu*“. V takýchto situáciách zdieľa všeobecnú mienku, že v prípade kedy si nevieme rady, sa snažíme prosbami a obetami uzmierniť bohov, resp. pýtame sa ich, čo máme robiť. No v prípade ak je možné zistiť príčiny vzniku i dopadu udalostí, nemali by sme sa vraj obracať na bohov. Tento závan racionality potom ukazuje na istú zmenu v postojoch.¹⁰³

⁹⁹ Plut. Cleom. 47.

¹⁰⁰ POLYBIUS. *Histories* (ďalej Plb.) (ed. and transl. SHUCKBURGH, Evelyn). London : Macmillan, 1889, 5. 24. POLYBIOS. *Dějiny II*. Praha : Arista-Baset-TeMi, 2009, V./24, 9, s. 320. ISBN 978-80-86410-60-9.

¹⁰¹ Plut. Arat. 50. VÍTEK, ref. 1, s. 101.

¹⁰² VÍTEK, ref. 8, s. 296.

¹⁰³ Plb. 32. 14. 1-4. POLYBIOS. *Dějiny IV*. Praha : Arista-Baset, 2012, XXXII./14, 1-4, s. 234-424.

Záver

Zisťovanie „vôle bohov“ ohľadom budúcich udalostí na základe obiet a najrôznejších znamení bolo v starovekom Grécku všeobecne akceptovanou záležitosťou, ktorá sa osobitne uplatnila aj vo vojenstve. No ešte predtým, než došlo k nejakému vojenskému konfliktu bolo nepísaným pravidlom obrátiť sa na niektorú z veštiarní, najmä na Delfy, a až na základe jej veštby sa obec rozhodovala o svojom ďalšom postupe. Neznamená to, žeby negatívna veštba vždy zabránila vedeniu vojny, pretože ak ju nejaká strana skutočne chcela, našla si iné veštby, resp. iné interpretácie pôvodných veštieb či znamení. Tieto sa teda mohli stať tiež predmetom vnútropolitického boja, ako sa to stalo napr. v Athénach pred sicílskym ťažením v roku 415 pred Kr. Podstatný je však politický vplyv, ktorý takto nadobudli delfskí kňazi a očividne ho využívali v prospech svojich „priaznivcov“ – najmä Sparty v konfliktoch medzi gréckymi obcami. To znamenalo tiež nárast manipulácií, resp. aj vyslovených podvodov zo strany tamojších kňazov. V každom prípade však nemôžeme povedať, že by to nejako výrazne pošramotilo vplyv Delf.

Obetovanie a sledovanie znamení sprevádzalo prakticky každý podstatnejší krok vojvodu a jeho oddielov od začiatku ťaženia, až po jeho záver. Špecifické boli najmä obetné rituály sprevádzajúce odchod spartských kráľov do vojny, resp. obety pri prekročení hraníc Lakónie, ktorých negatívne výsledky, najmä v archaickom a klasickom období viedli často k zastaveniu, či aspoň odloženiu výpravy. Taktiež prechody riek sprevádzali obety, z ktorých znamení sa snažil vojvodca a jeho veštcovia zistiť či ju možno alebo nemožno prekročiť bez následkov. Samotné obetovanie a divinácia boli pravidelnou súčasťou denného režimu veliteľov armád prakticky počas celého ťaženia, takže vojenské príručky v podstate zakazovali akýkoľvek pohyb a konanie bez pozitívneho výsledku obetí a schválenia zo strany veštcov. Akceptácia negatívnych znamení mohla potom, ako to dokladajú viaceré pasáže Xenofontovej Anabázy, paralyzovať vojenskú činnosť práve v najmenej vhodnom okamihu. Inou vecou je potom otázka vierohodnosti jednotlivých správ našich starovekých spravodajcov, kde, najmä v prípade starších období, je ich autenticita otázná. Problémom je aj medzerovitosť informácií a ich zmytologizovanie, takže napr. aj v prípade informácií o Alexandrovi Veľkom sa na časť z nich nemôžeme úplne spoľahnúť. V konečnom dôsledku však, napriek správam o manipuláciách s veštbami, či znameniami ako aj pochybnostiach o autenticite niektorých správ, môžeme vidieť podstatný vplyv náboženských rituálov na vedenie vojny v starovekom Grécku. Čo napokon korešponduje aj s tým, aký vplyv mali tiež na iné civilizácie, takže v tomto smere neboli Gréci, až na niekoľko prípadov, žiadnou výnimkou.

L. NOVÁKOVÁ – P. ROHÁČ: MILITÄRWESEN UND RELIGIÖSE RITUALE IM ANTIKEN GRIECHENLAND. I. TEIL

Die Feststellung „des Willens der Götter“ bezüglich zukünftiger Ereignisse anhand von Opfergaben und verschiedensten Anzeichen war im antiken Griechenland eine allgemein anerkannte Sache, die auch im Militärwesen ihre Anwendung fand. Bevor es aber zu einem bewaffneten Konflikt kommen konnte, war es ein ungeschriebenes Gesetz, sich an eines der Orakel zu wenden, insbesondere an das Orakel von Delphi, und erst aufgrund eines Orakelspruchs konnte eine Gemeinde eine Entscheidung über ihr weiteres Vorgehen treffen. Dies hatte nicht zur Folge, dass durch eine negative Weissagung jedesmal die Kriegsführung verhindert wurde, denn wenn eine von Seiten den Krieg anstrebte, fand diese andere Orakelsprüche, bzw. andere Interpretationen von den ursprünglichen Weissagungen oder Anzeichen. Diese konnten somit auch ein Gegenstand eines innenpolitischen Kampfes werden, wie es beispielsweise in Athen vor der Sizilienexpedition

im Jahr 415 v. Chr. der Fall war. Von wesentlicher Bedeutung ist jedoch der politische Einfluss, den die delphischen Priester damit erlangten, und dass dieser zugunsten ihrer „Förderer“ ausgenutzt wurde – insbesondere zugunsten von Sparta in Konflikten unter griechischen Gemeinden. Ebenso führte dies zum Anstieg von Manipulationen, bzw. auch von ausgesprochenen Betrügen seitens dortiger Priester. Man kann jedenfalls nicht behaupten, dass der Einfluss von Delphi davon erheblich beschädigt wurde.

Die Opferung und Beobachtung von Anzeichen begleiteten praktisch jeden wichtigeren Schritt des Feldherren und seiner Truppen vom Beginn des Feldzuges bis zu seinem Schluss. Charakteristisch waren vor allem Opferrituale, die den Abzug der Könige von Sparta in den Krieg begleiteten, bzw. Opfergaben beim Überschreiten der Grenze von Lakonien, deren negative Ergebnisse, insbesondere in archaischer und klassischer Zeit, oft zur Einstellung oder Verschiebung des Feldzuges führten. Ebenso wurde die Überschreitung von Flüssen von Opfergaben begleitet, anhand derer sich der Feldherr und seine Weissager festzustellen bemühten, ob ein Fluss ohne negative Folgen überschritten werden konnte oder nicht. Die Opferung und Divination selbst waren ein regelmäßiger Bestandteil der Tagesordnung von Armeebefehlshabern praktisch während des ganzen Feldzuges, sodass von militärischen Handbüchern jegliche Bewegung und Handlung ohne positives Ergebnis von Opfergaben und Genehmigung durch Weissager verboten wurden. Infolge der Akzeptanz von negativen Anzeichen konnten militärische Maßnahmen dann in dem am wenigsten geeigneten Augenblick paralytisch werden, wie dies mehrere Passagen der Anabasis des griechischen Schriftstellers Xenophon belegen. Eine andere Sache ist die Frage der Glaubwürdigkeit von einzelnen Berichten unserer antiken Berichtersteller, wobei insbesondere bezüglich der älteren Perioden ihre Authentizität fraglich ist. Das Problem liegt auch in der Lückenhaftigkeit von Informationen und ihrer Mythologisierung, sodass beispielsweise auch die Glaubwürdigkeit einiger Berichte über Alexander den Großen umstritten ist. Trotz den Informationen über die Manipulationen mit Orakelsprüchen bzw. Anzeichen und trotz der Bedenken hinsichtlich ihrer Authentizität kann schließlich jedoch festgestellt werden, dass die Kriegsführung im antiken Griechenland wesentlich durch religiöse Rituale beeinflusst wurde. Die Griechen waren in dieser Hinsicht kein Ausnahmefall, da dieses Phänomen – abgesehen von einigen Ausnahmen – auch bei anderen Zivilisationen beobachtet werden kann.

Zoznam použitej literatúry:

- DE COULANGES, Fustel. *Antická obec*. Praha : Sofis, 1998, 390 s. ISBN 80-902439-7-5.
- EKROTH, Gunnel. Zooarchaeology and Greek sacrifice. In *Animal sacrifice in the ancient Greek world*, ed. by S. Hitch and I. Rutherford, Cambridge : Cambridge University Press, 2017, s. 15-47. ISBN 9781139017886.
- The Importance of Sacrifice: New Approaches to Old Methods'. In *Kernos 20*, Liege : 2007, s. 387-469. ISSN 0776-3824.
- 'Burnt, Cooked, or Raw? Divine and Human Culinary Desires at Greek Animal Sacrifice'. In STAVRIANOPOULOU, E., MICHAELS, A., AMBOS, C. (eds.), *Transformations in Sacrificial Practices: From Antiquity to Modern Times*. Proceedings of an International Colloquium, Heidelberg, 12-14, July 2006. Berlin 2008, s. 87-113. ISBN 978-3-8258-1095-5.
- FLACELIÈRE, Robert. *Život v době Periklově*. Praha : Odeon, 1981, 358 s.
- FLOWER, Michael. *The seer in ancient Greece*. London : University of California Press, 2008, 326 s. ISBN 9780520259935.
- HABAJ, Michal. Antické Grécko na ceste k najväčšej vojne svojich dejín. In *Sparta vs. Athény: Dejiny Peloponézskej vojny*, (ed.) HABAJ, Michal a kol. Trnava : UCM v Trnave, 2017, s. 20-62. ISBN 978-80-8105-855-4.
- HOŠEK, Radislav. *Náboženství antického Řecka*. Praha : Vyšehrad, 2004, 240 s. ISBN 80-7021-516-X.
- HŘÍBAL, František. Predvečer vojny. In *Sparta vs. Athény: Dejiny Peloponézskej vojny*. (ed.) HABAJ, Michal a kol. Trnava : UCM v Trnave, 2017, s. 63-80. ISBN 978-80-8105-855-4.
- HUGHES, Jessica. *Votive body parts in Greek and Roman religion*. Cambridge : Cambridge University Press 2017, 283 s. ISBN 978-1-107-15783-5.
- LUPU, Eran. *Greek sacred law. A collection of new documents volume (NGLS₂)*. Leiden : Brill 2009, 499 s. ISBN 978-90-47-42664-6.
- MILLENDER, G. Ellen. Kingship: The history, power and prerogatives of the Spartans' Divine dyarchy. In *A Companion to Sparta*, (ed. by POWELL, Anton). Chichester : Willey Blackwell 2018, s. 452-479. ISBN 978-1-405-18869-2.
- MIREAUX, Émile. *Život v homérske době*. Praha : Odeon, 1980, 264 s.
- NAIDEN, S. Fred. *Smoke signals for the gods: ancient Greek sacrifice from the Archaic through Roman periods*. New York : Oxford University Press 2012, 442 s. ISBN 9780199916405.

NÝVLT, Pavel. Obdobie Nikiovho mieru: jedna či dve vojny? In *Sparta vs. Athény: Dejiny Peloponézskej vojny*, (ed.) HABAJ, Michal a kol. Trnava : UCM v Trnave, 2017, s. 99-112. ISBN 978-80-8105-855-4.

OLIVA, Pavel. Solón. Praha : Svoboda, 1971, 245 s.

RHODES, Peter John – OSBORN, Robin. *Greek historical inscriptions 404-323 BC*. Oxford : Oxford University Press 2003, 594 s. ISBN 978-0-19-815313-9.

TOMPKINS, P. Daniel. Greek rituals in war. In *Warfare in the Classical world*, (ed. by CAMPBELL, Brian and TRITLE, A. Lawrence). Oxford : Oxford University Press 2013, s. 474-486. ISBN 978-0-19-530465-7.

TSOUKALA, Victoria. Honorary shares of sacrificial meat in Attic vase paintings. Visual signs of distinction and civic identity. In *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 78/2009, s. 1-40. Princeton 2009, s. 1-40. ISSN 0018-098X.

VAN STRATEN, T. Folkert. *Hierà Kalá: Images of Animal Sacrifice in Archaic and Classical Greece*. Leiden : E.J. Brill, 1995, 374 s. ISBN 9789004283305.

VIDMAN, Ladislav. *Od Olympu k Panteonu*. Praha : Vyšehrad, 1986, 157 s.

VÍTEK, Tomáš. *Věštení v Antickém Řecku I. Od věštců k losům*. Praha : Herrmann & synové, 2011, 524 s. ISBN 978-80-87054-23-9.

Věštení v Antickém Řecku II. Tělo a sny. Praha : Herrmann & synové, 2013, 584 s. ISBN 978-80-87054-34-5

VNÚTORNÝ NEPRIATEĽ OČAMI ŽIDOVSKÉHO HISTORIKA JOZEFA FLAVIA

PAVOL VALACHOVIČ

VALACHOVIČ, P. Internal Enemy through the Eyes of the Jewish Historian, Jozef Flavius. *Vojenská história*, 3, 22, 2018, pp 39-60, Bratislava.

The Jewish historian Jozef Flavius (37/38 – 109 AD) described in his work, *The Jewish War*, the conflict between Romans and Jews taking place in 66 – 73, but mainly the internal conflict between the individual Jewish groups, culminating in mutual fights and murders of the Jewish population, which disagreed with the politics of aggressive and fanatic political groups controlling Jerusalem. Finally, the conflict with their external enemies (Romans) as well as between the Jewish political groups ended in the conquest of Jerusalem, burning it down and murdering multitude of Jewish population and ultimately also the Jewish diaspora.

Military History. Jewish War. 66-73. AD. Jozef Flavius, Titus Flavius. Jozef of Gischala.

Židia počas svojich dejín prechádzali rôznymi vrcholmi i pádmi. Na jednej strane si vybudovali vlastný štát pod vládou vlastných panovníkov (Saul, David, Šalamún).¹ Následne po Šalamúnovej vláde došlo k určitým rozporom medzi židovskými kmeňmi a vznikli dva samostatné štátne útvary – severné Izraelské kráľovstvo, južné Judské kráľovstvo.² Medzi obidvomi štátnymi útvarmi prepukali vzájomné spory, čo ich oslabovalo. Pod tlakom Asýrčanov Izraelské kráľovstvo zaniklo (dostalo sa pod asýrsku nadvládu), jeho hlavné mesto Samaria bolo v roku 722 pred n. l. dobyté.³ Časť židovského obyvateľstva potom asýrsky panovník presťahoval do severnej Asýrie. O dve desaťročia neskôr zaniklo aj Judské kráľovstvo: asýrsky kráľ Sinacherib v roku 701 pred n. l. dobyl jeho veľkú časť, kráľovi Chizkijáhovi nariadil platiť vysoké dane. Časť kráľovstva zostala pod nadvládou domácich panovníkov, ale krajina sa stále zmietať v bojoch medzi vtedajšími veľmocami – Egyptom a Asýriou, až do konca 7. storočia pred n. l.⁴ V roku 597 pred n. l. babylonský kráľ Nabukadnesar dobyl Jeruzalem, zajal judského kráľa Jójakína a s ďalšími tisíckami obyvateľov Jeruzalema ho presťahoval do Babylonu. V Jeruzaleme dosadil panovníka židovského pôvodu, ale ten bol pod prísnu kontrolou Babylonu. Keď sa chcel osamostatniť, Nabukadnesar opäť zaútočil na Jeruzalem, dobyl ho a v roku 586 (alebo 587 pred n. l.) zničil aj jeruzalemský chrám.

Od polovice 6. storočia pred n. l. sa na Blízkom východe objavila nová politická sila – Peržania. Zakladateľ Perzskej ríše Kýros (vládol 559 – 529 pred n. l.) najprv ovládol a zlikvidoval Médsku ríšu, po nej zamieril na severovýchod, ovládol Lýdsku ríšu a napokon v roku 539 pred n. l. dobyl aj Babylon, severnú Asýriu a Palestínu. Židovské obyvateľstvo, ktoré bolo kedysi presťahované do Babylonu, sa mohlo vrátiť späť do Palestíny.⁵

Pod nadvládou Peržanov sa vystáňovaní Židia mohli vrátiť späť do vlasti, aby síce žili pod cudzou nadvládou – perzskú moc reprezentovali perzskí miestodržiteľia, ale

¹ Podrobnejšie napr. SEGERT, Stanislav. *Starověké dějiny Židů*. Praha 1995, s. 78-95.

² Tamže, s. 96-105.

³ Tamže, s. 106.

⁴ Tamže, s. 116-117.

⁵ Tamže, s. 124-125.

na vlastnom území, a predovšetkým s vierou svojich predkov.⁶ V Jeruzaleme začali obnovovať chrám, ktorého obnovu dokončili v roku 515 pred n. l.,⁷ takisto boli obnovené jeho hradby, hoci časť židovského obyvateľstva sa proti tomu stavala. Obnovovali sa náboženské tradície, rekonštruoval sa pôvodný text posvätných kníh.⁸

V poslednej tretine 4. storočia pred n. l. sa zmenilo postavenie židovského obyvateľstva, keď macedónsky Alexander Veľký (vládol 336 – 323 pred n. l.) porazil v troch bitkách perzského kráľa Dareia III., aby sa nakoniec vyhlásil za jeho nástupcu. Židia museli platiť novému vládcovi poplatky, ale mohli žiť podľa Zákona.⁹ Alexander údajne navštívil aj Jeruzalem a jeruzalemský veľkňaz a rada starších naďalej riadili správu.¹⁰ Po Alexandrovej smrti vládli nad Palestínou a Judeou Seleukovci, súperiaci o tieto oblasti s Ptolemaiovcami, pričom nadvláda jedných alebo druhých závisela od momentálnej mocenskej situácie.¹¹ Helenistické obdobie malo pre Židov pomerne významné dôsledky, keď preberali grécku kultúru, zvyklosti, niektoré skupiny obyvateľov helenizovali svoje mená.¹² Nadvláda vládcov z macedónskej dynastie (nástupcov Alexandra Veľkého) mala však aj negatívne dôsledky. V roku 169 pred n. l. napr. seleukovský panovník Antiochos IV. dobyl Jeruzalem a dokonca vstúpil do jeruzalemského chrámu a vyplienil ho, čo tradiční Židia pokladali za „nedotknuteľný princíp“.¹³

V 1. storočí pred n. l. sa dostali pod novú závislosť, keď rímsky vojvodca Pompeius rozvrátil ríšu Seleukovcov a rozsiahle územia, medzi nimi aj Palestína a Galilea, sa dostali opäť pod cudziu, tentokrát rímsku nadvládu.¹⁴

Za vlády rímskych cisárov prechádzal historický vývoj židovského národa rôznymi etapami. Prvý cisár Augustus viedol voči Židom pomerne tolerantnú politiku, rešpektoval ich náboženské zvyky, podporoval časť židovskej aristokracie. Ďalší rímski cisári sa – aj podľa vlastných charakterových vlastností – správali voči Židom rôzne. Na jednej strane boli Židia pod správou rímskych prokurátorov, ktorí zabezpečovali politickú stránku rímskeho vplyvu nad nimi, na druhej strane Rimania zverovali prenájom vyberania daní do súkromných rúk, čo prinášalo neustále konflikty. Zvyšovanie daní spôsobovalo ožobračovanie židovského obyvateľstva, ktoré sa často búrilo. To spätne vyvolávalo tvrdé zákroky rímskej politickej moci voči vzbúrencom a nové konflikty.

Vyvrcholenie boja za slobodu židovského obyvateľstva v 1. storočí n. l. prepuklo v roku 66 n. l. za vlády cisára Nerona, čím sa dostávame už na prah práce Jozefa Flaviana – Židovskej vojny. Židovský autor detailne opisuje udalosti niekoľkých rokov, ktorých bol očitým svedkom, dokonca mal možnosť podrobne vidieť rozpory nielen medzi Židmi a Rimanmi, ale predovšetkým rozpory medzi jednotlivými židovskými skupinami, ich cieľmi, zámermi a detailmi vzájomných bojov, ktoré boli veľmi rozdielne.¹⁵

⁶ Tamže, s. 125-126.

⁷ Tamže, s. 127.

⁸ Tamže, s. 129-130.

⁹ Tamže, s. 141-142.

¹⁰ SEGERT, Stanislav. *Starověké dějiny Židů*, s. 144; SCHÄFER, Peter. *Dějiny Židů v antice, Od Alexandra Velikého po arabskou nadvládu*. Praha 2003, s. 20.

¹¹ Podrobne SCHÄFER, Peter. *Dějiny Židů v antice*, s. 25-53.

¹² SEGERT, Stanislav. *Starověké dějiny Židů*, s. 149; SCHÄFER, Peter. *Dějiny Židů v antice*, s. 47-48.

¹³ 1 Mak 1, 21-24; SCHÄFER, Peter. *Dějiny Židů v antice*, s. 49.

¹⁴ SCHÄFER, Peter. *Dějiny Židů v antice*, s. 80. Podrobnejšie o rímskej správe, s. 105-109.

¹⁵ Tamže, s. 206-207.

* * *

Josephus (Jozef) Flavius, vlastným menom Jóséf ben Mattatjáh,¹⁶ patrí nepochybne k významným historikom starovekých dejín – či už rímskych alebo dejín vlastného židovského národa. Pochádzal z jednej z najvýznamnejších rodín – po otcovi sa stal významným kňazom, po matke pochádzal dokonca z kráľovského rodu Hasmoneovcov.¹⁷ Získal výborné vzdelanie, umocnené tým, že prejavoval veľký záujem o dejiny vlastného národa, ale aj o grécku (helenistickú) a rímsku kultúru.¹⁸ Bol priamym účastníkom významnej udalosti židovského národa a dejín Rímskej ríše v 1. storočí n. l. – židovského protirímskeho povstania na konci 60. rokov 1. storočia, dokonca aj s osobnými vážnymi dôsledkami – bol jedným z veliteľov židovského odporu, dostal sa do rímskeho zajatia, skončil ako otrok v Ríme, ale zhodou okolností získal slobodu a žil v blízkosti vládnucej dynastie Flaviovcov¹⁹, po ktorých prijal aj svoje nové meno.

Postavenie i vlastné osudy ho viedli k napísaniu viacerých diel, ktoré sa z väčšej časti zachovali dodnes, a vďaka prekladateľským aktivitám českých kolegov ich máme k dispozícii aj na Slovensku. Práve tieto diela ho radia medzi významných historikov pre rímske, ale predovšetkým pre židovské dejiny.

Jozef sa narodil v roku 36 n. l., od mladosti študoval a veľmi rýchlo sa učil. Dostal sa aj do Ríma, keď bol členom posolstva, ktoré malo získať slobodu pre kňazov, ktorých prokurátor Festus uväznil a poslal do Itálie.²⁰ Jozefovi sa túto úlohu podarilo úspešne vyriešiť – obvinení kňazi sa dostali na slobodu. Z Ríma sa vrátil späť do Galiley, kde získal významný post vojenského veliteľa. To už sa zvyšovalo napätie v krajine, ktoré sa zmenilo na ozbrojený odpor voči rímskej nadvláde.

Jozef sa osobne dostal do ozbrojeného konfliktu, keď údajne štyridsať dní bránil pevnosť Iótapatu, ale podľahol rímskemu útoku a dostal sa do zajatia, pričom zvyšní obrancovia spáchali rituálnu samovraždu. V rímskom zajatí Jozef predpovedal, že veliteľ rímskeho vojska Titus Flavius Vespasianus sa stane cisárom.²¹ Budúci cisár si vybral Jozefa do družiny, v ktorej bývalý židovský veliteľ mal možnosť sledovať obliehanie a konečné dobytie Jeruzalema. Osobne po boku budúceho cisára Tita (vládol 79 – 81 n. l.) sa zúčastňoval obliehania Jeruzalema, presviedčal obliehaných Židov, aby sa radšej vzdali, než aby dovolili znesvätiť hlavný chrám a posvätný okrsok v Jeruzaleme.²² S víťaznými Rimanmi odišiel do Ríma, získal osobnú slobodu i podporu už nového vládnuceho cisára.²³ Zvyšné roky života sa venoval písaniu svojich diel.

Základnou myšlienkou všetkých Jozefových diel je obrana – obrana židovského národa, a teda aj svojho vlastného pôvodu, obrana svojho života a činov, ktoré vykonal.

Najrozsiahlejším Jozefovým dielom boli *Židovské starožitnosti (Júdaike archaiologia)*, ktoré sa však nezachovali v úplnom rozsahu. Pôvodne v 20 knihách opísal židovské

¹⁶ DOSTÁLOVÁ, Růžena – SEGERT, Stanislav. Predmluva. In *Josephus Flavius : O starobylosti Židů*. Můj život. Praha 2006 (Antická knihovna, zv. 75), s. 7.

¹⁷ O svojom pôvode sám Josephus Flavius: Můj život 2 – 3.

¹⁸ Tamže, 9.

¹⁹ Zakladateľ novej vládnucej dynastie vládol v rokoch 69 – 79 n. l., jeho prvorođený syn Titus v rokoch 79 – 81 n. l., druhý syn Domitianus vládol v rokoch 81 – 96 n. l.

²⁰ Tamže, 13 – 14.

²¹ Okrem Jozefa to tvrdil aj rímsky historik C. Suetonius Tranquillus v životopisoch rímskych cisárov. Ďalej citované: Suet. VIII, 4; iný rímsky historik Cornelius Tacitus píše takisto o veštách o vláde budúceho cisára Vespasiana. Neuvádza však predpoveď Jozefa Flavia, ale o veštách v starých knihách kňazov: Tacitus: Historiae V, 13 (ďalej citované Tac. Hist.).

²² Josephus Flavius: Židovská vojna, ďalej citované: Bell. Jud. VI, II, 95 – 110.

²³ O týchto svojich osudoch sa Jozef zmieňuje aj vo svojom diele O starobylosti Židů I, IX, 48 – 49 a vo vlastnom životopise: Můj život 414 – 415; 422 – 423.

dejiny od vzniku sveta až po obdobie vlády cisára Nerona (vládol 54 – 68 n. l.), teda až do obdobia, v ktorom sám žil. Pri písaní vychádzal z posvätných židovských kníh.²⁴

Druhým najrozsiahljším dielom, ktoré sa už zachovalo v pôvodnej podobe, boli dejiny židovskej vojny²⁵ (*Peri tú Iudaikú polemú*), ktorá prepukla za vlády cisára Nerona (Jozef nadväzoval na dielo *Židovské starožitnosti*) a skončila dobytím Jeruzalema v roku 70 n. l. Jozef bol – ako sme už napísali – osobným účastníkom a jedným z popredných vojenských veliteľov vojny, takže okrem všeobecnejších dejín vojny a židovského národa opísal aj vlastné skúsenosti a osudy, jeho dielo má teda výrazný autobiografický charakter. Jozef začal svoj opis vojenského konfliktu o niekoľko desaťročí skôr – vládou Antiocha IV.²⁶ a doviedol ho až do dobytia Jeruzalema v roku 70 n. l. Titom, synom už vtedy vládnuceho cisára Flavia Vespasiana. Časť udalostí už opísal z pohľadu rímskeho zajatca, ale po boku cisárovho syna sa osobne zúčastnil bojov a podľa vlastných svedectiev sa aktívne snažil zasiahnuť aj do ovplyvňovania vzbúrencov, aby nedovolili zničiť Jeruzalem.²⁷

Po skončení vojny napadli Jozefa viacerí jeho rodáci obvineniami,²⁸ že jednak vydal Iópatu Rimanom a zradil židovský národ, aj tým, že zatiaľ čo väčšina obrancov po vzájomnej dohode spáchala rituálnu samovraždu,²⁹ Jozef ju nevykonal. Jeho najväčšími kritikmi boli Justus z Tiberiady³⁰ a Ján z Gischaly, dvaja z popredných predstaviteľov židovského odporu.³¹

Apologetický charakter má aj dielo známe pod viacerými názvami (*Peri tés tón Iúdaíon archaiotés* alebo *Antirréseis pros Apióna ton grammatikon*).³² Jozef ho napísal ako polemiku s Apiónom z Alexandrie a obhajoval v ňom starobylosť židovského národa, jeho vyspelosť. Dovoľával sa rôznych epizód zo života Židov medzi blízkovýchodnými národmi, prípadne porovnával židovské dejiny s gréckymi dejinami, pričom dejiny jeho národa nijako nezaostávali za gréckymi, dokonca ich v mnohých ohľadoch predstihli. Jozef v tomto diele preukazuje veľmi dobrú znalosť gréckej literatúry a filozofie, uvádza mená mnohých významných literárnych a filozofických osobností (počnúc Homérom, cez napr. historika Herodota a Timaia, filozofov Thaleta, Pythagora, Ferekyda, Aristotela).³³ Uvádza však aj autorov, ktorí o Židoch nepísali z rôznych dôvodov alebo ich priamo ohovárali.³⁴

²⁴ O starobylosti Židů 1, X, 54.

²⁵ Dejiny židovskej vojny vyšli už v niekoľkých českých prekladoch: prvýkrát v roku 1856, potom v roku 1913, 1965, 1990.

²⁶ Antiochos IV. Epifanés („Zjavený boh“). Žil v rokoch asi 215 – 164 pred n. l. Bol tretím synom Antiocha III. a rukojemníkom v Ríme po bitke pri Magnésii pod Sipyloom (189 pred n. l.) V roku 175 pred n. l. sa stal seleukovským kráľom. Pokúsil sa helenizovať Židov, ale namiesto toho jeho prenasledovanie podnietilo židovské vlastenectvo a v roku 167 pred n. l. prepuklo veľké povstanie, ktoré viedol Juda Makabejský.

²⁷ O starobylosti Židů 1, X, 55; Ďalej napr. Bell. Jud. V, VII, 325; V, IX, 361; V, IX, 419; V, XIII, 541; VI, I, 94; VI, V, 283; V, VII, 370.

²⁸ O starobylosti Židů 1, X, 53.

²⁹ Židovská viera zakazovala samovraždu, preto sa Jozef a jeho spoločníci dohodli, že sa vzájomne zabijú. Každý si vylosoval svojho druhu a vzájomne sa zabíjali. Poslední dvaja – Jozef a jeho druh sa však nezabili.

³⁰ O vzťahu Jozefa a Justa z Tiberiady: COHEN, Shayne J. D. *Josephus in Galilee and Rome. His Vita and Development as a Historian*. Leiden : Brill, 1979, s. 114.

³¹ O charakteristike Jána z Gischaly v Jozefovom diele: COHEN, Shayne J. D. *Josephus in Galilee and Rome*, s. 88; MADER, Gottfried: *Josephus and the Politics of Historiography. Apologetis and Impression Management in the Bellum Judaicum. Mnemosyne, Supplementum 205*. Leiden : Brill, – Boston – Köln 2000, s. 88.

³² V českom preklade vyšlo dielo pod názvom *O starobylosti Židů*. Praha 2006 (Antická knihovna, zv. 75).

³³ *O starobylosti Židů* 1, II, 12 – 14; XXII, 162 – 165.

³⁴ Tamže 1, XXVnn.

Svoju pozornosť sústredil predovšetkým na alexandrijského „gramatika“ Apióna³⁵, ktorého priamo obvinil zo základných neznalostí dejín či už židovských, ale aj egyptských či gréckych.³⁶ Za to Apióna postihol zaujímavý trest – vred v slabinách, na základe čoho sa musel dať obrezať, ale ani obriezka mu už nepomohla zachrániť si život.³⁷

Napokon apologetický charakter má aj štvrté dielo – *Môj život*.³⁸ Doslova uvádza: „*túto postuponosť nášho rodu... predkladám s úmyslom urobiť koniec pokusom o ohováranie*“.³⁹

* * *

Jozef podrobne opísal židovskú vojnu proti Rímu už v samostatnom diele, o ktorom sa zmienime nižšie, ale aj vo svojom stručnom životopise. V ňom opísal rozdelenie veliteľských funkcií: v Tiberiade bol hlavným veliteľom Justus, Pistov syn,⁴⁰ v Gischale velil Ján,⁴¹ Jozef sa stal veliteľom v Iótapate.⁴² Jozef mal pôvodne spravovať Tiberiadu, ale Ján z Gischaly sa podvodne zmocnil velenia v tomto meste a Jozef sa stal veliteľom v Iótapate.⁴³ Toto rozdelenie odrážalo zároveň určité politické členenie,⁴⁴ a vyvolávalo aj určité napätie medzi jednotlivými predstaviteľmi, predovšetkým medzi Jozefom a Jánom z Gischaly ešte pred prepuknutím vojny proti Rímu.⁴⁵ Do budúcnosti boli tieto rozpory príčinou aj slovných súbojov, obvinení a podozrievaní.

Židia sa postupne rozdelili na niekoľko náboženských smerov, ktoré však mali aj určité politické pozadie a aj samostatné ciele.⁴⁶ Toto vnútorné rozčlenenie sa naplno a otvorene prejavilo práve v židovskej vojne, o ktorej písal aj Jozef Flavius. Stanislav Segert dokonca napísal, že tieto „*židovské smery bojovali proti sebe často s nemenšou krutosťou ako proti spoločnému rímskemu nepriateľovi*“.⁴⁷ Rozštiepenie spoločnosti malo aj sociálny pôvod, keď sa rôzne skupiny vyčleňovali už desaťročia pred prepuknutím vojny s Rimanmi a prebiehali medzi nimi kruté boje.⁴⁸ Boli to predovšetkým významné aristokratické rodiny a mestské komunity, ktoré boli rozčlenené aj na etnickom a náboženskom základe, rozdiely boli aj medzi obyvateľmi Jeruzalema a vidieka, prípadne aj v samotnom Jeruzaleme podľa jeho štvrtí. V Jozefovom opise udalostí okolo vojny s Rimanmi sa uvádzajú tieto skupiny obyčajne pod menami ich vedúcich predstaviteľov – Jána z Gischaly, Eleazara, alebo i samotného Jozefa.

Priebeh celej vojny Židov proti Rímu sa prekryval s vnútornými problémami medzi

³⁵ Apión bol spisovateľ v 1. storočí n. l., ktorý žil v Egypte. Napísal viaceré diela, ktoré ostro kritizoval Jozef Flavius (O starobylosti Židů, II. kniha) pre mnohé vecné chyby, ale aj pre Apiónov nepriateľský a kritický postoj voči Židom.

³⁶ Tamže 2, II, 10 – 27.

³⁷ Tamže 2, XIII, 143.

³⁸ V českom preklade vyšiel spolu s dielom O starobylosti Židov. (pozri poznámku 8.)

³⁹ Můj život 16. Apologetická stratégia celého Jozefovho diela všeobecne, a v Židovskej vojne zvlášť: COHEN, Shayne J. D. Josephus in Galilee and Rome, s. 79; MADER, Gottfried. Josephus and the Politics of Historiography, s. 2.

⁴⁰ Můj život 35 – 37.

⁴¹ Tamže 43 – 45.

⁴² Tamže 47.

⁴³ Tamže 84 – 91.

⁴⁴ Tamže 32 – 38.

⁴⁵ Tamže 68nn.

⁴⁶ SEGERT, Stanislav. *Starověké dějiny Židů*, 1995, s. 176.

⁴⁷ SEGERT, Stanislav. *Starověké dějiny Židů*, s. 206-207; COHEN, Shayne J. D. Josephus in Galilee and Rome, s. 133-134.

⁴⁸ SCHÄFER, Peter. *Dějiny Židů v antice. Od Alexandra Velikého po arabskou nadvládu*. Praha 2003, s. 117.

jednotlivými židovskými skupinami, ktoré mali zničujúce dôsledky pre jej výsledok. Okrem apologetického charakteru diela o židovskej vojne vyplýva z neho aj akési záverečné hodnotenie Jozefa seba samého ako „najväčšieho veliteľa vojny“.⁴⁹

Popri Jozefovi Flaviovi venovali dejinám židovskej vojny pozornosť aj rímski historici, ale v oveľa menšom rozsahu. Gaius Suetonius Tranquillus (asi 69 – 140 n. l.), cisársky archívár, vo svojom diele o prvých dvanástich rímskych cisároch napísal aj životopisy cisára Nerona (vládol 54 – 68 n. l.) a jeho nástupcov Tita Flavia Vespasiana (vládol 69 – 79), jeho synov Tita (vládol 79 – 81) a Domitiana (vládol 81 – 96), teda cisárov, do obdobia vlády ktorých (až na Domitiana) spadali udalosti vojny. Jeho správy o vojne sú však veľmi kusé.

Oveľa viac údajov sa nachádza v diele iného rímskeho historika Cornelia Tacita (asi 55 – asi 120 n. l.). Vo svojom diele Dejiny (*Historiae*), ktoré sa však nezachovalo v úplnom stave, opisuje predovšetkým dejiny Židov v oveľa väčšom rozsahu než Suetonius, pričom svoj opis začína už Mojžišom.⁵⁰ Väčšiu pozornosť však venoval opisu krajiny, rozsedom i prírodným podmienkam. Mal aj pomerne kvalitné informácie o vnútorných rozporoch medzi židovskými skupinami obyvateľstva, o pomeroch v Jeruzaleme a o jeho opevnení.

V rozhodujúcom okamihu sa však Tacitus prestal venovať židovským záležitostiam, pretože pre Rimanov boli udalosti v Palestíne a Galilei len okrajovými udalosťami – viac mali záujem o prebiehajúcu občiansku vojnu, do ktorej bol zainteresovaný Vespasianus, ktorý sa napokon stal aj cisárom, a takisto ich oveľa viac zaujímali udalosti v Germánii. Pravdepodobne až v stratených častiach piatej a nasledujúcich knihách Tacitus opísal aj rozhodujúci priebeh židovskej vojny, ale to sa už nedozvieme. Preto pre nás zostáva hlavným zdrojom informácií židovský autor Jozef Flavius.

* * *

Už v úvode k Židovskej vojne Jozef píše, že „otčinu totiž zničil vnútorný rozbroj“⁵¹. Svojich protivníkov a politických odporcov označuje ako „samovládco a lupičskú bandu“⁵², zatiaľ čo Rimanov, resp. Tita ako hlavného veliteľa rímskeho vojska, hodnotí kladne.

Jozef od začiatku svojho diela opisuje rozdelenie Židov na tri „filozofické“ skupiny (skupiny, ktoré sa venujú filozofii): farizejov, saduceov a esénov⁵³. Tieto skupiny boli zastúpení vo všetkých galilejských mestách⁵⁴, nebolo to len zvláštnosťou v politickom centre v Jeruzaleme. Neskôr zaraďuje medzi židovské „filozofické smery“ aj zelótov, ktorí podľa Jozefa Flavia mali blízko k farizejom.⁵⁵

Už za Neronovej vlády, ešte pred prepuknutím protirímskeho povstania sa vyčlenila ďalšia skupina – *sikarii*, vrahovia, ktorí vraždili za bieleho dňa ľudí⁵⁶. Svoje pomenovanie dostali podľa latinského označenia pre dýku (*sica*). Vzápätí charakterizoval aj ďalšiu

⁴⁹ COHEN, Shayne J. D.: Josephus in Galilee and Rome, s. 91-92.

⁵⁰ Tac. Hist. V, 1 – 13.

⁵¹ Bell. Iud. I, 1, 10.

⁵² Tamže I, 1, 27.

⁵³ Tamže II, VIII, 119. Esséni boli židovská náboženská skupina, ktorá sa pridržala pôvodného Mojžišovho zákona; koncom 2. storočia pred n. l. sa časť jeruzalemských kňazov a aristokracie usadila na pobreží Mŕtveho mora, kde sa v roku 1947 našli zvitky s textami, ktoré osvetľujú ich učenie; farizeji boli náboženská skupina („sekta“), ktorá sa pridržala pôvodného Mojžišovho zákona, pričom prihliadali na momentálnu dobovú politickú situáciu; saduceovia boli židovská náboženská skupina („sekta“), ktorá sa pridržala starých písomných tradícií, odmietali nové spisy.

⁵⁴ Tamže II, VIII, 124.

⁵⁵ SCHÄFER, Peter. *Dejiny Židů v antice*, s. 111.

⁵⁶ Bell. Iud. II, XIII, 254.

skupinu ľudí („bandu zločincov“) „boli to tuláci a podvodníci“ – „búrili sa a pripravovali prevraty“⁵⁷. Rímska správa mala veľké problémy s riešením rôznych nepokojov, ktoré neustále prepukali v jednotlivých mestách alebo častiach krajiny – sotva utišila jeden nepokoj, prepukol ďalší – nová skupina ľudí prepadávala domy aristokracie, „smrťou trestali tých, ktorí poslúchali Rimanov a tvrdili, že tých, ktorí si zvolili dobrovoľne otroctvo, oslobodia násilím“⁵⁸.

Rímski provinční správcovia sa snažili potlačiť takéto lokálne nepokoje tvrdými postihmi, to však vyvolávalo ďalšie nepokoje, dokonca akoby celonárodný odpor, čo bolo – podľa Jozefa – všeobecnou príčinou prepuknutia Židovskej vojny (II, XVII, 409).

Aristokrati spolu s veľkňazmi, predovšetkým zo skupiny farizejov, sa snažili utlmiť či dokonca odvrátiť prepuknutie vojny⁵⁹ a obviňovali jej pôvodcov, že privedú do záhuby celý národ. Videli však, že nedokážu utlmiť nepokoje, preto si vopred začali pripravovať obhajobu, aby ich Rimania ako prvých nepostihli trestom⁶⁰.

Bezprostrednou príčinou prepuknutia protirímskej vojny bola skutočnosť, že Gessius Florus, prokurátor a správca provincie siahol na chrámový poklad.⁶¹ Stalo sa tak na jar, v apríli/máji roku 66 n. l.

Po prepuknutí protirímskeho odporu horné mesto v Jeruzaleme obsadili aristokrati a veľkňazi, zatiaľ čo dolnú časť obsadili vzbúrenci, ktorí sa spojili so sikarijmi. Skupiny okolo Eleazara sa pokúšali ovládnuť aj hornú časť mesta, celých sedem dní sa obe skupiny navzájom vraždili⁶². Sikariovia dokonca vraždili aj návštevníkov chrámu počas sviatku Nosenia dreva⁶³, nebrali ohľad na posvätnosť chvíle.

Aktívnym vzbúrencom bol Manaimos, syn Júdu Galilejského, vodcu protiseleukovského povstania v druhej polovici 2. storočia pred n. l. Prenikol do Masady, zmocnil sa zbrojnice kráľa Heroda a zbrane rozdal medzi svojich stúpcov, medzi ktorými boli aj Jozefom spomínaní „lupiči“. Potom prenikol do Jeruzalema a zmocnil sa jeho časti, ako keby bol kráľom⁶⁴. Manaimovi vzbúrenci zavraždili dokonca veľkňaza Ananiáša aj s jeho bratom Ezekiášom⁶⁵.

Proti Manaimovi sa postavili Eleazarovi prívrženci (Eleazar bol bratom zavraždeného Ananiáša), zmocnili sa a zabili Manaima a rozohrali jeho prívržencov⁶⁶.

Vzbúrenci zabili takisto rímskych vojakov z posádky v Jeruzaleme (ich veliteľom bol Metilius), ktorí sa vzdali a odovzdali aj svoje zbrane, pretože podľa dohody im bol sľúbený život a odchod z Jeruzalema⁶⁷.

Nepokoje prerástli až do bojov v susedných mestách v Sýrii, kde sa židovskí obyvatelia vraždili navzájom. Ale v meste Skýthopolis sa miestni Židia postavili proti židovským povstalcem⁶⁸ a po niekoľkých dňoch ich pozabíjali – obeť bolo podľa Jozefových údajov

⁵⁷ Tamže II, XIII, 258 – 260.

⁵⁸ Tamže II, XIII, 264.

⁵⁹ Tamže II, XVII, 411.

⁶⁰ Bell. Iud. II, XVII, 418.

⁶¹ Bell. Iud. II, XIV, 293. O židovskej vojne podrobnejšie SCHÄFER, Peter. *Dějiny Židů v antice*, s. 119-127.

⁶² Bell. Iud. II, XVII, 424.

⁶³ Tamže II, XVII, 425. V židovskom kalendári existovalo deväť sviatočných dní, počas ktorých Židia prinášali do jeruzalemského chrámu drevo pre „večný“ oheň, ktorý nesmel nikdy vyhasnúť (3, Mojž. 6, 12 – 13).

⁶⁴ Tamže II, XVII, 434.

⁶⁵ Tamže II, XVII, 441.

⁶⁶ Tamže II, XVII, 443 – 447. Boli to farizeji, jedna z hlavných skupín židovského obyvateľstva.

⁶⁷ Tamže II, XVII, 453 – 454.

⁶⁸ Tamže II, XVII, 466.

asi 13 000⁶⁹. Vzájomné vraždenie medzi Židmi sa potom rozšírilo aj do ďalších miest (Askalón, Ptolemais, Tyros, Hippo, Gadara)⁷⁰.

Nepokoje prepukli aj v Alexandrii medzi Židmi, ktorí mali ešte od čias Alexandra Veľkého určité privilégia, a Grékmi. Proti Židom poslal prefekt Egypta Tiberius Alexander rímskych vojakov, aby urobili poriadok. Keď však po určitom upokojení situácie odvolal vojakov, ostatní obyvatelia Alexandrie pokračovali vo vraždení⁷¹.

* * *

Rímsky miestodržiteľ provincie Sýrie Gallus Cestius pritiahol až k Jeruzalemu, aby upokojil situáciu. Keď sa mu chcela časť obyvateľov vzdať a otvoriť brány, vzbúrenci ich napadli, zhodili z hradieb alebo ich kameňmi zahnali. Bránili sa päť dní, až kým Cestiovi vojaci neprenikli až k posvätnému obvodu. Cestius však nepokračoval a nedokončil svoj útok a vzdialil sa z mesta⁷². Keď sa rímske vojsko vzdialilo od Jeruzalema, cestou vojakov prepadávali Židia, takže Cestiovi vojaci utrpeli dosť vážne škody, na druhej strane Židia získavali čoraz väčšiu odvahu a chuť na boj⁷³. Cestiov neúspech posilnil sebavedomie vzbúrencov, ale poprední obyvatelia Jeruzalema utekali z mesta a hľadali záchranu u Rimanov⁷⁴.

Úspech vzbúrencov vyprovokoval obyvateľov Jeruzalema aj k tomu, aby si vybrali vojenských veliteľov pre jednotlivé časti krajiny. Medzi nimi bol aj Jozef, Mattatiášov syn (neskorší Jozef Flavius), ktorého urobili vládcom oboch častí Galiley⁷⁵ – o svojej správe zvereneného mesta a územia píše v nasledujúcich kapitolách⁷⁶. Rozdelil správu Galiley, z najmúdrejších mužov vytvoril radu, ktorá súdila menšie spory, opevňoval vhodné miesta⁷⁷, rozdelil obyvateľov na menšie jednotky a dal im skúsenejších veliteľov. Nakoniec zhromaždil asi 60 000 pešiakov, 250 jazdcov a asi 4 500 žoldnierov⁷⁸.

Vtedy sa proti nemu postavil Ján z Gischaly. Pôvodne to bol lupič, ktorý okolo seba zhromaždil viacerých podobných ľudí, neskôr sa stal „podnikateľom – obchodníkom“ s posvätným olivovým olejom. Jozef o ňom písal, že sa chcel zmocniť Galiley, a preto sa rozhodol Jozefa zavraždiť⁷⁹. Dokonca o Jozefovi začal šíriť reči, že údajne prezrádza Rimanom to, čo sa medzi židovskými vzbúrencami deje. Podarilo sa mu vzbúriť množstvo ľudí (Jozef píše až o stotísícoch)⁸⁰. Jozefovi sa týchto vzbúrencov podarilo rozdeliť a takmer došlo k bojom medzi nimi. Ján z Gischaly potom pripravoval ďalšiu zradu v Tiberiade, ale aj tam sa Jozef ubránil⁸¹. Ján napokon ušiel do rodného mesta⁸²; Jozefovi sa nepokoje v Galilei podarilo upokojiť⁸³.

Podobná situácia vznikala aj v ďalších častiach krajiny. V Akrabatskej toparchii akýsi Šimon, Giorov syn, namiesto toho, aby sa pripravoval na boj s Rimanmi, zhromaždil

⁶⁹ Tamže II, XVII, 468

⁷⁰ Tamže II, XVII, 477.

⁷¹ Tamže II, XVIII, 494 – 498.

⁷² Tamže II, XIX, 533 – 540.

⁷³ Tamže II, XIX, 551.

⁷⁴ Tamže II, XX, 556.

⁷⁵ Tamže II, XX, 568.

⁷⁶ Tamže II, XX, 569.

⁷⁷ Tamže II, XX, 572.

⁷⁸ Tamže II, XX, 583.

⁷⁹ Tamže II, XXI, 585 – 594.

⁸⁰ Tamže II, XXI, 598.

⁸¹ Tamže II, XXI, 614 – 625.

⁸² Tamže II, XXI, 632.

⁸³ Tamže II, XXI, 647.

okolo seba lúpežníkov, „*drancoval domy boháčov, telesne ich mučil*“, keď proti nemu prišlo vojsko z Jeruzalema, utiahol sa do Masady⁸⁴.

* * *

Po správach o udalostiach v Galilei cisár Nero vybral ako veliteľa Tita Flavia Vespasiana, ktorý spolu so synom Titom vyrazil proti vzbúrencom⁸⁵. Postupne zhromaždili početné vojsko (asi 60 000 vojakov) a zaútočili na hlavné oporné body Galiley, predovšetkým Iótapatu. Pri prvom stretnutí obyvatelia zatlačili rímske vojsko, ale spôsobili mu len menšie škody⁸⁶. Jozef však videl, že má príliš málo síl, a preto ušiel z Iótapaty do Tiberiady⁸⁷.

Rozpory medzi jednotlivými židovskými skupinami pretrvávali, resp. prepukali napriek tomu, aký vzťah k nim mali Rimania. Jozef píše o tom, že keď prišiel Vespasianus do Judey, okamžite sa zmocnil mesta Gadary, pretože nemalo vlastných obrancov, ale napriek tomu dal „*odpraviť všetkých mužov vo vojenskom veku, pretože Rimania z nenávisťi k židovskému národu nemali zľutovanie s nikým bez rozdielu veku*“⁸⁸. Okrem dobytého mesta dal vypáliť aj okolité dediny a mestečka⁸⁹.

Keď Jozef ušiel z Tiberiady, obyvatelia dostali strach. Jozef si už vtedy uvedomoval, že židovské záležitosti (odpor voči Rimanom) asi nemajú budúcnosť a že „*jedinou záchranou pre nich by bolo, keby zmenili svoje zmysľovanie*“⁹⁰.

Jozef o nepriaznivej situácii písal aj úradníkom do Jeruzalema s tým, aby sa buď rozhodli pre prímerie, alebo, aby mu poslali dostatočne silné vojenské oddiely. Vespasianus sa už vtedy sústredil na útok proti Iótapate, pretože sa tam uchýlilo veľa rímskych nepriateľov – Židov⁹¹. Vtedy jeden z malomyselných Židov prebehol k Vespasianovi, informoval ho o situácii v Iótapate, takže Vespasianus rýchlym pochodom obkľúčil mesto, aby zabránil aj prípadnému úteku Jozefa z mesta. Iótapatu z troch strán obklopovali strmé svahy, takže obrancovia sa dokázali brániť voči Rimanom päť dní⁹². Obrancovia mesta sa statočne bránili, ale Rimania opakovane podnikali proti nemu vytrvalé útoky, dokonca bol ľahko ranený aj samotný Vespasianus⁹³. Zatiaľ čo sa Iótapata bránila, Rimania dobyli susedné mesto Iafu a Samaru, pričom zabili desaťtisíce tamojších obrancov⁹⁴.

Úporná obrana mesta bola nakoniec márna, rímski vojaci na čele s Titom prenikli do mesta. Zvyšní obrancovia sa nechceli dostať do zajatia alebo nechceli, aby ich zabili Rimania a sami sa navzájom zabíjali⁹⁵.

Jozef ušiel z bojiska, ale nemohol ujsť z mesta, preto sa ukryl v jaskyni asi so 40 ďalšími obyvateľmi. Rimania po ňom usilovne pátrali, až ho vyzradila jedna zo žien, ktorá sa ukrývala spolu s ním. Jozef navrhol, aby všetci, ktorí sa ukrývali, spoločne spáchali samovraždy s tým, že každý si vylosuje svojho partnera. Jozef bol vylosovaný v poslednej dvojici a s druhom sa dohodli, že samovraždu nespáchajú⁹⁶. Jozefa priviedli

⁸⁴ Tamže II, XXII, 652.

⁸⁵ Tamže III, I, 3 – 5.

⁸⁶ Tamže III, VI, 112 – 114.

⁸⁷ Tamže III, VI, 130.

⁸⁸ Tamže III, VII, 132.

⁸⁹ Tamže III, VII, 134.

⁹⁰ Tamže III, VII, 136.

⁹¹ Tamže III, VII, 141.

⁹² Tamže III, VII, 158.

⁹³ Tamže III, VIII, 237.

⁹⁴ Tamže III, VII, 315.

⁹⁵ Tamže III, VII, 331.

⁹⁶ Tamže III, VIII, 391.

k Vespasianovi, ktorý ho chcel vydať Neronovi, ale Jozef ho presvedčil, že Nero už dlho nebude cisárom, stane sa ním vraj Vespasianus⁹⁷.

Jozefov čin – že sa vzdal Rimanom – vzbudil medzi židovským obyvateľstvom obrovskú nenávisť voči nemu⁹⁸, čo si uvedomoval po celý svoj život a snažil sa nejako obrániť pred výčitkami rodákov.

* * *

Po opise vlastných bojových skúseností a udalostí od štvrtej knihy Židovskej vojny Jozef venoval pozornosť ostatným skupinám židovského obyvateľstva, ktoré pokračovali v odpore voči Rimanom.

Pri obliehaní Gamaly Vespasianom sa dostavil aj židovský kráľ Herodes Agrippa⁹⁹ a snažil sa obrancov presvedčiť, aby sa vzdali. Naopak, obrancovia napadli Agrippu kameňmi, takže zranený musel odísť so svojou družinou z blízkosti hradieb¹⁰⁰.

Gischala bola pokojným, poľnohospodárskym mestom a jeho obyvatelia, predovšetkým roľníci, nemali veľký záujem bojovať proti Rimanom¹⁰¹. V meste mal však veľký vplyv Ján, Leviov syn, ktorého Jozef označuje ako ničomníka a buriča.¹⁰² Priviedol so sebou pomerne silnú skupinu ľudí, ktorí boli odhodlaní na boj. Ján nedovolil obyvateľom mesta, ani aby bránili hradby, ale ani aby utiekali z mesta. Preto obsadil mestské brány i hradby svojimi ľuďmi. Naoko vyjednával s Titom, ako keby chcel prijať mier, ale počkal si takticky na noc a so svojimi ľuďmi napokon utiekol do Jeruzalema. (IV, II, 106). Jozef vo svojom diele vopred naznačil, že Boh zachránil Jána pre budúcu záhubu Jeruzalema (IV, II, 104). Spolu s ním a s jeho družinou vylákal z mesta aj množstvo ďalších ľudí – mužov, ženy a deti, tí ale pri nočnom úteku nevládali za ozbrojencami. Ráno sa za nimi vybral aj Titus so svojimi jazdeckými oddielmi, pričom podľa Jozefa zabil asi šesťtisíc mužov, zajali tritisíc žien a detí¹⁰³. To však poskytlo Jánovi čas, aby sa pred Titom zachránil.

Keď Ján prichádzal do Jeruzalema, nepovedal tamojším obyvateľom pravdu o svojom úteku, ale hovoril, že chce bojovať proti Rimanom na vhodnejšom mieste. O niečo neskôr sa však jeruzalemskí Židia dozvedeli pravdu o tom, čo sa odohralo v Gischale a Jánovo správanie sa začalo v nich budiť nedôveru¹⁰⁴ a v Jeruzaleme sa začali prejavovať prvé dôsledky rozštiepenia jeho obyvateľov – mladí sa pridávali na Jánovu stranu, starší a skúsenejší začali oplakávať svoje mesto¹⁰⁵.

Podobne sa začalo štiepiť aj obyvateľstvo na vidieku. Tam už dochádzalo aj k priamym ozbrojeným bojom medzi obyvateľmi – agresívne skupiny mladých povstalcov začali prepadávať domy svojich susedov, lúpili¹⁰⁶ – „čo do krutosti a násilnosti sa pre vidiečanov ich súkmeňovci v ničom nelišili od Rimanov a dobytie Rimanmi sa olúpeným zdalo oveľa ľahším“¹⁰⁷.

Okrem Jána z Gischaly a jeho druhov prenikali do Jeruzalema aj ďalšie skupiny ľudí,

⁹⁷ Tamže III, VIII, 401 – 402.

⁹⁸ Tamže III, IX, 438 – 440.

⁹⁹ Herodes Agrippa II. vládol formálne ako židovský kráľ od roku 50 n. l. až do konca 1. storočia (zomrel v roku 100 n. l.). Počas Židovskej vojny bol v družine rímskeho veliteľa Tita Vespasiana.

¹⁰⁰ Tamže IV, I, 11 – 15.

¹⁰¹ Tamže IV, II, 84 – 85.

¹⁰² Podľa moderných historikov bolo jedným z cieľov Jozefovho diela Židovská vojna očieniť Jána z Gischaly: COHEN, Shayne J. D. *Josephus in Galilee and Rome*, s. 90.

¹⁰³ Bell. Iud. IV, II, 115.

¹⁰⁴ Tamže IV, III, 125.

¹⁰⁵ Tamže IV, III, 128.

¹⁰⁶ Tamže IV, III, 134.

¹⁰⁷ Tamže IV, III, 134.

ktorých Jozef označoval za lupičov a darebákov. Najprv začali okrádať bohatých, neskôr ich priamo vraždili aj za bieleho dňa v uliciach mesta¹⁰⁸, pričom nebrali ohľad ani na ich významné postavenie. Keď ich zavraždili, obvinili ich, že to boli zradcovia, pretože vraj rokovali tajne s Rimanmi, aby im vydali Jeruzalem¹⁰⁹.

Tieto činy spôsobili aj to, že predstavitelia starých kňazských rodov boli odstavení z funkcií a na ich miesto boli dosadení „bezvýznamní a neurodzení“¹¹⁰. To muselo samozrejme pobúriť aj Jozefa, ktorý sám pochádzal z významného kňazského rodu, ale aj ďalšie významné osobnosti. To sa už uzurpátori kňazskej moci uchýlili k ďalšiemu bezbožnému činu – z chrámu si „urobili svoj hrad a útočisko“, v ktorom sa bránili pred hnevom obyčajných ľudí¹¹¹.

Napokon do funkcie najvyššieho kňaza vylosovali človeka, ktorý kritizoval ich správanie. Obliekli ho do posvätného rúcha, ale museli mu hovoriť, ako sa má správať a čo má robiť, pretože nepoznal náboženské predpisy. To zase slúžilo uzurpátorom na to, aby sa vysmievali z náboženských úkonov. Jozef týchto uzurpátorov nazýva ďalej ako „zelóti“ – podľa neho sa tak sami nazvali.¹¹² Jozef ich charakterizuje ako štvrtú židovskú „filozofickú“ skupinu, pričom používa obyčajne výrazy „lúpežníci, bandití“. Mali blízko k farizejom s tým, že za jediného svojho pána pokladali jedine Boha.¹¹³

To, samozrejme, vyvolalo odpor či už v kňazských rodoch, ale aj medzi obyčajnými ľuďmi. K odporu obyčajných ľudí vyzýval predovšetkým veľkňaz Ananos, Ananov syn¹¹⁴. Vo svojich výzvach proti zelótom poukazoval na to, že k ich vzostupu pomohli aj ľudia na počiatku, keď zelóti začali s lúpením a vraždením, a začali si moc len uzurpovať.

Ich počet i moc sa neustále rozširovala, preto, keď sa dozvedeli o tom, že Ananos brojí proti nim, podnikali zo svojho opevneného miesta v chráme výpady proti obyvateľom Jeruzalema a nešetřili nikoho, kto im padol do rúk¹¹⁵. Na oboch stranách bolo veľa zranených a padlých. Ranení zelóti sa snažili opäť stiahnuť do chrámu, čím ho znečisťovali krvou a znesväcovali¹¹⁶.

Ananos nakoniec zatlačil zelótov do chrámu, ale aby nebol chrám ďalej znesväcovaný, rozostavil okolo chrámu stráž¹¹⁷.

K Ananovi sa pridala navyše aj Ján z Gischaly, čím medzi ľuďmi vzbudil aj určité podozrenie, preto od neho žiadali prísahu, že bude bojovať za záujmy jeruzalemského ľudu. Keď prisahal, dokonca ho Ananos a ostatní kňazi poslali do chrámu, aby vyjednával so zelótmi¹¹⁸. Tým však v chráme tvrdil, že je na ich strane a prezrádza im plány Ananovej skupiny, pričom si ale vymýšľal napr., že Ananos sa dohodol s Vespasianom, aby čo najskôr prišiel do Jeruzalema, ktorý mu chce vydat¹¹⁹.

Vodcovia zelótov – Eleazar, Šimonov syn a Zachariáš, Felekov syn – obaja z kňazského rodu – sa obávali toho, čo im navykladal Jan z Gischaly, preto hľadali spojencov z mesta Idumea¹²⁰. Vojsko Idumejských skutočne aj prišlo k Jeruzalemu, ale Ananas a jeho

¹⁰⁸ Tamže IV, III, 139.

¹⁰⁹ Tamže IV, III, 142 – 146.

¹¹⁰ Tamže IV, III, 148.

¹¹¹ Tamže IV, III, 151.

¹¹² Tamže IV, III, 157; SEGERT, Stanislav. *Starověké dějiny Židů*, s. 180.

¹¹³ Podrobnejšie o tejto skupine SCHÄFER, P. *Dějiny Židů v antice*, s. 109-112.

¹¹⁴ Bell. Iud. IV, III, 160.

¹¹⁵ Tamže IV, III, 196 – 197.

¹¹⁶ Tamže IV, III, 202.

¹¹⁷ Tamže IV, III, 202 – 203.

¹¹⁸ Tamže IV, III, 215.

¹¹⁹ Tamže IV, III, 217 – 218.

¹²⁰ Tamže IV, IV, 228.

stúpenci ich ani nevpustili do mesta, čo ich veľmi nahnevalo¹²¹. Ich situáciu zhoršovala aj veľká búrka s dažďom a bleskami. Napokon ich však tajne vpustili do mesta zelóti¹²².

Keď už boli Idumejskí v meste, zaútočili na strážu i ostatné obyvateľstvo¹²³, potom začali drancovať aj jednotlivé domy. Nakoniec zaútočili na veľkňazov a väčšinu z nich povraždili, medzi nimi aj Anana¹²⁴. Vznešených ľudí vraždili, bohatých zajali a keď sa nechceli k zelótom pridať, tak ich mučili¹²⁵.

Zelóti dokonca *pro forma* vytvorili sedemdesiatčlenný súd, ktorý mal súdiť bohatého Zachariáša zo zločinu, že chce vydať mesto Rimanom¹²⁶. Ten sa hrdo pred takým súdom bránil a vyvrátil všetky obvinenia, takže sedemdesiat sudcov ho nakoniec jednomyselne oslobodilo z obvinení. Zachariáša však zelóti surovo zavraždili a sudcov rozohнали¹²⁷.

Za tohto stavu sa Idumejskí začali zamýšľať nad tým, ako boli oklamaní a zatiahnutí do vraždenia nevinných ľudí¹²⁸, a pomysľali odísť z Jeruzalema. Zelóti i napriek tomu pokračovali vo vraždení ľudí, ktorí sa k nim nepridali alebo s nimi nesúhlasili¹²⁹.

Správy o udalostiach v Jeruzaleme – vzájomné rozpory medzi jednotlivými skupinami a vraždenie nevinných ľudí – sa dostali aj k Rimanom. Vespasianus si uvedomil, že to mu môže pomôcť pri obliehaní Jeruzalema. Presviedčalo ho o tom aj to, že mnohí obyčajní ľudia sa obávali o svoje životy a snažili sa utiecť z Jeruzalema, hoci zelóti kontrolovali a strážili mestské brány. Utekajúcich naďalej vraždili, ale v niektorých prípadoch sa dali podplatiť utekajúcimi a za vysoké výkupné ich prepustili z mesta¹³⁰. Zelóti vraždili dokonca aj ľudí, ktorí sa pokúšali za hradbami mesta pochovať svojich mŕtvych rodinných príslušníkov a priamo pri pochovávaní ich takisto zabili¹³¹.

Obyvatelia Jeruzalema sa čoraz viac delili na nepriateľské skupiny, pričom za hlavného nepriateľa pokladali Jána z Gischaly, ktorý na svoju stranu i napriek tvrdému postupu získaval veľkú časť obyvateľov¹³². Do rozbrojov sa zamiešala aj skupina sikariov, ktorí sa uchýlili do Masady a odtiaľ podnikali nájazdy na vidiek, aby si zabezpečili potraviny¹³³. Nakoniec prepadli aj mestečko Engaddi. Mužov, ktorí sa bránili, pozabíjali a jednotlivé domy vyplienili. Postupne sa aj k sikariom pridávali mnohí ľudia. Lúpežné bandy sa šírili po krajine, prepádali celé mestá a chrámy. Stále viac ľudí tak utiekalo pred lupičmi k Rimanom¹³⁴.

To ešte viac presvedčilo Vespasiana, aby dokončil obliehanie Jeruzalema, prípadne, aby si podmanil celú krajinu. Počas divokej situácie sa dokonca niektoré mestá s mohutnými opevneniami takmer nebránili a vzdávali sa Rimanom – napr. už spomenutá Gadara¹³⁵.

Ďalší obyvatelia rôznych miest sa snažili ujsť, ale rímski vojaci pod velením Placida ich prenasledovali a v boji na otvorenom priestore ich nemilosrdne zabíjali alebo iných zajali; Jozef uvádza počet asi dvetisíc zajatých¹³⁶.

¹²¹ Tamže IV, IV, 270.

¹²² Tamže IV, IV, 300 – 304.

¹²³ Tamže IV, V, 305 – 307.

¹²⁴ Tamže IV, V, 315.

¹²⁵ Tamže IV, V, 329 – 333.

¹²⁶ Tamže IV, V, 334 – 341.

¹²⁷ Tamže IV, V, 343.

¹²⁸ Tamže IV, VI, 345 – 355.

¹²⁹ Tamže IV, VI, 357; 364.

¹³⁰ Tamže IV, VI, 379.

¹³¹ Tamže IV, VI, 383.

¹³² Tamže IV, VII, 389 – 394.

¹³³ Tamže IV, VI, 398 – 402.

¹³⁴ Tamže IV, VI, 408 – 411.

¹³⁵ Tamže IV, VI, 413 – 415.

¹³⁶ Tamže IV, VI, 419 – 436.

Rimania postupne obkľúčili Jeruzalem, takže nikto z neho nemohol ujsť. Rimania bránili opustiť mesto svojim nepriateľom, tým, ktorí by chceli ujsť k Rimanom zase bránili zelóti¹³⁷.

Medzitým sa v Jeruzaleme vynoril ďalší uchádzač o moc – Šimon, Giorov syn z Gerasy. V minulosti ho Anan poslal do vyhnanstva, a preto sa Šimon uchýlil do Gerasy. Spojil sa s miestnymi utečencami a začal plieniť okolitú krajinu. Keď sa dozvedel o Ananovej smrti, „odišiel do hôr, vyhlásil slobodu otrokom a odmenu pre slobodných“. Postupne sa zvyšoval počet jeho ľudí, ohrozoval mestá, pridávali sa k nemu dokonca aj rôzni aristokrati. Vybudoval si dobre opevnenú základňu a v jaskyniach v krajine vybudoval sklady pre korisť a potraviny, prípadne ako úkryt pre vlastných ľudí. Jozef ho obvinil, že „si chystá vojenský oddiel a vojnové potreby proti Jeruzalemu“¹³⁸.

Zelóti sa začali obávať Šimonovej vzrastajúcej moci a podnikli proti nemu útok, ale Šimon ich porazil. Sám sa však neodvážil so svojimi ľuďmi zatiaľ podniknúť útok proti Jeruzalemu, hoci mal už vtedy asi 20 000 bojovníkov¹³⁹. Namiesto toho zaútočil proti mestu Idumea, ale miestni zhromaždili vojsko asi 25 000 bojovníkov. Bitka medzi obidvomi skupinami sa skončila nerozhodne¹⁴⁰.

O niečo neskôr sa Šimon rozhodol pre ďalší útok proti tomuto mestu, ktoré sa tiež pripravovalo na obranu, prípadne útok proti Šimonovi. Jeden z predákov mesta, akýsi Jákon sa rozhodol zradiť rodné mesto, odišiel k Šimonovi, dohodli sa na tom, že mesto mu vydá. Po návrate do Idumey ovplyvňoval mnohých spoluobčanov. Keď Šimon so svojimi bojovníkmi pritiahol k mestu, ako prvý z neho ušiel práve Jákon. To zapôsobilo na ostatných obrancov tak, že sa radšej rozišli do svojich domov a Šimon sa bez problémov zmocnil mesta a úplne ho spustošil¹⁴¹.

Postupne obsadil aj ďalšie mestá a dediny, ktoré plienil, pretože nemal dostatok potravín pre svojich ľudí. Okrem vojakov sa k nemu pridalo asi 40 000 ľudí z vidieka¹⁴². Krajina, cez ktorú prešli, sa postupne menila na púšť¹⁴³.

Zelóti využívali situáciu proti Šimonovi, zmocnili sa jeho manželky a ďalších ľudí z jej sprievodu¹⁴⁴. Šimon sa nahneval, pritiahol k hradbám Jeruzalema a chytil každého človeka, ktorý vyšiel za hradby mesta. Bez ohľadu na to, či to bol obyčajný človek, ktorý šiel pracovať na polia, alebo starec, každého mučil a dal zavraždiť, alebo ich zmrazil (dal im utáť ruky). Do Jeruzalema poslal odkaz, že sa zmocní mesta a dá popraviť alebo zmraziť každého, koho v meste chyti – či je vinný alebo nevinný, mladý alebo starý. Pod takou hrozbou vydali Šimonovi jeho manželku¹⁴⁵.

Šimon medzitým naďalej pustošil Idumeu, takže mnoho ľudí ušlo radšej do Jeruzalema. Za nimi však tiahol aj Šimon a naďalej dal zavraždiť každého, kto vyšiel za hradby mesta, aby pracovali na poliach. „Pre občanov bol Šimon hroznejší než Rimania, zelóti vnútri mesta hroznejší než obaja (vonkajší) nepriatelia“¹⁴⁶.

Obidve znepriatelené skupiny vraždili obyčajných obyvateľov Jeruzalema, zelóti poškrvňovali celé posvätné mesto – Jozef píše, že sa obliekali do ženských šiat, maľovali

¹³⁷ Tamže IV, IX, 490.

¹³⁸ Tamže IV, X, 503 – 513.

¹³⁹ Tamže IV, X, 514 – 515.

¹⁴⁰ Tamže IV, X, 516 – 517.

¹⁴¹ Tamže IV, X, 535.

¹⁴² Tamže IV, X, 534.

¹⁴³ Tamže IV, X, 537.

¹⁴⁴ Tamže IV, X, 538.

¹⁴⁵ Tamže IV, X, 541 – 544.

¹⁴⁶ Tamže IV, X, 558.

sa ako ženy, opíjali sa a bez zábran vraždili každého, kto sa im nepáčil, lúpili v domoch. Nakoniec sa proti nim v Jeruzaleme vzbúrilo vojsko, ktoré tvorili ľudia z Idumey, dobytej Šimonom. Zabili mnoho zelótov a zahnali ich do uzavretej časti Jeruzalema, kde začali plieniť Jánov majetok. Keď im hrozilo, že sa zhromaždia všetci zelóti, vzbúrenci sa spojili s veľkňazmi a dohadovali sa, ako by sa pred nimi ubránili. Nakoniec sa dohodli na tom, že Jeruzalem vydajú Šimonovi – Jozef to označil za „*liek horší nez záhubu*“¹⁴⁷. Tak sa aj stalo, Šimon vstúpil do Jeruzalema v treťom roku vojny. Okamžite začal útočiť na zelótov v posvätnom obvode¹⁴⁸.

Na okraj udalostí v Jeruzaleme si Jozef všima aj udalosti v Ríme, kde medzitým prepukli nepokoje a politická nestabilita. Nero sa vzdal cisárskej hodnosti a napokon spáchal samovraždu, keď sa dal zabiť verným otrokom. Po jeho smrti súperili o moc traja kandidáti – Galba, Otho, Vitellius. Rím ovládol Vitellius, ale proti nemu sa stavali mnohí občania a radšej by uprednostňovali vládu zdržanlivého Vespasiana¹⁴⁹. Nakoniec vojaci zvolili za cisára Vespasiana, ktorého už za Neronovej vlády Jozef označil za budúceho cisára!¹⁵⁰ Vespasianus musel odísť od Jeruzalema, aby s vojskom presadil svoju kandidatúru na cisára, vedením vojny poveril svojho syna Tita.

Medzitým sa zvyšovalo napätie a boje medzi Šimonovým synom Eleazarom a Jánom z Gischaly, ktoré mali dôvod aj v tom, že „*Ján sa nechcel podriaďiť vládcovi, ktorý sa dostal k moci neskôr*“¹⁵¹. Tretím vo vzájomnom súperení bol Giórov syn Šimon. Obetami bojov sa však stávali predovšetkým obyčajní ľudia, ktorí prichádzali do chrámu obetovať, pretože šípy, oštepky a ďalšie strely nerobili medzi nimi rozdiely a zabíjali ich¹⁵².

Nepriateľstvo všetkých troch skupín bolo v prospech Rimanov¹⁵³, mesto sa ale stalo bojiskom domácej vojny všetkých proti všetkým¹⁵⁴. Zúfalú situáciu vyjadril Jozef vo svojom diele slovami: „*zo zúfalstva nad vnútornými pohromami sa starci a ženy modlili za Rimanov a očakávali, že ich vonkajšia vojna oslobodí od vnútorných strastí*“¹⁵⁵. Hoci tri politické skupiny bojovali navzájom medzi sebou, predovšetkým „*zabíjali tých, ktorí boli za mier s Rimanmi i tých, ktorých podozrievali z úmyslu, že by prebehli k Rimanom*“¹⁵⁶.

Vespasianus posilnil rímske vojsko v Galilei, keď jeho syn Titus priviedol posily z Egypta spolu s obliehacími strojmi¹⁵⁷. Až príchod rímskych posil čiastočne zmiernil rozpory medzi židovskými vzbúrencami¹⁵⁸. Využili situáciu, že Rimania budovali tábor a opevnenia pred jeruzalemskými hradbami, napadli ich a mnohých zabili alebo zranili. Rýchly útek rímskych vojakov zastavil až Titus, ktorý im prišiel na pomoc a zahnal Židov naspäť za hradby Jeruzalema¹⁵⁹. Titus prejavil osobnú statočnosť pri novom židovskom protiútoky a spôsobil im so svojimi vojakmi ďalšiu porážku.

Keď sa Židia stiahli späť do Jeruzalema, pokračovali ich vnútorné rozpory a boje. Nastal ďalší sviatok, počas ktorého Eleazar vpúšťal do chrámu veriacich, ale Ján prezliekol svojich najschopnejších bojovníkov, ktorí prenikli do chrámu a začali boje so

¹⁴⁷ Tamže IV, X, 560 – 573.

¹⁴⁸ Tamže IV, X, 577.

¹⁴⁹ Tamže IV, X, 596.

¹⁵⁰ Tamže IV, X, 623.

¹⁵¹ Tamže V, I, 5.

¹⁵² Tamže V, I, 15 – 16.

¹⁵³ Tamže V, I, 24.

¹⁵⁴ Tamže V, I, 25.

¹⁵⁵ Tamže V, I, 28.

¹⁵⁶ Tamže V, I, 30.

¹⁵⁷ Tamže V, II, 45 – 47.

¹⁵⁸ Tamže V, II, 71.

¹⁵⁹ Tamže V, II, 82 – 83.

zelótni. Tí sa ani veľmi nebránili, ale unikali do podzemných jaskýň¹⁶⁰. Obeťami sa zase stali obyčajní ľudia, ktorí si chceli splniť náboženské povinnosti. Utekajúci zelóti ich zabíjali mečmi alebo palicami, alebo ich ušľapali okolo oltára.

Proti Rimanom použili Židia úskok – rozdelili sa na dve skupiny a bojovali pri bránach – jedni ako keby sa chceli dostať z mesta k Rimanom, druhí akoby im bránili. Rímski vojaci sa bez rozkazu veliteľa zapojili do bojov, aby pomohli tým, ktorí chceli opustiť mesto, ale vtedy ich napadli obidve skupiny a mnohých Rimanov zabili alebo zranili. Zachránil ich až Titus s ostatným vojskom a poriadne vynadal vojakom, ktorí sa dali nedočkavo zlákať na boj¹⁶¹.

Podľa Jozefa jednotlivé politické skupiny sústreďovali svojich bojovníkov. Šimon zhromaždil desaťtisíc ľudí (pod velením 50 vyšších veliteľov) okrem idumejských obyvateľov – tých bolo päťtisíc s desiatimi náčelníkmi¹⁶².

Ján z Gischaly mal šesťtisíc ozbrojencov s 20 dôstojníkmi; k Jánovi z Gischaly sa pripojili aj zelóti, ktorých bolo asi 2 400, tým velili Eleazar a Arov syn Šimon, ktorí medzičasom zabudli na vzájomné rozpory¹⁶³.

Ostatní obyvatelia Jeruzalema sa však stali korisťou všetkých bojujúcich skupín, ktorých bojovníci okrádali¹⁶⁴.

Keď sa Rimania utáborili pri mestských hradbách, vnútorné rozbroje medzi Židmi sa opäť rozohoreli – „*Židia neutrpeli nič horšieho od Rimanov, než čo si spôsobili sami medzi sebou, ani mesto neutrpelo (od Rimanov) nič horšieho.*“¹⁶⁵ Jozef dokonca hodnotil prípadné dobytie Jeruzalema Rimanmi pozitívne vzhľadom na to, čo mestu spôsobovali jeho rozdielne politické skupiny.

Napokon Titus zahájil útok na mesto, vtedy sa znepriatelené skupiny – Jánova i Šimonova, aspoň na chvíľu vzdali vzájomného súperenia¹⁶⁶. Židia sa ubránili prvému rímskemu útoku, dokonca sami podnikli protiútok, ale ten Rimania odrazili¹⁶⁷.

Záverečná fáza bojov

Rimania zatlačili Židov za hradby mesta, hoci sa udatne bránili¹⁶⁸. Rímsky útok nakoniec prelomil prvú hradbu, časť obyvateľov sa vzdala Rimanom¹⁶⁹. Medzi Rimanmi bol pri útoku osobne prítomný Jozef Flavius, takže bol očitým svedkom všetkých bojov o mesto¹⁷⁰. Dokonca ho Titus poslal, aby obchádzal hradby a presvedčoval rodákov, aby sa vzdali¹⁷¹. Jozef tvrdil, že Rimania uctievali náboženské tradície aj iných národov. Obyvatelia ho však nepočúvali, dokonca po ňom strieľali. Jozef vyzýval obrancov Jeruzalema, aby si uctili svojho Boha tým, že si priznajú svoje previnenia a budú ich ľutovať¹⁷².

¹⁶⁰ Tamže V, III, 102 – 103.

¹⁶¹ Tamže V, III, 120 – 126.

¹⁶² Tamže V, VI, 248.

¹⁶³ Tamže V, VI, 250.

¹⁶⁴ Tamže V, VI, 251.

¹⁶⁵ Tamže V, VI, 256 – 257.

¹⁶⁶ Tamže V, VI, 278 – 279.

¹⁶⁷ Tamže V, VI, 289.

¹⁶⁸ Tamže V, VII, 296.

¹⁶⁹ Tamže V, VII, 302.

¹⁷⁰ Tamže V, VII, 325.

¹⁷¹ Tamže V, IX, 361.

¹⁷² Tamže V, IX, 419.

O päť dní Rimania prekonali prvú hradbu a ovládli ďalšiu časť mesta – trhovisko¹⁷³. V úzkych uličkách mali Židia určitú prevahu nad rímskymi vojakmi, ktorým však pomohol Titus s lukostrelcami,¹⁷⁴ ale v konečnom dôsledku Židia zatlačili Rimanov¹⁷⁵. O štyri dni neskôr Rimania ovládli ďalšiu časť mesta, hoci sa proti ich útoku bránili aj obyčajní obyvatelia mesta, pretože im nič iné nezostávalo¹⁷⁶. Neustále trpeli následkami vojny – „*mnohí umierali z nedostatku potravín*“¹⁷⁷. Preto sa časť ľudí, predovšetkým obyčajných, dala presvedčiť, aby prebehli na rímsku stranu. Titus im dal všetko, čo potrebovali k živobytiu a pustil ich, aby sa usadili na rôznych miestach okolo Jeruzalema. Bohatých obyvateľov však obrancovia mesta chytili a popravili, údajne preto, že tiež chceli prebehnúť na rímsku stranu¹⁷⁸.

V obliehanom meste sa zhoršoval aj nedostatok potravín – vzbúrenci prehľadávali jednotlivé domy, keď našli ukryté potraviny, zabili ich obyvateľov, pretože potraviny ukrývali, keď nič nenašli, ľudí vraždili aj tak, pretože ich upodozrievali, že potraviny príliš dobre ukrýli¹⁷⁹.

Ceny potravín sa značne zvýšili, kto mohol, kúpil si za obrovské peniaze aspoň trochu obilia. Neodvážili sa však uvariť potraviny, aby ich dym neprezradil, obilie jedli surové¹⁸⁰. Dokonca sa bili o jedlo aj pri stoloch – silnejší sa najedli, slabší trpeli: „*Ženy manželom, deti rodičom, a čo je najdôležitejšie, matky deťom trhali potravu od úst*.“¹⁸¹ Jozef opisuje priam inferno v meste. Tam, kde boli zatvorené dvere, vzbúrenci predpokladali, že domáci práveedia, vtrhli dnu a brali všetky potraviny, ktoré našli alebo ich brali ľuďom priamo z úst (hoci vzbúrenci mali zatiaľ dostatok potravy), mučili starých i malých, len aby sa dozvedeli, kde majú ukryté zvyšky jedla¹⁸². Dokonca sledovali aj ľudí, ktorí sa odvážili prejsť za hradby, aby si natrhali aspoň trochu zelene – trávu, lístie z kríkov a stromov. To všetko im zobrali¹⁸³.

Majetných obyvateľov obviňovali z vymyslených sprisahání, z plánov na útek na druhú stranu alebo zo zrady v prospech Rimanov, mučili ich alebo ich dávali popraviť¹⁸⁴.

Mnohí ľudia sa počas obliehania odvážili vyjsť za hradby mesta, aby našli aspoň nejaké potraviny alebo aby sa dostali do rímskeho zajatia, pričom svojich rodinných príslušníkov museli obyčajne nechať v meste. V rímskom zajatí ich však tiež nečakalo nič dobré – Titus nariadil, aby ich zajali, mučili a ukrižovali pred hradbami tak, aby na nich videli ostatní obyvatelia¹⁸⁵. Niektorých prebehlíkov dal Titus zmrzačiť (usekli im ruky) a poslal ich späť do mesta, aby oznámili Jánovi a Šimonovi, aby sa vzdali. To pobúrilo príbuzných zmrzačených i ostatných obyvateľov a odmietli sa za takýchto podmienok vzdáť¹⁸⁶.

Následne Titus nariadil budovať hlinené valy okolo mesta, postaviť na ne útočné veže a stroje. Židia však s obrovským zápalom útočili na valy i stroje, ničili ich i za cenu vlastných obetí a spôsobili veľké škody útočiacim Rimanom.

¹⁷³ Tamže V, VIII, 331.

¹⁷⁴ Tamže V, VIII, 339 – 340. Pravdepodobne o tejto udalosti písal aj Suetonius: Suet: VIII, Titus 8.

¹⁷⁵ Tamže V, VIII, 342.

¹⁷⁶ Tamže V, VIII, 346.

¹⁷⁷ Tamže V, VIII, 344.

¹⁷⁸ Tamže V, IX, 420 – 424.

¹⁷⁹ Tamže V, IX, 425 – 426.

¹⁸⁰ Tamže V, IX, 427.

¹⁸¹ Tamže V, IX, 430.

¹⁸² Tamže V, IX, 432 – 444.

¹⁸³ Tamže V, IX, 438.

¹⁸⁴ Tamže V, IX, 440 – 441.

¹⁸⁵ Tamže V, XI, 448 – 449.

¹⁸⁶ Tamže V, XI, 455 – 456.

To spätne vyprovokovalo Tita a nariadil vybudovať okolo celého mesta hlinený val v dĺžke 39 stadií (= takmer 8 kilometrov), aby zabránil akejkolvek možnosti, aby si obliehaní zabezpečili potraviny a ostatné potrebné veci (napr. rôznymi tajnými cestičkami alebo tajnými chodbami)¹⁸⁷. Rimanom sa tento val podarilo postaviť za tri dni.

Situácia obliehaných sa čoraz viac zhoršovala – na uliciach ležali množstvá mŕtvych, tí, ktorí preživali, neboli schopní, nemali dosť síl, aby ich pochovali. Na strechách domov bolo vidno vyhladované ženy a deti¹⁸⁸. Vzbúrenci zvyšovali svoj teror voči obyčajným ľuďom – prekopávali sa do domov, okrádali ich obyvateľov o rôzne veci, dokonca z mŕtvych sťahovali odevy. Svojimi mečmi skúšali, či ležiaci sú mŕtvi alebo ešte žijú – v takom prípade ich dorazili;¹⁸⁹ ak niekto prosil, aby ho zabili, nechávali ich nažive nech zomrú od hladu. Nakoniec mŕtvych zhadzovali z hradieb do priekop okolo mesta, aby aspoň čiastočne obmedzili zápach rozkladajúcich sa tiel v meste¹⁹⁰.

Napriek obnoveným rímskym útokom medzi obyvateľmi Jeruzalema pretrvávali vážne rozpory. Šimon dal popraviť svojich politických súperov, predovšetkým Matatjáša, ktorý kedysi povolal Šimona do Jeruzalema, i s jeho tromi synmi, údajne preto, že sa vyjadrovali v prospech Rimanov. Takisto dal popraviť kňaza Ananiáša a ďalších 15 významných obyvateľov mesta¹⁹¹.

Proti Šimonovi sa začali búriť aj jeho najvernejší bojovníci – jeden z nižších Šimonových podveliteľov Júda, Júdov syn, sa dohodol s desiatimi ďalšími bojovníkmi, že sa radšej vzdajú Rimanom, pretože od Šimona ich čakala len istá smrť. V poslednej chvíli sa Šimon o pripravovanej zrade dozvedel a buričov dal zajať, pred očami Rimanov zabiť a ich telá zhodil z hradieb do priekop¹⁹².

Vtedy sa dostal do problémov aj historik Jozef Flavius – obchádzal hradby a vyzýval obyvateľov Jeruzalema, aby prešli na rímsku stranu. Zasiahol ho kameň, vrhnutý z hradieb a takmer by ho Židia zajali, ale Titus mu poslal na pomoc vojakov, ktorí ho zachránili. Obrancovia v Jeruzaleme sa však báli, že Jozef zahynul, čím by stratili jediného ochrancu ich záujmov u Rimanov. O jeho smrti bola presvedčená aj jeho matka. Jozef sa však rýchlo zotavil a opäť sa ukázal pred hradbami Jeruzalema, aby obyvateľov naďalej vyzýval, aby prešli na rímsku stranu¹⁹³.

Židov, ktorí prebehli na rímsku stranu, však očakávalo nové nebezpečenstvo. Rozchýrilo sa, že mnohí utekajúci Židia si nakúpili zlato v podobe zrníek, prehltili ho a tak utekali na rímsku stranu. Tam ich však prepadávali Sýrčania a Arabi, zavraždili ich a rozpárali im bruchá, aby sa dostali k zlatu. Jozef uvádza, že za jednu noc bolo takto zavraždených dvetisíc Židov¹⁹⁴.

V Jeruzaleme sa medzitým Ján z Gischaly dopustil ďalších náboženských zločinov. Dával roztaviť zlaté a strieborné nádoby, ktoré do chrámu venovali domáci i cudzinci, a takisto kázal rozdať ľuďom posvätný olej a víno, čo Jozef ako príslušník najvyššej náboženskej vrstvy niesol veľmi ťažko¹⁹⁵.

Jozef uvádza aj iný otrasný údaj. K Titovi totiž prebehol Mannaios, Lazarov syn, ktorému Šimon zveril obranu jednej mestskej brány. Uviedol cisárovi, že kým bol

¹⁸⁷ Tamže V, XII, 508 – 509.

¹⁸⁸ Tamže V, XII, 513 – 514.

¹⁸⁹ Tamže V, XII, 515 – 517.

¹⁹⁰ Tamže V, XII, 518.

¹⁹¹ Tamže V, XIII, 527 – 533.

¹⁹² Tamže V, XIII, 534 – 540.

¹⁹³ Tamže V, XIII, 541 – 547.

¹⁹⁴ Tamže V, XIII, 550 – 552.

¹⁹⁵ Tamže V, XIII, 562 – 566.

veliteľom brániacim zverenú bránu, tak cez ňu vyniesli 115 880 mŕtvych, väčšinou najchudobnejších obyvateľov Jeruzalema. Iní utečenci z Jeruzalema uvádzali, že dovedna bolo z mesta vyneseneých alebo zhodených z hradieb do obranných priekop 600-tisíc mŕtvych!¹⁹⁶

* * *

Situácia v Jeruzaleme sa stále zhoršovala, na uliciach ležali hromady mŕtvych tiel. Bojovníci už nedodržiavali ani základne ohľady, šliapali po mŕtvych telách¹⁹⁷.

Bezútešná bola aj krajina okolo Jeruzalema – Rimania povytínali všetky stromy naokolo, aby mohli vybudovať rôzne zátarasy. Kedysi bohatá krajina na stromy a porasty sa zmenila prakticky na púšť – všetky stromy boli vyrúbané¹⁹⁸. Bojovníci na oboch stranách strácali vieru vo výsledok boja – Rimania sa obávali, že výpady židovských bojovníkov zničia násypy, Židia podnikali proti Rimanom zúfale protiútoky, ale tie boli váhové, pomalé a často nedosiahli ani najmenšie výsledky¹⁹⁹.

Boje Rimanov a obrancov Jeruzalema sa naplno rozvinuli, na oboch stranách bojovníci prejavovali mimoriadnu statočnosť.

Jozef Flavius sa osobne zúčastnil bojov v Jeruzaleme po boku cisárovho syna Tita²⁰⁰, ktorý ho požiadal, aby oslovil Jána z Gischaly a vyzval ho k priamemu boju pred hradbami mesta bez toho, aby bol znesvätený chrám alebo dobytý Jeruzalem²⁰¹.

Jánovi stúpenci sa ešte viac rozohnili v boji, zatiaľ čo ďalšia časť, najmä urodzených obyvateľov Jeruzalema, ušla na rímsku stranu²⁰². Zrážky medzi Rimanmi a Židmi končili krviprelieváním, predovšetkým v radoch obrancov Jeruzalema. Pri zriedkavých nočných útokoch z mesta ich obyčajne Rimania zastavili, ale potom na seba narazili rôzne židovské skupiny, ktoré bojovali medzi sebou – či už preto, že nemali heslá, ktorými by sa mohli spoznať, alebo niekedy aj úmyselne bojovali medzi sebou, aby si vyrovnali účty²⁰³.

Židia často udatne bojovali z obavy o posvätný obvod chrámu, ale Ján z Gischaly ich nútil bojovať hrozbami alebo dokonca bičovaním²⁰⁴.

Rimania sa čoraz viac blížili ku chrámu, takže aj samotní Židia ničili jeho okolie, aby im zabránili dostať sa bližšie k posvätnému územiu. Podpálili blízke stáporadie a strhli jeho časť v dĺžke asi desať metrov, pri inom útoku Rimanov museli strhnúť horiace strechy budov v blízkosti chrámu²⁰⁵.

Okrem vojenských zrážok čoraz častejšie prepukali boje medzi Židmi z nedostatku potravín. Jednotlivé príbytky prepadávali lupiči, ale o potraviny sa ruvali aj členovia jednotlivých rodín²⁰⁶. Z nedostatku potravín sa bili aj o veci, ktoré by nejedli ani zvieratá, dokonca sa bili aj o opasky, koženú obuv či kožené poľahy na štítoch²⁰⁷.

Jozef uvádza aj otrasný prípad ženy, ktorá sa uchýlila do Jeruzalema s majetkom a rodinou. Každý deň ju prepadávali vojaci, pobrali jej všetok majetok a pojedli všetky

¹⁹⁶ Tamže V, XIII, 569.

¹⁹⁷ Tamže VI, I, 2 – 3.

¹⁹⁸ Tamže VI, I, 5 – 8.

¹⁹⁹ Tamže VI, I, 15 – 21.

²⁰⁰ Tamže VI, II, 94.

²⁰¹ Tamže VI, II, 95 – 110.

²⁰² Tamže VI, II, 113 – 116.

²⁰³ Tamže VI, II, 137 – 140.

²⁰⁴ Tamže VI, II, 143.

²⁰⁵ Tamže VI, II, 165 – 168. O dôkladnom opevnení v Jeruzaleme a okolo chrámu píše aj Tacitus: Tac. Hist. V, 8.

²⁰⁶ Tamže VI, II, 194 – 195.

²⁰⁷ Tamže VI, II, 196 – 197.

zásoby. Zúfalá žena jeden deň zabila svojho ročného synčeka, upiekla ho, polovicu zjedla, druhú polovicu odložila. Keď zase prišli vojaci, predložila im polovicu upečeného dieťaťa. Vojaci sa natoľko zhrozili, že rýchlo opustili zúfalú ženu. Správa o jej čine sa rozšírila a vyvolala zdesenie nielen v Jeruzaleme ale aj medzi Rimanmi.²⁰⁸ O jej čine sa dozvedel aj Titus, čo ho podnietilo k tomu, aby definitívne zlikvidoval odpor Židov²⁰⁹.

Koncom augusta zosilneli útoky Rimanov, ktorí zapalovali mestské brány a postupne prenikali čoraz bližšie k posvätnému okrsku. V dôsledku toho z Jeruzalema začali utekať aj najbližší Šimonovi prívrženci, ktorí kruto zaobchádzali s obyvateľmi Jeruzalema. Titus ich chcel pôvodne prísne potrestať smrťou, ale nakoniec dodržal slovo a prepustil ich na slobodu, ale dal ich prísne strážiť²¹⁰.

Rimania postupne prenikli k posvätnému okrsku a ku chrámu. Titus zvolal poradu najvyšších veliteľov a zisťoval ich názor, ako majú ďalej postupovať. Niektorí radili, aby zaútočili a zničili aj chrám, čo ale Titus odmietol, pretože to by vyvolalo najtvrdší odpor Židov a zároveň i sám pokladal chrám za budúcu ozdabu ríše²¹¹.

Boje v blízkosti chrámu však pokračovali aj naďalej – Židia útočili na Rimanov, keď sa Rimania proti nim obrátili, Židia sa stiahli späť, čo sa niekoľkokrát opakovalo. Nakoniec jeden z vojakov chytil kus horiaceho dreva a hodil ho cez malé okienko dovnútra chrámu a celý chrám vzplanul. Keď sa to Titus dozvedel, snažil sa oheň uhasiť, ale v zápale bojov sa mu to nepodarilo. Rímski vojaci sa vo veľkom počte zhromažďovali pri horiacom chráme a zabýjali židovských bojovníkov i civilistov, ktorí sa oheň pokúšali uhasiť²¹².

Jozef uvádza, že počas horenia chrámu každý lúpil, čo mohol, a následne vraždili všetkých, či už to boli starci alebo deti, kňazi alebo obyčajní ľudia²¹³. V celom Jeruzaleme i v jeho okolí sa ozýval krik nešťastných ľudí, ktorí plakali nad horiacim chrámom i preto, že do toho sa ozýval krik rímskych vojakov, ktorí prenikli do centra mesta. Zúfalí obrancovia však zatlačili útočiacich Rimanov a v zmätku sa im podarilo ujsť z chrámového okrsku do ostatných častí Jeruzalema²¹⁴. Niektorí kňazi sa v zúfalstve vrhli do plameňov²¹⁵.

Keď Rimania videli, že chrám horí, začali podpaľovať aj ďalšie stavby okolo chrámovej hory – stĺporadia či pokladnice s obrovským národným židovským majetkom. V jednom zo stĺporadií sa ukryli ženy a ďalší ľudia, ktorí v tomto zničujúcom ohni uhoreli – podľa Jozefa ich bolo viac ako šesťtisíc.²¹⁶

Vodcovia jednotlivých politických a náboženských skupín v Jeruzaleme zneužívali situáciu, pomocou falošných prorokov hlásali, že ľudia sa majú uchýliť na chrámovú horu, kde im dá Boh znamenie spásy, čo ešte viac zvyšovalo zmätky a obeť²¹⁷.

Situácia po požiari chrámu sa vyhrotila. Kňazi sa po piatich dňoch vzdali Titovi s tým, aby im daroval život, ale ten im povedal, že ich chrám zhorel a oni musia podstúpiť smrť – dal ich popraviť²¹⁸.

Podobne sa na Tita obrátili obrancovia mesta Šimon a Ján z Gischaly. Pred veľkým

²⁰⁸ Tento prípad prevzal z Jozefovho diela aj neskorší cirkevný historik a autor Eusebios do svojich Cirkevných dejín, ale čiastočne so širším komentárom, než o tom písal Jozef – Euseb. HE III, 6.

²⁰⁹ Tamže VI, II, 201 – 219.

²¹⁰ Tamže VI, IV, 229 – 235.

²¹¹ Tamže VI, IV, 236 – 243.

²¹² Tamže VI, IV, 252 – 270.

²¹³ Tamže VI, V, 271.

²¹⁴ Tamže VI, V, 277.

²¹⁵ Tamže VI, V, 280.

²¹⁶ Tamže VI, V, 283.

²¹⁷ Tamže VI, V, 288 – 289.

²¹⁸ Tamže VI, VI, 321.

davom Židov Titus zrekapituloval udalosti židovského povstania a pokladal priam za urážku, že sa teraz domáhali jeho milosti a žiadali, aby ich s deťmi a ženami prepustil, že sa uchýlia do púšte. Titus to odmietol a svojim vojakom dovolil podpáliť celé mesto²¹⁹.

Vzbúrenci následne zaútočili na kráľovský palác, vydrancovali jeho poklady a povraždili obyvateľov, ktorí sa uchýlili do jeho priestorov – bolo ich vraj 8400. Potom ich už rímski vojaci z Dolného mesta vyhnali do Horného mesta. Jozef bol opäť osobne prítomný pri skaze mesta, vzbúrencov prosil, aby upustili od úplného zničenia mesta a radil im, ako by tomu mohli zabrániť. Tí ho však vysmiali a naďalej vraždili každého, kto sa pokúsil ujsť do rímskeho zajatia²²⁰. Zvyšky mesta dokonca podpaľovali, hoci sami sa chceli uchýliť do podzemia, kde povraždili ľudí, ktorí sa tam ukryli. Nakoniec sa zabíjali aj medzi sebou²²¹.

Časť vzbúrencov, predovšetkým obyvatelia z Idumey, ktorí prišli posilniť povstalcov, sa rozhodli vzdať Rimanom a poslali poslov, aby požiadali Tita o pomoc. Vodca povstalcov Šimon to zistil, poslov dal popraviť a ostatných Idumejských dal prísne strážiť²²². Keď sa niekomu podarilo ujsť na rímsku stranu, Titus im daroval život, ale rozmohlo sa predávanie utečencov do otroctva²²³. Len občanom daroval slobodu – údajne ich bolo 40 000, ostatných predávali²²⁴.

Ujsť sa podarilo aj niektorým kňazom a strážcom chrámových pokladov – tí Rimanom odovzdali obrovské chrámové poklady, ktoré sa im podarilo zachrániť – obradné svietniky, zlaté bohoslužobné predmety, kňazské odevy, ale aj purpurové látky, prichystané pre výzdobu chrámu, stoly, drahokamy²²⁵. Zachránili aj posvätnú menoru, sedemramenný svietnik, ktorý je vyobrazený na reliéfe Titovho víťazného sprievodu na jeho víťaznom oblúku v Ríme.

Po niekoľkodňovej príprave dobývacích strojov a veží Rimania podnikli záverečný útok na celé mesto. Obrana vzbúrencov sa definitívne zrútila, mnohí obyčajní obrancovia sa rozutekali, mnohí sa uchýlili do podzemných priestorov²²⁶. Rímski vojaci sa dostali do vnútorných ulíc mesta, zabíjali každého, koho stretli, podpaľovali domy aj s ľuďmi, ktorí sa v nich ukrývali. Večer vojaci skončili so zabíjaním, ale oheň sa čoraz viac širil po celom meste²²⁷.

Titus napokon víťazne vstúpil do mesta²²⁸, kde obdivoval hradby, obranné veže i ďalšie kamenné stavby mesta. Zastavil zabíjanie obyvateľov, vojaci mali zabiť len tých, ktorí sa so zbraňou v ruke chceli naďalej brániť²²⁹.

Zo zajatcov vybrali zdatných a zdravých, aby ich mohli viesť v triumfe²³⁰, ďalších mladých zajatcov posielal do baní v Egypte, iných zase vyberal pre gladiátorské zápasy a zápasy so šelmami²³¹. Jedenásťtisíc zajatcov zomrelo v zajatí od hladu, pretože buď im nedávali potravu alebo ju sami odmietali²³².

Jozef na viacerých miestach uvádzal čísla utečencov, bojovníkov, alebo padlých či ľudí, ktorí zomreli od hladu. Tie čísla sa zdali príliš vysoké, ale Jozef napokon zosumarizoval

²¹⁹ Tamže VI, VI, 328 – 350.

²²⁰ Tamže VI, VII, 365 – 369.

²²¹ Tamže VI, VII, 370 – 373.

²²² Tamže VI, VIII, 374 – 381.

²²³ Tamže VI, VIII, 384.

²²⁴ Tamže VI, VIII, 386.

²²⁵ Tamže VI, VIII, 387 – 391.

²²⁶ Tamže VI, VIII, 392 – 399.

²²⁷ Tamže VI, VIII, 408.

²²⁸ Tamže VI, IX, 409.

²²⁹ Tamže VI, IX, 414.

²³⁰ Tamže VI, IX, 417.

²³¹ Tamže VI, IX, 418.

²³² Tamže VI, IX, 419.

počet obyvateľov Jeruzalema. Sýrsky miestodržiteľ Gallus Cestius totiž na Neronov rozkaz dal spočítať obyvateľov mesta počas sviatku Pascha a údajne ich napočítali 2 700 000. Prítom to boli len ľudia „čistí“, pri sviatku nesmeli byť prítomní malomocní, chorí, ženy s menštruáciou a cudzinci, takže počet obyvateľov bol nakoniec tesne pred povstaním oveľa vyšší²³³. Po uvedení tohoto počtu obyvateľov sa napokon predtým uvedené čísla nezdájú nereálne, hoci moderní autori pochybujú o tom, že sú skutočné.²³⁴ Aj Tacitus uvádza nižšie údaje. Pri záverečnom obliehaní Jeruzalema sa údajne v meste nachádzalo 600-tisíc obyvateľov – mužov i žien, pričom vraj ozbrojení boli všetci, ktorí vládali držať zbrane a boli ochotní bojovať proti Rimanom.²³⁵

Nakoniec sa do rímskeho zajatia dostali aj vodcovia povstania. Šimon sa vzdal a prísne ho strážili, aby ho mohli Rimania obetovať pri triumfe, Jána odsúdili na doživotné väznenie.²³⁶

Jeruzalem bol dobytý 27. 9. 70 – v druhom roku Vespasianovej vlády²³⁷.

Titus rozkázal zboriť celé mesto s výnimkou troch obranných veží a západného múru. Nariadil zachovať veže ako pamiatku stavebnej činnosti židovských staviteľov, západný múr mal slúžiť rímskej légii, ktorá mala zostať v dobytom meste. V Jeruzaleme zanechal desiatu légii a niektoré menšie jednotky. Následne vyznamenal vojakov – menovite ich dal vyvolávať, obdaroval ich zlatými vencami a reťazami, zlatými oštepami, rozdával im predmety z koristi²³⁸. Napokon z obetovaných zvierat pripravil trojdňovú hostinu pre vojakov i dôstojníkov, a osobne sa na nej zúčastnil²³⁹.

V záverečnej časti svojho diela opisuje Jozef Titove činy po dobytí Jeruzalema, ale aj osudy Židov, ktorí sa dostali do zajatia alebo ktorých sa zmocnili obyvatelia niektorých miest (Antiochia) – mnohí Židia zahynuli pri gladiátorských zápasoch alebo ich miestne obyvateľstvo umučilo.

Dielo historika Jozefa Flavia o židovskej vojne v rokoch 68 – 70 nie je len svedectvom o konflikte Rimanov a Židov, ale ešte viac svedectvom o vnútornom napätí a vnútorných rozporoch medzi jednotlivými politickými a sociálnymi skupinami uprostred židovskej komunity, pričom práve tieto rozpory prispeli k porážke povstania asi viac ako rímske sily.

P. VALACHOVIČ: DER INNERE FEIND GESEHEN DURCH DIE BRILLE DES JÜDISCHEN HISTORIKERS JOSEPHUS FLAVIUS

Josephus, der Sohn von Mathias (37/38 – 109 n. d. Z.) gehörte zu einer angesehenen erzpriesterlichen Familie und beteiligte sich aktiv an der politischen Geschichte seiner Nation. Als im Jahr 66 (unter dem Kaiser Nero) ein antirömischer Aufstand ausbrach, wurde er einer der aufständischen Führer und verteidigte die Stadt Tiberias. Er war aber nicht erfolgreich und geriet in römische Gefangenschaft. Nachdem er vorhergesagt hatte, dass der römische Befehlshaber Flavius Vespasianus römischer Kaiser würde, gewann er Freiheit und später auch die römische Bürgerschaft. Er wurde Mitglied des Gefolges von Titus Vespasianus, des Sohnes des Kaisers, und nahm persönlich an der Belagerung von Jerusalem teil.

Er hatte Gelegenheit, die Belagerung Jerusalems durch die Römer unmittelbar zu beobachten, aber insbesondere hatte er Gelegenheit, Kämpfe der Führer sowie Gruppen der jüdischen

²³³ Tamže VI, IX, 424 – 427.

²³⁴ Eusebios v Cirkevných dejinách III, 5 zosumarioval celkový počet obyvateľov Jeruzalema v kritickom období na tri milióny.

²³⁵ Tac. Hist. V, 13.

²³⁶ Tamže VI, IX, 433 – 434.

²³⁷ Tamže VI, IX, 435.

²³⁸ Tamže VII, I, 13 – 15.

²³⁹ Tamže VII, I, 16.

Bevölkerung untereinander zu beobachten. Gegen Josephus selbst trat Johannes von Gischala auf, der sich in vielfältiger Weise bemühte, ihn seiner erworbenen Stellung zu entheben.

Während der Belagerung Jerusalems wurden in der belagerten Stadt verschiedene gegenseitige brutale Kämpfe geführt. Insbesondere terrorisierten die Gruppen und Kämpfer aus der Umgebung der aufständischen Führer die Bevölkerung, die bereit war, zu kapitulieren oder auf die römische Seite zu übertreten. Sie überfielen ihre Häuser und beschlagnahmten der Bevölkerung Lebensmittel, sodass gewöhnliche Bewohner verhungerten oder Selbstmorde begangen, und es kam sogar zum Kannibalismus.

Die fanatischen Gruppen der Verteidiger stahlen sogar einen Teil der Tempelschätze in Jerusalem. Während der Verteidigung von einzelnen Stadtteilen Jerusalems wurden Häuser in Brand gesetzt oder Stadtteile abgerissen, um den Einzug der römischen Eroberer schwer zu machen.

Obwohl die Verteidiger die Stadt Jerusalem verzweifelt verteidigten, wurde diese schließlich durch die Römer erobert. Bei einem der Angriffe wurde auch der Tempel zu Jerusalem – das Symbol der jüdischen Nation – in Brand gesetzt. Seine Schätze, religiöse rituelle Gegenstände wurden nach Rom als Teil der Beute abgeholt. Die Bevölkerung, die überlebte, geriet in römische Gefangenschaft. Einige Gefangene wurden hingerichtet, andere wurden von den Römern in die Sklaverei verkauft und ein Teil der Gefangenen wurde sogar in einem triumphalen Aufzug durch Rom geleitet.

Die Zeugenschaft des Josephus über den jüdischen Krieg ist zum großen Teil subjektiv, sie diente teilweise zur Verteidigung seiner Person, Taten sowie seines Auftretens, aber andererseits beschrieb sie merkwürdigerweise die Geschichte der jüdischen Nation im 1. Jahrhundert u. Z.

Zoznam použitej literatúry:

Eusebius Pamphili. *Církevní dějiny*. (Ecclesiastica historia). Teologické studie, Praha 1988. (Preložil: J. J. Novák).

Josephus Flavius. *Válka židovská. I. (Válečná předehra)* Svoboda, Praha 1990. Antická knihovna, sv. 60. ISBN 80-205-0118-5 (Preložili: Jaroslav Hlavenka, Jaroslav Šonka).

Josephus Flavius. *Válka židovská. II. (Skáza Jeruzaléma)*. Praha : Svoboda. Antická knihovna, sv. 66. ISBN 80-205-0210-6 (Preložili: Jaroslav Hlavenka, Jaroslav Šonka).

Josephus Flavius. *O starobylosti Židů. Můj život*. Arista – Baset – Maitrea, Praha 2006. Antická knihovna, sv. 75. ISBN 80-86410-52-6 (Preložili: Růžena Dostálová, Stanislav Segert).

Publius Cornelius Tacitus. *Agricola. Anály. Germánia. Histórie.*, Bratislava : Tatran 1980. ISBN 61 – 099 – 80. (Preložili: Ján Žigo, Mariana Paulinyová, Jana Rovenská).

COHEN, Shayne J. D. *Josephus in Galilee and Rome. His Vita and Development as a Historian*. Brill, Leiden 1979. ISBN 90-04-95922-9.

MADER, Gottfried. *Josephus and the Politics of Historiography. Apologetis and Impression Management in the Bellum Judaicum*. Mnemosyne, Supplementum 205. Brill, Leiden – Boston – Köln 2000. ISBN 90-04-11446-7.

SEGERT, Stanislav. *Starověké dějiny Židů*. Svoboda, Praha 1995. ISBN 80-205-0304-8.

SCHÄFER, Peter. *Dějiny Židů v antice. Od Alexandra Velikého po arabskou nadvládu*. Praha : Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-633-6.

VOJENSKÉ PŘÍRUČKY RANÉHO NOVOVĚKU JAKO PŘEDMĚT VÝZKUMU HISTORIOGRAFIE VOJENSTVÍ A KNIHOVĚDY. TISKY STŘEDOVÝCHODNÍ EVROPY V KONTEXTU EVROPSKÉ PRODUKCE¹

KLÁRA ANDRESOVÁ

ANDRESOVÁ, K.: Military Handbooks from Early Modern Period as the Research Subject of Military History and Book History. Prints of the East-Central Europe in the Context of European Production. *Vojenská história*, 3, 22, 2018, pp 61-80, Bratislava. The article deals with the genre of military handbooks, mainly focusing on the handbooks from the East-Central Europe from 1550–1650. As yet, the genre in question has not been paid much research attention in the military historiography. Therefore, the text first provides characteristics of the relevant segment of educational literature, subsequently listing the most significant publications dealing with this topic in recent years. The military handbooks of early modern times are characterised not only in terms of their content but also based on their form. In the Central Europe, some facts related to the genre in question in both the Western part of the region are compared. The final part of the paper focuses on the East-Central Europe and the military handbooks connected to the region in terms of printing origin. Military History. East-Central Europe. Military Handbooks. Book History. 16th and 17th Century.

Výzkum vojenských příruček můžeme bezpochyby označit za podstatnou součást studia dějin vojenství řady historických dob. Mezi ně patří i období raného novověku, v rámci kterého se v následujícím textu zaměříme především na století mezi roky 1550 a 1650. Na vojenství zkoumaného období totiž můžeme pohlížet nejen jako na dějiny válečných konfliktů, vývoje vojenských technologií a strategií, ale mj. také jako na dějiny vývoje vojenského umění a vojenské vědy, které úzce souvisejí s dějinami vzdělávání a knižní kultury.²

¹ Tato publikace byla vydána s finanční podporou grantu poskytnutého GA UK č. 620618, s názvem *Raně novověké vojenské příručky středovýchodní Evropy*, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

² Vojenské vědy a vojenské umění ovšem novým tématem výzkumu rozhodně nejsou. Z historiografie posledních desetiletí je třeba připomenout především koncept tzv. raně novověké revoluce ve vojenství dle teze Michaela Robertse z 50. let 20. století. No Robertse později navázala řada dalších historiků, z nichž zmíníme alespoň ty nejvýznamnější, kterými jsou Geoffrey Parker, David Parrott nebo Jeremy Black. Souborná publikace obsahující názory uvedených autorů a několika dalších byla vydána jako: ROGERS, Clifford J. *The military revolution debate: readings on the military transformation of early modern Europe*. Boulder : Westview Press, 1995. ISBN 08-133-2054-2. Pro obširnější přehled související literatury viz PRCHAL, Vítězslav. *Společenstvo hrdinů: válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550–1750*. Praha : NLN, 2015, s. 19-73. ISBN 978-80-7422-279-5. Potenciální průběh vojenské revoluce v rámci středovýchodní a východní Evropy se dlouho ignoroval či popíral. Teprve v posledních letech se objevují publikace věnující se i jemu. Viz např. PRCHAL, ref. 2, s. 53; DAVIES, Brian L. *Empire and Military Revolution in Eastern Europe: Russia's Turkish Wars in the Eighteenth Century*. London :

Vojenské příručky jako pramen historiografie vojenství

Vojenské příručky jsou pramenem, který vojenské umění a vojenské vědy s dějinami knižní kultury spojuje. Nejedná se ovšem o pojem, který by bylo možné jednoznačně definovat. Nahlédneme-li do encyklopedií či moderních výkladových slovníků vojenské terminologie, s termínem „vojenská příručka“ či s jeho odlišnou jazykovou mutací se mnohdy nesetkáme vůbec,³ případně nalezneme pouze strohou informaci.⁴ Pokud se ale zaměříme na soudobé vojenské příručky, konkrétně na *Příručku vojáka AČR* z roku 2015, zjistíme v předmluvě, že tato publikace je „souhrnem informací získaných z různých zdrojů – vojenských předpisů, služebních pomůcek a z praktických zkušeností vojsk AČR.“⁵

Když zkomparujeme tento výklad s obsahem vojenských manuálů z různých dějinných období, můžeme charakterizovat zkoumaný žánr z nejobecnějšího hlediska: *Vojenské příručky jsou naučné publikace určené vojákům na různých stupních armádní hierarchie. Obsahují informace týkající se vojenské služby a vojenství z obecného hlediska, nebo pouze služby a vojenství určitého druhu vojsk. Tyto informace mohou pocházet z jednoho či z kombinace několika typů zdrojů, mezi něž patří např. vojenské či právní předpisy a nařízení, služební instrukce nebo praktické zkušenosti vojáků.*

Je třeba dodat, že se žánr vojenských příruček v historii proměňoval a daným pojmem můžeme v různých dobách a oblastech označovat různé typy publikací. Pokud tedy chceme mluvit pouze o určitém segmentu tohoto žánru, je třeba konkrétnější specifikace – nejen chronologická a geografická, ale též tematická.

Podíváme-li se na vojenské příručky v celé jejich šíři z pohledu dějin vojenské historiografie, nelze pochybovat o tom, že se již od starověku jednalo o typ literatury, který byl hojně využíván nejen vojáky, ale také učenci, kteří je mnohdy komentovali či komparovali s podobnými díly. Chceme-li jmenovat alespoň nejnámějšího antického vojenského teoretika, je třeba zmínit Flavia Vegetia Renata, jehož *De re militari* sumarizuje dosavadní římské vojenské umění.⁶ Vegetiovo dílo bylo v průběhu středověku často opisováno a vkládáno do nově vznikajících rukopisů věnujících se vojenství.⁷ *De re militari* se též stalo jednou z prvních vojenských příruček, které byly vydány tiskem.⁸

Bloomsbury, 2011. ISBN 978-1472506061.

³ S daným termínem se v českém prostředí nesetkáme v Ottově slovníku naučném, ani v odborných výkladových slovnících jako např. v publikaci *Vybrané pojmy vojenského umění: terminologický sborník*. Praha : Ústav obranných studií armády České republiky, 1996; ani ve starších knihách SVOBODA, Oldřich. *Stručný slovník vojenství*. Praha : Naše vojsko, 1984 či *Vojenský terminologický slovník*. Praha : Naše vojsko, 1966. Stejně je tomu v případě slovníku *The dictionary of military terms*. New York : Skyhorse Pub., c2009. ISBN 978-1602396715; v slovenské publikaci VALLO, Dušan. *Vojenský terminologický a výkladový slovník*. Bratislava : Igor Kvasnica, 2004. ISBN 80-89018-63-7; nebo v polském titulu *Słownik języka hasel przedmiotowych piśmiennictwa wojskowego: polsko - angielsko - niemiecki : praca zbiorowa*. Warszawa: Centralny Ośrodek Naukowej Informacji Wojskowej, 2007. ISBN 83-905-0455-3.

⁴ Britský slovník BOWYER, Richard. *Dictionary of military terms*. London : A & C Black, 2007. ISBN 9780713687354 (a podobně i jeho předchozí dvě vydání) uvádí na s. 152 pod heslem „manual“ výklad „a book of instructions“.

⁵ VEJMEJKA, Oto. *Příručka vojáka AČR*. 4. vyd. Vyškov : Centrum doktrín VeV – VA Vyškov, 2015, s. 3.

⁶ CHALIAND, Gérard. *The Art of War in World History: from Antiquity to the Nuclear Age*. Berkeley : University of California Press, 1994, s. 201. ISBN 05-200-7964-7.

⁷ CONTAMINE, Philippe. *Válka ve středověku*. Praha : Argo, 2004, s. 250. ISBN 80-720-3615-7.

⁸ Stalo se tak roku 1473 nebo 1474. Viz VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha : Libri, 2008, s. 594. ISBN 978-80-7277-390-9.

Autorova obliba neklesla ani na počátku raného novověku, kdy byly jeho spisy tištěny, a zároveň se jimi zabývaly nově vznikající publikace o antickém vojenství.⁹

Právě vojenství starých Řeků a Římanů se stalo inspirací mnohých renesančních autorů při sepisování vlastních teoretických spisů.¹⁰ Starověká i raně novověká vojenská díla byla zkoumána, komentována a vydávána také v pozdější době, aby se nové generace vzdělanců seznámily s vojenským uměním významných vojevůdců historie, zatímco středověkému vojenskému umění zpravidla nebyl přikládán příliš velký význam – a to až do nedávna.¹¹

Vojenské příručky byly zkoumány i v mladších dějinných obdobích. Patřily mezi podstatné zdroje bádání známých německých historiků 19. a počátku 20. století, jakými byli Max Jähns¹² nebo Hans Delbrück.¹³ Ani z historiografických publikací druhé poloviny 20. a počátku 21. století jejich využití jakožto faktografických pramenů zcela nevymizelo.¹⁴

Přestože o důležitosti výzkumu vojenských příruček pro dějiny vojenství nemůže být pochyb, studium těchto typů pramenů není v rámci dnešní badatelské praxe příliš obvyklé. Důvodem může být to, že historikové kladou příliš velký důraz na znatelné rozdíly mezi zapsanou vojenskou teorií a reálnou válečnou praxí. S touto myšlenkou pochopitelně nelze polemizovat. Pokud se ale zaměříme na vojenské manuály raného novověku, můžeme s jejich pomocí např. osvětlit provázanost války a vědy, charakterizovat vliv mechanizace či rozvoje technologií na vedení války, případně přiblížit vliv antického vojenství na raně novověké.¹⁵

Raně novověké vojenské příručky ve světle knihovědného bádání

Na vojenské příručky je možné pohlížet jako na jeden z mnoha typů pramenů vojensko-historického výzkumu, ale nejen to. Figurují též jako předmět zájmu dějin knižní kultury, přičemž i v jeho rámci napomáhají zodpovědět některé otázky související s dějinami vojenství. Cílem knihovědného výzkumu je mj. přiblížit osoby, které se účastnily výrobního procesu zkoumaných publikací. Mezi ně patří autoři, dedikanti, objednatelé, nakladatelé, ilustrátoři, tiskaři nebo knihkupci. Příslušná věda se rovněž zabývá recipienty těchto knih, tedy jejich čtenáři. Součástí bádání daného oboru je také výzkum tiskového a ilustračního materiálu. Ačkoliv pro potřeby dějin vojenství nebudou patrně nikterak nápomocné studie zabývající se tiskovým písmem, ilustrace nebo i příznakový knižní dekor lze využít jako hodnotný ikonografický pramen.

⁹ Ve středověku byl Vegetius nejčtenějším a nekopírovanějším autorem až po Caesarovi, s nástupem knihtisku začala jeho díla dominovat evropskému knižnímu trhu. Srov. LAMAL, Nina. Publishing Military Books in the Low Countries and in Italy in the Early Seventeenth Century. In *Specialist Markets in the Early Modern Book World*. Leiden : Brill, 2015, s. 224. ISBN 9789004288102; DE LA CROIX, Horst. The Literature on Fortification in Renaissance Italy. In *Technology and Culture*, 1963, roč. 5, č. 1, s. 30-50. ISSN 0040-165X.

¹⁰ Tak tomu bylo např. v případě autorů nizozemské reformy ve vojenství – Mořice Oranžského a jeho bratranců. Viz níže.

¹¹ Více viz CONTAMINE, ref. 7, s. 248-256.

¹² JÄHNS, Max. *Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland*. München; Leipzig : R. Oldenbourg, 1889–1891.

¹³ DELBRÜCK, Hans. *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*. Berlin : Georg Stilke, 1921.

¹⁴ V českém prostředí lze z novějších prací jmenovat např. publikaci WOHLMUTH, Petr. *Bastionové pevnosti a vojenská revoluce*. Praha : FHS UK, 2015. ISBN 978-80-87398-49-4.

¹⁵ Srov. FORMISANO, Marco – BOHME, Hartmut. *War in Words: Transformations of War from Antiquity to Clausewitz*. New York : de Gruyter, c2011, s. 3-6. ISBN 978-3-11-024541-7.

Práce, které se raně novověkým vojenským písemnictvím zabývají, zpravidla kombinují přístupy několika vědních oborů. Vedle dějin vojenství a dějin knižní kultury se tak v jejich případě setkáváme s literární vědou, dějinami věd, literárními dějinami či dějinami umění.

Knihovědný výzkum vojenských příruček pomalu nabývá na oblibě, a to především pro oblast západní a jižní Evropy. Z publikací posledních let je na prvním místě třeba zmínit knihu Davida R. Lawrence *The Complete Soldier*, která zkoumá vojenské spisy a vojenskou kulturu v Anglii v letech 1603–1645.¹⁶ Jejím záměrem není pouze podat prostý soupis knih, ale především charakterizovat jejich vliv na dobovou vojenskou praxi, kulturu a na nové vojenské myšlenky a přístupy ve studovaném regionu.

Nizozemským přínosem k danému tématu je publikace Louise Ph. Sloose *Warfare and the Age of Printing*.¹⁷ Monumentální třísvazkové dílo doplněné samostatně vydaným rejstříkem je katalogem raně novověkých knih vytištěných před rokem 1801, které jsou uloženy v několika nejvýznamnějších holandských vojenských sbírkách. Vojenskými příručkami se zabývá několik kapitol v prvním díle¹⁸ a jedna kapitola v díle druhém.¹⁹ Zatímco *Warfare and the Age of Printing* je především bibliografií, autorova druhá kniha *Gewapend met kennis*²⁰ se zabývá vojenským písemnictvím v Nizozemí nejen z hlediska dějin vojenství, ale i dějin knižní kultury.

Z knihovědných studií zaměřených na vojenské tisky lze dále zmínit např. práci Niny Lamal *Publishing Military Books in the Low Countries and in Italy in the Early Seventeenth Century*,²¹ případně starší studii zabývající se podobným tématem od Anne E. C. Simoni *Soldier's Tales: Observation on Italian Military Books Published at Antwerp in the Early 17th Century*.²² Význam italského vojenského písemnictví v 16. století a badatelský zájem o něj dokládají i další publikace.²³

Přes existenci výjimek, z nichž bylo několik zmíněno výše, musíme konstatovat, že většinu textů o raně novověkých vojenských příručkách dosud představují bibliografie a katalogy menšího rozsahu. Na adekvátní badatelský zájem knihovědců vojenské příručky stále čekají.

¹⁶ LAWRENCE, David R. *The Complete Soldier: Military Books and Military Culture in Early Stuart England, 1603–1645*. Boston : Brill, 2009. ISBN 90-041-7079-0.

¹⁷ SLOOS, Louis Ph. *Warfare and the Age of Printing: Catalogue of Early Printed Books from before 1801 in Dutch Military Collections : with Analytical Bibliographic Descriptions of 10,000 Works*. Boston : Brill, 2008. ISBN 978-900-4172-418.

¹⁸ V druhé části knihy kapitoly 2–3 a 5–8.

¹⁹ Kapitola 10.

²⁰ SLOOS, Louis Ph. *Gewapend met kennis: 500 jaar militaire boekcultuur in Nederland*. Nijmegen : Uitgeverij Vantilt, 2012. ISBN 978-946-0040-702.

²¹ LAMAL, ref. 9, s. 222-239.

²² SIMONI, Anne C. E. *Soldier's Tales: Observation on Italian Military Books Published at Antwerp in the Early 17th Century*. In *The Italian Book 1465–1800: Studies Presented to Dennis E. Rhodes on His 70th Birthday*. London : British Library, 1993, s. 255-290. ISBN 978-0712302951.

²³ Např. BREMAN, Paul. *Books on Military Architecture Printed in Venice: an Annotated Catalogue*. Leiden: Brill, 2002. ISBN 978-906-1941-491; HALE, John Rigby. *Printing and the Military Culture of Renaissance Venice*. In *Renaissance War Studies*. London : Hambledon Press, c1983, s. 429-471. ISBN 09-076-2817-6; DE LA CROIX, ref. 9, s. 30-50.

Charakteristika vojenských příruček z let 1550–1650

Jak už bylo naznačeno výše, za vojenské příručky lze v různých historických obdobích považovat různé typy publikací. Problém je ale širší – i v případě jednoznačné chronologické specifikace lze zkoumatý žánr definovat různými způsoby.

Jak tedy ideálně charakterizovat vojenské příručky z let 1550–1650? *Jedná se o naukové publikace, které se zabývají válečnou vědou z všeobecného hlediska nebo vojenským uměním jednotlivých typů vojska, válečnou pyrotechnikou či pevnostním stavitelstvím. Jsou to obecně pojaté svazky s mezinárodní platností, které nebyly pro dobové vojevůdce závazné, ale představovaly doporučení jak cvičit vojáky, jak zajistit zásobování armády, či např. jaké taktiky využít ve specifických situacích.*

Právě obecné pojetí, nezávaznost a mezinárodní platnost patří mezi základní znaky těchto tisků. Závazné předpisy se ve vojenské příručkové literatuře objevují především až se vznikem stálých armád po třicetileté válce.²⁴ Nové, jednotné zřízení vojenských útvarů, které bylo podporováno centralizačními snahami absolutistických monarchií, bylo tehdy třeba podložit oficiálně vydávanými dokumenty. Ty stanovovaly požadovanou organizaci konkrétního vojska, výzbroj a výstroj, výcvik a další náležitosti.²⁵

Před polovinou 17. století se ovšem na evropských bojištích objevovala především vojska žoldnéřská, která byla majetkem plukovníků, kteří je naverbovali.²⁶ Organizace těchto pluků ještě nebyla závazně předepsaná a do značné míry závisela na příslušných plukovnících. Cílem vojenských příruček této doby tedy především bylo přiblížit dobové možnosti a trendy ve vojenství čtenářům z řad majitelů pluků, důstojníků, případně i poddůstojníků či prostých vojáků. Tento typ literatury s polovinou 17. století sice nevymizel, ovšem s nástupem stálých armád postupně přestával být dominantním.

Od dobových změn ve vojenství se odvíjí i proměna názvů raně novověkých vojenských příruček v průběhu let. Zatímco v 18. století vojenská příručka v názvu zpravidla nesla variantu slova „reglement“, tedy předpis, a to nejen v německém, ale např. i v holandském, švédském či francouzském jazykovém prostředí, v první polovině 17. století se naopak setkáváme s názvy, které odrážejí vnímání dobového vojenství jakožto umění. Jimi jsou např. latinské „ars militaris“, francouzské „l'art militaire“ nebo německé „Kriegskunst“. Knihy o vojenském umění se objevují ve větší míře od 80. let 16. století, především ale od druhého desetiletí 17. století. Typ tisků, který jim předcházel, a který též můžeme označit za svého druhu vojenské příručky, se zabýval především organizací a správou vojsk. Jednalo se o spisy, které v názvu mnohdy obsahovaly variantu slova „discurs“,

²⁴ Není zde řeč o rozkazech a dalších oficiálních nařízeních, které samozřejmě existovaly i ve zkoumané době.

²⁵ Základ stálého vojska vznikl v habsburské monarchii bezprostředně po skončení třicetileté války roku 1648, ovšem některé jednotky pokračovaly ve svém působení už od dřívějších let. V druhé polovině 17. století probíhaly první snahy o sjednocování vojska např. v otázce výstroje, ovšem první unifikovaný cvičební předpis (*Exercir-Reglement*) byl vydán až roku 1737. Více k problematice vzniku stálých armád v Habsburské monarchii viz např. FUČÍK, Josef. K významu českých zemí pro vznik stálé habsburské armády. In *Historie a vojenství*, 2000, roč. 49, č. 2, s. 335-344. ISSN 0018-2583; nebo KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan. *Válka a armáda v českých dějinách: sociohistorické črty*. Praha : NLN, 2008, s. 131. ISBN 978-80-7106-953-9. Stálé armády vznikaly v téže době i v dalších evropských státech.

²⁶ KLUČINA, Petr. *Třicetiletá válka: obraz doby 1618–1648*. Praha : Paseka, 2000, s. 33. ISBN 80-718-5311-9. K verbování vojsk ve zkoumané době dále např. LANGER, Herbert. *Hortus bellicus: der Dreissigjährige Krieg : eine Kulturgeschichte*. Leipzig : Edition Leipzig, 1978, s. 93. Druhou častější variantou tehdejšího zřizování vojska byly zemské hotovosti.

a to v němčině, francouzštině, španělštině či např. latině. Nalezneme je v publikacích 16. století i počátku 17. století.^{27, 28}

Vojenské spisy obsahující ve svém názvu výše uvedené termíny lze zpravidla snadno přiřadit k vojenským příručkám (či k jinému jednoznačnému vědnímu oboru). U řady tisků je ovšem náročnější provést klasifikaci, jelikož se zabývají více tématy současně. Typickým příkladem tohoto problému jsou architektonické knihy, které se věnují třem hlavním dobově vnímaným odnožím architektury – architektuře civilní, vojenské a námořní. V podobných případech je vhodné mezi zkoumaný soubor publikací řadit takové příručky, které se vojenskou problematikou zabývají ve významné míře.²⁹

V rámci vlastního vymezení tohoto příspěvku je potom třeba dodat, že předmětem této studie jsou pouze ty vojenské příručky, které umožňují jednotný přístup z hlediska vojenské historie i dějin knižní kultury. Nejsou tedy reflektovány rukopisy vojenských příruček (které není možné zkoumat z knihovědného hlediska jako tisky), naučné publikace o vojenském námořnictvu (které jsou specifickým subžánrem, jehož porozumění vyžadovalo zvláštní, nadstandardní znalosti) ani vojenské příručky sepsané ve starších obdobích, které byly nyní nově vydány (protože neodrážejí válečnou praxi doby, kdy byly publikovány).

Specifika střední Evropy s ohledem na produkci vojenských příruček

Vývoj obsahu a vydávání odborné vojenské literatury v raně novověké Evropě neprobíhal ve všech regionech rovnoměrně. Do konce 15. století byli plodní obzvláště němečtí autoři, kteří se ve svých rukopisech zabývali především novými palnými zbraněmi. V průběhu 16. století se přesunulo centrum rozvoje vojenských věd do Itálie a počet tamních vojenských teoretiků výrazně převážil nad těmi zaalpskými. Hlavním tématem jejich publikací byly nově vznikající bastionové pevnosti. Teprve konec století opět znamenal přesun jádra rozvoje vojenských věd na sever, kde v dané době vznikaly národní školy pevnostního stavitelství – německá, francouzská a nizozemská.³⁰

Inspirační vlivy související s vývojem vojenské vědy přišly do Německa především z Nizozemí, kde koncem 16. století v souvislosti s tamní politickou situací došlo k reformě ve vojenství. S ní bývají spojováni především Mořic Oranžský a jeho bratrance Vilém Ludvík a Jan Nasavští. Ti zavedli nové normy disciplíny a výcviku, standardizovali výstroj a výzbroj a vytvořili menší taktické jednotky.³¹ Jejich moderní přístup k vojenství

²⁷ V mladších dobách již „discurs“ či jeho odlišná jazyková mutace zpravidla označuje odlišný typ publikace.

²⁸ Informace uvedené v tomto odstavci byly získány analýzou údajů excerptovaných z *Katalogu dokumentů Vojenského historického ústavu Praha*, viz <http://portaro.eu/vhupraha/> [cit. 30. 6. 2018], pro období od počátku knihtisku do roku 1650 též z bibliografické databáze *The Universal Short Title Catalogue (USTC)*, viz <https://www.ustc.ac.uk/index.php/search> [cit. 26. 6. 2018]. Tato databáze se snaží shromážďovat veškerou evropskou tiskařskou produkci od počátku knihtisku po rok 1650. Staré tisky citované v tomto příspěvku jsou doplněny identifikačním číslem v bibliografii USTC, pokud je to možné.

²⁹ Zpravidla se jedná o tisky, u nichž se vojenským tématům věnuje nadpoloviční většina textu. Výjimku z tohoto pravidla tvoří zmíněné tisky o architektuře, u nichž považuji za dostatečnou k zařazení do souboru i jednu třetinu obsahu knihy věnující se vojenským stavbám. Tato výjimka je dána uvedenou praxí, kdy se jedna publikace často zabývá všemi třemi architektonickými odnožemi.

³⁰ DE LA CROIX, ref. 9, s. 31-44.

³¹ EVEN, Pierre. *Das Haus Oranien-Nassau: bis zu den Königen der Niederlande*. Werl : Börde-Verlag, 2009, s. 22. ISBN 39-811-9936-7.

se začal záhy šířit z Nizozemí do Německa prostřednictvím překladů holandských děl³² i původními německými publikacemi, jejichž autoři měli zpravidla osobní zkušenost s bojem ve Flandrech a s nizozemskou taktikou.

Ve zkoumané době bylo bojiště osmdesátileté války ve Flandrech považováno za určitou školu pro muže, kteří se chtěli naučit vojenské profesi. Druhou takovou školou bylo bojiště válek proti Turkům v Uhrách.

Zatímco vojenské umění na uherském bojišti se od toho „západního“ příliš nelišilo, situace v Polsku byla z vojenského hlediska poměrně specifická. Poláci převzali od husitů jejich vozovou taktiku v návaznosti na spolupráci Čechů a Poláků např. v bitvě u Grunwaldu roku 1410 a později v husitských válkách. Již roku 1433 Poláci při válce s německými křižáky použili rozhodujícím způsobem taktiku vozového šiku.³³ Inspirace husitskými taktikami zůstala evidentní ještě v polských spisech 16. století.

Švýcarské vojenství se ve zkoumané době proslavilo především pěchotní taktikou, díky které dominovaly švýcarské vojenské houfy evropským bojištím v průběhu pozdního středověku, a která se v západní a střední Evropě používala ještě na konci 16. století.³⁴ Švýcaři byli vyhledávanými žoldněři, ovšem autory vojenských teoretických prací se často nestávali. Ve Švýcarsku se tak vydávala především díla zahraničních vojenských teoretiků.³⁵

Vojenská praxe jednotek z Českého království se v zásadě nelišila od vojenství obvyklého v západnějších evropských regionech, resp. i v Rakouských zemích. V Českých zemích ve zkoumané době vojenské spisy vznikaly, ovšem tiskem zpravidla nevycházely. Zdejší knižní trh se zabýval odlišnými literárními žánry a čeští zájemci o tištěná militaria se proto museli obracet k zahraniční produkci – především německé.

Chceme-li se tedy zaměřit na střední Evropu v letech 1550–1650, setkáme se s poměrně heterogenním prostorem. Raně novověká střední Evropa stála na pomezí několika kulturních okruhů, oblastí s odlišně rozsáhlou tiskařskou aktivitou, i zemí s různými způsoby vedení války vzhledem nejen ke geografickým či sociálním okolnostem, ale i politické a válečné situaci.

Tematika středoevropských vojenských příruček

Hlavní tematické zaměření vojenských příruček se v tomto regionu (ovšem pochopitelně nejen v něm) v průběhu let proměňovalo. Zkoumaný segment tisků lze rozdělit do tří podobně dlouhých chronologických fází:

Období 1550–1590 je dobou, kdy v jižní a západní Evropě dochází k rozvoji bastionových pevností, s čímž souvisí vydávání literatury o fortifikacích. Takové knihy se ovšem ve střední Evropě objevovaly jen zřídka. Publikace zde vycházející jsou převážně

³² V letech 1608 vyšel vojenský manuál ilustrovaný rytinami Holanďana Jacoba de Gheyn nejprve nizozemsky, později anglicky, francouzsky a německy. LAMAL, ref. 9, s. 227.

³³ HORA, Antonín. Vztah polského válečnictví první poloviny 16. století k vojenskému umění. In *Historie a vojenství*, 1955, roč. 4, č. 3, s. 340-341. ISSN 0018-2583.

³⁴ KLUČINA, Petr. *Zbroj a zbraně: Evropa 6.–17. století*. Praha: Paseka, 2004, s. 533. ISBN 80-7185-661-4.

³⁵ Viz následující databáze dobových tisků: *GLN 15–16 (GLN 15-16: les éditions imprimées à Genève, Lausanne et Neuchâtel aux XVe et XVIe siècles)*, viz: <http://www.ville-ge.ch/musinfo/bd/bge/gln/notice/simple.php> [cit. 30. 6. 2018] shromažďuje záznamy tisků vydaných ve francouzské jazykové oblasti Švýcarska v 15. a 16. století. *VD16 a VD17 (Verzeichnisse der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16./17. Jahrhunderts)*, viz <http://gateway-bayern.de/> [cit. 30. 6. 2018] shromažďují záznamy tisků vydaných v německé jazykové oblasti v 16. resp. 17. století.

správného charakteru, nevěnují se příliš taktikám a mnohdy reagují na aktuální války s Turky.

Období 1590–1618 se s předchozí periodou v mnoha aspektech prolíná. V této době dochází k postupnému poklesu počtu knih o vojenské správě a nárůstu množství publikací o vojenském umění. Kromě dalších spisů reagujících na války s Turky se začínají v německých státech objevovat první spisy šířící myšlenky nizozemských vojenských reforem. Ve střední Evropě se ve větší míře začínají tisknout publikace o pevnostním stavitelství.

Období 1618–1650 lze ztotožnit s dobou třicetileté války a lety bezprostředně následujícími. Nové vojenské spisy nyní reagují na tento významný konflikt, nikoliv na momentálně neaktuální boje s Turky. Nadále přetrvává vydávání fortifikačních spisů, další publikace reagují na šíření nových taktik. Nemalé množství knižních militarií představují nová vydání spisů z předchozího období.

Publikace o vojenské správě se skládají z kapitol charakterizujících povinnosti jednotlivých osob ve vojsku. Tyto knihy zpravidla obsahují pasáže zabývající se vojenským právem, v nichž je naznačeno, jaké chování by u vojska mělo být povoleno, jaké zakázáno, a jakým způsobem by se měly trestat prohřešky proti řádům. Praktické zaměření spisů bývá doplněno např. kapitolami o vhodné podobě a výstavbě vojenských táborů.³⁶

Knihy věnující se vojenskému umění mohou být všeobecné – zabývají se vojenským uměním vedení pozemní války, případně i uměním námořní války. Výjimkou ovšem není zaměření na určitý segment vojska, tedy pouze na pěchotu, jezdecktvo či dělostřelectvo, případně i větší specializace např. na boj lehkého jezdecktva.³⁷ Spisy o vojenském umění se věnují obsluze zbraní, výcviku vojáků, taktice a strategiím. Nezřídka je doplňují kapitoly o vojenské správě. Mezi tento typ publikací lze zařadit i knihy věnující se pouze výcviku vojáků.³⁸

Třetí rozsáhlou kategorií knih jsou *spisy o fortifikacích*. Jedná se o spisy zaměřené pouze na pevnostní stavitelství, případně na architekturu obecně – v tom případě je fortifikacím věnována pouze část publikace. Tyto tisky v některých případech obsahují pasáže o polních táborech, jimž jsou výjimečně věnovány i samostatné spisy.³⁹

Formální podoba středoevropských vojenských příruček

Z hlediska vnější formy knih můžeme zkoumat formáty, členění textu, paratexty, množství ilustrací či jejich typy. Jejich studium může napomoci zodpovědět např. otázku, kdo byli zamýšlení čtenáři knih. Vojenské příručky totiž můžeme rozdělit mj. dle toho, pro jak zámožné a vzdělané čtenářstvo byly určeny. Zjednodušeně lze říci, že velkoformátové, bohatě ilustrované publikace byly směřovány především na soudobou šlechtu, zatímco drobnější, méně rozsáhlé spisky bez ilustrací (či s jejich malým počtem) se mohly stát majetkem i prostých osob, které neměly mnoho finančních prostředků ani vzdělání.

³⁶ Např. FRONSBERGER, Leonhardt. *Kriegßbuch, Dritter Theyl, Von Schantzen vnnd Befestunngen*. Frankfurt : Sigmund Feyerabend, 1573. USTC 670262.

³⁷ Např. BASTA, Giorgio. *Il Governo Della Cavalleria Leggera*. Frankfurt : Johann Saur, 1612. USTC 2042050.

³⁸ Např. WALLHAUSEN, Johann Jacobi. *Künstliche Picquen-Handlung*. Hanau : [vlastním nákladem], 1617. USTC 2095543.

³⁹ Např. STEVIN, Simon. *Castrametatio Auraico-Nassovica*. Frankfurt : Friedrich Hulsius, 1631. USTC 2047795.

Většina ze zkoumaných vojenských příruček bezpochyby patří do první kategorie. Tyto knihy byly tištěny většinou ve foliovém, v mladším období též kvartovém formátu. Ilustrační dřevorezy či rozměrnější a detailnější mědiryty nebyly výjimkou. K nákupu knih lákala bordura na titulní straně, rytý titulní list či frontispis, které ilustračními prvky čtenáři přibližovaly obsah knihy.⁴⁰ Levnější knihy byly tištěny v menších formátech – osmerkách, dvanáctkách či šestnáctkách. Dva posledně jmenované typy formátů označovaly knihy vyložené kapesní.

O zamýšlených čtenářích knih vypovídali sami autoři ve svých předmluvách či dedikacích. Např. vedle rozsáhlých a bohatě ilustrovaných děl Johanna Jacobiho von Wallhausena můžeme nalézt jeho spisek *Alphabetum pro tyrone pedestri*, který obsahoval 24 textových stran a 4 mědiryty. Autor uvádí, že publikaci vydal jako levný tisk, který si mohou koupit i prostí vojáci.⁴¹

Předmluvy a dedikace osvětlovaly též motivaci autorů k sepsání knih. Z tohoto hlediska můžeme knižní militaria dělit např. na publikace na objednávku a na knihy, které autoři vydali ve snaze podělit se o své vlastní bojové zkušenosti a názory na dobové válečnictví.

Odhlédneme-li od hlavních textů knih, jimž se věnuje řada titulů výše uvedené vojensko-historické literatury, stojí za zmínku též knižní ilustrace vojenských příruček. Na ně lze pohlížet z hlediska dějin umění, dějin grafických technik a s nimi souvisejících dějin knihtisku. Z pohledu dějin vojenství, dějin všedního dne a dalších historiografických specializací je však zásadní jejich obsahová složka. Dřevorezy, ale především rytiny v některých případech poskytují pouze schematické zobrazení vojáků v jednotce, jindy ovšem ukazují detaily ze života vojska. Patrně nejhodnotnější je v tomto ohledu obrazový doprovod děl Leonharda Fronsbergera od ilustrátora Josta Ammana.⁴²

Charakteristika vojenských příruček středozápadní Evropy

Zpracování vojenských příruček západní části střední Evropy je bezpochyby snazším úkolem, než zpracování daných knih z východnějších oblastí. Za hlavní důvod můžeme považovat, že je většina z nich podchycena ve známých bibliografických databázích, na kterých odborníci pracují již několik desetiletí.⁴³ Řadu dalších potřebných informací dnes najdeme také v početnější sekundární literatuře, v katalogích současných i historických knihoven a v dobových prodejních katalogích.

Posledně jmenovaný typ pramenů sice neposkytne komplexní pohled na vojenské příručky, přesto si na tomto místě zaslouží obsáhlejší vysvětlení: Nejdůležitějším místem, kde se daly v dané době koupit knihy, byl frankfurtský, a později též lipský knižní veletrh. V roce 1592 vyšel katalog, který nabízel systematizovaný přehled knih, které byly na frankfurtském veletrhu k sehnání od roku 1568. Jednu z tematických kategorií katalogu tvořily publikace o vojenské architektuře, další vojenské příručky bylo možné nalézt

⁴⁰ K tomuto tématu více ANDRESOVÁ, Klára. Bordury titulních stran vojenských příruček v knihovně Vojenského historického ústavu. In *Bibliotheca Antiqua 2016: sborník z 25. konference 9.-10. listopadu 2016, Olomouc* : VKOL, 2016, s. 7-14. ISBN 978-80-7053-315-4; ANDRESOVÁ, Klára. Frontispisy a ryté titulní listy vojenských příruček první poloviny 17. století ve fondu Knihovny Vojenského historického ústavu v Praze. In *Knihy a dějiny*, 2016, roč. 23, č. 1–2, s. 147-164. ISSN 1210-8510.

⁴¹ WALLHAUSEN, Johann Jacobi. *Alphabetum pro tyrone pedestri*. Frankfurt Johann Theodor de Bry, 1615. USTC 2068911.

⁴² Viz FRONSBERGER, ref. 36 a další autorova díla.

⁴³ Jedná se především o databáze VD16, VD17, GLN 15–16 a soubornou databázi USTC. Viz ref. 35 a 28.

v sekci „polemici“.⁴⁴ Od roku 1598 vycházely katalogy pro každý podzimní i jarní veletrh zvlášť.⁴⁵ Vojenské tisky v nich zpravidla nebyly zařazeny do žádné zvláštní kategorie a nacházely se především ve všeobecné sekci profánní literatury „Bücher in allerhand Künsten“. Z tohoto faktu můžeme mj. odvodit, že vojenské příručky nebyly ve zkoumané době považovány za specifický žánr, ovšem jednalo se o poměrně běžnou obchodní komoditu.⁴⁶

Německé veletrhy oslovovaly mezinárodní publikum. Sehnat se na nich daly nejen tisky v němčině či latině, ale též zahraniční publikace v cizích jazycích – mezi nimi i vojenské příručky uznávaných autorů např. v italštině, španělštině či francouzštině.⁴⁷ Počet cizojazyčných knih na frankfurtském veletrhu ovšem v průběhu 17. století klesal, díky čemuž získal na významu veletrh lipský.⁴⁸ Trhy sloužily nejen k nákupu a prodeji publikací, ale též jako místo setkávání učenců, spisovatelů, tiskařů a dalších osob podílejících se na vzniku knih. Fungovaly tak mj. jako prostor, kde bylo možné nalézt inspiraci k budoucím tiskařským a nakladatelským počínům.

Vzhledem k tomu, že většinu středozápadní Evropy lze ztotožnit s německou jazykovou oblastí, nepřekvapí, že většina vojenských příruček byla v daném regionu vytištěna v němčině. Vojenské manuály ovšem zpravidla nebyly vydávány nakladateli, kteří by se v rámci své obchodní strategie specializovali pouze na domácí publikum. V řadě případů je nalezneme u tiskařů a nakladatelů, kteří se orientovali na vydávání různých žánrů pro mezinárodní čtenářstvo, a tiskli tedy v různých jazycích.⁴⁹ Podobně, jako jazykově německé publikace – vojenské příručky nevyjímaje – vycházely i v západní nebo jižní Evropě, z německé jazykové oblasti zase pocházela militaria v italštině nebo francouzštině. Ta poté mohla mířit k zahraničnímu čtenářstvu, ovšem své uplatnění našla i na domácí půdě vzhledem k faktu, že výuka těchto jazyků byla leckdy součástí standardního vzdělávání tehdejších mladých šlechticů.

Mezi nadnárodně orientované tiskařské strategie v jistých případech patřilo vydávání některých titulů jedním nakladatelem ve vícero jazykových mutacích – často v němčině a francouzštině. Takto postupoval např. Johann Theodor de Bry působící ve Frankfurtu nad Mohanem při vydávání spisů již zmíněného německého vojenského spisovatele Wallhausena.

Vojenské příručky jako téma výzkumu historiků středovýchodní Evropy

Poněkud odlišná fakta lze spojovat s vojenskými příručkami pocházejícími z východní poloviny střední Evropy. Než se na ně však zaměříme, podívejme se na zájem odborníků o zkoumaný žánr v daném regionu:

Výzkum raně novověké vojenské knižní kultury je v České republice téměř na počátku. Ačkoliv někteří historikové vojenské příručky využívají jako faktografických pramenů,

⁴⁴ LAMAL, ref. 9, s. 238.

⁴⁵ K frankfurtským a částečně též lipským veletrhům více např. ROVELSTAD, Mathilde. The Frankfurt Book Fair. In *Journal of Library History, Philosophy, and Comparative Librarianship*, 1973, roč. 8, č. 3–4, s. 113–123. ISSN 0090-8894; VOIT, ref. 8, s. 987.

⁴⁶ Více k tomu viz ANDRESOVÁ, Klára. Vojenské příručky jako prodejní artikl frankfurtských knižních veletrhů druhé poloviny 16. století. In *Bibliotheca Antiqua 2017: sborník z 26. konference 29.-30. listopadu 2017 Olomouc*. Olomouc: VKOL, 2017, s. 7–17. ISBN 978-80-7053-319-2.

⁴⁷ Zpravidla byly řazeny do kategorie „Libri peregrino idiomae conscripti“.

⁴⁸ VOIT, ref. 8, s. 987.

⁴⁹ Této problematice se věnuje Nina Lamal ve svém článku – viz LAMAL, ref. 9.

ze kterých čerpají verbální i ikonografické informace o vojenství renesance a baroka,⁵⁰ na knihy jako vlastní předmět výzkumu se dosud pozornost historiků takřka nezaměřovala.⁵¹

V ostatních zemích středovýchodní Evropy je ovšem situace trochu jiná. Stačí nahlédnout do posledních ročníků významných vojensko-historických periodik příslušných států⁵² a do relevantních monografií. Tehdy zjistíme, že zatímco v české *Historii a vojenství* nebyla publikována v posledních desetiletích ani jedna studie zaměřená na vojenskou knižní kulturu,⁵³ výzkum odborníků ze Slovenska, Polska a Maďarska se příležitostně daným směrem již vydal.⁵⁴

V polském časopise *Przegląd Historyczno-Wojskowy* najdeme např. studii Urszuly Świderské-Włodarczyk.⁵⁵ Badatelka v něm prezentuje obraz ideálního vojevůdce v Polsku 16. století, který rekonstruovala na základě dobového vojenského písemnictví. V textu mj. jmenuje jako jeden z předpokladů uznávaného renesančního vojevůdce jeho znalost vojenského umění, které bývalo prezentováno na stranách dobových vojenských publikací. Dále zmiňuje tehdejší vojenské traktáty – mezi nimi hlavně *Consilium rationis bellicae* Jana Tarnowského a *Księgi hetmańskie* Stanisława Sarnického. Jejich význam autorka vyzdvihuje v souvislosti s propagací morálních hodnot velitelů.

O polském vojenském písemnictví patrně nejvíce vypovídá již přes čtvrtstoletí stará monografie Janusze Sikorského *Polskie piśmiennictwo wojskowe od XV do XX wieku*.⁵⁶ Reflexe knihy v zahraničí však příliš velká není – snad kvůli jazykové bariéře. Když vydal roku 2012 Louis Ph. Sloos svoji publikaci o vojenském písemnictví Nizozemska, uvedl totiž mylně, že dosud „neexistuje žádná všeobecná studie o vojenské knižní kultuře jakékoliv země.“⁵⁷ Existují i další odborné texty o polských knižních militariích, které se ovšem nezabývají vojenským písemnictvím vzniklým v Polsku, ale obsahem polských vojenských knihoven.⁵⁸ Podíváme-li se potom na Polsko v širší historické perspektivě, stojí za zmínku kapitola *Knights of Christianity* v publikaci *The Lithuanian Millenium*:

⁵⁰ Např.: KLUČINA, ref. 36. nebo HOFMAN, Jiří. Uherské bojiště v díle J. J. Wallhausena. In *Kurucké vojny a ich odkaz v histórii, kultúre a umení*. V Dolnom Kubíne : Oravské múzeum P.O. Hviezdoslava, [2012], s. 7-20. ISBN 978-80-89564-00-2.

⁵¹ Několik studií o vojenských příručkách raného novověku, jejich výzdobě a recepci zatím publikovala autorka tohoto textu. Např. ANDRESOVÁ, Klára, ref. 40; ANDRESOVÁ, Klára, ref. 46.

⁵² Pro účely následujícího přehledu byla excerpována všechna čísla časopisů *Historie a vojenství*, *Vojenská história*, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* a *Hadtörténelmi Közlemények* vydaná od roku 2000; v případě českého a slovenského vojensko-historického periodika se jednalo o všechna čísla od počátku vydávání příslušných časopisů.

⁵³ K danému tématu má nejbližší studie RICHTER, Karel. Odraz vývoje vojenství v jazyce. In *Historie a vojenství*, 1985, roč. 34, č. 6, s. 85-108. ISSN 0018-2583, která se zabývá způsobem, jakým cizí vojenské názvosloví ovlivňuje domácí vojenskou terminologii i výrazivo užívané v civilní sféře na příkladu češtiny ve vzájemném vztahu s ostatními evropskými jazyky. Prameny Richterova výzkumu byly v nemalé míře dobové vojenské předpisy a příručky.

⁵⁴ Samozřejmě nelze přehlížet ani ostatní česká periodika. Ve studii MACEK, Josef. Osudy Machiavelliho v Čechách a na Moravě. In *Český časopis historický*, 1990, roč. 88, č. 1–2, s. 72-84. ISSN 0862-6111 se např. mj. dočteme o nálezech Machiavelliho politických a vojensko-teoretických publikacích v českých a moravských knihovnách raného novověku.

⁵⁵ ŚWIDERSKA-WŁODARCZYK, Urszula. Wzorzec osobowy dowódcy wojskowego w Polsce w XVI wieku. In *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, 2005, roč. 57, č. 2, s. 5-12. ISSN 1640-6281.

⁵⁶ SIKORSKI, Janusz. *Polskie piśmiennictwo wojskowe od XV do XX wieku*. Warszawa : Wydawn. Bellona, 1991. ISBN 83-110-7877-7.

⁵⁷ „... en er bestaat van geen enkel land een algemene studie over militaire boekcultuur“. Uvedeno na zadní obálce knihy SLOOS, ref. 20.

⁵⁸ Nověji např. NOWAK, Tadeusz Marian. Stare druki Biblioteki Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. In *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, 2007, roč. 44, č. 1, s. 15–39. ISSN 0562-2786.

History, Art and Culture.⁵⁹ Ta uvádí rukopisné i tištěné vojenské příručky sepsané autory pocházejícími z oblasti dnešní Litvy, která byla ve zkoumané době společně s Polskem součástí jednoho státu – Polsko-Litevské unie.

Vojenským písemnictvím raně novověkého Uherského království se v uplynulých letech zabývali někteří maďarští i slovenští autoři. Gábor Hausner například ve studii z roku 2008 publikované v časopise *Hadtörténelmi Közlemények* rozebírá maďarské vojenské teoretické spisy ze 17. století.⁶⁰ Některé Hausnerovy texty s podobnými tématy byly přeloženy do slovenštiny a vydány v časopise *Vojenská história*.⁶¹ V tomtéž periodiku vyšla letos také studie Viliama Čičaje zaměřená na vojenskou literaturu v období novověku na území dnešního Slovenska.⁶²

Z hlediska vojenské historiografie renesance a baroka poté nezbyvá než konstatovat, že zmíněné polské, slovenské i maďarské časopisy věnované vojenským dějinám zařazují na své stránky témata raně novověkého vojenství častěji, než jak je tomu v případě časopisů českých – v první řadě u specializovaného periodika *Historie a vojenství*. To se totiž zaměřuje především na vojenské dějiny České resp. Československé republiky ve 20. století.

Tištěné vojenské příručky středovýchodní Evropy: Nosné téma výzkumu?

Jeden z možných důvodů, proč se knižním militariím středovýchodní Evropy věnuje menší pozornost, než těm z Evropy jižní nebo západní, je poměrně prozaický: V letech 1550–1650, tedy v průběhu období, na které je tato studie zaměřena, jich nebylo vytištěno mnoho. Pokud jejich předpokládané množství srovnáme s publikační produkcí států z německé jazykové oblasti, lze mluvit o počtech takřka zanedbatelných. Důvodů je hned několik:

Ve srovnání se západní částí střední Evropy, kterou můžeme ztotožnit především s územím dnešního Německa, Rakouska a Švýcarska, zaujal knihtisk ve východnějších regionech této části světadílů významnější místo v knižní produkci až znatelně později.

Německo se v polovině 15. století stalo kolébkou knihtisku. V 16. století se v něm nacházelo několik tiskařských center – především Kolín, Norimberk a Štrasburk. V 17. století je zastínily Frankfurt s Lipskem, kterým v rozvoji napomohly knižní veletrhy.⁶³ V případě vojenských příruček ovšem Frankfurt dominoval již v druhé polovině 16. století a jeho význam pro tisk tohoto žánru se udržel i v první polovině 17. století. Zatímco ovšem v letech 1550–1600 byly ve Frankfurtu vydávány spisy pouze sedmi vojenských autorů, mezi nimiž výrazně převládala díla Leonharda Fronsbergera tištěná opakovaně od 50. do 90. let, v následujících padesáti letech tam publikovalo své knihy minimálně 29 různých vojenských spisovatelů. V ostatních výše zmíněných tiskařských centrech i v řadě dalších německých měst byly tištěny vojenské příručky též, významu Frankfurtu ovšem žádné z nich nedosahovalo.

⁵⁹ IRŠĚNAS, Marius. *The Lithuanian Millenium: History, Art and Culture*. Vilnius : Vilnius Academy of Arts Press, 2015, s. 203-211. ISBN 9786094470974.

⁶⁰ HAUSNER, Gábor. A magyarországi hadtudományi irodalom a XVII. században. In *Hadtörténelmi Közlemények*, 2008, roč. 121, č. 3, s. 503–536. ISSN 0017-6540.

⁶¹ HAUSNER, Gábor. Uhorská vojenská literatura v 17. storočí: Základná charakteristika uhorskej vojenskovedeckej literatúry. In *Vojenská história*, 2009, roč. 13, č. 4, s. 91–125. ISSN 1335-3314; HAUSNER, Gábor. Vojenská spisba v ranonovovekem Uhorsku. In *Vojenská história*, 2005, roč. 9, č. 4, s. 67-82. ISSN 1335-3314.

⁶² ČIČAJ, Viliam. Vojenská literatura v meštianskom prostredí v období novoveku. In *Vojenská história*, 2018, roč. 22, č. 1, s. 82-96. ISSN 1335-3314.

⁶³ VOIT, ref. 8, s. 621.

Druhou zemí, do které se rozšířilo používání knihtisku, byla Itálie. Ta se v době pouze o málo mladší stala rodištěm bastionových pevností, o nichž začali záhy sepisovat a tiskem vydávat svá díla tamní architekti a inženýři. Odborná fortifikační literatura se prosazovala jako významný žánr především v Benátkách a teprve později se začala tisknout též za Alpami.⁶⁴ Po Itálii dorazila nová technologie rozmnožování knih do Švýcarska, které se v 16. století stalo pilířem renesančního a reformačního knihtisku.⁶⁵ Vojenských příruček v něm mnoho vytištěno nebylo, pouze několik jejich převážně jazykově německých a francouzských edic vyšlo v Basileji, Ženevě, Curychu, Bernu a Lucernu.

Do Českých zemí i do Polska sice knihtisk dorazil ještě v 15. století, ovšem objem tiskařské produkce těchto států zdaleka nedosahoval objemu dané produkce zemí středozápadní Evropy. I v souvislosti s tím se zdejší knihtisk začal více zaměřovat na naukovou literaturu až v pozdějších obdobích. Na území dnešního Slovenska a Maďarska potom jednoznačně doložitelné dílny, které by se podílely na tisku naukové literatury, nacházíme ještě později. Autoři vojenských teoretických tisků pocházející z tohoto regionu se vzhledem k uvedeným skutečnostem většinou uchýlovali k jiné praxi, než k rozmnožování svých děl v místních tiskárnách.

Jednou z možností bylo nechat svůj spis vytisknout v některé ze západoevropských tiskáren. Nutností v tom případě bylo navázat vztahy se západoevropskými učenci, mecenáši či alespoň vydavateli a tiskaři. Bezpochyby se mohlo jednat o finančně náročnější podniky, které vyjma standardních nákladů mohly vyžadovat též zahraniční cesty, či přímo přesunutí svého působišť na západ. K této praxi se uchýlovali jak polští (a litevští) tak uherští vojenští teoretici. Mezi těmi polskými největšího významu dosáhli Adam Freitag, známý pevnostní stavitel a zástupce staroholandské fortifikační školy, a také Kazimierz Siemienowicz, autor všeobecně pojatého spisu o dobovém vojenském písemnictví. Jejich díla se dostala nejen do řady západoevropských knihoven,⁶⁶ ale stala se také častým předmětem akvizice knihoven střední Evropy.

Je zjevné, že poptávku po vojenské literatuře obyvatel středovýchodní Evropy většinou saturoval import knih ze západu.⁶⁷ Zdaleka se nejednalo pouze o díla autorů pocházejících ze zkoumaného regionu, ale i o spisy těch, kteří ve svých publikacích reflektovali vlastní zkušenosti z uherského bojiště, na kterém probíhaly pro daný region zásadní boje proti Turkům. Z nich lze jmenovat např. Leonhardta Fronsbergera, Lazara von Schwendiho nebo Johanna Jacobiho von Wallhausena, jejichž díla byla značně populární nejen v místě svého vydávání – Německu.⁶⁸ V příslušných knihovnách je možné ovšem nalézt i další vojenské teoretické tisky ze západní Evropy, jejichž vlastnictví působilo reprezentativně, případně se jejich znalost považovala za součást vzdělání kavalírů v oblasti vojenského umění.⁶⁹

Předpokladem pro recepci zahraničních knih byla znalost relevantních jazyků, která ovšem ve zkoumaném regionu nebyla v příslušných sociálních vrstvách nedostatečná. Většina vojenských příruček byla tištěna ve vernakulárních jazycích. Pokud se objevila taková publikace v latině, byla zpravidla zaměřena na dobovou politickou situaci či na reflexi historie vojenství a její porovnání se současným stavem. Recipienty takové

⁶⁴ K tomu více viz Např. BREMAN, ref. 23; HALE, ref. 23; DE LA CROIX, ref. 9.

⁶⁵ VOIT, ref. 8, s. 871.

⁶⁶ Srov. záznamy databáze *USTC*, ref. 28.

⁶⁷ Srov. ČIČAJ, ref. 62; HAUSNER, *Uhorská*, ref. 61, s. 93.

⁶⁸ Srov. ČIČAJ, ref. 62s. 85-88; ŚWIDERSKA-WŁODARCZYK, ref. 55. Nezanedbatelné množství těchto tisků v českých nebo rakouských knihovnách lze též potvrdit na základě excerptce *Katalogu Knihovny VHÚ*, ref. 28.

⁶⁹ Viz např. MAŤA, Petr. *Svět české aristokracie: (1500–1700)*. Praha : NLN, 2004, s. 452. ISBN 80-710-6312-6.

knihy mohli být především aristokraté či panovníci, kteří se měli vzdělat v otázkách mezinárodních vztahů, politiky a s ní související války. Druhou, podobně nepočetnou skupinou latinských knih byly odborné architektonické publikace určené spíše klasicky vzdělaným inženýrům a stavitelům než vojákům. Specifická byla ovšem situace s latinskou literaturou v Uherském království.

V knihovnách východnějších oblastí střední Evropy můžeme nalézt vojenské příručky především v němčině, dále též v místních jazycích, tedy češtině, polštině a maďarštině. Podobně i v latině – jazyku vzdělanců – která byla na území Uherského království úředním jazykem, a jejíž znalost zde tedy nebyla zcela výjimečná. Nepřekvapí ani tisky ve francouzštině, italštině či španělštině, vedle kterých se ovšem další evropské jazyky objevují spíše výjimečně. Je tedy patrné, že majitelé těchto knihoven museli mít dostatečnou jazykovou kompetenci.

Přestože knihtisk zemí středovýchodní Evropy zdaleka nedosahoval úrovně např. knihtisku německého, některé vojenské příručky přeci jen v daném regionu vytištěny byly. Pro období 1550–1650 se nám dosud podařilo dohledat pouze jednu tištěnou vojenskou příručku vytištěnou na území Českého království. Jedná se o překlad německého spisu císařského generála Lazara von Schwendiho *Kriegs Discurs*,⁷⁰ který byl roku 1618 vydán v Praze pod názvem *Discurs o Běhu Wálečném a Auřadech Wogenských*.⁷¹ Za zmínku stojí též jedna z částí díla *Politia historica*, kterou představuje překlad spisu *De re militari contra Turcam* od Ogiera Ghiselina Busbecqa vydaná pod názvem *Naučení*, kterou můžeme označit za text militárního příručkového charakteru.⁷² Na druhou stranu ovšem např. vojenský manuál Petra Arnošta Mansfelda, který sice z Českých zemí nepocházel, ale jeho osud se s nimi významně propojoval po několik let na počátku třicetileté války, byl vydán až později v Londýně v angličtině.⁷³

V Polsku byl v 2. polovině 16. století zásadní tisk Jana Tarnowského *Consilium Rationis Bellicae* vydaný roku 1558. Publikace bývá označována za nejvýznamnější dílo polského vojenského písemnictví 16. století i za významnou práci v celoevropském měřítku. Kniha opatřená latinským názvem obsahovala v témže jazyce úvod, ovšem zbytek byl sepsán v polštině. Většina dalších vojenských příruček pocházejících z tehdejšího Polska ovšem byla vytištěna v cizině, nebo nebyla vytištěna vůbec.

V oblasti dnešního Slovenska nevyvíjela činnost žádná tiskárna až do poloviny 16. století, knihy proto bylo nutné dovážet z ostatních oblastí Uherského království, případně ze zahraničí.⁷⁴ Podíváme-li se na vojenské autory pocházející z území celého Uherska v 17. století, zjistíme, že jejich prací vydaných v domácích či zahraničních tiskárnách (a to v různých jazycích – především latině a němčině) bylo několik desítek.⁷⁵ Naprostá většina z nich ovšem byla vytištěna v zahraničí. Mezi těmi, jejichž provenience byla

⁷⁰ V originále prvně vydán jako SCHWENDI, Lazarus von. *Kriegs Discurs: Von bestellung desz gantzen Kriegswezens unnd von den Kriegsämptern*. Frankfurt : Marne & Aubry, 1593. USTC 670234.

⁷¹ SCHWENDI, Lazarus von. *Discurs o Běhu Wálečném a Auřadech Wogenských*. Praha: Daniel Karolides z Karlsberka, 1618. K 15404. (Tento titul dosud není zaznamenán v databázi USTC, proto je zde citováno identifikační číslo z retrospektivní bibliografie *Knihopis*.)

⁷² LAUTERBECK, Georg. *Politia historica*. Praha : Daniel Adam z Velešlavína, 1584. USTC 568734. K tomu více: ŠVEHELKA, Ondřej. „Zbroje a odění potřebí jest...“: Čtyři texty za 16. století týkající se tureckých válek, s přihlédnutím k válce patnáctileté. In *Historie – Otázky – Problémy*, 2014, roč. 6, č. 2, s. 186-196. ISSN 2336-6672.

⁷³ MANSFELD, Petr Arnošt. *Count Mansfields Directions of Warre: Given to All His Officers and Souldiers in General*. London : Richard Whittaker, 1624. USTC 3011724.

⁷⁴ ČIČAJ, ref. 62, s. 83.

⁷⁵ HAUSNER, *Uhorská*, ref. 61, s. 91.

z tiskařského hlediska uherská, nalezneme především církevní, moralistně zaměřené příručky pro vojáky, prakticky vůbec však spisy o vojenské technice, taktice nebo strategii. Dílo zásadního vojenského teoretika Uherského království 17. století Mikuláše Zrinského, které vznikalo ovšem až v 50. letech 17. století, se nám zachovalo pouze v rukopisech, nikoliv v dobových tištěných exemplářích.⁷⁶

Tím jsme se dostali i k poslední možnosti šíření knižních militarií (s důrazem na vojenské příručky), kterou bylo opisování rukopisů. Tato praxe byla běžná v Uherském království, v Polsko-Litevské unii i v Českém království. V něm se sice v průběhu 16. století knihtisk rozvíjel a nechával se inspirovat dobovou produkcí německých tiskáren, ovšem mezi naukovými publikacemi z této doby vojenské příručky takřka nenajdeme. Čeští autoři – zpravidla veteráni válek proti Turkům – sepisovali vojenská díla, která se ve zkoumané době šířila pouze v rukopisech. Jako příklady lze jmenovat spisy *Instrukcí vojanská* od Zikmunda Chotka z Chotkova⁷⁷ nebo *Naučení vojanské* Jindřicha Michala Hýzrla z Chodů.⁷⁸ Nízkou poptávku po českých tištěných militariích můžeme vysvětlit dostatečným dovozem knih ze zahraničí – především z Německa. Česká šlechta neváhala vysílat na frankfurtské a lipské knižní veletrhy své agenty, jejichž cesty z Čech byly znatelně kratší, než z východnějších regionů, které jsou v tomto textu zkoumány. Dostatek německých i zahraničních vojenských příruček, které byly na knižních veletrzích (ovšem nejen na nich) prodávány, nalezneme dodnes v českých zámeckých knihovnách a v institucích, které zámecké fondy v uplynulých desetiletích převzaly.

Závěr

Vojenské příručky jsou žánrem naukové literatury, kterému dosud nebylo věnováno mnoho badatelského zájmu. Ačkoliv byl na jejich průzkumu založen text některých pozitivistických prací z konce 19. a začátku 20. století, opětovnou pozornost vzbuzují až v posledních letech. Je tomu tak především v západní a jižní Evropě, ovšem i badatelé z Polska, Litvy, Slovenska nebo Maďarska se daným tématem příležitostně zabývají.

Tento příspěvek se pokusil charakterizovat vojenské příručky jak z obecného hlediska, tak konkrétně v období 1550–1650. Zaměření na střední Evropu nám poskytuje specifickou možnost zkoumat vývoj žánru, vznik a význam jeho jednotlivých titulů i jejich recepci na příkladu kulturně i politicky heterogenní oblasti. Studium těchto vojenských příruček otevírá řadu otázek, které nebylo možné v tomto textu zodpovědět. To ovšem ani nebylo jeho cílem. Záměrem bylo nastínit možnosti jejich výzkumu, přičemž řada charakteristik, které zde byly uvedeny, je především obecněji pojatým nástinem, který bude třeba v rámci dalšího výzkumu potvrdit a zpřesnit.

Závěrem lze shrnout, že se středovýchodní Evropa v podstatě stala rodištěm řady vojenských příruček. Zdejší války proti Turkům poskytly praktické bojové zkušenosti značnému množství „západních“ vojenských teoretiků, kteří svá díla nechali tisknout především v západoevropských tiskárnách. Taková ostatně byla též vydavatelská praxe nejednoho vojenského autora, který ze středovýchodní Evropy pocházel. Z vlastní tiskařské produkce Českého království, Uherského království a Polsko-Litevské unie velké množství vojenských příruček nepocházelo (ačkoliv několik takových bychom

⁷⁶ HAUSNER, Uhorská, ref. 61.

⁷⁷ K němu a dalším dobovým vojenským příručkám reagujícím na Turecké války viz ŠVEHELKA, ref. 72, s. 193-196.

⁷⁸ Jeho edice byla zpracována v diplomní práci OPAVOVÁ, Tereza. *Obraz války a vojenství v 16.–17. století očima českých šlechticů*. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin, 2013, s. 84-155.

našli), ovšem některé spisy se hojně šířily v rukopisných opisech, a jako takové si našly nezanedbatelné množství čtenářů. Ostatně zde můžeme pro srovnání připomenout, že i dílo známého vojevůdce a vojenského spisovatele Raimunda Montecuccoliho bylo prvně vydáno teprve několik desetiletí po autorově smrti – přesto ho jistě nelze považovat za neznámé v době autorova života.

K. ANDRESOVÁ: MILITÄRISCHE HANDBÜCHER DER FRÜHEN NEUZEIT ALS FORSCHUNGSGEGENSTAND DER HISTORIOGRAPHIE DES MILITÄRWESENS UND DER BUCHKUNDE. DIE DRUCKE MITTELOSTEUROPAS IM KONTEXT DER EUROPÄISCHEN PRODUKTION

Militärische Handbücher sind ein Genre, das bisher kein allzu großes Forschungsinteresse erweckt. Mit diesem Thema beschäftigen sich nur wenige insbesondere aus Regionen West- und Südeuropas stammende Studien (ausnahmsweise auch Monographien), in denen in der Regel die entsprechenden Gebiete behandelt werden. Mit etwas Übertreibung kann man sagen, dass die meiste Forschung dieses Genres an der Grenze des ehemaligen Westblocks endet. Die in östlicheren Regionen herausgegebenen militärischen Bücher werden deutlich weniger studiert, und zwar insbesondere von Fachleuten, die selbst aus dem betreffenden Region stammen.

Die Orientierung auf die frühzeitigen militärischen Handbücher Mitteleuropas bietet spezifische Forschungsmöglichkeiten an. Dies ist darauf zurückzuführen, dass es sich um ein Gebiet handelt, das derzeit (und nicht nur damals) politisch sowie kulturell wesentlich heterogen war. Aus diesem Grund wandten dessen einzelne Länder unterschiedliche Methoden der Kriegsführung und verschiedene Strategien der Verbreitung von literarischen Werken an.

Im vorliegenden Text wird das Genre der militärischen Handbücher im Allgemeinen charakterisiert, natürlich zielt der Text aber vor allem auf seine Besonderheiten im ungefähren Zeitraum von 1550 – 1650 ab. Die Studie beschäftigt sich zunächst mit der europaweiten Produktion im erforschten Zeitraum und anschließend wird natürlich Mitteleuropa behandelt, und innerhalb dieses Gebietes insbesondere Mittelosteuropa.

Ziel der Studie ist es, das Genre im erforschten Zeitraum und Gebiet im Hinblick auf seine Thematik sowie seine Form zu charakterisieren. Sie befasst sich mit Änderungen der Bezeichnungen von den militärischen Handbüchern im Laufe der Jahre, den in einzelnen militärischen Handbüchern behandelten grundsätzlichen Themen sowie den üblichen Autoren und der Leserschaft der betroffenen Bücher. Ebenso standen im Mittelpunkt der Forschung sowohl die in Bezug auf die militärischen Handbücher in Mittelwesteuropa angewandten Verlagspraktiken als auch verschiedene Methoden der Verbreitung der betroffenen Texte in Mittelosteuropa.

Im Beitrag werden Fakten allgemeineren Charakters angeführt, die durch die zukünftige Forschung bestätigt und präzisiert werden müssen.

Seznam použité literatury:

Studie a monografie

ANDRESOVÁ, Klára. Bordury titulních stran vojenských příruček v knihovně Vojenského historického ústavu. In *Bibliotheca Antiqua 2016: sborník z 25. konference 9.-10. listopadu 2016, Olomouc*. Olomouc : VKOL, 2016, s. 7-14. ISBN 978-80-7053-315-4.

ANDRESOVÁ, Klára. Frontispisy a ryté titulní listy vojenských příruček první poloviny 17. století ve fondu Knihovny Vojenského historického ústavu v Praze. In *Knihy a dějiny*, 2016, roč. 23, č. 1–2, s. 147-164. ISSN 1210-8510.

ANDRESOVÁ, Klára. Vojenské příručky jako prodejní artikl frankfurtských knižních veletrhů druhé poloviny 16. století. In *Bibliotheca Antiqua 2017: sborník z 26. konference 29.-30. listopadu 2017 Olomouc*. Olomouc : VKOL, 2017, s. 7-17. ISBN 978-80-7053-319-2.

BOWYER, Richard. *Dictionary of military terms*. London : A & C Black, 2007. ISBN 9780713687354.

BREMAN, Paul. *Books on Military Architecture Printed in Venice: an Annotated Catalogue*. Leiden : Brill, 2002. ISBN 978-906-1941-491.

CONTAMINE, Philippe. *Válka ve středověku*. Praha : Argo, 2004. ISBN 80-720-3615-7.

ČIČAJ, Viliam. Vojenská literatúra v meštianskom prostredí v období novoveku. In *Vojenská história*, 2018, roč. 22, č. 1, s. 82-96. ISSN 1335-3314.

DAVIES, Brian L. *Empire and Military Revolution in Eastern Europe: Russia's Turkish Wars in the Eighteenth Century*. London : Bloomsbury, 2011. ISBN 978-1472506061.

DE LA CROIX, Horst. The Literature on Fortification in Renaissance Italy. In *Technology and Culture*, 1963, roč. 5, č. 1, s. 30-50. ISSN 0040-165X.

DELBRÜCK, Hans. *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*. Berlin : Georg Stilke, 1921.

EVEN, Pierre. *Das Haus Oranien-Nassau: bis zu den Königen der Niederlande*. Werl : Börde-Verlag, 2009. ISBN 39-811-9936-7.

FORMISANO, Marco – BÖHME, Hartmut. *War in Words: Transformations of War from Antiquity to Clausewitz*. New York : de Gruyter, c2011. ISBN 978-3-11-024541-7.

FUČÍK, Josef. K významu českých zemí pro vznik stálé habsburské armády. In *Historie a vojenství*, 2000, roč. 49, č. 2, s. 335-344. ISSN 0018-2583.

HALE, John Rigby. Printing and the Military Culture of Renaissance Venice. In *Renaissance War Studies*. London : Hambledon Press, c1983, s. 429-471. ISBN 09-076-2817-6.

HAUSNER, Gábor. A magyarországi hadtudományi irodalom a XVII. században. In *Hadtörténelmi Közlemények*, 2008, roč. 121, č. 3, s. 503-536. ISSN 0017-6540.

HAUSNER, Gábor. Uhorská vojenská literatúra v 17. storočí: Základná charakteristika uhorskej vojenskovedeckej literatúry. In *Vojenská história*, 2009, roč. 13, č. 4, s. 91-125. ISSN 1335-3314.

HAUSNER, Gábor. Vojenská spisba v ranonovovekem Uhorsku. In *Vojenská história*, 2005, roč. 9, č. 4, s. 67-82. ISSN 1335-3314.

HOFMAN, Jiří. Uherské bojiště v díle J. J. Wallhausena. In *Kurucké vojny a ich odkaz*

v *histórii, kultúre a umení*. V Dolnom Kubíne : Oravské múzeum P.O. Hviezdoslava, [2012], s. 7-20. ISBN 978-80-89564-00-2.

HORA, Antonín. Vztah polského válečnictví první poloviny 16. století k vojenskému umění. In *Historie a vojenství*, 1955, roč. 4, č. 3, s. 331-388. ISSN 0018-2583.

CHALIAND, Gérard. *The Art of War in World History: from Antiquity to the Nuclear Age*. Berkeley : University of California Press, 1994. ISBN 05-200-7964-7.

IRŠĚNAS, Marius. *The Lithuanian Millenium: History, Art and Culture*. Vilnius : Vilnius Academy of Arts Press, 2015, s. 203-211. ISBN 9786094470974.

JÄHNS, Max. *Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland*. München; Leipzig : R. Oldenbourg, 1889–1891.

KLUČINA, Petr. *Tricetiletá válka: obraz doby 1618–1648*. Praha : Paseka, 2000. ISBN 80-718-5311-9.

KLUČINA, Petr. *Zbroj a zbraně: Evropa 6.–17. století*. Praha : Paseka, 2004. ISBN 80-7185-661-4.

KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan. *Válka a armáda v českých dějinách: sociohistorické črty*. Praha : NLN, 2008. ISBN 978-80-7106-953-9.

LAMAL, Nina. Publishing Military Books in the Low Countries and in Italy in the Early Seventeenth Century. In *Specialist Markets in the Early Modern Book World*. Leiden : Brill, 2015. ISBN 9789004288102.

LANGER, Herbert. *Hortus bellicus: der Dreissigjährige Krieg: eine Kulturgeschichte*. Leipzig : Edition Leipzig, 1978.

LAWRENCE, David R. *The Complete Soldier: Military Books and Military Culture in Early Stuart England, 1603–1645*. Boston : Brill, 2009. ISBN 90-041-7079-0.

MACEK, Josef. Osudy Machiavelliho v Čechách a na Moravě. In *Český časopis historický*, 1990, roč. 88, č. 1–2, s. 72-84. ISSN 0862-6111.

MAŤA, Petr. *Svět české aristokracie: (1500–1700)*. Praha : NLN, 2004. ISBN 80-710-6312-6.

NOWAK, Tadeusz Marian. Stare druki Biblioteki Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. In *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, 2007, roč. 44, č. 1, s. 15-39. ISSN 0562-2786.

OPAVOVÁ, Tereza. *Obraz války a vojenství v 16.–17. století očima českých šlechticů*. Praha : Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin, 2013.

PRCHAL, Vítězslav. *Společenstvo hrdinů: válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550–1750*. Praha : NLN, 2015, s. 19-73. ISBN 978-80-7422-279-5.

RICHTER, Karel. Odras vývoje vojenství v jazyce. In *Historie a vojenství*, 1985, roč. 34, č. 6, s. 85-108. ISSN 0018-2583.

ROGERS, Clifford J. *The military revolution debate: readings on the military transformation of early modern Europe*. Boulder : Westview Press, 1995. ISBN 08-133-2054-2.

ROVELSTAD, Mathilde. The Frankfurt Book Fair. In *Journal of Library History, Philosophy, and Comparative Librarianship*, 1973, roč. 8, č. 3-4, s. 113-123. ISSN 0090-8894.

SIKORSKI, Janusz. *Polskie piśmiennictwo wojskowe od XV do XX wieku*. Warszawa : Wydawn. Bellona, 1991. ISBN 83-110-7877-7.

SIMONI, Anne C. E. Soldier's Tales: Observation on Italian Military Books Published at Antwerp in the Early 17th Century. In *The Italian Book 1465-1800: Studies Presented to Dennis E. Rhodes on His 70th Birthday*. London : British Library, 1993, s. 255-290. ISBN 978-0712302951.

SLOOS, Louis Ph. *Gewapend met kennis: 500 jaar militaire boekcultuur in Nederland*. Nijmegen : Uitgeverij Vantilt, 2012. ISBN 978-946-0040-702.

SLOOS, Louis Ph. *Warfare and the Age of Printing: Catalogue of Early Printed Books from before 1801 in Dutch Military Collections : with Analytical Bibliographic Descriptions of 10,000 Works*. Boston : Brill, 2008. ISBN 978-900-4172-418.

Słownik języka hasel przedmiotowych piśmiennictwa wojskowego: polsko - angielsko - niemiecki : praca zbiorowa. Warszawa: Centralny Ośrodek Naukowej Informacji Wojskowej, 2007. ISBN 83-905-0455-3.

SVOBODA, Oldřich. *Stručný slovník vojenství*. Praha : Naše vojsko, 1984.
The dictionary of military terms. New York : Skyhorse Pub., c2009. ISBN 978-1602396715.

ŚWIDERSKA-WŁODARCZYK, Urszula. Wzorzec osobowy dowódcy wojskowego w Polsce w XVI wieku. In *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, 2005, roč. 57, č. 2, s. 5-12. ISSN 1640-6281.

ŠVEHELKA, Ondřej. „Zbroje a oděni potřebí jest...“: Čtyři texty za 16. století týkající se tureckých válek, s přihlédnutím k válce patnáctileté. In *Historie – Otázky – Problémy*, 2014, roč. 6, č. 2, s. 186-196. ISSN 2336-6672.

VALLO, Dušan. *Vojenský terminologický a výkladový slovník*. Bratislava : Igor Kvasnica, 2004. ISBN 80-89018-63-7.

VEJMELKA, Oto. *Příručka vojáka AČR*. 4. vyd. Vyškov : Centrum doktrín VeV – VA Vyškov, 2015.

VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha : Libri, 2008. ISBN 978-80-7277-390-9.

Vojenský terminologický slovník. Praha : Naše vojsko, 1966.

Vybrané pojmy vojenského umění: terminologický sborník. Praha : Ústav obranných studií armády České republiky, 1996.

WOHLMUTH, Petr. *Bastionové pevnosti a vojenská revoluce*. Praha : FHS UK, 2015. ISBN 978-80-87398-49-4.

Online dostupné databáze

GLN 15–16 (GLN 15-16: les éditions imprimées à Genève, Lausanne et Neuchâtel aux XVe et XVIe siècles), viz <http://www.ville-ge.ch/musinfo/bd/bge/gln/notice/simple.php> [cit. 30. 6. 2018].

Katalog dokumentů Vojenského historického ústavu Praha, viz <http://portaro.eu/vhupraha/> [cit. 30. 6. 2018].

The Universal Short Title Catalogue (USTC), viz: <https://www.ustc.ac.uk/index.php/search> [cit. 26. 6. 2018].

VD16 (Verzeichnisse der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts), viz <http://gateway-bayern.de/> [cit. 30. 6. 2018].

VD17 (Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts), viz <http://gateway-bayern.de/> [cit. 30. 6. 2018].

Staré tisky

BASTA, Giorgio. *Il Governo Della Cavalleria Leggera*. Frankfurt : Johann Saur, 1612. USTC 2042050.

FRONSBERGER, Leonhardt. *Kriegßbuch, Dritter Theyl, Von Schantzen vnnd Befestungen*. Frankfurt : Sigmund Feyerabend, 1573. USTC 670262.

LAUTERBECK, Georg. *Politia historica*. Praha : Daniel Adam z Veleslavína, 1584. USTC 568734.

MANSFELD, Petr Arnošt. *Count Mansfields Directions of Warre: Given to All His Officers and Souldiers in Generall*. London : Richard Whittaker, 1624. USTC 3011724.

SCHWENDI, Lazarus von. *Discurs o Běhu Wálečném a Auřadech Wogenských*. Praha : Daniel Karolides z Karlsberka, 1618. K 15404.

SCHWENDI, Lazarus von. *Kriegs Discurs: Von bestellung desz gantzen Kriegswesens unnd von den Kriegsämptern*. Frankfurt : Marne & Aubry, 1593. USTC 670234.

STEVIN, Simon. *Castrametatio Auraico-Nassovica*. Frankfurt : Friedrich Hulsius, 1631. USTC 2047795.

WALLHAUSEN, Johann Jacobi. *Alphabetum pro tyrone pedestri*. Frankfurt : Johann Theodor de Bry, 1615. USTC 2068911.

WALLHAUSEN, Johann Jacobi. *Künstliche Picquen-Handlung*. Hanau: [vlastním nákladem], 1617. USTC 2095543.

STRAVOVANIE HOSPITALIZOVANÝCH PRÍSLUŠNÍKOV ARMÁDY VO VOJENSKÝCH ZDRAVOTNÍCKYCH ZARIADENIACH V 18. A NA ZAČIATKU 19. STOROČIA¹

VILIAM ČIČAJ

ČIČAJ, V.: Catering of the Hospitalised Army Members in the Military Medical Facilities in the 18th and Early 19th Century. *Vojenská história*, 3, 22, 2018, pp 81-94, Bratislava.

Staying in a larger collective both during peace and war times has brought many negative aspects, including different diseases, which also affected the army members. The study is aimed at monitoring the health care for the hospitalised army members in the military hospitals in the 18th and early 19th century. Attention was paid only to the specific issues of catering provided to the sick army members in the military hospitals and health care facilities. We carried out the research based on the period Enlightenment medical literature.

Military History 18th and Early 19th Century, Military Medical Literature, Military Health Care, Military Hospitals, Patient Catering Organisation.

*Vojakom je dobre byť,
žije si bez starostí,
nikdy nemá na víno,
krčmár ho vždy založí,
Žeriem, pijem, žijem si,
v nálade a radosti,
musím z času na čas,
za cisára bojovať,
vždy pripravený musím byť,
vojakom je dobre byť.*

Takto asi znie vo voľnom preklade prvá sloha vojenskej piesne, ktorú vydal v roku 1810 obchodník s medirytinami na Hornom jezuitskom námestí vo Viedni Ignác Eder.² V podstate je to idylická predstava alebo propagácia bezstarostného vojenského života. Vojak 18. storočia väčšinu svojho života, okrem účasti vo vojenských operáciách, strávil v podstate v posádke. Pobyť vo väčšom kolektíve v mierových a vojnových časoch prinášal so sebou aj mnohé negatívne aspekty, okrem iných aj v podobe rozličných chorôb, ktoré neobchádzali ani príslušníkov armády. Nechceme sa podrobnejšie venovať otázkam chorobnosti v armáde v 18. a začiatkom 19. storočia, ale len zabezpečeniu starostlivosti o hospitalizovaných príslušníkov armády vo vojenských nemocniciach.

¹ Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu APVV-15-0349 Individuum a spoločnosť – ich vzájomná reflexia v historickom procese a VEGA 2/0101/17 Spoločnosť raného novoveku – identity, konflikty, interakcie.

² EDER, Ignaz. *Vier schöne neue weltliche Lieder. Das Erste. Von Wurmser ein Husar; Das Zweyte. Soldat ist gut zu seyn; Das Dritte. Hab glaubt du willst mi nemma; Das Vierte. Los auf mein liebe Mutter i muß.* Wien : zu finden bey Ignaz Eder, 1810, 4 listy.

Táto sféra vojenského zdravotníctva je takisto pomerne rozsiahla. Z toho dôvodu sme sa venovali len špecifickým otázkam stravovania chorých príslušníkov armády vo vojenských nemocniciach a zdravotníckych zariadeniach.

Už od najstarších čias bola známa súvislosť medzi stravou, chorobami a liečením. V tejto súvislosti nebol neznámy ani pojem diéty, ktorý bol určujúcim a dôležitým prvkom v systémoch medicíny v jednotlivých historických obdobiach. Termín diéta pochádzal z gréčtiny a znamenal asi toľko, ako *vivendi norma* (norma života), *victus ratio* (zákon stravovania) alebo *regula victus* (pravidlo stravovania). Keď sa tento pojem používal v dobovej medicíne 17. a 18. storočia, chápal sa ako určitý spôsob správania (*Verhalten*), ktorým človek neprírodnými vecami (*rebus non-naturalibus*) udržiaval svoje zdravie alebo mohol liečiť existujúce choroby. Neprírodné veci však podľa názoru časti lekárov mohli byť príčinami chorôb alebo škodili zdraviu človeka. Tieto sa delili do šiestich tried a medzi ne patrili vzduch, strava, pohyb a pokoj, spánok a bdenie, duševná nálada a afekty, vylučovanie a exkrementy. Niektorí lekári ich považovali dokonca aj za príčiny úmrtí a podobne. Pri liečení chorôb dochádzalo často k tomu, že sa diéta obchádzala alebo sa jej význam bagatelizoval. Za najdôležitejšie sa považovali len lieky a diéta tvorila len doplnok a podporu liečebného procesu. Na druhej strane však ani samotná diéta, bez liekov, nedokázala vyliečiť choroby. Diéta v podstate znamenala jedlo a pitie, ktoré človek potreboval na udržanie svojho života. Primerané správanie v jedení a pití (živospráva) nespočívalo ani tak v spotrebe veľkého, či malého množstva veľmi nezdravých jedál a nápojov, ale v ich konzumovaní v určitom primeranom poriadku a primeranom čase.³

Dôležitosť stravy v liečení chorôb vyzdvihol vo svojom diele o liekoch používaných vo vojenských nemocniciach aj bavorský kráľovský protomedicus Johann Antonius de Wolttter (1709 – 1787).⁴ V úvode píše, že nie každá choroba sa dá poraziť rovnakými zbraňami, ale musia sa použiť tri zbrojnice: prvou z nich je *Lebens-Ordnung* (živospráva) nazývaný aj diétou, druhou je lekárnické umenie – farmácia, ktoré poskytuje rozličné pomocné prostriedky a napokon je to chirurgia alebo aj ránhojičstvo. Medicus -lekár ako najvyšší zákonodarca v zdravotných záležitostiach potom predpisuje, čo, koľko, ako a kedy sa má použiť. Postupuje s touto trojnásobnou armádou do boja proti nepriateľovi zdravia. Diéta alebo učenie o životnom poriadku (štýle) pozostáva z rôznych zákonov (predpisov), lebo aj choroby sú rozličné. Ide o záležitosti takzvaných neprírodných vecí a týkajú sa hlavne nariadení ohľadom jedenia a pitia, čiže stravovania.

Ani príslušníkov armád neobchádzali choroby a mnohé z nich boli už v minulosti považované za špecifické vojenské. Už v 18. storočí existovali rozličné tlačou vydané práce, ktorých obsahom bolo sledovanie problematiky *chorobnosti* vojakov. V tomto čase bola všeobecne známa zásada, že strava mala významný vplyv nielen na kondíciu a zdravotný stav vojakov, ale zohrávala aj dôležitú úlohu v liečebnom procese. Známy poradca panovníčky Márie Terézie a jej osobný lekár Gerard van Swieten (1700 – 1772) vydal prácu o popise a liečbe najčastejších chorôb, ktoré postihovali vojakov počas vojenských výprav v poľných táboroch.⁵ V predhovore napísal, že najlepšou stravou pre vojakov sú privarky, mladá a čerstvá kapusta. Rovnako zdraviu prospešné bolo aj

³ STAHL, Georg, Ernst D. *Georg Ernst Stahls ... theoretische und practische Abhandlung von der Diät*. Leipzig u. a. : Griebbach, 1738, s. 366-367.

⁴ WOLTTTER, Johannes Antonius de. *Nach denen Grund-Lehren und zum nutzlichen Gebrauch für die Soldaten-Spittäler eingerichtete Apotheke ...* Aus der lateinischen in die deutsche Sprach übersetzt von Franz Joseph Schaur. München : Vötter, 1754, 144 s. + register. Dielo z latinčiny do nemčiny preložil posádkový a mestský fyzikus v Braunau Franz Joseph Schaur.

⁵ SWIETEN, Gerard van. *Kurze Beschreibung und Heilungsart der Krankheiten, welche am öftesten in dem Feldlager beobachtet werden*. Wien : Trattner, 1763, 198 s.

sezónne ovocie, ktoré sa mohlo konzumovať v neobmedzenom množstve. Len nezrelé a kyslé ovocie neprospievalo a škodilo zdraviu. Pred skorbutom mala vojakov chrániť kapusta, zelenina a ovocie. Chlieb musel byť dobre upečený z kvalitnej múky, ktorá nesmela byť zatuchnutá a nemala obsahovať rôzne nečistoty. Osobný lekár panovníčky vo svojom diele uviedol aj zoznam chorôb a spôsoby ich liečenia. Z hľadiska našej témy sme venovali pozornosť len strave, ktorá sa mala podávať chorým pacientom. Pri kašli Gerard van Swieten odporúčal, okrem liekov, podávať mäsové polievky, v ktorej bola uvarená ryža alebo jačmenné krúpy, ďalej čerstvé mlieko s vaječným žĺtkom. Pri angíne mal pacient dostať polievku s ryžou alebo jačmenným odvarom. Pri zápale pohrudnice (*pleuritis*) alebo pichaní v boku sa malo podávať malé množstvo polievky, varené jablká a riedka chlebová kaša. Pacientom so zápalom pľúc sa mala dávať podobne, ako pri zápale pohrudnice, ešte slabšia a redšia polievka. Pri lámke, bolestiach kĺbov, či reumatickej bolesti sa pacientom nesmelo poskytovať žiadne jedlo, okrem slabej jačmennej, ovsenej alebo ryžovej polievky a varených jabĺk. Pri malárii (*Wechselfieber, febris intermittens*), ktorá mala jarnú a jesennú formu, pacienti nepotrebovali špeciálnu stravu. Postačila riedka polievka. Pri jesennej forme to mohla byť navyše aj polievka ochutená citrónovou šťavou alebo kryštálkami vínného kameňa, ďalej varené jablká a hrušky alebo dobre vykvasená chlebová kaša (*Panadel, Mus*). Pri žltacke pacient by mal jesť múčne jedlá a vynechať tuhú stravu. Postihnutí žltackou mohli konzumovať aj polievku z trebuľky pravej (*Kerbel*), šalátu, čakanky a varený šťaveľ. Pre postihnutých vodnatieľkou vhodným jedlom bolo pečené mäso a ryby. Títo pacienti sa zároveň mali zdržať prijímania tekutín. Pri cholere sa podávala riedka slepačia polievka alebo polievka z teľacieho mäsa. Ak nebolo k dispozícii mäso, mohol sa vo vode uvariť chlieb a takto uvarená voda sa mala použiť ako polievka. Do tejto polievky sa mohol pacientovi pridať aj klystír. Pri hnačkových ochoreniach sa rozoznávala hnačka (*diarrhoe*) a úplavica (*dysentéria*). Strava pozostávala z teľacej polievky s ryžou alebo mliečnopšennej kaše. Pri úplavici sa odporúčalo podávať ovsené, jačmenné, pšenné kaše a ryžu uvarenú v mlieku. Vojakov často postihoval aj zápal čriev. Stravu tvorila len riedka polievka. Pri problémoch s hrubým črevom sa podávala rybacia polievka, do ktorej sa pridávala čakanka, trebuľka, šalát a podobné liečivé byliny. Pri besnote (*phrenitis*), ktorú spôsobovala veľká horúčava, čo sa podobalo skôr na úpal, pacient nemal dostávať veľa stravy, okrem jačmennej a ovsenej polievky. Pri krvácaní z nosa (*hoemorrhagia narium*) nebola predpísaná žiadna osobitná strava. Trvalá alebo chronická horúčka (*febris continua*) mala rozličný pôvod. Najlepšie bolo podávať pacientovi nápoj z uvarenej jačmennej vody. Diéta pri chronickej horúčke bola rovnaká ako pri zápale pohrudnice. Výnimočnou chorobou medzi vojakmi nebol ani skorbut. Spôsoboval ho pobyt v močaristom a vlhkom teréne, kde sa vyskytovali škodlivé výpary. Vojaci nemali pohyb a dostatok čerstvej zelenej stravy. Museli piť stojatú vodu, ktorá bola hnilá. Konzumovali v týchto podmienkach veľa údeného a soleného mäsa alebo starý ostrý syr. Aby sa zlepšila kvalita vody a zabránilo sa jej škodlivým účinkom na organizmus vojakov, mali sa zmiešať dve unce pálenky a dve unce octu s vodou.⁶ Potom sa mohla použiť na pitie. Z jedál sa mala podávať polievka uvarená z rozličných druhov zeleniny: trebuľky, šťaveľa, špenátu, šalátu, čakanky, cigórie a kapusty, predovšetkým z červenej. Neškodilo v menšom množstve ani sezónne ovocie. Ak nebola k dispozícii uvedená zelenina, mohla sa pacientom podávať polievka z ovsených zŕn alebo ryže. Pacient mohol dostať jednorázovo aj teľacie a kuracie mäso. Pri gangréne nebola predpísaná žiadna diéta. Počas morovej nákazy sa mohla piť povarená jačmenná voda s mliekom. Chorým sa po zlepšení ich zdravotného stavu odporúčalo podávať polievky z jačmeňa, ovsa, ryže alebo

⁶ Lekárnická unca = 31,1 gramu.

jemnej zeleniny. Povoľené bolo podávať týmto pacientom chudé mäso, mliečne jedlá a sezónne ovocie. Oproti tomu sa nemalo pacientom podávať tučné, údené a solené mäso, lebo im mohlo uškodiť. Zdravotnému stavu pacientov postihnutých cholerou najviac škodila slanina. Klasickou a rozšírenou chorobou vo vojenských táborech v tejto dobe bol aj svrab. Pacienti sa v tomto prípade mali vyvarovať slaných jedál. Vojaci niekedy zo zlej stravy dostali aj pásomnice, ale diéta sa pri tejto chorobe neuvádzala.

Pomerne rozšírená vo vojenskom prostredí habsburskej monarchie v 18. storočí bola aj inštrukcia Gerharda van Swietenena pre vojenských lekárov.⁷ Čo sa stravovania chorých týkalo, vojenský lekár musel viesť presnú evidenciu o diéte každého pacienta. Každý deň, keď odbila desiata hodina, muselo sa dať zvončením znamenie, aby poľný felčiar (*Feldscherer; chirurg*) spolu s ošetrovateľmi vyzdvihli v kuchyni predpísanú stravu a rozdelili ju pacientom. Večera sa rozdeľovala chorým o piatej hodine popoludní a pozostávala vo väčšine prípadov z polievky a trochu chleba. Poľný lekár musel mať presný prehľad o tom, koľko má nemocnica k dispozícii potravín. Musel vedieť, aké množstvá kvalitnej hovädziny, teľaciny, sliepok, dobrého chleba, vajec, ryže, jačmenných a ovsených krúp, krupice, sliviek a popritom aj dobrého červeného a bieleho vína má denne na rozdelenie pacientom. V prípade nedostatku niektorých potravín, mal informovať protomedika alebo vojenského komisára, ktorí ich museli zabezpečiť v dostatočnom množstve. Ak by chorí potrebovali mlieko, mal oznámiť množstvo a čas, na kedy sa malo dodať. Podľa nariadenia lekára sa jedlo pacientom malo prideľovať vo výške alebo objeme celej, polovičnej a štvrtinovej porcie. Podľa predpisu sa pod celou porciou rozumelo pol funta hovädzieho mäsa, štvrt' funta teľaciny, k tomu primerané množstvo chleba, žajdlík (*Seidel*) bieleho alebo červeného vína.⁸ Polovičná porcia predstavovala polovicu celej porcie, s určeným množstvom vína. Štvrtinová porcia pozostávala z tretiny funta teľacieho mäsa uvareného v polievke a primeranej dávky chleba bez vína. Keď sa predpisala diéta, tak pozostávala len z polievky s troškou chleba a čerstvým vajcom. Ak lekár predpísal *panade* (plnka z chleba, múky, ryže a podobne), kuracínu, varenú ryžu, jačmenné, ovsené krúpy alebo slivky, musel si to felčiar zaznačiť na diétny listok, ktorý mal odovzdať správcovi proviantu. Ten mal zabezpečiť potraviny a dodať ich do kuchyne. Tu, okrem iného, mala byť v dostatočnom množstve k dispozícii dobrá polievka alebo vývar pre veľmi zoslabnutých pacientov. Poľný lekár mal dohliadať aj na to, aby ovocie a jedlo, mimo predpísaného, ktoré doniesli pacientom ženy, príbuzní a iné osoby, sa zabavilo. Zároveň sa malo zabrániť, aby pacienti svoje porcie darovali, predávali, či dokonca brali svojim spolupacientom.⁹

Aj nemecký fyziológ a patológ, lekár berlínskej posádky a člen Collegia medico-chirurgica v Berlíne a Pruskej akadémie vied profesor Samuel Schaarschmidt (1709 – 1747) vo svojej práci sledoval problematiku chorôb vojakov počas poľných ťažení.¹⁰ Už v úvodných paragrafoch citoval diela dvanástich autorov, ktorí písali o chorobách vojakov, nielen počas vojenských ťažení, ale aj počas pobytu v pevnostiach.¹¹ Prezentoval aj

⁷ SWIETEN, Gerard van. *Instruction für die Kaiserlich-Königliche Feld-Staabs-Medicos*. Wien : Johann Thomas Trattner, 1760, 78 s.

⁸ Funt = 400 gramov, žajdlík (seidel) = 0,34 litra

⁹ SWIETEN, Gerard van. *Instruction für die Kaiserlich-Königliche Feld-Staabs-Medicos*. Wien : Johann Thomas Trattner, 1760, s. 9 a nasledujúce.

¹⁰ SCHAARSCHMIDT, Samuel. *Abhandlung von Feldkrankheiten, herausgegeben von D. Ernst Gottfried Kurella*. Berlin : Lange, 1758, 286 s.

¹¹ SCHAARSCHMIDT, Samuel. *Abhandlung von Feldkrankheiten, herausgegeben von D. Ernst Gottfried Kurella*. Berlin : Lange, 1758, s. 2. Uvádza aj diela autorov, ktorí sa zúčastnili protitureckých bojov v Uhorsku. Medzi nimi aj prácu poľného vojenského lekára v armáde cisára

svoju predstavu o špecifických chorobách príslušníkov armády. Pod poľnými chorobami chápal len tie, ktoré súviseli s vojenskými ťaženiami a mali pôvod v tomto spôsobe života. Z nich boli vylúčené choroby, ktorých zárodky mali v tele jednotlivci spravidla už pred vojnou alebo vojenským ťažením. Nesúviseli s vojenským spôsobom života a ich príčiny sa neobjavovali v časoch vojen a počas vojenských ťažení, napr. žľčové a močové kamene a iné. S. Schaarschmidt však bez diskusie tvrdil, že existovali choroby, ktoré sa rovnako vyskytovali aj medzi civilným obyvateľstvom v mierových časoch, čiže rovnakými chorobami trpeli nielen civilní obyvatelia, ale aj príslušníci armády. Niektoré z týchto chorôb však boli častejšie a rozšírenejšie práve počas vojenských ťažení. V čase zmenených životných podmienok vojakov sa objavovali a vyskytovali permanentnejšie. Vo vtedajšej všeobecnej patológii sa nekládol nejaký veľký dôraz na rozpoznanie alebo určenie rozdielu medzi chorobami, ktoré sa vyskytovali v mestách počas mieru a medzi tými, ktoré sa objavili v poľných podmienkach. Rozdielu medzi týmito chorobami, ktoré sa považovali za rovnaké a mali pre ne aj rovnaké názvy, sa neprikladala vo vtedajšej medicíne nejaká veľká dôležitosť. Napriek tomu, že nemecký profesor vo svojom diele popisoval mnohé choroby, ktoré sa bez výnimiek rovnako liečili v poli, ako aj počas pobytu v posádke. Prítom viacerí autori súhlasili s názorom, že niektoré choroby sa v poľných podmienkach vyskytovali častejšie, ako napr. strelné poranenia, omrzliny a podobne. S. Schaarschmidt z toho dôvodu považoval za dôležité vypracovať príručku pre lekárov a felčiarov, ktorí mali záujem zúčastniť sa poľných ťažení, o liečení chorôb, s ktorými sa v budúcnosti mali častejšie stretávať. Napokon okolnosti počas poľných ťažení často nedovoľovali používať bežné a zvyčajné liečebné postupy, ale museli aplikovať v mnohých prípadoch aj netradičné metódy. Z toho dôvodu považoval za potrebné publikovať osobitnú rozpravu o chorobách vojakov na poľných ťaženiach.

Životný štýl počas pobytu v posádke a počas ťaženia bol veľmi rozdielny, pričom najhoršie chyby sa robili a spočívali v diéte (stravovaní) a životospráve príslušníkov armády. Na chorobnosť vojakov počas ťažení, okrem iných faktorov, mala významný vplyv aj strava a nápoje. Počas dlhých presunov nebol dostatok času na pravidelné konzumovanie stravy. Vo väčšine prípadov sa po celý deň hladovalo. Až večer pred spaním si vojak mohol jedlom naplniť žalúdok. Často jedol pokazené a nekvalitné mäso bez soli, korenia, chleba a príloh. Druhým extrémom počas presunov vojska bolo to, že sa neraz konzumovali aj presolené, tvrdé, údené a nezvyklé jedlá, slané a zdochnuté ryby, ako aj nezrelé ovocie. K tomu možno prirátať aj pokazenú vodu zo stojatých močiarov a barín, z viacerých druhov chmeľov zmiešané mladé, zle uvarené pivo a pančované víno. Na druhej strane vojakom škodilo aj vo veľkom množstve konzumované víno, pivo a pálenka. Na chyby a nedostatky v stravovaní, nesprávnu životosprávu a zvýšenú chorobnosť vojakov počas ťažení vplývali rozhodujúcou mierou pochody a presuny, dlhodobé a krátkodobé pobyty v táborech, dlhšie pobyty pod holým nebom za každého počasia, obliehanie, či už z hľadiska obliehajúcich alebo obliehaných, napokon bitky a bojové operácie, ktoré však už viac ovplyvnili tzv. *vonkajšie* choroby.

V poľných lazaretoch sa musela osobitná pozornosť venovať zabezpečeniu dostatku zeleniny, záhradných plodín a bylín, ktorých príprava a podávanie pacientom sa muselo prispôbiť povahe ich chorôb. Určené osoby mali za úlohu postarať sa o zabezpečenie

Rudolfa II. T. Cobera (1570-1612), ktorý sa mal usadiť v Šoproni, kde sa stal mestským fyzikusom. COBERUS, Tobias. *Observationum castrensiu et Ungaricum, decas* ...1-3. Francofurti : Palthenius, 1606. a profesora medicíny a botaniky na univerzite v Jene J. A. Fridericiho (1637-1672). FRIDERICI, Johann Arnold. *Disputatio medica inauguralis de morbo castrensi seu Hungarico*. Jena : 1666, 36 s.

dobrého mäsa zo zdravého dobytku, z ktoré sa nechal pripraviť silný mäsový vývar pre pacientov. V zásobe bolo treba mať ryžu a krúpy. Ďalej nesmeli chýbať ani ľahko stráviteľné a predovšetkým také potraviny, ktoré vyvolávali silný apetít, najmä keď bol žalúdok pacienta naplnený nezdravým jedlom. Takouto stravou sa ľahšie prekonali mnohé choroby. Kuchári v poľných lazaretoch sa museli vystríhať pred varením ťažkých a ťažko stráviteľných jedál. Ošetrovatelia museli podávať jedlá na základe príkazov vojenského lekára, ktorý ich osobitne naordinoval podľa jednotlivých chorôb. Pacientom v lazaretoch sa mala zabezpečiť kvalitná voda, do ktorej sa na ochutenie mohlo pridať trochu chleba a suchárov alebo ryžových, ovsených a jačmenných krúp. Na zlepšenie chuti vody, ak boli k dispozícii, sa mohli použiť aj citróny a rozdrvené sušené čerešne. Napokon chuť vody sa mohla upraviť aj rôznymi vývarmi z bylín, kvetov a koreňov. Pacientom sa mohlo podávať aj ľahké, dobre vykvasené a čisté pivo. Vo vinohradníckych krajoch pacienti mohli konzumovať nepančované čisté, ale nie mladé víno. Pre zaujímavosť možno uviesť, že pacientom na upokojenie a spánok sa mohli naordinovať prostriedky, ako mandľové mlieko z bieleho maku alebo mierne opiáty. Zraneným, ktorí stratili veľa krvi, sa nesmeli podávať teplé a horúce alebo liehové nápoje. Zároveň sa neodporúčalo v priebehu liečby týmto pacientom poskytovať výdatné jedlá a veľmi škodlivé silné mäsové vývary. Mali dostávať tzv. chladiacu diétu (*kühlende Diät*). Za týchto okolností ťažko zraneným pacientom sa smeli poskytovať len riedené chladené nápoje. Medzi ne patrila v prvom rade studená pramenistá voda, citrónom alebo tamarindom jemne ochutený riedky nápoj. Na jedálnom lístku týchto pacientov sa mohli objaviť aj ľahké, málo výživné a kyslé jedlá, ako aj malé množstvo teľacieho mäsa, ryžové a vodové polievky ochutené trebulkou pravou, šťaveľom a podobne. Mohlo sa im poskytnúť, podľa okolností, aj kyslé, zrelé, varené, surové alebo zavarené ovocie, ako napr. čerešne, ríbezle, maliny, jahody, moruše, nemecká reneta (odroda jablk) a iné.

Ak pacient stratil veľa krvi mali sa mu podávať, okrem iných, nápoje ochutené kvetmi, bylinami a koreňmi liečivých rastlín, vínom alebo bez neho. Strava musela byť výživná a ľahko stráviteľná pozostávajúca z koncentrovaných vývarov, vajíčok uvarených namätko, predovšetkým bielkov, ktoré nesmeli byť uvarené natvrdo. Sortiment diétnych jedál dopĺňovali výživné krúповé a múčne kaše, opečené žemle a sucháre s rýnskymi a inými nefalšovanými dobrými vínami a chlebové torty (*Brottorte*). Aj mandľové zákusky a ostatné mandľové pečivo boli vhodnou a dobrou stravou pre zranených, ktorí stratili veľa krvi. K zvyčajným nápojom patrila voda so šťavou z citrónov a pomarančov, vínom a cukrom, ďalej ovsená kaša s ružovou a škoricovou vodou. Zároveň sa pacientom mohol podávať perník s vodou, alebo podľa Boerhaaveho predpisu varený nápoj zo suchárov a vody, rýnskeho vína, citrónovej šťavy, škoricovej vody a cukru.¹² Víno sa malo pridávať len vo veľmi malom množstve. Keď nastalo u pacienta badateľné zlepšenie zdravotného stavu a kondície, mohla sa mu strava podľa okolností primerane upraviť. Po operačných zákrokoch poškodených žíl sa museli pacientovi naordinovať diéty, ktorá namiesto zohrievania ochladzovali krv.

Chorobami vojakov sa zaoberala sčasti aj práca nemeckého lekára, mestského a posádkového fyzikusa v Eisenachu a Gothe a kniežacieho dvorného lekára Johanna Storcha (1681–1751).¹³ Načrtol v nej podstate prehľad chorôb, pričom otázkam stravovania chorých a zranených vojakov nevenoval zvláštnu pozornosť v nejakej osobitnej kapitole.

¹² Hermann Boerhaave (1688-1738) holandský lekár, botanik a fyzik.

¹³ STORCH, Johann alias Pelargus I. *Theoretisch und practische Abhandlung von ... Kranckheiten, welchen erwachsene Personen, vornemlich aber Soldaten unterworfen zu seyn pflegen*. Eisenach und Naumburg : Griebbach, 1745, 543 s. + register.

Pri každej chorobe však uviedol aj stravu a nápoje, ktoré sa mali pacientom podávať. Zároveň boli tu aj odporúčania, ktoré prostriedky sa majú pri konkrétnej chorobe užívať. V jedení a pití sa mala dodržiavať miera (miernosť). Obmedziť sa mali osobitne kyslé, slané a nestráviteľné jedlá. Vylúčiť z konzumácie sa malo aj víno, pivo pálenka a koňak. Vojaci sa mali vyvarovať a chrániť pred hnevom, zármutkom, strachom a podobnými psychickými stavmi. Podľa autora aj vojaci často požadovali z preventívnych dôvodov púšťanie žilou spojenú s laxáciou kvôli prečisteniu krvi a tela. Súčasťou tejto *liečby* boli aj tzv. jarné kúry, počas ktorej sa podávala aj špeciálna diétna strava.¹⁴ Jarná očistná kúra pozostávala z pitia bylinkového vína, bylinkového odvaru a štiav rozpustených v horkej vode alebo užívania vo forme tabletiiek. Bylinkové vína, ktoré sa užívali predovšetkým v mesiacoch apríl a máj na prečistenie krvi, boli horúce a narobili viac škody ako osohu. Autor odporúčal bylinky zaliať horúcou vodou a nechať noc vylúhovať. Vývar sa mal následne zaliať porciou vína. Potom každé ráno pacient mal vypíť jeden Imhoffov kužel tohto odvaru.¹⁵ Z bylín, z ktorých sa pripravovali odvary, to bola veronika (*Beccabunga chamaedrys*), sedmokráska (*Flos bellidis*), lastovičník, peniažtek poľný, potočnica lekárska, podbeľ, myší chvost, borák lekársky a iné.

Skoro rovnaká situácia bola aj vo francúzskej armáde. V reglemente zdravotníckej služby armády Francúzskej republiky bol desiaty článok venovaný potravinám a ich rozdeleniu pacientom vo vojenských nemocniciach.¹⁶ Celá porcia pre chorého a zraneného pozostávala z funtu mäsa v markovej sústave.¹⁷ Z toho dve tretiny tvorilo mäso hovädzie a tretinu mäso teľacie alebo baranina, ktoré po uvarení a bez kostí muselo vážiť najmenej 10 uncí. K tomu patrilo aj 24 uncí poriadneho pšeničného chleba, ktorý mal byť spolovice biely a dobre upečený. Celú porciu dopĺňal aj žajdlík dobrého starého vína.¹⁸ Chorým sa mal poskytnúť aj ocot a soľ. Pacientom v prípadoch, ak im bola osobitne predpísaná ľahká strava, sa mali podávať vajíčka, silné polievky, ryža a sušené slivky. Mäso muselo byť pekné, zbavené krvi a dobrej kvality. Pacientom sa mohli dať aj kuchynsky upravené hlavy, srdcia, chvosty a nohy zvierat. Váženie mäsa na raňajky a večere sa konalo v prítomnosti poddôstojníka. Po celý čas, od váženia až po naloženie mäsa do kotla, mal mať u seba kľúč od mäsovej komory. Pokým sa mäso varilo, musela byť pristavená stráž s rozkazom, že hodinu pred rozdelením stravy nesmela dovoliť nikomu nič vziať z hrnca.

Rozdelenie stravy prebehlo ráno o desiatej a poobede o štvrtej hodine. V právomoci vojenského komisára boli na základe odporúčenia zmeniť čas na vydávanie stravy. Vojenský komisár a ošetrovatelia museli ochutnať jedlá a nápoje, aby mohli rozhodnúť o ich konzistencii a kvalite. V čase vydávania stravy museli dozerať, aby nedochádzalo k neporiadkom. Keď sa porcie odvážili službukonajúcim poddôstojníkom, potom ich ošetrovatelia odnášali do izieb. Tam v prítomnosti a hlasných pokynov vrchných ošetrovateľov rozdeľovali predpísanú stravu jednotlivým pacientom. Každé rozdeľovanie stravy sa dialo pod dohľadom vrchných ošetrovateľov, ktorí museli viesť vizitačnú knihu (*Besuchsprotokoll*). Vrchný ošetrovateľ mohol a musel chorého, ktorému sa od poslednej vizity zmenila horúčka, zdravotný stav alebo si to karencia vyžadovala, zakázať ťažkú stravu. Svoje rozhodnutie však musel oznámiť poddôstojníkovi. Pacienti, ktorým bola

¹⁴ STORCH, Johann alias Pelargus I. *Theoretisch und practische Abhandlung von ... Kranckheiten, welchen erwachsene Personen, vornemlich aber Soldaten unterworffen zu seyn pflegen*. Eisenach und Naumburg : Grießbach, 1745, s. 501.

¹⁵ Imhoffov kužel = odmerný valec s obsahom asi 1 liter.

¹⁶ WEDEKIND, Georg Christian Gottlieb Freiherr von. *Nachrichten über das französ. Kriegsspitalwesen*. Bd. 1-2. Leipzig : Wolf, 1797-1798, s. 34-38.

¹⁷ 1 francúzsky funt = 489,5 gramu a pozostával spravidla z 12 uncí.

¹⁸ Francúzsky žajdlík (la chopine, chaupine) = 476,0 mililitrov.

predpísaná prísna diéta, mali dostať toľko mäsového vývaru, koľko im predpísal hlavný lekár. Vrchný ošetrovateľ musel dohliadnuť na to, aby sa vývar pacientovi podal v presne stanovených hodinách. Keď bola pacientovi určená celá porcia, nesmeli sa mu predpísať žiadne iné potraviny nad jej rámec.

Ošetrovatelia a ostatný personál mali stravu v nemocnici vo veľkosti celej porcie. Ich funt mäsa sa musel pridať do kotla, ale stravu dostali až keď stravu rozdelili chorým pacientom a rekonvalescentom. V prípade, ak mäso chýbalo, malo sa im nahradiť vajcami alebo iným jedlom. V poľných nemocniciach a vysunutých lazaretach, kde sa nedalo ľahko zohnať potraviny, mali vyslaní ošetrovatelia od riaditeľov nemocnice alebo určených úradníkov dostať lístky (*bony, poukážky*), za ktoré dostali v primeranej kvantite chlieb, mäso a víno. Tieto lístky potom úradníci prerátali na peniaze, ktoré im strhli z platu. Podľa novších predpisov dostal každý ošetrovateľ svoju dávku chleba, mäsa a vína, okrem platu, bez náhrady. Okrem núdzových prípadov, bolo každému ošetrovateľovi zakázané vziať hocičo z nemocničných potravín. Správcovia nesmeli vydať žiadne potraviny ani za peniaze. V krajinách, kde sa nedopestovalo víno, mohlo sa miesto vína podávať len nižšiemu pomocnému personálu, pivo a cider v dvojnásobnom množstve dávky vína.¹⁹ Služba v poľnej vojenskej nemocnici mala mať vždy pre prichádzajúcich pacientov, najmä v čase prebiehajúcich bojov, ktorí mohli prísť každý okamžik, prichystaný mäsový vývar. Riaditeľ vojenského komisariátu bol oprávnený písomne dať každý deň do kotla toľko mäsa, koľko mu bolo nariadené rozkazom.

Zo začiatku 19. storočia máme k dispozícii už niekoľko prác, ktoré sa venovali problematike predpisov a organizácie vojenského zdravotníctva napoleonskej armády. Riaditeľ vojenských nemocníc vo štvrtom obvode Nemecka Johann Baptist Ristelhueber (1783 – 1848) navrhol v čase napoleonskej okupácie paragrafované predpisy pre službu vo vojenských nemocniciach.²⁰ V prvej kapitole o príčinách chorôb, ktoré trvalo ohrozujú vojakov, spomína aj stravu a nápoje. Kvalite potravín dovážaným do vojenských táborov a kasární sa mal venovať zvýšený dohľad.

Pozornosť sa mala venovať regrútom, ktorí pochádzali z krajov, kde sa zvyčajne používal jemnejší chlieb s menším obsahom otrúb v múke, aby si zvykli na tzv. erárny chlieb (*melirte Brot*). Skúsenosť ukázala, že nezvyk na tento chlieb mohol u nováčikov ľahko vyvolať choroby. Keď bol vojak zvyknutý na erárny chlieb, tento na pochodoch a v táboroch predstavoval zdravé jedlo, za predpokladu, že bol dobre upečený a neobsahoval tretinu, prípadne len polovicu otrúb. Autor poskytol rady, ako sa mali zisťovať rôzne prímеси, ktoré nepoctiví obchodníci primiešavali do múky (popol, piesok, vápno, sadra, kamenec). Mäso malo byť čerstvé zo zdravých zvierat. Vojakom sa mali miesto pokazeného mäsa podávať radšej zelenina, najmä zemiaky. Solené a údené mäso nebolo zdraviu škodlivé, ale vo veľkých množstvách mohlo spôsobiť skorbut.

Voda na pitie sa mala prevariť a potom prefiltrovať cez piesok. V prípadoch, ak sa to nedalo realizovať, malo sa do pitnej vody primiešať asi pol deci pálenky alebo päťna vinneho octu. Podávať sa mala častejšie kyslá kapusta a podobné jedlá, ktoré nevyvolávali smäd. Vojakom sa nemalo povoliť konzumovanie veľkého množstva pálenky, lebo spôsobovala zápaly, horúčky, mŕtvicu, vodnatieľku a iné ťažké choroby. Kuchyňa vojenskej nemocnice musela byť priestranná, svetlá a mala mať všetko zariadenie potrebné

¹⁹ Do tejto skupiny nižších zamestnancov alebo pomocného personálu patrili vrátnici, kuchári, pomocníci v kuchyni, lekárnach, pri príprave dreva na kúrenie, kúpeli a podobne. V nemocniciach dostávali aj stravu.

²⁰ RISTELHUEBER, Johann Baptist. *Versuch über den Militair-Hospital-Dienst im Allgemeinen (etc.)*. Cassel : Krieger, 1814, 219 s. + tabuľky.

pre zabezpečenie stravy pre chorých. Mala byť umiestnená na prízemí a v strede budovy. Mäso pre chorých sa nemalo vážiť od oka, ale na osobitnom stole a pevne stojacej váhe.

Každý pacient v nemocnici mal vyfasovať jednu misku na polievku, hlinený tanier, hlinený pohár, hlinený nočník a plechovú lyžičku. Hlinené nádoby museli byť silne glazúrované, predovšetkým poháre a nočníky. Uvádzalo sa, že týchto nádob pre ich krehkosť museli mať v sklade dostatočnú zásobu. Na každej nemocničnej sále museli byť k dispozícii dve lavice, na ktorých boli plechové vedrá s nápojmi a aspoň jeden sud s kohútikom na pitnú vodu. K vybaveniu izby patrila ešte jedna nádoba na umývanie tváre a rúk. Dôstojníci mali mať v nemocnici k dispozícii misku na polievku, tri taniere, dva polievkové taniere, umývadlo na ruky, nočník a soľničku. Tieto mali byť zhotovené z porcelánu. Ďalej mal chorý dôstojník k dispozícii dve cínové lyžičky, pár nožov a vidličiek, dve karafy, dva poháre na pitie, šesť servítok, dva obrusy a tri uteráky.²¹

Každý pacient vo vojenskej nemocnici mal dostať ráno jednu zapražенú polievku z ovsených, jačmenných alebo pšeničných krúp.²² Na prípravu polievok sa mali použiť štyri lóty múky, ovsených, jačmenných alebo pšeničných krúp, pol lótu masla a soľ.²³ Na obed mal dostať každý chorý silnú mäsovú polievku s jednou porciou mäsa a chleba. Na večeru takisto mäsovú polievku s porciou mäsa a chleba. Na pitie dostával pivo, pálenku z ovocia alebo víno. Na prípravu polievky k obedu a večeri sa použilo pol funta mäsa uvareného v jednom maži vody so štyrmi lótmí jačmenných alebo ovsených krúp, ryžovou alebo pšeničnou, krupicou.²⁴ Do polievky sa pridávala zelenina a soľ. Celá porcia mäsa pozostávala z 10, trojštvrťová zo 7 ½ a polovičná z 5 lótov. Mäso mohlo obsahovať aj šľachy a kosti, ale nemalo byť veľmi tučné. Aj pacientom, ktorým lekár zakázal konzumovať mäso, muselo sa na prípravu ich polievky prideliť na porciu pol funta mäsa.

Celá porcia bieleho alebo zmiešaného chleba vážila 24, trojštvrťová 18, polovičná 12 a štvrtinová 6 lótov.²⁵ Pri rozdeľovaní porcií musel byť prítomný poddôstojník, ktorý musel dozerať na váženie. Porcia pálenky pozostávala z 1/16, piva z ¼, celá porcia vína z 1/8, trojštvrťová 3/32, polovičná 1/16 a štvrtinová z 1/32 mažu. Okrem týchto surovín podľa nariadenia sa mohlo použiť na porciu zo zeleniny biela kapusta, zemiaky, kaleráb alebo koreňová zelenina v množstve 1/12 merice.²⁶ Zelenina mala byť uvarená s pol lótom masla. Ďalej sa podávať mohla aj ryžová kaša a porcia pozostávala zo štyroch lótov ryže, pol lótu masla a štvrt mažu mlieka. Podobne aj porcia múčnej kaše mala rovnaké množstvo a zloženie ako ryžová. Porcia varených sliviek pozostávala zo šiestich lótov. Ak sa predpisali vajcia do polievky, do jednej porcie sa mohli dať jeden až dva kusy. Tri uvarené namätko vajcia tvorili jednu porciu. Vedúci lekár ich mohol podľa svojho uváženia a okolností meniť a upravovať.

Hovädzina, teľacina a baranina museli byť dobrej kvality a vyčistené od krvi. Hovädzie mäso nesmelo byť z kráv. Hlavy, pľúca, srdcia, pečeň, chvosty a nohy nesmeli

²¹ RISTELHUEBER, Johann Baptist. *Versuch über den Militair-Hospital-Dienst im Allgemeinen (etc.)*. Cassel : Krieger, 1814, s. 81-84.

²² RISTELHUEBER, Johann Baptist. *Versuch über den Militair-Hospital-Dienst im Allgemeinen (etc.)*. Cassel : Krieger, 1814, s. 94-107. Erstes Kapitel. Von der Speisen und Getränken und deren Vertheilung. § XLIV-LXXVI.

²³ 1 lót = 15-17 gramov.

²⁴ 1 Maß = 1,06 litra.

²⁵ V rakúskej armáde za vlády cisára Jozefa II. (1780-1790) chorí v nemocniciach mohli dostávať ekvivalent chleba v peniazoch, a to 2 grajciare na porciu. Regimenty však dostali príkazy, ako to majú evidovať vo svojich účtovných výdajoch. Proviantsní účtovníci nemali dávať chorým peniaze a vyplácanie v hotovosti mohli povoliť len vo výnimočných prípadoch. *Nr. 980. Instruction für die Militair-Verpflegsbeamte in Kriegs- und Friedens-Zeiten*. Wien : Dr.Trattner 1789, s. 79.

²⁶ 1 merica (v jednotlivých krajoch mala rozličný obsah) = cca 15-20 litrov.

byť dodávané spolu s prednými a zadnými časťami tiel, ale oddelene. Váženie mäsa sa malo robiť podľa predpísaných množstiev na porciu v prítomnosti poddôstojníka. Porciovanie mäsa na obed sa muselo realizovať večer o šiestej a na večeru o deviatej hodine doobeda. V prípade, že medzi vážením a začatím varenia mäsa v kotloch prišli noví pacienti, muselo sa dodať mäso v primeranom množstve. Dozorný dôstojník alebo poddôstojník musel byť neustále prítomný pri vážení mäsa, ktoré sa nemohlo uskutočniť bez jeho dohľadu. V registri chorých musel vlastnoručne potvrdiť zmeny vo večerných a obedňajších dávkach. Po vážení musel mäso uložiť v tmavej a chladnej miestnosti a uzavrieť zámkom s dvomi kľúčmi. Jeden kľúč dostal ošetrovateľ určený na dozor v nemocničnej sále a druhý si ponechal dozorný dôstojník. Z odváženého mäsa (najmä rebrovej časti, karé) sa nesmelo odkrojiť mäso na prípravu pečienky. Porcie mäsa, ktoré lekár predpísal v pečenom stave, sa mohli dať na rošt až po tom, keď sa ostatné dali do kotla. Mäso sa muselo dať v určenom čase do kotla variť, pričom sa vrchnák kotla mal zamknúť kľúčom, ktorý mala mať stále pri sebe poddôstojník. Krátko pred rozdelením sa mäso vybralo z kotla a zasa pod dohľadom poddôstojníka sa nakrájalo na porcie, ktoré mali mať predpísanú váhu.

Zelenina musela mať dobrú kvalitu. Maslo malo byť dodávané čerstvé, bez soli a zápachu. Biely chlieb musel byť dobre upečený z čistej pšeničnej múky, a erárny (*melirte Brot*) z troch štvrtín ražnej a jednej štvrtiny pšeničnej múky. Každý chlieb dodaný do vojenskej nemocnice musel po vychladnutí vážiť štyri plné porcie a musel byť dva dni starý, predtým než sa rozdelil medzi pacientov. Len pacientom, ktorí nemohli stráviť erárny chlieb sa predpísal biely chlieb. Víno sa považovalo za súčasť stravy a pacientom sa nesmelo podávať vo väčších dávkach, než bolo predpísané v stravných jednotkách. Zakazovalo sa akékoľvek dodatočné rozdeľovanie vína.

Rozdeľovanie raňajok prebiehalo ráno o siedmej, obeda o jedenástej a večere o piatej hodine. Od 1. apríla do 1. októbra boli raňajky o šiestej, obed o dvanástej a večera o šiestej hodine. Vo výnimočných prípadoch na nariadenie hlavného lekára a hlavného felčiara sa mohol termín vydávania stravy vo vojenskej nemocnici upraviť.

V kuchyni musela byť neustále stráž, ktorá dohliadala, aby sa z kotla pred rozdelením nevzal žiadny kus mäsa a mala zabrániť pacientom vstup do kuchyne. Strava musela byť hotová a pripravená v hodinu rozdeľovania, ktorá sa oznamovala zvoním zvonca. Všetci ošetrovatelia, okrem tých, čo mali službu na izbách, sa museli na rozkaz vrchného ošetrovateľa sústrediť v kuchyni alebo jedálni a odtiaľto odnášali stravu na izby pacientom. Vrchný ošetrovateľ potom nahlas predčítal z vizitačného zošita (*Besuchsheft*) predpísanú stravu, ktorá sa pridelovala konkrétnym pacientom. Najprv sa pacientom veľmi rýchlo prideliť chlieb, mäso, pivo, pálenka alebo víno, samozrejme s dodržiavaním čistoty, aby nevznikla škoda a až potom mäsový vývar. Rozdelenie stravy a nápojov sa malo uskutočniť v priebehu hodiny. Poradie podávania stravy v nemocničných izbách sa muselo po každý deň meniť oproti predchádzajúcemu dňu v opačnom smere. V divíznej vojenskej nemocnici musel aj felčiar, po raňajšej vizite, byť prítomný pri rozdelení stravy, aby každý ranený a chorý dostal predpísanú porciu. V osobitných prípadoch mal starostlivo dávať pozor na to, aby pacient dostal len časť alebo nedostal žiadne jedlo. Službukonajúci felčiar musel dozerať aj na chorých, ktorým bola predpísaná osobitná diéta, čiže mäsový vývar predpísaný lekárom, bol podávaný v stanovený čas.

Prichádzajúcim pacientom, ktorí sa nezúčastnili poslednej vizity, sa zapísali na základe odporúčania dozorného lekára jedlá a lieky, ktoré považoval za vhodné podávať chorým. Lístky musel nasledujúci deň pri vizite službukonajúci lekár potvrdiť podpisom. Kvôli poriadku pri rozdeľovaní stravy musel byť prítomný aj službukonajúci poddôstojník.

Každé ráno musel službukonajúci dôstojník alebo poddôstojník v nemocnici dostať od vedúceho nemocničného úradu (*Registerführer*) podpísaný sumárny výkaz zmien o chorých v nemocnici a počte pacientov, ktorí mali dostať stravu. Aby služba v nemocnici, aj v prípade výnimočných situácií, bez problémov fungovala, musela mať vždy vzhľadom na počet chorých zásoby mäsa a chleba na tri dni. Z ostatných potravín museli mať v nemocnici zásoby na dva týždne.

Chorí a zranení dôstojníci museli byť umiestnení v osobitných izbách oddelených od mužstva. Postele mali byť vo vzdialenosti troch stôp a medzi radmi postelí mala byť ulička široká šesť stôp.²⁷ K dispozícii mali mať najschopnejších ošetrovateľov. Všetko, čo chorí dôstojníci potrebovali, sa zapísalo pri vizite do vizitačných zošitov. Strava pre dôstojníkov sa musela pripraviť s najväčšou starostlivosťou. Víno sa podávalo na konci jedla v predpísaných a zodpovedajúcich porciách. Aby sa predchádzalo sporom, čo sa má dodať chorému dôstojníkovi, službukonajúci lekár musel určiť, aby suma výdavkov nebola neprimeraná a nebola vyššia, ako sa zaplatilo dodávateľovi.

Bližší pohľad do problematiky stravovania pacientov vo vojenských nemocniciach v habsburskej monarchii začiatkom 19. storočia poskytujú aj predpisy pre zdravotnícky personál.²⁸ Osadenstvo zdravotníkov, mimo lekárov, chirurgov (felčiarov) a lekárnikov, vojenskej nemocnice pozostávalo z poddôstojníkov, ošetrovateľov a pomocného personálu. Poddôstojníkovi oddelenia nemocnice podliehali ošetrovatelia a pomocný personál. V čase vydávania stravy mal dohliadnuť na to, aby každý pacient dostal svoju predpísanú porciu jedla a nápoja. Chorý mal svoju stravu v pokoji skonzumovať a nesmel ju dať spolupacientovi alebo rekonvalescentovi. Poddôstojník ďalej dozeral na to, aby jedlo prikryté v misách na podnosoch odnášali ošetrovatelia do izieb. Zároveň mal na nich dohliadnuť, aby si neodpili z piva a vína alebo nevzali chorým z ich diétnych porcií. Ak došlo k porušeniu týchto predpisov, mal to oznámiť na najbližšej vizite lekárovi. Osobitnú pozornosť musel venovať aj tomu, aby sa pacienti neprinieslo žiadne iné jedlo a nápoje, okrem predpísanej diéty. Mal dozerať na to, aby chorí počas vizít a výdaja stravy zdržiavali na izbe a nie v kuchyni.

Ďalší poddôstojník v kuchyni sa nazýval vedúcim kuchyne (*Küchenführer*). Mal dohliadať na to, aby všetky potraviny, ktoré prijal zo skladu sa použili na svoj účel a nevznikla škoda eráru alebo pacientom. Dozeral na dodržiavanie čistoty pri príprave stravy, kuchynského zariadenia, riadu a oblečenie kuchárov. Príprava a rozdelenie stravy pacientom malo prebehnúť v stanovenom čase a poriadku. Spolu s inšpekčným dôstojníkom dozeral na presné váženie mäsa až po jeho vloženie do kotla, ktoré porovnal s kuchynským lístkom. Ďalej dozerali na rozdelenie porcií podľa diétného lístka. Musel zabrániť tomu, aby dozorný kuchyne a iné osoby nedostali polievku z kotla. Z polievky odobratý tuk sa mal použiť na prípravu zápražky do polievky. Aj počas varenia sa nesmel pod žiadnou zámkou vzdialiť z kuchyne. Nesmel ju opustiť skôr, než sa vydala strava, vyčistila kuchyňa a umyl riad. Musel upozorniť kuchárov, aby cínový riad silno nedrhli, ale vyčistili slabým luhom z vody a popola z dreva a opláchnutím vodou zo studne. Keď sa cínový riad opotreboval, mal to oznámiť inšpekčnému dôstojníkovi. Okrem toho mal dbať o dodržiavanie protipožiarnych predpisov v kuchyni, mal viesť inventár kuchynských vecí a zariadenia. Napokon sa predpokladalo, že mal mať nejaké kuchárske skúsenosti a zručnosti, aby mohol poučiť kuchárov.

²⁷ 1 stopa=0,30 metra.

²⁸ *Vorschrift für das Wart-Personale in den k. k. oesterreichischen Militär-Spitälern*. Wien : Staatsdruckerei, 1838, 44 s. Už v prvej polovici 19. storočia sa vo vojenských nemocniciach liečili aj ženy a deti na osobitných oddeleniach.

Vrchný ošetrovateľ (OberKrankenwärter) bol ustanovený v nemocničných izbách alebo sálach, kde bolo potrebných viac ošetrovateľov. V oblasti stravovania pacientov pri preberaní a rozdeľovaní jedál a nápojov mal prísne dozerať na ošetrovateľov. Poddôstojníkovi oddelenia a vrchnému ošetrovateľovi boli podriadení ošetrovatelia, ktorí museli plniť ich rozkazy. Do začiatku rannej vizity museli chorým umyť a prichystať aj misky na polievku. Roznášali predpísanú stravu jednotlivým chorým podľa záznamov, ktoré mali pacienti napísané na čele postele a po jedle umývali použitý riad. Pri umývaní riadu a príborov museli dodržiavať čistotu. Cínové nádoby sa museli dvakrát do týždňa vydrhnúť prasličkou poľnou. Inak po použití sa mali umyť vlažnou vodou. Medený riad museli z vonkajšej strany vyčistiť vlhkým pieskom. Misy, nádoby na vodu, umývadlá, aby nehrdzaveli, sa mali aspoň raz do týždňa umyť slabým luhom. Sklenený riad sa odporúčal čistiť studenou alebo vlažnou vodou, jemným pieskom a pilinami. Cínový riad poškodený hrdzou mal nahlásiť vrchnému ošetrovateľovi a poddôstojníkovi oddelenia, aby ho nechali opraviť. Keď zaznel zvonec museli so svojimi podnosmi a primeraným počtom riadu prísť do kuchyne, kde dostali stravu a nápoje, ktoré museli čo najrýchlejšie rozdeliť pacientom, samozrejme, pod dozorom vrchného ošetrovateľa. Misy, v ktorých sa viackrát roznášalo jedlo v rozličných termínoch, sa museli umyť vlažnou vodou a vysušiť. Čistenie a umývanie riadu sa nesmelo robiť v nemocničných izbách. Nemocniční pomocníci alebo nižší personál (*Spitaldiener*) bol najnižšou triedou ošetrovateľov. Nemocničným služobníkom sa zakazovalo tajne nosiť chorým, zo súcitu alebo pre zisk, jedlo a nápoje, predávať a meniť šatstvo, nosiť listy a podobne.

Odborná literatúra a prvé predpisy, ktoré obsahovali pokyny pre stravovanie pacientov vo vojenských nemocniciach, sa riadila v podstate rovnakými zásadami vo všetkých armádach v 18. a začiatkom 19. storočia, či už v prípade rakúskej, pruskej alebo francúzskej. Práve v tomto čase počty vojakov narástli do veľkých rozmerov. Z toho dôvodu bolo potrebné venovať zvýšenú lekársku pozornosť zdravotnému a fyzickému stavu príslušníkov armády. Strava a správna výživa zohrávali nielen v tomto, ale aj liečebnom procese veľmi dôležitú úlohu. Zaujímavosťou bolo, že sa celkom nezabúdalo ani na psychickú stránku vojakov. V dôsledku rozvoja medicíny sa objavili pokusy o špecifikáciu vojenských chorôb. Už pred polovicou 19. storočia vojenské zdravotníctvo sa postupne dostáva na novú kvalitatívnu úroveň, kedy dochádza na základe moderných medicínskych poznatkov a objavov aj k novej organizácii zdravotníckej služby, precizovaniu predpisov aj v oblasti stravovania pacientov vo vojenských nemocniciach. Za medzník v stravovaní pacientov vojenských nemocníc v habsburskej monarchii môžeme považovať predpisy z rokov 1844 a doplnené roku 1848, v ktorých je už presne a precízne definované zloženie a príprava jednotlivých druhov diétnej stravy.²⁹

V. ČIČAJ: ERNÄHRUNG VON HOSPITALISIERTEN ARMEEANGEHÖRIGEN IN MILITÄRISCHEN GESUNDHEITSEINRICHTUNGEN IM 18. UND ANFANG DES 19. JAHRHUNDERTS

Im 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts verbrachte der Soldat sein Leben, neben seiner Teilnahme an militärischen Operationen, überwiegend in der Garnison. Der Aufenthalt in einem größeren Kollektiv in der Friedens- und Kriegszeit brachte auch viele negative Aspekte

²⁹ *Allgemeine Diät-Ordnung für die kaiserl. königl. österreichischen Militär-Spitäler*. Wien : K.k. Hof- u. Staats-Aerarial-Dr., 1844, 38 s.; *Anweisung zur Bereitung der in der allgemeinen Diät-Ordnung für die k. k. österreichischen Militär-Spitäler vom Jahre 1844 enthaltenen Speisen*. Wien : Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staats-Druckerei, 1848, 16 s.

mit sich, unter anderem sogar in Form von verschiedenen Krankheiten, von denen auch die Armeeingehörigen nicht verschont blieben. Nicht nur die Armeeführung, sondern auch die Ärzte mussten eine erhöhte Aufmerksamkeit der Sicherstellung der medizinischen Versorgung der in militärische Krankenhäuser eingewiesenen Armeeingehörigen widmen. Ebenso blieben die Soldaten von den Krankheiten nicht verschont, und viele Krankheiten wurden bereits in der Vergangenheit als spezifisch militärischen Charakters angesehen. Bereits im 18. Jahrhundert wurden Publikationen zur Problematik der *Morbidität* von Soldaten herausgegeben. Damals war ein allgemein anerkannter Grundsatz, dass die Ernährung nicht nur die Kondition und den Gesundheitszustand erheblich beeinflusst, sondern auch eine wichtige Rolle in der Therapie spielt. Die erschienenen medizinischen Arbeiten befassten sich konkret auch mit den Fragen der Krankheiten, Morbidität und Therapie von Soldaten sowohl während ihres Aufenthaltes in der Garnison als auch unter Feldbedingungen. Ihre Autoren waren: G. van Swieten, J. A. de Woltter, S. Schaarschmidt, J. Storch, J. B. Ristelhueber und andere. Die Fachliteratur und die ersten Vorschriften, die die Anweisungen bezüglich der Ernährung von Patienten in militärischen Krankenhäusern enthielten, richteten sich im Prinzip nach denselben Grundsätzen in allen Armeen im 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts. Das militärische Gesundheitswesen stieg allmählich auf eine neue qualitative Ebene dank modernen medizinischen Erkenntnissen und Erfindungen. Gleichzeitig kam es zur Neuorganisation des Gesundheitsdienstes sowie zur Präzisierung von Vorschriften auch im Bereich der Ernährung von Patienten in militärischen Krankenhäusern. Als Meilenstein der Ernährung von Patienten von militärischen Krankenhäusern in der Habsburgermonarchie sind die Vorschriften aus den Jahren 1844 und 1848 mit genauer und präziser Definierung der Zusammensetzung und Zubereitung einzelner Typen der militärischen diätetischen Ernährung anzusehen.

Zoznam použitej literatúry:

Nr. 980. Instruction für die Militar-Verpflegsbeamte in Kriegs- und Friedens-Zeiten. Wien : Dr.Trattner 1789, 196 s.

Allgemeine Diät-Ordnung für die kaiserl. königl. österreichischen Militär-Spitäler. Wien : K.k. Hof- u. Staats-Aerarial-Dr.,1844, 38 s.

Anweisung zur Bereitung der in der allgemeinen Diät-Ordnung für die k. k. österreichischen Militär-Spitäler vom Jahre 1844 enthaltenen Speisen. Wien : Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staats-Druckerei, 1848, 16 s.

EDER, Ignaz. *Vier schöne neue weltliche Lieder. Das Erste. Von Wurmser ein Husar ; Das Zweyte. Soldat ist gut zu seyn ; Das Dritte. Hab glaubt du willst mi nemma ; Das Vierte. Los auf mein liebe Mutter i muß.* Wien : zu finden bey Ignaz Eder, 1810, 4 listy.

RISTELHUEBER, Johann Baptist. *Versuch über den Militair-Hospital-Dienst im Allgemeinen (etc.).* Cassel : Krieger, 1814, 219 s. + tabuľky.

SCHAARSCHMIDT, Samuel. *Abhandlung von Feldkrankheiten, herausgegeben von D. Ernst Gottfried Kurella.* Berlin : Lange, 1758, 286 s.

STAHL, Georg, Ernst D. *Georg Ernst Stahls ... theoretische und practische Abhandlung von der Diät.* Leipzig u. a. : Grießbach, 1738, 470 s.

STORCH, Johann alias Pelargus I. *Theoretisch und practische Abhandlung von ... Kranckheiten, welchen erwachsene Personen, vornemlich aber Soldaten unterworfen zu seyn pflegen.* Eisenach und Naumburg : Griebbach, 1745, 543 s. + register.

SWIETEN, Gerard van. *Instruction für die Kaiserlich-Königliche Feld-Staabs-Medicos.* Wien : Johann Thomas Trattner, 1760, 78 s.

SWIETEN, Gerard van. *Kurze Beschreibung und Heilungsart der Krankheiten, welche am öftesten in dem Feldlager beobachtet werden.* Wien : Trattner, 1763, 198 s.

Vorschrift für das Wart-Personale in den k. k. oesterreichischen Militär-Spitälern. Wien : Staatsdruckerei, 1838, 44 s.

WEDEKIND, Georg Christian Gottlieb Freiherr von. *Nachrichten über das französ. Kriegsspitalwesen.* Bd. 1-2. Leipzig : Wolf, 1797-1798, 378; 351 s.

WOLTTER, Johannes Antonius de. *Nach denen Grund-Lehren und zum nutzlichen Gebrauch für die Soldaten-Spittäler eingerichtete Apotheke ...* Aus der lateinischen in die deutsche Sprach übersetztet von Franz Joseph Schaur. München : Vötter, 1754, 144 s. + register

CZECHOSLOVAKIA AND ITS ARMY IN A BUFFER ZONE OF “EAST-WEST” (PERIOD: 1960 – 1968-AUGUST)

MILOSLAV PŮČIK

PŮČIK, M.: Czechoslovakia and its Army in a Buffer Zone of “East-West” (Period: 1960 – 1968-August). *Vojenská história*, 3, 22, 2018, pp 95-126, Bratislava.

The study deals with the issue associated with the so-called “Cold War” and the escalation of tension between the “East” and the “West”. This historical period was specifically affected by the consequences of the so-called “Cuban” and the so-called “Berlin” crisis. In the context of the above, there is an interesting geopolitical and, in particular, geostrategic aspect of the former Czechoslovak Socialist Republic (ČSSR) in the so-called “buffer zone” between the mentioned powers blocks. The study also focuses on the role and importance of the former Czechoslovak People’s Army (ČSLA) in military strategists’ plans of the Warsaw Treaty. The application of these plans had negative consequences not only for the army as a whole but also for the entire society. During the first half of the 1960s, the Ministry of Defence of the ČSSR and the General Staff of the ČSLA were often forced to reorganize and re-dislocate the motor rifle and tank divisions. These were concentrated in particular on detaining the supposed NATO attack from the west and especially from the southwest. At the same time, they were prepared to attack an ideological enemy. The fulfilment of the Warsaw Pact command sought extraordinarily high financial costs for the modernization and arming of high readiness combat units. The political centre of power inadequately interfered with this demanding process in the form of directives.

Military History. Czechoslovakia. 1960 – 1968. Army, Weapons, Combat Equipment, Tank Division, Motor Rifle Division, Warsaw Treaty, NATO, Communist Party of Czechoslovakia (KSČ)

The period after the Second World War was characterized not only by significant changes in European and world development, but also by fundamental adjustments in the power position of the USA and USSR. The United States, after the weakening of its strongest rivals, controlled a major part of the world’s resources and capacities and gradually became the number one power in the capitalist sphere.¹ The Soviet Union respected this fact and undertook a whole series of radical measures to build up its own sphere of influence.

¹ In the final phase of the Second World War and shortly thereafter the West as a whole misinterpreted Soviet policy. Several commentators in the New York Times even conceded the possibility that the Soviet Union “is developing towards capitalism”. A sobering up followed only after Stalin demonstrated the essence of his superpower interests in the “liberated” countries. (George Kennan explained the new policy of containment of Soviet aggression in his famous study, “The Sources of Soviet Conduct.”) At a seminar on military doctrines, held in Vienna from 16 January to 5 February 1992, General Colin Powell accurately observed that the USA after the Second World War had two options, “...either to retreat again into historical isolation as after the First World War; or to assume a global security role...”. *Vojenské rozhledy*, Prague, 1993, No. 3, p. 2.

Both powers, and also France and Great Britain as victorious states, attempted to penetrate into the power vacuum in central Europe created by the defeat of Germany and to influence it according to their ideas.² The Soviet Union compensated for its lack of material resources gradually through the escalating toughness of its own “European policy” and various forms of pressure within its own sphere of influence. The USA’s growing influence close to this sphere, and even the partial economic penetration of it, were viewed by the Soviets as a threat.

Geostrategic and geopolitical dimensions, which ensued inter alia from the liberation of part of its territory by the Red Army, also ruled out from the very beginning any sort of intermediary role for Czechoslovakia. President Benes’s concept of friendship with the Soviet Union suited the official power centre in the Kremlin only temporarily and could serve only as a tactical, not a constant, element in their policy. Benes’s did not grasp this fact as a historical reality, and perhaps could not have. He guessed correctly that the Soviet Union would become an important element in European politics, but mistakenly calculated that a friendly attitude toward this superpower would eliminate, or at least minimize, Soviet pressure on Czechoslovakia’s internal affairs. The president and several of his closest aides were convinced that the Kremlin had abandoned its program of world revolution, and that its domestic and foreign policies were growing more democratic.

The belief that Czechoslovakia could act as a bridge between East and West in the post-war period was not based on optimal actual conditions. At the same time that Moscow’s malice was encountered, so Washington, London and Paris were losing interest in the geopolitical area of that part of Central Europe. The Soviet Union increased the artificial and violent isolation of those states belonging to its sphere of influence. Preparations for armed conflict with the West, the possible threat of its outbreak and of its escalation into global dimensions³ became the main mottoes of the USSR’s foreign policy in 1949-53.⁴

During the rising hysteria of the Cold War, the concentration of troops, weaponry and military technology rose sharply in the geostrategically and geopolitically important zone of Central Europe.⁵ Moscow embarked on the creation of its military-industrial

² See PÚČIK, Miloslav. The East-West security system and the Czechoslovak army in the first half of the 1960s. In *The Journal of Slavic Military Studies*. Vol. 10, No.4 (December 1997), pp. 44-79.

An interesting and timeless observation can be found in Karl Marx’s article for the *Free Sheffield Press* from 1856, in which he characterized Russian policy: “... *The discoverer of modern Russian policy was Peter the Great, who took over the old Muscovite method of expansion, rid it of its purely local character, generalized its goals and instead of eliminating certain given borders of influence, strove to acquire unlimited power. In short: Moscow was raised and grew up in the loathsome school of Mongol slavery and acquired its strength only because it was able to master the means of this slave system...*”. The irony is that the ideology of Marx, a tireless critic of Russia, was misused by the Soviet power elite in its policy of further expansion.

HUYN, Hans. *Útok. Moskva usiluje o světovládu*. Mnichov : Konfrontace, 1982, pp. 10-12.

³ Henry Kissinger notes that at the end of 1940s, part of Europe feared the danger of a direct Soviet attack and the danger that might follow the withdrawal of American forces from Europe. Fears of a Soviet attack started to recede only in the late 1960s.

KISSINGER, Henry. *Amerika, Sovětský svaz a ti druzí, Svědectví*. Paris, vol. XI, 1972, No. 44, p. 622.

⁴ HNÍZDO, Bořek. *Československo v kontextu mezinárodních vztahů 1939-1968, Proměny*. New York, vol. 26, 1989, no. 2, pp. 10-27.

KOLAKOWSKI, Leszek. *Všeobecná teorie sovětismu, Svědectví*. Paris, vol. XVIII, 1983, No. 69, pp. 51-54.

⁵ In the early 1950s, the USA spent approximately \$14.5 billion on defence and kept 1.38 million soldiers at arms, while the USSR maintained roughly 4.3 million troops and spent \$ 15.5 billion on various military needs. Among the European powers, Great Britain spent \$2.3 billion

complex. Its influence, extent and power grew relentlessly and with unusual speed. Such measure coincided with the planned realization of Stalin's concepts about the installation of communism throughout the world through a series of smaller wars combined with heightened military pressure. This absurd vision during the Cold War culminated in preparations for a general conflict with "world imperialism". Czechoslovakia, as the economically most developed state in the Soviet bloc, had to cover a significant part of the expenses for preparation of this side of Soviet policy.

During the New Course in Soviet foreign policy in 1953-57 and after the withdrawal of Soviet forces from occupied Austria, the strategic significance of the CSR rose still further.

From the military point of view, the power elite in the USSR considered Europe to be the most important bridgehead for capitalist states presumed "aggression", especially the USA's. This judgement was based on the European geographical situation but also on the fact that according to Soviet calculations the "secondary centres of imperialism" were concentrated there. The Soviet analysis of the balance of armed forces was a component of the wider "Marxist analysis" of the balance of forces between capitalism and socialism. In Europe, however, this balance had a specific character: on one hand the Soviet power centre spoke of the overall number of NATO armed forces, while on the other it referred to the military policies of NATO member states and calculated to what extent these member states adapted their policies to allied doctrine.

At a conference in Liblice, Czech Republic, in December 1992, Jan Pauer noted that the Cold War conflict between East and West constituted the West as a social and political system on the one hand, and as a security community (as described by Karl Deutsch) on the other's. But any suggestion of a defence community, for which Western Europe was striving, provoked sharp criticism from the Soviets. Any such attempt was systematically condemned by the USSR, including the proposals for the creation of a European Defence Community in 1950-54 and the plan to establish a "NATO Multilateral Atomic Force" (1960-65) under American leadership, as was agreed by Kennedy and Macmillan at Nassau in December 1962. The Soviets condemned any talk of an integrated European defence as an attempt to arm West Germany with atomic weapons.

The Soviet Union correctly calculated at the time that an autonomous European defence was not really on the agenda during the first half of the 1960s. The proposals enabled the strengthening of the Atlantic alliance, were therefore rejected a priori by the USSR, but did not actually foresee a European defence independent of the USA.

In the early 1960s the Communist camp was experiencing a complex and conflicting internal evolution, which plunged it into deep crisis. American foreign policy reacted to this changing reality. Its basic features were contained in the political doctrine of New Frontiers and in the military-strategic doctrine of flexible response. The period from the late '50s - early '60s was regarded as very important for the development and defining of American foreign policy. It was not a matter of a profound change in long-term conceptualization, but rather of the need for certain unavoidable adjustments in pursuing foreign-policy goals. The essence of the doctrine of flexible response as developed by General M.D. Taylor's team, consisted in the estimation of the level of threat to the security of the United States and in the choice of the extent of military strike and type of

and had 680,000 soldiers, France \$1.4 billion and 590,000 soldiers, Italy \$500 million and 230,000 soldiers.

KENNEDY, Paul. *Aufstieg und Fall der grossen Mächte*. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 1991, pp. 550-571.

weapon. A theory of limited warfare was developed to respond to potential threats to US national security interests. M.D. Taylor assumed that atomic weapons would not be used in a limited war. The military-strategic doctrine worked out by the Taylor team remained in effect with some modifications up until the end of the 1960s.

During that decade the influence of the superpowers gradually waned and political multipolarity grew. In contrast to alliances outside Europe, the significance of which was never vitally important (because they did not draw conclusions from the military dual measurement of the world of the 1950s), NATO in the 1960s and after found itself in a complicated situation precisely because it had not sufficiently adapted itself to this political multipolarity.

To generalize about “Central Europe” was always very cumbersome and contentious.

Timothy Garton Ash and the historian Joseph Rothschild (in his history of post-war Eastern Europe Return to Diversity), have considered the evolution of the Soviet bloc and the support of a “socialist” state allied to the USSR. Garton Ash identifies three basic reasons for the location of these states under Soviet hegemony: the logic of force, the force of logic (i.e. ideology), and hope for an emancipatory modernization.

I consider it necessary to emphasize two sides to the logic of force. In Eastern Europe, Red Army units presented Soviet military power as victor over fascist Germany, as liberator and defender. Part of the population felt gratitude, which lasted for a certain period. On the other hand, the Soviet military acted as force majeure: it became the clearly dominant power throughout its sphere of influence. Soviet military power simply created, through pressure, space for the only alternative in these areas - for support.

In comparison with more foundational periods in individual satellites of the Eastern bloc, already in the late 1950s and especially during the 1960s the bloc as a whole found itself in a phase of its internal development that was characterized by the decline of the monolithic Soviet model of “building socialism” and by attempts to seek other variants. In general, however, it can be stated that during this period “socialism” in the Eastern bloc was actually at its peak. A characteristic feature of the power elites of this bloc was their rigidity.

Contrary to the opposite trend in external political relations, internal tension was growing as elements of confrontation strengthened and stagnation deepened. Generally in individual satellites of the Soviet Union the moment of disillusion arrived, which had various consequences. The Soviet power “*nomenklatura*” at the start of the 1960s tried to turn the clock back to before 1956, revived old Russian imperialist ideas and superpower notions from the end of the Second World War. The Soviet Union not only felt itself to be a superpower, but also behaved like one in the 1960s.

In contrast to the Berlin and Cuban crises, the trend continued in the first half of the 1960s of gradual reduction of tension not only between superpowers, but also within their spheres of interest. The general feature of the Eastern bloc, despite constant Soviet power pressure and measures to homogenize it, was variety in the levels of internal stabilization of individual satellites.

In the early 1960s the Eastern bloc began to give up the former conflict. This partially strategic retreat was compensated for in Soviet foreign policy by the superpower “offensive”, in which Czechoslovakia was again simply a means and realizer of part of Soviet superpower interests and simultaneously widened the Soviet sphere.

Therefore, the later 1950s and early 1960s can be seen as a milestone in the internal life of Czechoslovakia and of the bloc as a whole. This externally unified, monolithic whole was undergoing a period of attempts to find its own definition, understanding of the preceding development and ideological prognostication of the expected imminence

of Communism, which was simply a vision. The Soviet bloc, the monolith that arose and was maintained in unity by the USSR's power position,⁶ at this time relaxed some of its internal pressure.

In the post-war years the potential scope of European military activity was constantly saturated with high numbers of soldiers, weapons and military technology. Contemporary studies conclude that the strategic location of forces of the first strategic line of NATO and the Warsaw Pact and the territorial conditions for effective defence were, from the perspective of their necessary depth, disadvantageous for NATO.

According to the strategists of the Warsaw Pact Joint Command, NATO's armed forces were divided into two operational sectors. The operational territories "Northern Europe", "Central Europe" and "Southern Europe" made up the European operational sector. The "Central Europe" territory theoretically created an important geopolitical and geostrategic space, in which the expected "aggressive strike against the states of the socialist bloc" would partially take place.

Czechoslovakia was located in this geopolitically and geostrategically important area, between both blocs, with the main direction of every major European military operation passing by it.

In Soviet strategists' plans, Czechoslovakia assumed great importance, as it lay on this axle. At the same time, its position provided cover for the Soviet "iron triangle".

From the angle of political geography, Czechoslovakia's position was in the "shatter belt", along the border between East and West, in which the stability of political units was exceptional. The division of this zone into smaller and medium-sized states, according to the conventional wisdom of the time, guaranteed that the zone as a whole would remain beyond the control of one superpower.

After its foundation Czechoslovakia was characterized by its unusually large crescent shape. For military strategists this was unfavourable for defence, and this conclusion seemed to be confirmed by the lack of a central mountain range. The Czechoslovakia renewed after WWII was trimmed of its easternmost territory but retained its crescent shape and extraordinarily long border of more than 3,500 km, while its border index (the ratio of length of border to 100 km²) was a high 2. 8. (Before WWII it was 2. 9.).

The territory of the current Slovak Republic, from a historical angle, is the meeting place of various geostrategic, geopolitical factors, superpower ambitions, plans and visions having regional, European and even worldwide dimensions. Logically, this space has been and will continue to be permanently under the influence of predominantly regional, European and under certain circumstances worldwide processes, which can provide positive stimuli but can also serve as retarding, deforming pressures.

Anton Augustín Baník outlined the position of Slovakia as the crossroads of the Danube, Alps, and Carpathians. To a certain extent central European migration and cultural streams marked this crossroads, and were "... *contact surface of Indo-European and Ural- Altaic peoples and a 'knot' of the Slavic, Germanic and Romance world*".⁷ Jozef Špetko and other political scientists and historians have called this area the Danube basin, which they understand to mean the continuation of the great pass of plains beginning with the Turkish plain and ending in Pannonia. This area is often dubbed the Eurasian corridor, which has had predominantly negative consequences in the history of the nations inhabiting it.

Slovakia occupied a territory that was strategically important in the line of contact with the potential "enemy", NATO. This line was called the main defence line of the Warsaw

⁶ HÁJEK, Jiří. *Setkání a střety*. Köln am/Rhein : Index 1983, pp. 200-201.

⁷ *Premeny*, New York, vol. 19, 1982, No. 4, p.10.

Pact, began in the northwest (the East German line), ran through Bohemia, Moravia, Slovakia and continued to the southeast (the Hungarian defence line).

Despite the permanent preparation of the Warsaw Pact for war and its position at the centre of the potential European battlefield, no military strategic direction ran through Czechoslovakia itself. The geostrategic significance of its position was given by the fact that its territory divided and simultaneously linked through the “Moravian gate” the main European strategic directions to the north and to the south.

Mastery of Czechoslovak territory made possible a freer and more flexible manoeuvring in the main strategic directions. Unlike Slovakia, Bohemia was located in the zone of the strategic-operational line Prague-Nuremberg-Strasbourg-Dijon and vice-versa.

Getting control of Czechoslovak territory made possible a freer and more flexible manoeuvring in the main strategic directions. Unlike Slovakia, Bohemia was located in the zone of the strategic-operational line Prague-Nuremberg-Strasbourg-Dijon and vice-versa.

With regard to defence, Czechoslovakia was considered disadvantageous, as the theoretical value of defence was reduced by the state’s crescent shape and the length of the borders.⁸

From the geostrategic perspective, military strategists of the Warsaw Pact Joint Command divided Czechoslovakia into two relatively independent wholes: Bohemo-Moravia and Slovakia. They were connected by a part of Slovak territory, Záhorie, which is a part of the Carpathian arc. In some considerations Záhorie was allocated to the Bohemo-Moravian geostrategic zone, which was seen as hard to defend but suitable for extensive military operations.

From the geographical aspect, in which the decisive actor was the configuration of the terrain, the Slovak geostrategic zone was seen as more effectively defensible. Military strategists ruled out extensive ground and air operations, and recommended defensive use of the most optimal strips of central and northern Slovakia. The most vulnerable parts were considered to be in southwestern, southern and eastern Slovakia.

During the period of Czechoslovakia’s inclusion in the Eastern bloc, a hostile NATO attack was always expected, and therefore the larger part of the armed forces were concentrated along the western and southwestern borders fronting the “imperialist world”.

Czechoslovakia was predetermined for military operations involving approximately fifteen divisions.

The atomic age overturned traditional criteria according to which state power was judged by its ability to preserve its population from enemy attack, with the minimum goal of securing the inviolability of state territory (Kissinger). Military power in the atomic age no longer automatically meant influence, because power by itself no longer necessarily created influence also. As the destructive elements of power grew, so did this power become ever more abstract, unmeasurable and incomprehensible. Military doctrine in essence became one of deterrence. The criteria for the policy of deterrence were purely psychological: an attempt to deter a potential opponent from a premeditated strike by convincing him of the unacceptable risk inherent in such a strike. Opposing estimations were decisive in conducting this policy.

⁸ Because of the length of the borders the value of the defence of the Czech Republic was reduced by 25 per cent and that of the Slovak Republic by 55 per cent.

Vojenské rozhledy, Prague, 1992, Special issue, pp. 32-38.

After the collapse of the eastern bloc, Poland, Hungary and the Czech and Slovak Republics found themselves in a vacuum. They constitute a buffer zone of 600-800 km.

During the existence of the Eastern bloc military force played a primary role. It became a lasting, irreplaceable factor of the USSR's hegemonic power position within and outside the bloc.

In a Soviet-type society (Z. Strmiska), the army represented a very important sector, because its was unrepresentative and, in the final instance, stabilized Communist power. Gradually the army overcame its internal development and changed from being a usual power instrument into an active component of the political system and its role after the rise of the Brezhnev elite swiftly expanded.

At the beginning of the 1960s the Communist centre of power, through its official ideological declaration of the "definitive victory of socialism", artificially concluded the "foundational" period of the Communist regime in Czechoslovakia. The 1960 Constitution "legally" enshrined this "qualitatively new stage of society" and in very general, obscure terms demanded the "ensuring of the defensive capability" of the country and building up of the armed forces, the core of which was the army. The principles of defence were set out in April 1961 in the Law on Defence (no.40), which was essentially a political and legal guideline.

Congresses of the Communist Party were also influential, in that they issued directives on army structure and mission.

In the first years of the 1960s, talk of the "all-people's character of the defence of the state" found a negative reflection in a similar "all-people's" interpretation of the defence system. In defining this system the Party's twelfth congress proceeded from an ideologically fabricated and non-existing model of society, which had allegedly become a reality with the "definitive victory" of socialism.

Beside these ideological theses, the decisive influences were theoretical and practical trends: Soviet foreign policy, military doctrine and military theory. The Czechoslovak defence minister, General Bohumír Lomský, stressed this in a speech to the Main Political Administration (the Party control network in the armed forces) on 21 August 1962: "... *Soviet doctrine is also our doctrine. The basic content of Soviet military science forms the basic content of our military-theoretical thinking...*"⁹ Soviet military doctrine played this central role not only in this period but essentially up until the fall of Communist regime.

It was objectively a given that the state required its own military doctrine, but in the early 1960s its implementation and very conceptualization were complicated and became unacceptable to the power elites in Czechoslovakia and the Soviet Union alike. It was difficult to promote the view that Czechoslovakia had its own military doctrine. For the most part, the discussion took place in secret and revolved around the need to prove the purpose of a doctrine that would not be so dependent on the Soviet prototype.¹⁰

Soviet military-theoretical thought, its level of sophistication and likely directions of elaboration also influenced the Czechoslovak army (ČSĽA), as did that of neighbouring satellite states to some extent.

Warsaw Pact strategists had concluded in the early 1960s that a future world war would be a conflict in which all types of armed forces, especially strategic rocket units, would use nuclear missiles. They counted also on use of a wide arsenal of chemical and biological weapons. Therefore, strategists concluded, in order to achieve strategic results in a relatively short time, the initial phase of such a future war would be decisive.

⁹ Central Military Archives – Military Historical Archive, Prague (VÚA – VHA), Ministry of National Defence (MNO), fond (f.) Main Political Administration of the Czechoslovak People's Army (HPS ČSĽA), 1962, sign. No 4-1/1-15.

¹⁰ Colonel-General Václav Vitanovský recalled that "...to defend [a distinct Czechoslovak doctrine's] necessity was at the very least thankless and to a certain extent carried risks..." *A-Revue*, Prague, 1968, No. 10, p. 12.

The Warsaw Pact command calculated that this war would have to begin by surprise, without preliminary regrouping of forces, and that it would be launched by armies already located in the likely areas of battle.

The alternative was not ruled out, however, that in a period of heightened threat air and ground forces would be reinforced with nuclear field weapons. Atomic attack was considered the decisive phase, to be conducted worldwide with all means of nuclear capability. The duration of this phase in Europe was calculated at five to seven days, with the atomic attack consisting of several massive strikes by aircraft and guided missile.

In the 1960s, the Warsaw Pact military concept held out the possibility of an offensive tank strike through rapid, far-reaching operations against NATO forces. The heart of such an operation would be in “Central Europe”, especially West Germany.

The Warsaw Pact’s operational plan contained three overlapping phases:

1. West German territory would be encircled from the northern lowlands to the lower Rhine. A simultaneous encircling manoeuvre would take place from the south to seize both banks of the Danube, and thereby pre-empt a possible counter-offensive by NATO.
2. East German troops would move rapidly towards Frankfurt via Eisenach and Fulda.
3. A bridgehead would be established on the Rhine near Cologne, Frankfurt and Mannheim, which would complete the occupation of West Germany.

In keeping with this plan, Czechoslovakia assumed a priority place in strategists’ calculations, as it lay in the Prague-Saarbrücken operational line. Only in the late 1960s, after the Soviet-led occupation of Czechoslovakia, did a change occur in the strategic situation. The stationing of Soviet crack forces in Czechoslovakia gave the Prague-Saarbrücken line, and the country as a whole, a new strategic dimension.

In evaluating the military potential of NATO forces, Soviet strategists understood the main role of ground forces to be the provision of an effective atomic offensive against the USSR and its satellites. In cooperation with air and sea forces, these ground troops would conduct “defensive” and “offensive” operations to eliminate the front line of the Warsaw Pact.

“Offensive” measures were considered vital, so that the USA and NATO attained decisive goals and further operations could be launched on the territory of the Eastern bloc itself. NATO attack forces would include motorized, mechanized and armoured units, organized as an army corps, which was considered the basic operational unit. The anticipated balance of forces necessary to conduct an offensive against the main axis was estimated at 1:3 or 1:6.

“Defensive” operations were considered provisional, necessary to create favourable conditions for “offensive” operations and for protection of own forces on segments of the fronts. “Defensive actions” were designed to hinder and halt the enemy’s attack, conserve own forces and means, win time, inflict maximum losses on the attacking enemy, and create favourable conditions for the transition to “offensive” operations.

Defence was interpreted by Soviet specialists to be active and mobile, anti-tank, anti-aircraft, anti-paratroop and anti-atomic. Soviet strategists assumed that NATO could overcome Soviet defences at a force-ratio of 1:3. In the mobile case the ratio would have to be 1:6 or even 1:10.

These strategists and leading politicians heightened their hysterical attacks on the West through their interpretations of official NATO sources, citing only select pieces information, often mechanically taken from context and adapted to their purpose. The Soviet Union attempted to illustrate the US and NATO military doctrines as a collection of deceptions, in order to refute the defensive orientation of NATO armed forces.

The Czechoslovak army (ČSĽA) was stationed primarily (more than 80 % of the human potential, weapons and military technology) in proximity to the inter-bloc delimitation line. Decades of building up the army was a front-line army and as a component of the Warsaw Pact were reflected in the absence of a separate state military doctrine, and subordination to bloc (Soviet) interests in matters of positioning, organization, equipment and exercises.

Under pressure from power elites, Czechoslovakia was forced to maintain the largest army in relation to size of population in the Eastern bloc. The ČSĽA prepared itself purposefully and systematically for only two possibilities, that of NATO “aggression” from the west or for “invasion” westwards. The army’s task was given by its operational and strategic position and inclusion in the Warsaw Pact.¹¹

The structuring of the Czechoslovak armed forces and measures for relocation and reorganization were also coloured by the Operational Administration of the Ministry of National Defence, which developed its schemes in collaboration with appropriate echelons of the Warsaw Pact Joint Command.

The underlying assumption was that in an atomic attack against Czechoslovakia, tactical forces from the American, West German and French air forces would be involved, as would tactical guided missiles of the air forces and those of Redstone and Corporal class.

Assuming that the central European battlefield would be inundated with tactical nuclear weapons, and bearing in mind the nature of targets in Czechoslovakia, the use of strategic aircraft and strategic guided missiles against targets in Czechoslovakia was ruled out in the second half of the 1960s. The defence ministry’s operational administration concluded that Czechoslovakia lay fully within range of aircraft bearing nuclear weapons, of tactical aircraft and Mace tactical guided missiles.¹²

The operational administration also assumed that through a counter-strike, anti-aircraft defences, and army operations, by the end of the fifth day (the likely minimal duration of a nuclear attack) about 75-80 % of possible losses would have been inflicted

¹¹ Central Military Archives - Military Historical Archive, Prague (VÚA - VHA), Ministry of National Defence (MNO), fond (f.) Operational Administration (OS), 1962, sign. No. 2 – 2/4

¹² According to Operational Administration analyses from that period, Czechoslovakia would be targeted in a nuclear attack by:

- 200 tactical aircraft (carrying nuclear weapons),
- 24 launching devices for Mace tactical guided missiles,
- 12 launching devices for Matador tactical guided missiles,
- two launchers for Redstone and four for Corporal guided missiles.

During the first massive nuclear strike, it was estimated to be used against Czechoslovakia:

- 200 tactical aircraft carrying nuclear weapons,
- 170 aircraft on stand-by alert,
- 102 aircraft would be used,
- 33-50 would be carrying nuclear bombs.

It was calculated that Czechoslovak anti-aircraft batteries would have a 15 per cent success rate, bringing down five to eight aircraft. Subsequently, between 28 and 42 atomic strikes would hit Czechoslovakia. According to target:

- air fields would receive 15-20 strikes,
- military formations and central command 25-30 strikes,
- main warehouses five strikes,
- political and communication centres six to 11 strikes.

VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1961, sign. No. 25-4/1-19;

VÚA - VHA Prague, MNO, f. Secretariat of the Ministry of National Defence (Skr. MNO), 1963, sign. No. 22 – 1/1.

on the opponent's tactical aircraft and 40-50 % of those on launching devices for guided missiles. It was calculated that after the first atomic strike, during the first five days of the war, a further 80 - 110 atomic strikes could be launched onto Czechoslovak territory. The operational administration deduced that during the whole atomic exchange, the potential opponent would achieve between 130 and 175 atomic strikes against Czechoslovakia.¹³

The ČSĽA command, influenced by doctrinal conclusions and the operational role of the army, decided to initiate an extraordinarily extensive relocation and reorganization, which by the mid-1960s had directly affected 90 formations of the First Army (under Major-General A. Mucha), the Fourth Army (Major-General F. Šádek), the Second Military District (Colonel-General J. Valeš), the Seventh Army of anti-aircraft defence (Major-General Z. Kamenický), and the Tenth Airborne Army (Major-General J. Kúkel').¹⁴

Motorized rifle forces were the most numerous military formations, and their tactical units were the motorized rifle divisions (MRD), while the basic tactical formation was a motorized rifle regiment. Typical MRDs were kept at full strength, which meant full battle readiness, sufficient modern equipment and weaponry, and immediate ability to initiate and conduct "highly active, effective combat activity".¹⁵ A full-strength MRD consisted of combat units, complemented by combat-and auxiliary-support units. Combat units included three motorized rifle regiments, a tank regiment, a motorized artillery regiment, a rocket-launching detachment, an anti-tank artillery detachment, and an anti-aircraft artillery detachment. Support units included a reconnaissance battalion, a chemical-defence company, a medical battalion, an automobile company, a technical support battalion, a communications battery for the artillery commander, and a command company.¹⁶ There were four such MRDs: the Twentieth, the Nineteenth (under Major General Vasil Valo), the Second (Major General Michal Kričfaluši), and the Fifteenth (Major General Martin Korbela). By the end of the 1960s the Fifteenth no longer fell into this category. This structure was a mechanical copy of the Soviet model, and was modified only minimally in the structure of certain auxiliary units.

The other type of MRD was one kept on reduced numbers. It had roughly the same technology and weaponry as a full-strength MRD, and differed mainly by having fewer personnel on duty. This sort of MRD was expected to be able to initiate immediate combat activity without calling up reserves for all of its units. In the late 1950s three such MRDs existed, the Fourth, Third and Fourteenth, which represented 37 % of all motorized rifle forces. This category was abolished in September 1962, and resurrected in 1969 when the Fifteenth MRD was put on this standing. The organizational structure of a reduced-strength MRD was identical to that of a full-strength, with the main difference being that two motorized rifle regiments were on "reduced numbers" and a third was "framework", while the tank regiment was also on "reduced numbers".¹⁷ In peacetime a reduced-strength MRD had 5,951 personnel, 167 tanks and mobile cannons, 183 APCs

¹³ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1962, sign. No. 2-2/4.

¹⁴ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1962, sign. No. 18-3/10.

VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1963, sign. No. 17-4/11.

VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1963, sign. No. 22-1/ 1.

VÚA - VHA Prague, MNO, f. Summary Plan (SP), 1963, sign. No. 1-1/3.

VÚA - VHA Prague, MNO, f. SP, 1963, sign. No. 22-2/7-13.

VÚA - VHA Prague, MNO, f. SP, 1965, sign. No. 1-1/1.

VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1966, sign. No. 24-4/1.

¹⁵ Vševojsk, -1-1/1960, chapt. 1, 37.

¹⁶ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1962, sign. No. 39/1-13

¹⁷ VÚA - VHA Prague, MNO, f. N MNO, 1960, sign. No. 18-/2-3.

and 170 pieces of artillery.¹⁸ Substantial restructuring took place in 1960, with the tank regiments being reinforced, changes to the organization of artillery divisions, regiments and battalions, and the promotion of anti-aircraft detachments into regiments. One of the MRDs on reduced numbers, the Fourth, was transformed into the Fourth Tank Division (under Colonel František Veselý),¹⁹ and the Third (under Colonel Jozef Turošík) was reduced to a “framework” division. The category of reduced-strength MRD was revived in 1969 as part of the sweeping organizational and location changes known as the “Macrostructure” program. The Fifteenth MRD now had 4900 personnel, 189 tanks, 45 pieces of artillery, and three launchers for tactical missiles.²⁰

A third type of MRD was the “framework” category, which stood on the lowest level of battle alert, with matching low levels of personnel and equipment. Such a MRD could wage war only after calling up and retraining reserves. In 1958-62, only one MRD was on this footing, with two in 1962-66 and one in 1966-69. Changes carried out in 1960 mirrored those in full-strength MRDs, with tank units enlarged, artillery and anti-aircraft batteries restructured. After these alterations, “framework” MRDs had 2915 persons, 98 tanks and 95 pieces of artillery at their disposal.²¹ After analysing the impact of these changes it was confirmed that the supreme defence command was striving for higher levels of personnel with concomitant growth in strike force and firepower. Further changes in 1961 completed the process of creation of a “framework” type of MRD, and the changes were again identical to those carried out in full MRDs, with the intention of raising the numbers of personnel and strike force.²² Afterwards a framework MRD consisted of 3480 persons, 193 tanks, and 75 pieces of artillery. Yet another reorganization took place in 1962, that of the Third MRD from “reduced numbers” to “framework” footing. While creating a second “framework” MRD, the numbers of armed personnel were greatly reduced (except in tanks units). This change interrupted the preceding trend of approximating the organizations and levels of equipment of “reduced-strength” and “framework” MRDs. The new framework MRDs possessed only 30 % of the staffing and equipment (except in tank units) found in full-strength MRDs.²³

By the mid-1960s, despite these many reshufflings, the ČSLA command had still not resolved the long-term discrepancy between planned and actual numbers of soldiers. For this reason, despite expert opinion, the defence ministry decided to raise the level of incompleteness of the “framework” Eighteenth MRD (under Colonel Pavel Papáček). The number of soldiers dropped to 1040, and of tanks from 193 to 18.²⁴ A whole slew of units were abolished and absorbed into the division command, such as the anti-aircraft company, the reconnaissance company, chemical-defence company, technical repair and artillery reconnaissance batteries.²⁵ The Party leadership did not agree with some of these

¹⁸ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Collegia and meetings of the minister of national defence (KoMo), fifth meeting, 27 May 1969, 1/10.

¹⁹ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1960, sign. No 18/4-70.

²⁰ VÚA - VHA Prague, MNO, f. KoMo, fifth meeting, 27 May 1969, 1/10.

²¹ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1960, sign. No 18/4-70, 39/1-8 and 5/1-3.

²² VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1962, sign. No. 2/4-18.

²³ VÚA - VHA Prague, MNO, f. N MNO, 1963, sign. No. 24/1-9/3.

VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, sign. No. 1964, 2/3-3.

²⁴ VÚA - VHA Prague, MNO, f. N MNO, 1964, sign. No. 24/1-8.

VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1964, sign. No. 2/3-3.

VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1965, sign. No. 2/3-11.

VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1966, sign. No. 2/3-13.

VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1966, sign. No. 24/3-4/3.

²⁵ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1964, sign. No. 2/3-3. VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr.

measures, and the Central Committee's military defence commission decided in October 1963 to abolish the Eighteenth MRD altogether. This took effect from 1 September 1966, when it was converted into a "framework" tank division.²⁶

Organizational changes in 1967, like those carried out in full-strength MRDs, concentrated on the motorized rifle, artillery, anti-aircraft and auxiliary units.²⁷

A "framework" MRD now consisted of 3700 soldiers, 189 tanks, 42 pieces of artillery, three launchers for tactical missiles and nine for anti-tank guided rockets.²⁸ No further changes were carried out on "framework" divisions for the rest of the decade.

The most striking feature of MRD structure in the 1960s was the gradual reduction of their total number and share of the overall number of units in the armed forces. In part this was due to the conversion of MRDs into tank divisions. Whereas at the end of the 1950s there existed eight MRDs, representing 73 % of the armed forces, a decade later only five MRDs remained, representing 50 % of the armed forces. This reduction reflected the army command's determination to acquire the greatest possible strike capability by ground forces by turning MRDs into tank divisions.

With regard to location, motorized rifle divisions (MRDs) in the first half of the 1960s were situated unevenly across the territory of Czechoslovakia. The greatest concentration of MRDs was, in keeping with bloc doctrine, close to the borders with West Germany and Austria. Four MRDs, the so-called Border Divisions (the 20th, 19th, 15th and Second), were kept at full strength. Altogether five to six MRDs were stationed in Bohemia, two-three in Moravia, and one in Slovakia, which was kept at only "framework" strength and was reorganized on 1 September 1966 as a "framework" tank division.

In the first half of the 1960s, besides the MRDs the number and significance grew of tank divisions, which represented ground forces' main strike capability and were assigned the most important tasks.²⁹ All types of tank divisions were organizationally subordinate to, and associated with, individual operational forces, e.g. grand armies or military districts. In the 1960s there were no independent tank divisions answering directly to the defence ministry or command of one of the operational units. Tank divisions were overseen by individual defence ministry offices, by the General Staff and the commands of several armies and services.³⁰ When changes were made to tank divisions' structures the same goals were pursued as with MRDs, and were ordered by the defence ministry's collegiate board in May 1958.³¹ But these changes failed to improve either structure or levels of personnel and material. The number of soldiers rose to 5270 per tank division,³² while the number of tanks fell from 257 to 223.³³ Consequently, a tank division in the early 1960s was on the same level of combat-capability as a MRD on "reduced numbers".

Deep changes were made to tank division structure in the early 1960s, in keeping with the planned growth of grand armies and allocation of materiel freed up by reorganization

MNO, 1966, sign. No. 24/3-4.

²⁶ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1966, sign. No. 2/3-13.

²⁷ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1967, sign. No. 1/4-2.

²⁸ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1969, sign. No. 18/1-4.

²⁹ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1966, sign. No. 24 - 4/1.

³⁰ A central tank command existed in 1945-57, in the form of the Tank Force Command (1945-50), the Command for Tank and Mechanized Forces (1950-56), and again as the Tank Force Command (1956-57). In 1957 it was abolished and expertise for tanks was transferred to the defence ministry's Tank Administration.

³¹ VÚA - VHA Prague, MNO, f. KoMo, 55th meeting, 6 May 1958, 1/11. č.j. 005024.

³² VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1958, sign. No. 18/3-94 and 18/1-16/4.

³³ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, sign. No. 1958, 18/1-13.

of other types of ground forces. A reorganization in 1961 took place around the need to introduce new, improved technologies, and to bring peacetime footing closer to the sort of organization needed in “a period of bringing the army up to full strength”.³⁴ A reorganized tank formation after these changes consisted of 6700 soldiers, 263 tanks and 79 pieces of artillery.³⁵ The trend continued of ever increasing numbers of soldiers: compared to 1960 the number of troops had risen by 1100, and since 1958 by 1400, a 26 % increase.³⁶

The next wave of changes, in the mid-1960s, were linked to the “rocketization” of tank divisions, by assigning extra rocket detachments to the Ninth Tank Division (under Colonel Milan Dzamko) and the Fourth (Colonel František Veselý).³⁷ The number of intermediate tanks was raised from 263 to 319,³⁸ while the numbers of troops in tank regiments remained constant. The intended improvement in combat capability was not attained, but in fact had the opposite effect, as some tanks had no crews. At the same time, helicopters were assigned to tank divisions, with the last squadron created in the Ninth Tank Division in 1965.³⁹

The 1965 changes completed the process of perfection of the basic organizational structure begun in 1961. A full-strength tank division now consisted of 6580 soldiers (6680 in the First Tank Division, under, Colonel Eduard Kosmel), 319 tanks, 74 pieces of artillery, two tactical- missile launchers (four in the 1st Division), and six helicopters. Already in 1967 a new division structure was introduced to improve firepower and perfect auxiliary force organization.

A second type of tank division was on “reduced numbers”, with lower levels of personnel (3230 soldiers), 232 tanks and 40 artillery pieces, which converted into about 50 % of the personnel strength of a full division and 90 % of tank strength. In 1962 this type of division accounted for 20 % of all tank forces, and 40 % by 1969. Only minor changes were ever made to the structure of these “reduced” divisions.⁴⁰

A third type of tank division was “framework”, of which there was only one example in 1966-69. This was the least combat-ready unit, with a minimal level of staffing and material. The “framework” division arose out of the Eighteenth MRD, which became the Fourteenth Tank Division, possessing only two tank and two motorized-rifle regiments.⁴¹ In 1969 the division was assigned to prepare specialists for other parts of the armed forces and thus acquired the character of a “training division”.

The expanding role of tank divisions in the Czechoslovak armed forces in the 1960s reflected a desire to improve ground forces’ strike capability. In the late 1950s there existed three tank divisions, while a decade later were five, representing 50 % of all divisional forces. The ratio between tank divisions and MRDs in the late 1950s stood at 2.7:1 in favour of MRDs, by 1969 had shifted to 1:1.

During the period in question, one to two tank divisions were subordinate to the First and Fourth Armies (which in 1965-69 were also known as the Western and Central Military Districts) and to the Second Military District (Known after 1965 as the Eastern Military District). Those under the First and Fourth Armies were usually kept at full strength,

³⁴ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1961, sign. No. 5/1-4, 5/2-5, and 18/1-13.

³⁵ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1961, sign. No. 5/2-5.

³⁶ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1962, sign. No. 18/3-30; MNO, f. N MNO, 1963, sign. No. 24/1-9/3.

³⁷ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1964, sign. No. 18/3-3.

³⁸ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1964, sign. No. 2/3-3.

³⁹ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1965, sign. No. 2/3-7.

⁴⁰ VÚA - VHA Prague, MNO, f. N MNO, 1965, sign. No. 1/10-2.

⁴¹ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1965, sign. No 2/3-11.

while that in the Eastern District was kept on “reduced” or “framework” footing. In the late 1950s and early 1960s, all existing tank divisions (the First, Ninth and Thirteenth) were located in Bohemia, far enough inland to form the second or third lines of defence. The creation of the Fourth and Fourteenth Tank Divisions out of two MRDs in 1960 and 1962 respectively led to the location of tank units in Moravia and Slovakia also. In 1968, due to relocations forced by the occupation of Soviet forces, the Thirteenth Tank Division (under Major General Štěpán Bunzák) was transferred to western and south-western Slovakia from Bohemia. By the end of the 1960s, of the five tank divisions, 60 % (the First, Ninth and Fourth) were located in Bohemia, part of the Fourth was in Moravia, and the Thirteenth and Fourteenth were in Slovakia. The First and Ninth, as full-strength divisions, created the second line of grand armies, while the Fourth (as part of the Fourth Army), on reduced numbers, formed the third line or, like the Thirteenth Division were allocated to an internal military district.

In the area of training, emphasis fell on preparing divisions and formations to conduct attack operations. (Only in the second half of the 1960s did the ČSLA start holding defensive operations as well.) Exercise documents prepared by the army command were also approved by the Warsaw Pact Joint Command. The forms of war games and the fact that the ČSLA until 1965 trained only for attack testify to the army’s (and Pact’s) aggressive character.

The solution of questions of organization and conduct of attack operations in the “initial phase” of war were the impetus for a two-stage command-staff exercise, code-named Rubín and held on 24-29 June 1963.⁴² The attack role of the army and the goal of joint training with paratroopers inspired the Kvarteto war game, held along with Soviet, Polish, and East German forces on 10-15 September 1963 in a cross-border area around Gottbus, Boloslawiec, Zittau and Grossenheim.⁴³ Carrying out transfers and rapid transition to “decisive attack activity in complex conditions with the use of classical means and weapons of mass destruction” were the focus of the Astra military exercises held 29 June - 6 July 1964 and the two-stage Sputnik command-staff exercises on 7-14 July 1964.⁴⁴

In October 1965, according to the Warsaw Pact Joint Command’s staff plan, a war game of unusual size was played in East Germany, code-named October Storm and directed by the commander of the Soviet forces stationed there, General P. K. Koševoj. Under the ideological slogan “Class brothers - brothers in arms,” the exercise involved 75,000 soldiers, 1176 tanks, 1000 armoured personnel carriers, 800 aircraft, and 10,000 vehicles.⁴⁵ Its aim documented the aggressive essence of the Warsaw Pact. Besides Soviet, GDR and Polish units, armed formations of the ČSLA’s 19th MRD also provided 4600 soldiers, 280 tanks and APCs, 46 airplanes and 700 vehicles.

More than 90,000 soldiers from Czechoslovak, Soviet, East German and, for the first time ever, Hungarian units cooperated in an exercise held on 7-25 September 1966.⁴⁶ These, the largest war games held in Europe since the end of WWII, had a clear character as a Warsaw Pact show of force and aggressiveness, as they were strategically directed against West Germany. From the military angle, it was a practical verification of the

⁴² VÚA - VHA Prague, MNO, f. General Staff (GS ČSLA), 1963, sign. No. 6/127.

⁴³ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Secr. MNO, 1963, 4- 4/15; VÚA - VHA Prague, MNO, f. General Staff (GŠ ČSLA), 1963, sign. No. 6/127.

⁴⁴ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Main Political Administration of ČSLA (HPS ČSLA), 1965, sign. No. 13-8/2.

⁴⁵ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1965, sign. No. 24- 4/1-19.

⁴⁶ VÚA - VHA Prague, MNO, f. HPS ČSLA), 1966, sign. No. 25-2/1; VÚA - VHA Prague, MNO, f. Deputy Defence Minister (N MNO), 1966, sign. No. 24-2/13.

principle of “forward defence”, and the Soviet leadership confirmed the “correctness” of its calculations of rapid enforcement of Soviet forces in the western parts of its colonial empire. The theme for the exercise was the presumed “... *interception of an attack from Bavaria and upper Austria and upper Austria and subsequent penetration by Warsaw Pact operational army from Czechoslovakia into the south in the direction of northern Austria...*”⁴⁷ Counterattacking Warsaw Pact forces were supposed to “... *force a violent crossing of the Danube and in the Passau area quickly and effectively attack southern Germany...*”⁴⁸

The gigantic October Storm and Vltava exercises demonstrated the military strength of the USSR and its satellites. At the same time, they document a fundamental change in the Soviet military concept. The reason for this change was the Soviet attempt to solidify the Eastern bloc internally through a combination of Soviet military strength and Soviet foreign policy towards the “western wing” of its sphere of interests. This change in the Soviet course towards its satellites was later dubbed the Brezhnev doctrine of “limited sovereignty”.

The Brezhnev regime raised its pressure on Czechoslovakia, Poland and the GDR and attempted thereby to create an “iron triangle”. The October Storm exercise was an expression of this heightened interest in modelled war gaming of a “flexible response,” i.e. a “nuclear interval”. This model situation demanded that reliable non-Soviet military forces be stationed in future along the presumed frontline. In this context, the ČSĽA was assigned the very important role of “absorbing” the likely NATO first strike. This “absorption” was planned out for a strictly defined period: the operation was to last 72 critical hours, and ČSĽA unit location was planned to suit this task.⁴⁹

In relation to the social basis of the “socialist defence system”, the illusion was created of the advent of “new, objectively given conditions” for the gradual involvement of all levels of society in the propagandistically-demanded conscientious defence of the “socialist” homeland. The assumed automatic, non-conflict changes in the population’s thinking had, according to Communist propaganda slogans and declarations, to arise especially through the permanent and complex influence of the “all-around development of the forces of production” and presumed deepening of “socialist” relations of production. This pressure had to condition the advent of truly communist forces and relations of production, which were to guarantee communist consciousness of the broadest possible sections of Czechoslovak society.

From the discussions of Czechoslovak Communists the illusion ensued that during the realization of the idea of “the all-people’s character of the defence of the state” there would arise a new social condition, when this very idea would become “... *a matter of all the people...*”. The population was, according to the wishes of the power centre, to use

⁴⁷ VÚA - VHA Prague, MNO, f. HPS ČSĽA, 1966, sign. No. 25-2/1.

⁴⁸ VÚA - VHA Prague, MNO, f. N HPS ČSĽA, 1966, DS. č. j. 03776.

⁴⁹ The planned location of forces according to strategic considerations of the Warsaw Pact Joint Command in the mid-1960s went as follows:

- Army groups: First Army Group (Prague), Second Army Group (Trenčín)
- Army corps: First corps (Prague), Second corps (Písek), Third corps (Brno), Fourth corps (Banská Bystrica)
- Tank divisions: Third (Milovice), Fourth (Tábor), Fourteenth (Olomouc), Fifteenth (Martin)
- Motorized rifle divisions: First (České Budějovice), Second (Sušice), Fifth (Slaný), Sixth (Brno), Seventh (Opava), Eighth (Kolín), Ninth (Třnava), Eleventh (Plzeň), Twelfth (Karlovy Vary), Thirteenth (Kroměříž)
- Paratroop division: Tenth (Košice).

*“...all preferences that create the political motion of our society, especially the growth of the moral- political unity of the people and deepening of socialist democracy...”*⁵⁰

These ideas and wishes of the Twelfth Party Congress evoked various reactions in the army. Part of the officer corps started to criticize them, even in some Communist Party cell meetings. After assemblies of the Communists’ “brain trust” and subsequent methodological directives from the Main Political Administration, the stage of “creative elaboration” of Party Congress conclusions was supposed to follow. The power centre continued to press in 1963 and partially in 1964 for implementation of the thesis of the “all-people’s character of the state”. In connection with this, from 1962 until April 1964 the second stage of the “nationwide preparation of the population” took place. The decision to implement this form of preparation ensued from a decree of the Party Central Committee’s Military Commission of Defence on 1 March 1962. Emphasis was put on familiarizing people with the likely future world war, which would of course be triggered by the “external class enemy”. The goal was to create as many one-dimensional people (in thought and action) as possible. In the course of this second stage up to 4,435,000 citizens were indoctrinated, and as a result 140,000 activists were recruited.⁵¹

A part of this mass preparation was extra-army training, involving branches of defence that were closely connected to the project of raising the battle preparedness of the armed forces or in which the army had a vested interest due to constant battle readiness. The significance of this extra-army training was reflected in the 1960 Czechoslovak constitution and 1961 law on defence, which artificially raised the value of this preparation and its effect on society. Youth were the main target of this campaign, as they were inducted into the tasks of basic military service and reserves were prepared.

The campaign was conceived, defined and overseen by an Administration for Military Preparation. In the wider context of the defence ministry’s other branches, with its specific purpose, the Administration was directed to contribute to the “defence preparation” of other parts of the population.⁵² Management of this external training ensued from the Ministry of National Defence’s statute,⁵³ according to which responsibility to manage and ensure the programme was entrusted to the deputy minister, Colonel General Vladimír Janko. The Administration was burdened with a demanding mission, and was detracted from its real duty, which was to oversee the military preparation of the army itself.

As for broader social development, there was an evident attempt by the Communist Party to take directive measures to safeguard its power position and enforce its influence in all decisive areas of life. When applied to the army, this translated into a system of Party-state direction. One of the measures was a decree from the Party Central Committee’s Secretariat on 3 January 1963 on “Several principles and measures for deepening Party oversight and influence on the armed forces and security services”. Yet this decree was interpreted differently in different branches. Minister Bohumír Lomský therefore organized a seminar in March 1963 among members of the ministry’s collegiate board, the purpose of which was “to unify the view of the army command”.⁵⁴ Lomský identified what he considered the most important idea in the decree as “the principle of direct management of the armed forces and security corps by the Party Central Committee and its organs”.⁵⁵ The seminar then decided on the main areas for implementation of the decree:

⁵⁰ VÚA - VHA Prague, MNO, f. HPS ČSLA, 1966, sign. No. 25-3/3.

⁵¹ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1964, sign. No. 24-4/1-1.

⁵² VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1964, sign. No. 24-5/1-25.

⁵³ VÚA - VHA Prague, MNO, f. NMNO, 1964, sign. No. 4-4/11.

⁵⁴ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1963, sign. No. 24-4.

⁵⁵ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1963, sign. No. 24-4.

1. Leading organs of the ČSLA were “... to deepen and fortify the tendency of strengthening the system of central direction...”.
2. The “planning process” was to be “made scientific” and the level of plan was to be raised.
3. Leading ministry offices and all lower echelons were to make sure that in their work they achieved “an aspect of unity of political and specialized activity...”.⁵⁶

Due to the attempt to implement the January 1963 decree in the army there arose serious complications and a definite tension between part of the army command and the Central Committee's Eleventh Department, which handled military and security affairs and was led by Miroslav Mamula. During the first half of the 1960s the Eleventh Department acquired vertical line management over the defence ministry. This enabled the Party to intervene directly (the department could alter decisions made by the ministry's collegiate board⁵⁷) and gradually most of the ministry's authority was assumed by the department and thus by the Communist power centre. In addition, the Central Committee's commission for defence matters established its own secretariat, and the chairman of the top Party committee inside the defence ministry also acquired direct managerial power.⁵⁸ There followed a gradual replacement and exclusion of the defence ministry from decision-making on the most important defence matters. Propaganda of the period tried to conceal this naked attempt by the Party to secure its supremacy by portraying it as the consistent realization of the principle of the leading role of the Party in army conditions.

The January 1963 decree was vague in explaining just how the whole network of Party control and indoctrination was to be coordinated, and this provoked criticism from the Main Political Administration (HPS), headed by Colonel-General Václav Prchlík. The HPS initiated a series of discussions, by the end of which vertical and horizontal lines between the 11th Department, the top Party committee in the defence ministry and HPS remained as unclear as before. Gradually the HPS came to be excluded from vertical lines of management, while along horizontal lines the HPS commander was equal to the defence minister, and the chairman of the top Party committee at the ministry similarly served as “Party partner” to the chief of the General Staff.

Even before an official guideline on Party networks in the armed forces was issued in September 1963, a system of “direct management of Party work” in the defence ministry came into effect, run by the Eleventh Department via the main Party committee at the ministry and excluding the HPS.⁵⁹ A strange state of affairs arose, because until September 1963 the old guideline from 1960 was still in effect, according to which the “direct management” of “Party work” was supposed to be the task of the HPS. When General Prchlík complained, the Party centre resolved the nascent conflict in its typical fashion, by administrative fiat. The January 1963 decree rapidly introduced the principle that the direct management of Party work in the defence ministry by the Central Committee does not strip the HPS of responsibility for the development of Party organization at the ministry. The meaning of the direct management of Party work in the ministry of national defence is to strengthen the influence of the Party on the ministry, bind the Party organizations to the Central Committee. The duty of the

⁵⁶ VÚA - VHA Prague, MNO, f. HPS ČSLA, 1963, sign. No. 25-2/7.

⁵⁷ VÚA - VHA Prague, MNO, f. HPS ČSĚA, 1963, sign. No. 24-6/1; VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1963, sign. No. 4-1/8.

⁵⁸ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1963, sign. No. 2-2. VÚA - VHA Prague, MNO, f. HPS ČSĚA, 1963, sign. No. 25-2/7.

⁵⁹ VÚA - VHA Prague, MNO, f. HPS ČSLA, 1963, sign. No. 4-1/18.

HPS is to help the Central Committee with all its forces and means of influence to attain this goal.⁶⁰

The HPS was therefore given “responsibility” but at the same time this responsibility could not be met according to the ideas of the Party power centre, since by its decision a large part of the HPS’s authority had been transferred to the main Party committee at the defence ministry. According to article III of the January 1963 decree, the HPS remained partially involved only in “...Party membership files, Party finances, providing the main Party committee with the necessary political materials, and helping the main committee to prepare cadres...”⁶¹

The duty of the main Party committee (HV KSČ) at the defence ministry was to replace the HPS in one of its functions: informing the Central Committee about the situation in the ministry and HPS. (The chairman of the HV, Major General Egyd Pepich, was also a member of the HPS bureau.) The HV served as a “strong counteractor” to the HPS and assumed part of the HPS’s competence, which severely weakened the latter. By placing the HV directly under the control of the Eleventh Department, Party pressure on the army command was raised dramatically.

In the first half of the 1960s, the lack of a serious scientific concept of army prospects was acutely felt. HPS commander Václav Prchlik drew attention to this shortcoming, as did officials from other ministry branches, inspectors and lower-level commanders. At the end of 1962 there appeared in certain circles of the army command attempts to create an atmosphere of specialist discussion about the prospects and development of the ČSLA. A partial culmination of these attempts and simultaneously an impulse to elaborate a new concept of army development was the discussion of the 159th meeting of the ministry collegiate board on 18 December 1962. The meeting’s decree, however, was hurriedly drafted, under the influence of the 12th Party Congress, and lacked the necessary precise analysis of the preceding period and appropriate acceptance of the climate of the time. A second attempt to draft a “concept of the construction and development of the ČSLA” was made with the elaboration of a basic “perspective plan for army construction”, approved by the collegiate board in January 1963. Yet this document did not go beyond the December 1962 decree and in essence simply confirmed it.

In February 1963, Minister Bohumír Lomský directed a specialist meeting of members of military councils to turn attention to the content of this “perspective plan”, in particular the key directions of “army construction” and “emphasizing priority functions in fulfilling the military-political line of the 12th Party Congress”.⁶² But the minister’s speech was dominated by the contemporary trend of ideological criticism of “subjectivism, voluntarism and dogmatism”, which according to him had appeared in the preceding period.

In responding to the Party congress conclusions, the ČSLA command started work on basic materials for elaborating a “seven-year plan of army construction and development” for 1964-70. Work on this plan, entitled “The Line of ČSLA Perspective Construction” took place in two stages:

1. By 25 June 1963 a directive was to be drawn up by the State Planning Commission and circulated to various branches for comment. To prepare this directive the defence ministry had to provide materials on the overall economic balance.
2. From June 1963 to February 1964 the directive was converted into a seven-year plan, with all fixed indicators.⁶³

⁶⁰ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1963, sign. No. 24-4/1.

⁶¹ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1963, sign. No. 24-4/1.

⁶² VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1963, sign. No. 22-1/1.

⁶³ VÚA - VHA Prague, MNO, f. SP, 1963, sign. No. 1-1/3, VÚA - VHA Prague, MNO, f. SP,

A decisive role in the development of this plan was played by the General Staff's own Summary Plan, which was essentially a forecasting and planning institution, created as part of the defence ministry's statute of 1 April 1963. The main function of this institution was to come up with a "complex plan for ČSLA evolution" (it was sometimes referred to as a "complex plan for ČSLA construction"), and to harmonize it with other basic documents concerning army structure. The Summary Plan also drew up "various perspective plans" for branches of the defence ministry, and set limits and "proportions" for army growth according to the economy's potential.

This system of forecasting and planning possessed the following basic characteristics: The foundation was the "complex plan of ČSLA construction", which determined the general functions of individual branches of the ministry. It summarized the ministry's demands of, and relationship to, the wider national economy, including directives to lower echelons. This complex plan was subordinate to and incorporated into the larger state plan.

A ten-year plan was to be developed by the General Staff in areas of "...*the basic line of construction, organizational construction, operational and combat preparation of forces, cadres, investment construction and material-technical provision...*".⁶⁴ This plan was to be implemented through a "comprehensive" five-year plan and another for individual branches of the armed forces.

An even longer-term forecast, to cover more than 15 years, was developed by the General Staff and individual armies, and was based on smaller studies of precise problems of army growth. It was intended to "provide a scientifically supported perspective for a long-term plan",⁶⁵ and its key component was a "scientific analysis of tendencies" that were to be promoted over the long run.

The final level in the hierarchy of plans was the "realization plan" assembled by the General Staff and relevant units. It was then broken down into precise areas with various deadlines.⁶⁶

The result of all this planning activity was the "perspective line" of army construction as agreed by the General Staff, ministry offices and army commanders. A milestone event in its creation was a series of talks held on 10-13 April 1964 at the defence ministry under General Lomský, Soviet Defence Minister R. Malinovskij, the chief of the Soviet General Staff, Marshal S. Biriuzov, and the supreme commander of the Warsaw Pact, Marshal A. Grečko. At these meetings the Soviet representatives approved the recent efforts to plan Czechoslovak military growth, including those to run up to 1970.⁶⁷ The "line" agreed at these meetings were to be binding for the entire army and it was converted into a "Guideline for the perspective construction of the ČSLA to 1970". The guideline was written so that "...*the socialist character of the army be deepened still further and the army as a whole be prepared at any time to fulfil its combat roles ensuing from its role and place in the Warsaw Pact framework...*".⁶⁸

The project for army growth contained in the guideline not only did not resolve but actually exacerbated the contradiction between, on the one hand, Warsaw Pact pressure on the Communist power centre in Czechoslovakia and the need to carry out directives to develop the ČSLA, and on the other hand the economic possibilities (or rather, impossibilities) of the Czechoslovak economy to support them.

1963, sign. No. 22-2/7-13.

⁶⁴ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1966, sign. No. 24-4/1.

⁶⁵ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1966, sign. No. 24-4/1.

⁶⁶ VÚA - VHA Prague, MNO, f. SP, 1965, sign. No. 1-1/1.

⁶⁷ VÚA - VHA Prague, MNO, f. SP, 1964, sign. No. 22-2/13.

⁶⁸ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1965, sign. No. 2/2.

The guideline confirmed earlier decisions on the structure of motorized rifle divisions, while setting out their further development. Minor organizational changes were ordered in a “perspective plan for the construction and development of the Czechoslovak army for 1958 to 1965”, which was adopted by the Party Central Committee’s military defence commission in December 1958.⁶⁹ More fundamental changes in MRD structure were made in 1961 in an effort to match the planned introduction of new types and sorts of military technology. The “perspective plan” for 1961- 65, adopted by military defence commission in December 1960, also reacted to these alterations.⁷⁰ The changes in question were implemented in full - strength MRDs by September 1961 in order to improve manoeuvrability and independence during combat. Military experts who prepared the changes were then criticized by commanders, as the strike force of these units was not changed and their firepower actually declined as a result.⁷¹

In 1963 and 1964 the defence ministry conducted reorganizations to build up the MRD structures, as had been approved by the military defence commission in 1960. One MRD at full strength consisted of 8010 persons, 193 tanks, 132 pieces of artillery, 2 launching devices for tactical missiles and 6 helicopters.⁷² The organization created in 1961 became the basis for MRDs until 1967, when a fundamental restructuring took place. The alterations concentrated on the organization of motorized rifle units, strengthening artillery and anti-aircraft technology. The planned reorganization was laid out in a “Comprehensive plan for construction of the Czechoslovak army for 1966-70”, approved by the military defence commission in May 1966.⁷³

The technology used by the ČSLA during this period was highly modern, but at the same time it is clear that the example of the Soviet armed forces determined the Czechoslovak command’s approach to implementing directives from the Party. The power centre imposed extraordinarily demanding tasks, such as aiming to have units fully armed by the mid-1960s, including rocket squadrons with tactical weapons.⁷⁴ At the same time, it was planned to equip roughly 50 % of ground force formations with the most advanced armoured transporters. All front-line divisions were to be re-equipped by the end of the decade with modern tanks.⁷⁵ On the basis of analyses from that period by the General Staff’s Operational Administration, Party institutions emphasized growth of a modern air force and a highly effective anti-aircraft network.

The defence ministry was ordered by the Party “...to raise in a short time the ČSLA to a state of a morally firm, highly combat-capable and mobile army with great firing and strike capability, equipped with the most modern weaponry and combat technology...”⁷⁶ Another decisive directive in matters of materiel and technology was the “Protocol on the creation of a Joint Command of the armed forces party to the treaty on friendship, cooperation and mutual help”, signed 14 May 1955 and valid for ten years. Because of this protocol, the Party Politburo decided on 30 July 1957 to order the army to perform the following tasks:

1. To ensure that all “peacetime” forces had the necessary materiel by 1960,

⁶⁹ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Military defence commission (VKO), 6th meeting, 23 December 1958, No. 005027/1.

⁷⁰ VÚA - VHA Prague, MNO, f. VKO, 13th meeting, 15 December 1960, No. 0030035/4.

⁷¹ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1962, sign. No. 18/3-30.

⁷² VÚA - VHA Prague, MNO, f. N MNO, 1966, sign. No. 18/2-70.

⁷³ VÚA - VHA Prague, MNO, f. VKO, 33rd meeting, 5 May 1966, No. 0038733/1966.

⁷⁴ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1963, sign. No. 17-4/11.

⁷⁵ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1964, sign. No. 24-5/1-25.

⁷⁶ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1965, sign. No. 24-4/1-19.

2. To ensure that all “wartime” forces had the necessary materiel by 1963,
3. To carry out the “motorization” of the army’s “wartime” numbers by 1963 and build up reserves of equipment.⁷⁷

The Politburo also ordered the “immediate introduction of the newest weapons and military technology into the ČSLA arsenal”.⁷⁸ Consequently, missiles, guided rockets, radio detectors and low-current devices were quickly purchased.⁷⁹

Another document relating to modernization was the Protocol of 30 March 1961, which the Politburo approved the following month and which confirmed “the correctness of the ascending trend of rocketization”.⁸⁰ It also demanded the reorganization of field command, established new formations of “combat support” and imported Soviet missiles under an agreement signed in August 1961.

The “motorization” trend continued in the 1960s, as did efforts to raise the firepower of front-line forces. In addition to importing Soviet vehicles, Czechoslovakia signed an agreement with Poland on mutual production of SKOT armoured transporters in January 1963, as ordered by the Party Politburo in March 1962 and again in November 1962.⁸¹ The joint production was to result in 2.5 to three billion Czechoslovak crowns’ worth of output,⁸² with 4000 transporters to go to the 19th MRD (under Major General Valo), the 20th (Colonel Evžen Blahut), the 15th (Major General Korbela), the 3rd (Colonel Turošík), and the 1st, 5^{1st} and 5^{2nd} engineering brigades.⁸³

Further supplies of weapons were arranged from Bulgaria, under a protocol from 1963 worth 2,849,156 Czechoslovak crowns, for the purchase of 100,000 F-1 grenades and grenade-launchers, to be distributed to front-line units.⁸⁴ Yet the largest supply of weaponry and technology came from the USSR. In February 1963 an agreement was reached, under which Czechoslovakia would import 3,017,800,000 crowns’ worth of military hardware over two years.⁸⁵ The goods included 68 SU-76 reconnaissance aircraft, sixteen MiG-21 fighters, sixty BRDM armoured carriers, modernized anti-aircraft systems, R-325M radio jamming stations, ten P-35M radio detectors, sixty P-15 mobile radio detectors, five SPB-7 jamming stations, a large number of R-110M, R-112, R-351, R-352, R-809M, R- 824M,

⁷⁷ VÚA - VHA Prague, MNO, f. HPS ČSLA, 1965, sign. No. 25-2/4.

⁷⁸ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1963, sign. No. 4-4/15.

⁷⁹ VÚA - VHA Prague, MNO, f. GS ČSLA, 1963, sign. No. 6/127.

⁸⁰ VÚA - VHA Prague, MNO, f. OS, 1962, sign. No. 15-1/34; VÚA - VHA Prague, MNO, f. N MNO, 1963, sign. No. 24-1/9.

⁸¹ VÚA - VHA Prague, MNO, f. HPS ČSLA, 1964, sign. No. 25-2/1.

⁸² The planned production of SKOT transporters was as follows:

	1964	1965	1966	1967	1968
For ČSSR	250	900	1050	1100	700
For Poland	250	900	1050	1100	1300
TOTAL	500	1800	2100	2200	2000

Source: VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1964, sign. No. 24-5/1-25.

⁸³ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1964, sign. No. 24-4/1.

⁸⁴ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1965, sign. No. 24-4/1-19.

⁸⁵ The breakdown of the items to be purchased was as follows (in crowns):

	1963	1964	1965
Classical technology	412,500,000	670,000,000	585,000,000
Rocket technology	385,300,000	440,000,000	524,500,000

Source: VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1964, sign. No. 24-5/1-25.

R-830, and RAR-8S radios, forty APM-90 searchlights, and a large number of ARP- 6M locators.⁸⁶ In addition, under a decree from the Party Presidium (the former Politburo) from May 1963, Czechoslovakia requested licence production rights on 120 MiG-21PF fighters.⁸⁷

Czechoslovakia, like other satellites, was forced to engage in economic and scientific-technological “cooperation” within the Comecon “unified market”. In August 1963 the Party Presidium responded to a recent Comecon Executive Committee session by establishing a “Standing Czechoslovak delegation for economic and scientific-technological cooperation in the area of defence”.⁸⁸ Its task was to draw up long-term concepts for cooperation in defence-related sectors of industry, to work on joint plans for specialization and cooperation in armaments manufacture and coordination of research and development. It also ensured that Czechoslovak obligations were incorporated into the general state plan for the economy.⁸⁹

As part of the accelerated introduction of modernized technology, the Czechoslovak government proposed to expand mutual information and cooperation in the defence industry. The Soviets under Khrushchev had rejected this overture because “...the creation of a bilateral commission for scientific-technical cooperation in the said area would mean surrendering important defence topics, which would not be right...”.⁹⁰ On receiving this rejection, Czechoslovak leaders chose to invoke point two of the May 1958 session of representatives of Communist and workers’ parties, under which it was recommended that armies of the Warsaw Pact and of other “People’s Democracies” be equipped with “classical” military technology manufactured exclusively in those countries. These questions were resolved by the eleventh “government commission”, established according to a Party Presidium decree to “...review the possibility of production of military technology which until now is or has to be imported, thereupon to focus on the expansion of production of such technology that has a high technical level and low material needs or is not an export source...”.⁹¹ During Comecon talks in the first half of the 1960s, Czechoslovakia expressed an interest in acquiring DM-21 (GRAD) missiles, Maliutka anti-tank guided rockets, Binom and Binom-M radio stations and documentation for upgrading T-55 tanks.⁹²

In addition to trying to modernize the forces, the Czechoslovak army also strove to raise its already unusually high levels of “peacetime” standing forces, both of conscripts and professionals. In the early 1960s 43,175 officer positions were planned, of which 33,724 were filled by career officers. During the decade, the trend continued to trying to maintain large numbers, consuming 70 % of the military budget at the expense of

⁸⁶ VÚA - VHA Prague, MNO, f. N MNO, 1966, sign. No. 24-2/13.

⁸⁷ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1963, sign. No. 24-5/1-51.

⁸⁸ The membership of the committee was as follows:

Chairman: General V. Dvořák (deputy chairman of the State Planning Commission)

Deputy: V. Strakoš (deputy chairman of the State Planning Commission)

Members: F. Langer (Ministry of Foreign Trade),

K. Novotný (first deputy minister of chemical industry),

B. Preclík (deputy minister of chemical industry),

General M. Šmoldas (deputy chief of the General Staff,

E. Mrlík (employee of the government presidium).

VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1963, sign. No. 24-5/1-51.

⁸⁹ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1964, sign. No. 24-5/1.

⁹⁰ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1964, sign. No. 13-4.

⁹¹ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1964, sign. No. 24-5/1.

⁹² VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1964, sign. No. 24-4/1-1.

a comprehensive modernization. In the late 1950s the Party Politburo also drew attention to the “class and political edification of the officer corps”.⁹³ Consequently, Party cells were granted greater say in officer selection and promotion, as guarantor of a “class-wise and politically impeccable” officer corps and of the constant raising of its “moral-political condition”. At the same time, pressure was exerted “from below”, in combination with that “from above” from the power centre, to raise the percentage of army members who were also members of the Communist Party. Many officers were forced to join the Party to enhance their career prospects, as a non-Party officer could rise no higher than battalion-level. In the first three years of the 1960s, 6.9 % of the officer corps was recruited into the Party.⁹⁴

Another problem was the level of education, which Communist leaders considered to be in crisis. In the early 1960s 12,379 officers (35.9 % of the total) lacked the necessary education to hold their positions.⁹⁵ In 1963, through further schooling and special courses, the level of adequate education in the officer corps was raised, with 62.5 % having complete secondary education, 3.6 % higher (civilian) education, and 14.4 % higher military education.⁹⁶ By the middle 1960s 65.2 % had secondary schooling, while the levels of higher education remained unchanged.

Despite constant attention by relevant Party organs and the army command, Party directives regarding military discipline could not be fulfilled, and discipline actually worsened. Regularly during an “exercise year” military discipline was analysed and incidents of violation were quantified as “extraordinary events”. On seeing the rise in criminality among soldiers, desertions by conscripts, suicides and fatal assaults, the army command conducted an extensive sociological survey. The commission, consisting of members of the HPS, General Staff’s Administration for Combat Preparation and Operational Administration, and numerous other offices and administrations, simply concluded by confirming the worsening condition of discipline, which “...does not correspond to the demanding needs of the current struggle and possibilities of the socialist character of our army...”⁹⁷

In the early 1960s the development of the officer corp’s nationality structure stagnated. Interest in army service declined among Slovaks. Despite a propaganda campaign by the Communist centre, recruitment targets could not be met, nor could even approximate targets for individual branches of the armed forces. So throughout the first half of the 1960s there existed a disproportion in the development of the officer corps, which was caused in part by the insufficient number of graduates of military academies and the planned systematized functions. For example, in 1961 of the 43,175 officer positions planned, 37,724 (84.3 %) were for career officers, 2821 (7 %) for reserve officers, 2720 (6.8 %) for academy graduates, 418 (1 %) for graduates of military departments in

⁹³ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1962, sign. No. 2-3.

⁹⁴ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Secretariat of the chief of the HPS ČSLA, 1964, DS. No. 03-0151.

⁹⁵ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Sekr. MNO, 1962, sign. No. 24-4/1.

⁹⁶ VÚA - VHA Prague, MNO, f. HPS ČSLA, 1963, sign. No. 24-6/1.

⁹⁷ The breakdowns of “extraordinary events”:

	1958	1959	1960	1961	1962	1963
Desertion	105	90	131	180	152	144
Desertion for 24 hrs	617	359	629	921	713	855
Suicide	146	131	156	173	158	172
Murder	617	359	390	422	310	391
Offences	149,826	116,896	115,056	173,799	194,483	207,199

Source: VÚA - VHA Prague, MNO, f. HPS ČSLA, 1964, sign. No. 25-2/1.

civilian universities, and 253 (0.6 %) for cadets from military secondary schools. The ČSLA planned to raise the number of systematized functions to almost 2500 by 1965, which was in open conflict with the actual state of society and overestimated the ability of the army organism.

During the 1960s the army command attempted to raise the overall number of Slovak officers, as their level of representation in some parts of the army and at lower command levels was viewed as unfavourable. The Communist leadership decided to make “cadre shifts” to “dehomogenize” the nationality structure of the officer corps. An example can be found in the Second Military District, based in Trenčín. In order to prevent the ethnic domination of army units by one nationality, the army command had been reducing the Slovak presence in the district from 53.3 % in 1961 to 49.4 % in 1962 and 49 % in 1963. This tendency affected personnel work with younger officers, especially with recent graduates of military academies. It was the trend to place them in areas of a different predominant national character than that of their places of origin. The army’s cadre administration carried out this policy according to principles approved by the Party Presidium in September 1963. The absurd culmination of this policy was the decision of the army command in 1965 whereby graduates of military schools in Slovakia must “count on their being assigned to the Czech lands after graduation”.⁹⁸

The overall solution of problems in the planned filling of numbers of army member was, like all other deficiencies in society, understood to lie in the further fortifying of the Party’s “leading role”, in the strengthening of pressure by Party institutions in the area of personnel. The Party Presidium in November 1964 decided to merge “cadre” and “party-political organs”, which did not actually take place until January 1967.

The Czechoslovak army was a part of the power institutions of a political system that was created according to the Soviet model. Already during its “foundational” period, in 1953, when the main features of this system emerged, it suffered from serious breakdowns. In 1956, when the Communist model in Czechoslovakia was essentially completed, the political system lost the ability to perform its most important role - to secure effectively the Communist power monopoly. The position of the government was unclear and unstable. The Communist leadership could arbitrarily change its authority and responsibility. The government did not make decisions about important matters of state policy, such as the army, security and foreign policy. In these and in other areas the government only carried out Party decisions, which had the character of directives.

The army, from the point of view of its internal development, was experiencing a range of difficulties, which it could not resolve itself. Tension was growing among members of the armed forces and in the first half of the 1960s led to open conflicts between the ČSLA command and Party institutions, which transformed the pressure of the Communist centre on the army as a whole. Party-state control was exercised over the army, and only increased with the expansion of the power of the Eighth Department and direct management of Party organizations at the defence ministry. The Eighth Department’s military section overstepped its authority and via the issue of “political work” in the army succeeded in limiting the authority of the defence minister and his collegiate board. The army at this time was built up with the clear intention of guaranteeing the position and influence of the Communist Party in society.

⁹⁸ VÚA - VHA Prague, MNO, f. Chief of the General Staff, 1965, sign. No. 2/1.

M. PÚČIK: ČESKOSLOVENSKO A JEJ ARMÁDA V NÁRAZNÍKOVEJ ZONE “JUH- VÝCHOD” (OBDOBIE 1960 – AUGUST 1968)

Štúdia rieši problematiku, ktorá je spojená s obdobím tzv. studenej vojny a eskaláciou napätia medzi „Východom“ a „Západom“. Predmetné historické obdobie bolo špecificky ovplyvnené dôsledkami tzv. Kubánskej a tzv. Berlínskej krízy. V kontexte s uvedeným je zaujímavý geopolitický a najmä geostrategický aspekt bývalej ČSSR v tzv. nárazníkovej zóne medzi uvedenými mocenskými blokmi. Štúdia sa zameriava aj na úlohu a význam bývalej ČSLA v plánoch vojenských stratégií Varšavskej zmluvy. Aplikácia týchto plánov mala negatívne dôsledky nielen na armádu ako celok, ale aj na spoločnosť. V období prvej polovice 60-tych rokov minulého storočia bolo Ministerstvo národnej obrany ČSSR a Generálny štáb ČSLA nútené často reorganizovať a redislokovať motostrelecké a tankové divízie. Tieto boli koncentrované najmä na zadržanie predpokladaného útoku NATO zo západného a najmä juhozápadného smeru. Súčasne boli pripravované na útok proti ideologickému nepriateľovi. Splnenie zámeru velenia Varšavskej zmluvy si vyžiadalo mimoriadne vysoké finančné náklady na modernizáciu a vyzbrojenie najmä prvosledových bojových útvarov. Do tohto náročného procesu zasahovalo neadekvátne formou direktív politické centrum moci.

M. PÚČIK: DIE TSCHECHOSLOWAKEI UND IHRE ARMEE IN DER PUFFERZONE “SÜDEN – OSTEN” (IM ZEITRAUM VON 1960 BIS AUGUST 1968)

Die Studie befasst sich mit der Problematik, die mit der Zeit des sog. Kalten Krieges und der Eskalation der Spannung zwischen dem „Osten“ und „Westen“ zusammenhängt. Der historische Bezugszeitraum wurde durch die Folgen der sog. Kuba-Krise sowie sog. Berlin-Krise spezifisch betroffen. In Anbetracht dieser Umstände ist interessant der geopolitische, und insbesondere geostrategische Aspekt der ehemaligen Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik (ČSSR) in der sog. Pufferzone zwischen den bereits genannten Machtblöcken. Ebenso beschäftigt sich die Studie mit der Aufgabe sowie Bedeutung der ehemaligen Tschechoslowakischen Volksarmee (ČSLA) in Planungen der Strategen des Warschauer Paktes. Die Anwendung dieser Pläne hatte negative Auswirkungen nicht nur auf die Armee in ihrer Gesamtheit sondern auch auf die Gesellschaft. In der ersten Hälfte der 60er Jahre des vergangenen Jahrhunderts waren das Ministerium für nationale Verteidigung der ČSSR und der Generalstab der ČSLA gezwungen, die Kradschützen-Divisionen und Panzerdivisionen oft umzuorganisieren und neu zu dislozieren. Diese wurden vor allem zur Einstellung eines vorausgesetzten NATO-Angriffs aus westlicher und insbesondere südwestlicher Richtung konzentriert. Gleichzeitig wurden die Divisionen für den Angriff gegen dem ideologischen Feind vorbereitet. Die Realisierung der Absichten des Kommandos des Warschauer Paktes erforderte außerordentlich hohe finanzielle Aufwendungen zur Modernisierung und Ausrüstung vor allem der Kampfverbände vorderer Linie. In diesen anspruchsvollen Prozess machte das politische Machtzentrum unverhältnismäßige Eingriffe in Form von Direktiven.

List of the selected literature:

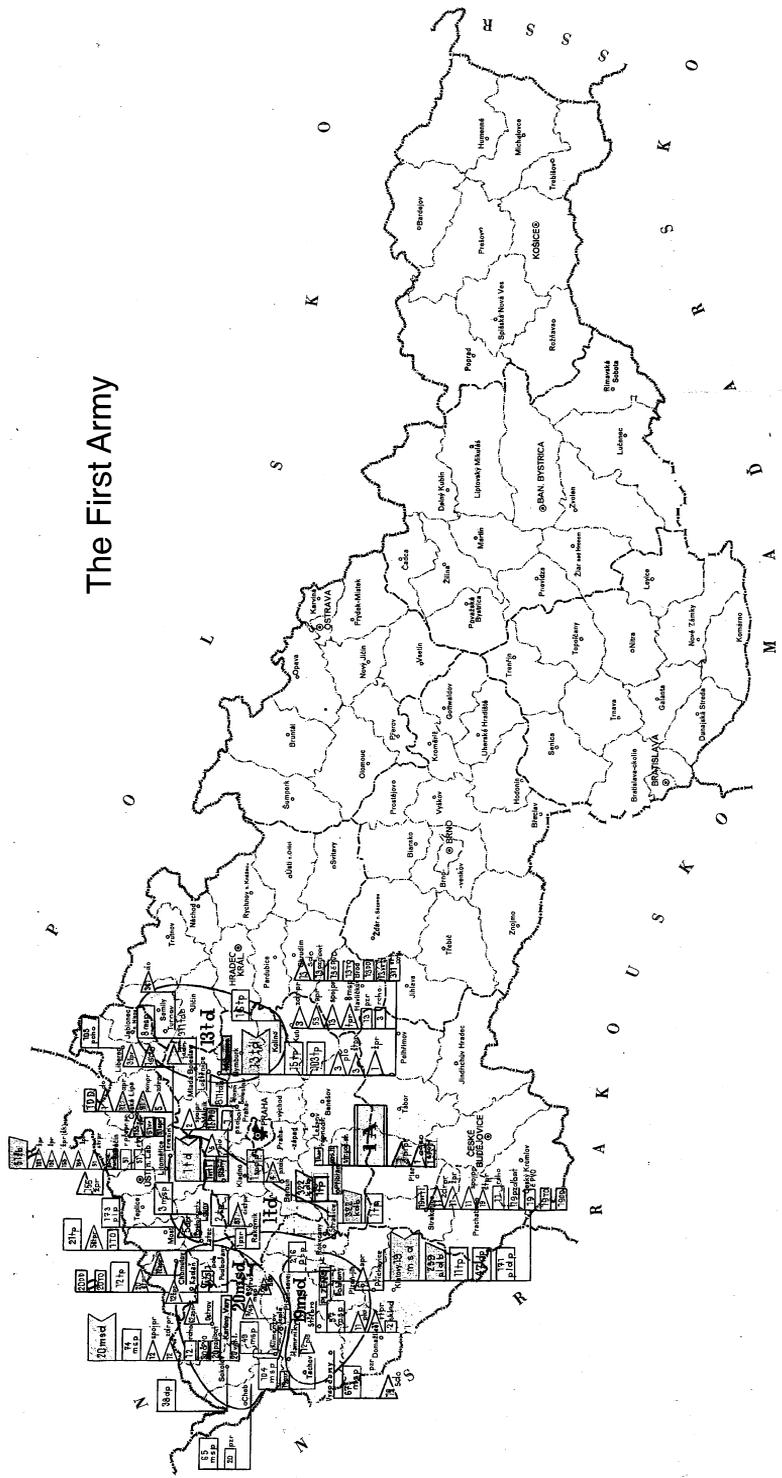
Books

- HÁJEK, Jiří. *Setkání a střety*. Köln am/Rhein : Index 1983.
HUYN, Hans. *Útok. Moskva usiluje o světovládu*. Mnichov : Konfrontace, 1982.
KENNEDY, Paul. *Aufstieg und Fall der grossen Mächte*. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 1991.

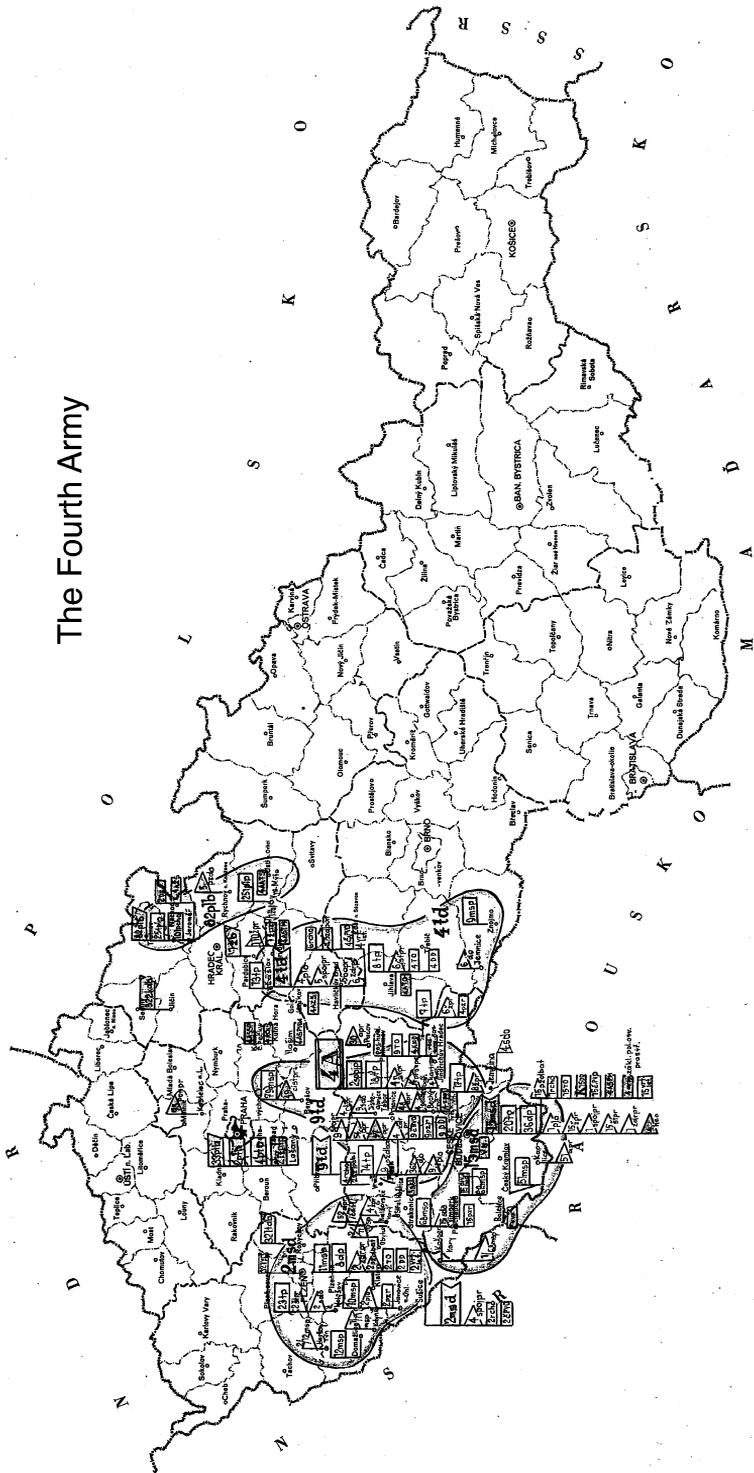
Studies in the periodicals

- HNÍZDO, Bořek. Československo v kontextu mezinárodních vztahů 1939-1968, *Proměny*. New York, vol. 26, 1989, no. 2, pp. 10-27.
KISSINGER, Henry. Amerika, Sovětský svaz a ti druzí, *Svědectví*. Paris, vol. XI, 1972, No. 44, p. 622.
KOLAKOWSKI, Leszek. Všeobecná teorie sovětismu, *Svědectví*. Paris, vol. XVIII, 1983, No. 69, pp. 51-54.
PŮČIK, Miloslav. The East-West security system and the Czechoslovak army in the first half of the 1960s. In *The Journal of Slavic Military Studies*. Vol. 10, No.4 (December 1997), pp. 44-79.

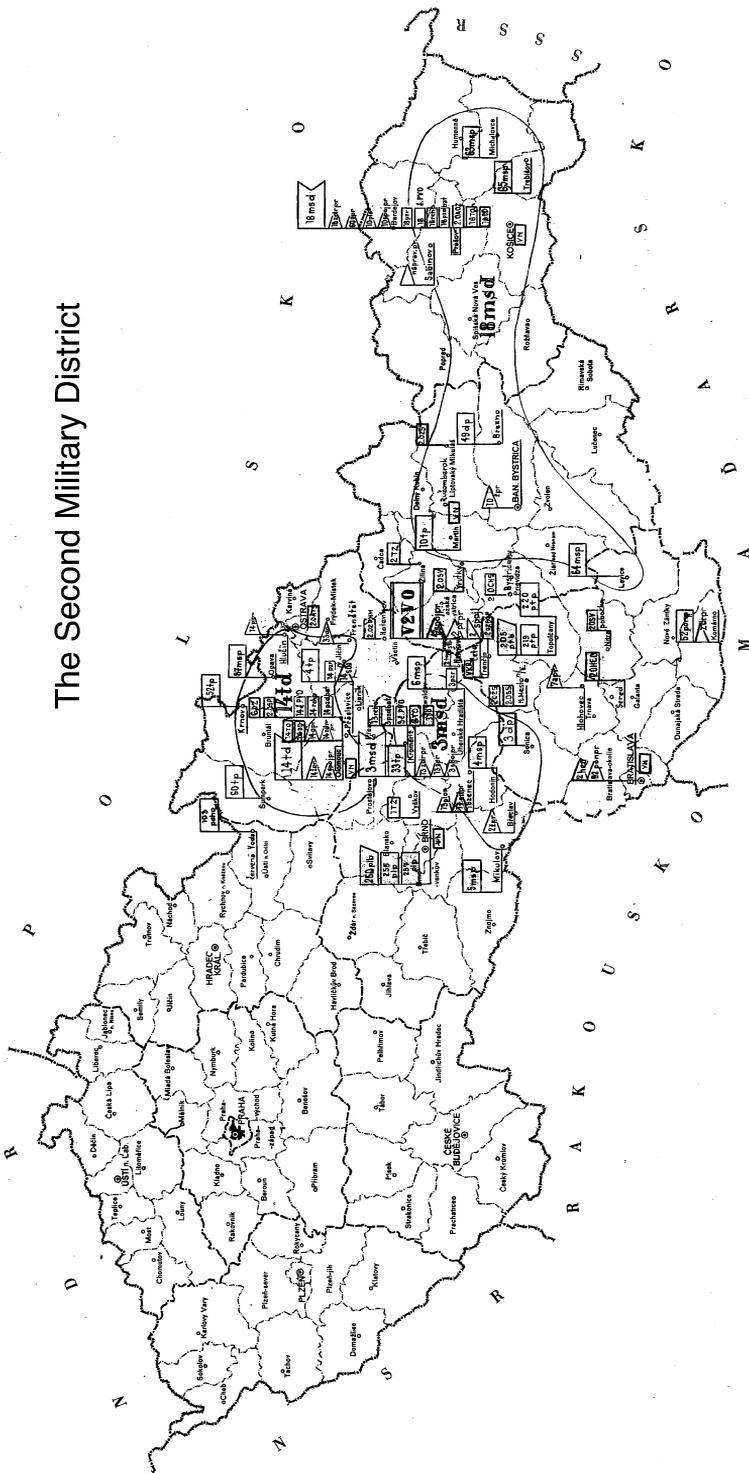
The First Army

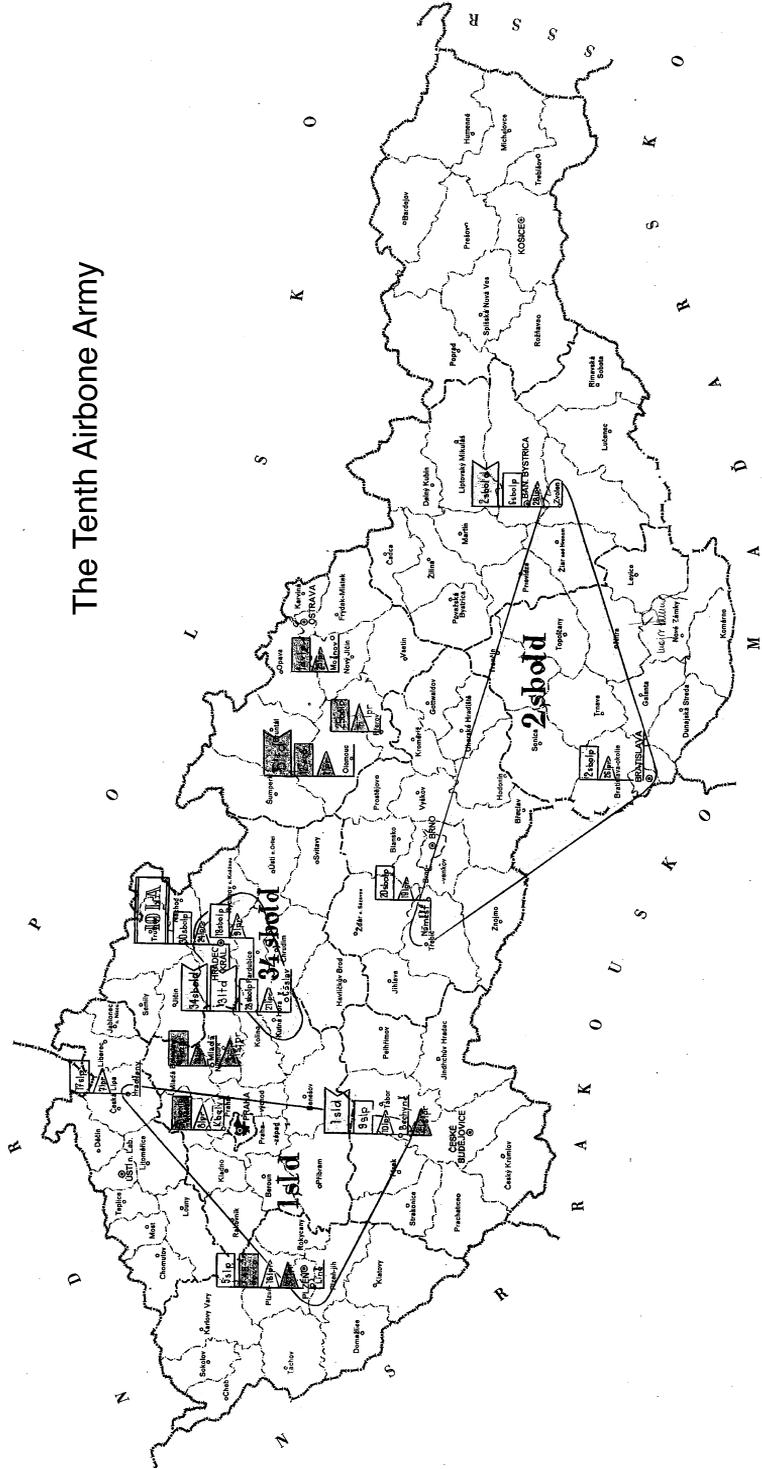
The Fourth Army

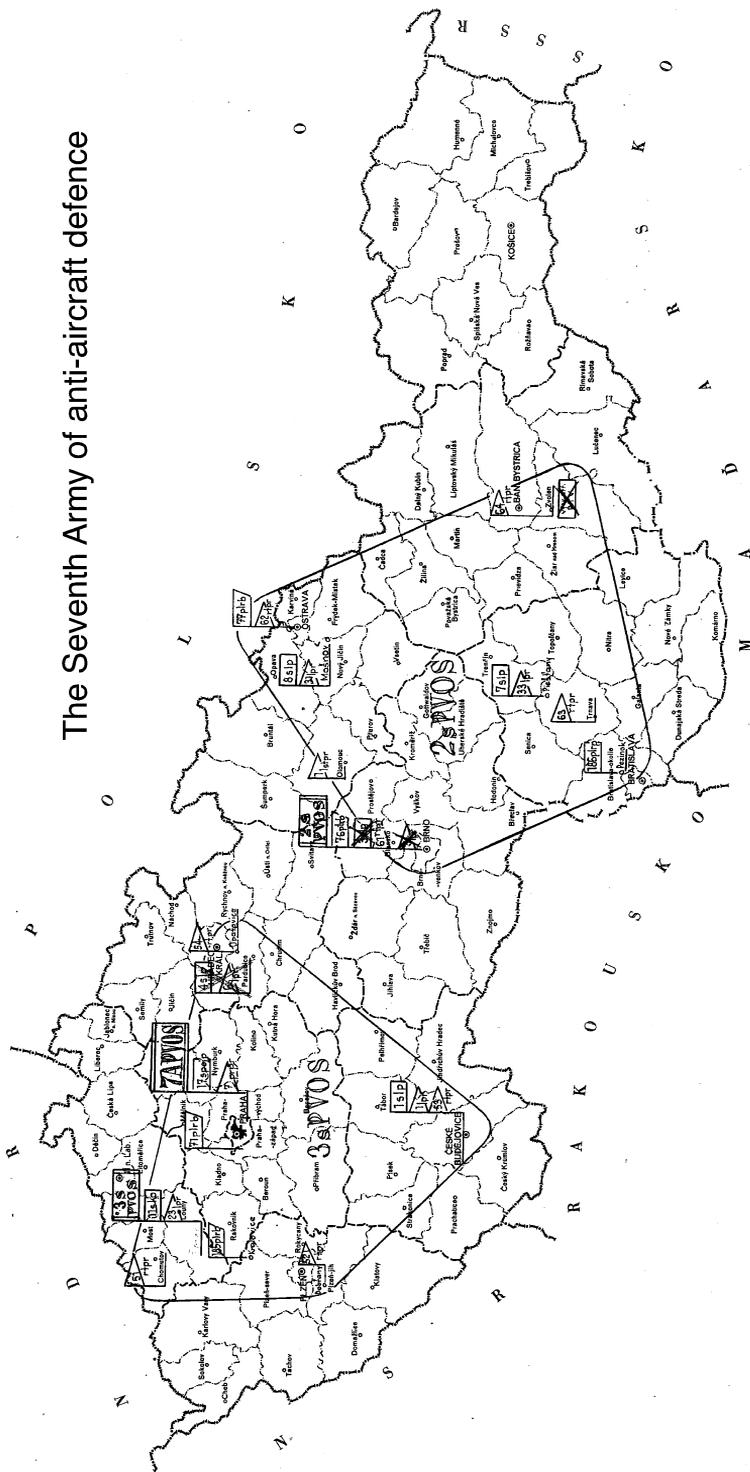
The Second Military District

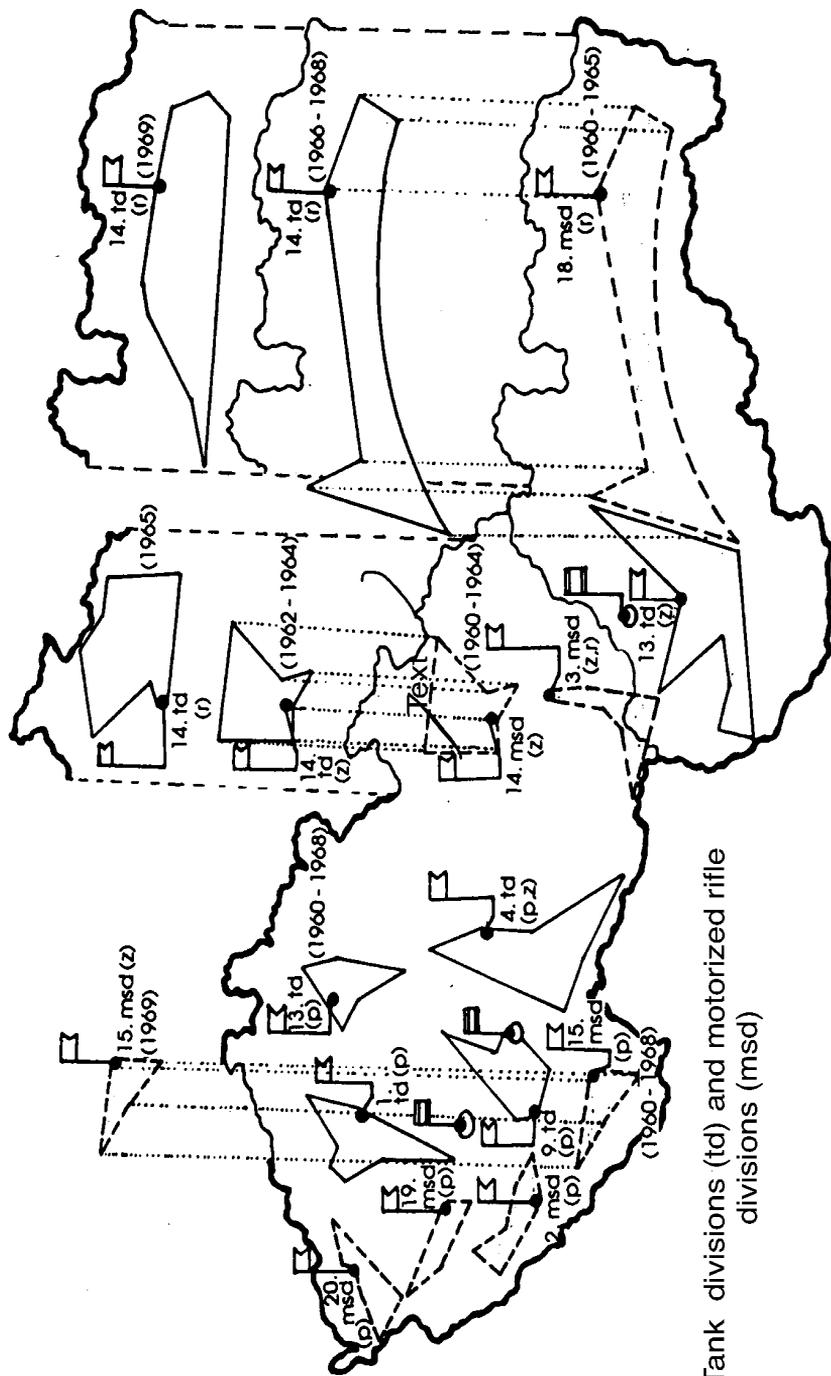

The Tenth Airborne Army

The Seventh Army of anti-aircraft defence

Tank divisions (td) and motorized rifle divisions (msd)

DOKUMENTY A MATERIÁLY

TRENČIANSKY DOPLŇOVACÍ OBVOD A C.-K. 71. PEŠÍ PLUK V ROKOCH 1860 – 1882

JÁN VAVRUŠ

VAVRUŠ, J.: The Trenčín Recruiting District and Imperial-Royal 71st Infantry Regiment in 1860 – 1882. *Vojenská história*, 3, 22, 2018, pp 127-141, Bratislava. The author of the study deals with the Trenčín recruiting district and allocation into the battalions of the 71st infantry regiment, which was a part of the Austrian Imperial Army in Veneto in 1860-1866. He states that a military and logistic background originated in Trenčín, used for supplementing the battalions with the crew from the county of Trenčín, Turiec and Orava. Within the Rothkirch Brigade, the battalions from Veneto were reassigned to the unit of Benedek's Northern Army. The brigade was covering the retreat of the Austrian forces, with open battles bursting at Tovačov, where the Trenčín regiment recorded high losses. In the 1870's, the regiment consisted of six battalions included in the so called line (Linien-Regiment) and reserve (Reserve-Regiment) regiment. The occupation of Bosna in 1878 was attended by the soldiers from the reserve regiment and the pacification of the Bosna resistance (1879-1882) was contributed significantly by the soldiers of the line infantry regiment. Military History. Austria-Hungary. 1860 – 1882. 71st Infantry Regiment of Trenčín.

Vznik c.-k. 71. pešieho pluku (ďalej 71. pp, inak Infanterie Regiment – IR 71) súvisí s reformou rakúskej cisárskej armády po bitke pri Solferine. Počet peších plukov sa zvýšil z pôvodných 62 na 80. Odčlenením Lombardska stratila monarchia doplňovacie obvody piatich plukov, aktívnych zostalo 57 plukov¹. Z nich sa vyčlenili prápory pre nové pluky a boli im určené sídla doplňovacích obvodov². Na vytvorenie 71. pp boli použité tretie prápory (Batallion) z plukov č. 8, 12, 54, spolu približne s 1 500 mužmi v 18 rotách (Compagnie). V čase vzniku 71. pp sa prápory z 8. pp a 54. pp nachádzali v Benátsku a tretí prápor z 12. pp v Petrovaradíne. Za hlavné sídlo doplňovacieho obvodu s účtovnou kanceláriou bol určený strategicky dôležitý Trenčín. Vlastníkom

¹ Prehľadne sa situáciou armády zaoberá DANGL, V. – SEGEŠ, V. *Vojenské dejiny Slovenska III./1711 – 1914*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1996, s. 133-145. ISBN 80-88842-02-6.

² Porovnaj: *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes*. Wien. K.K. Hof- und Staatsdruckerei. Dezember 1859. S. 82-205. *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes für 1860-1861*. Wien : K.K. Hof- und Staatsdruckerei. Februar-März 1861. S. 132-291. Mužstvo z lombardských doplňovacích obvodov (peších plukov 23, 38, 43, 44, 55) bolo rozpustené. Aktívne regimenty poskytli jeden až dva prápory pre nové pluky. Hlavné veliteľstvo armády (Armee-Ober-Commando) bolo premenované na ministerstvo vojny (Kriegsministerium). Vojaci z pôvodných práporov pp 8, 12, 54 bojovali v Lombardsku. Napríklad strelnému poraneniu podľahol v milánskej nemocnici 17. júla 1859 zajatý vojak Albert Matula. Od nepriateľa obdržanú správu o jeho smrti zaevidovali už v novom registri zomrelých 71. pp. VHA Bratislava, R-267, K. und k. Infanterie-Regiment Nr.71. Sterb-register. Tom I., Fol. 7.

pluku sa stal arcivojvoda Leopold II. Habsburský (zvaný Toskánsky), druhým vlastníkom bol generál jazdectva Moric, slobodný pán z Boyneburgu-Lengsfeldu³. Veliteľom pluku sa stal podplukovník Heinrich Widenmann, predtým veliteľ tretieho práporu 54. (olomouckého) pluku. Widenmann bol s účinnosťou od 5. marca 1860 povýšený do hodnosti plukovníka. Jeho pobočníkom sa stal nadporučík Anton Ptaczek. Na podplukovníka bol povýšený aj veliteľ 1. práporu major Schenoha s účinnosťou od 30. apríla 1860.

Väčšina dôstojníkov a mužstva z pôvodného 8. pp a 54. pp pochádzala z Moravy, ich materinským jazykom bola nemčina alebo čeština. Záujmom velenia bolo integrovať slovensky hovoriacu mužskú populáciu Trenčianskej stolice do cisárskej armády, a pôvodné pluky poskytovali dostatok dvojjazyčných kádrov. Vo všetkých cisárskych plukoch sa velilo po nemecky, povinnosťou dôstojníka však bolo ovládať jazyk mužstva. V 12. pp boli najmä vojaci z Galície, východného a južného Slovenska⁴. Po sformovaní 71. pp k svojim vojakom prehovoril už po slovensky (Regimentsprache) aj plukovník Widenmann⁵. Práporom velili dôstojníci v hodnosti podplukovníka alebo majora (V. Schenoha, E. Herbert-Ratkeal, K. Esch) s pobočníkmi v hodnosti poručíka (H. Obora, I. Gross, J. Giergnovicz). V aktívnej službe zostalo 72 dôstojníkov v 18 rotách. Ďalší 53 dôstojníci boli z úsporných dôvodov evidovaní ako nadpočetní, od augusta 1859 až do začiatku roku 1863 nedostávali žiaden plat. Duchovnú službu vykonával kaplán pluku

³ *Militär-schematismus des österreichischen Kaiserthumes für 1860-1861*, ref. 2, S. 272, S. 860. 71. Infanterie-Regiment. Veľkovoivoda Leopold II. Habsburský, zvaný Toskánsky bol dovtedy vlastníkom rozpušteného dragúnskeho pluku č. 4. Ako synovec Františka I. a vnuk Leopolda II. bol v rokoch 1824-1830 tretím v následníctve trónu. Toskánsko opustil v apríli 1859. Potom sa zdržiaval najmä v Brandýse nad Labem. Pre pluk bolo veľkým vyznamenaním mať za vlastníka žijúceho príslušníka Habsburskej dynastie. Veliteľ pluku Heinrich Widenmann mal za sebou už 30-ročnú vojenskú kariéru. Začínal v r. 1829 ako kadet (29. pp), v r. 1850 bol ako kapitán evidovaný medzi držiteľmi vojenského záslužného kríža (*Militärverdienstkreuz*), v r. 1855 prešiel do 54. pp v hodnosti majora. Odchod zo 71. pp súvisí s jeho povýšením na generálmajora (11. 3. 1867). Penzionovaný bol 1. 10. 1869.

⁴ ERZHERZOG, Johann. *Geschichte des kais. kön. Infanterie-Regiments Erzherzog Wilhelm No. 12., II. Theil*. Wien : L. W. Seidel & Sohn, 1880, S. 455, S. 564, S. 572. Nábor regrútov pre IR 12 vykonávali napr. v Levoči, kde existovala tzv. „Werbbezirks-Station“. V 12. pp sa pri nástupoch okrem nemčiny hovorilo k mužstvu maďarsky (veliteľ brigády gemjnr. Szabo) a poľsky (npor. Haschka). Regrúti s maďarským materinským jazykom boli do 12. pp verbovaní od roku 1853 najmä v Komárne, predtým sa nachádzalo sídlo doplňovacieho obvodu v Sanoku. Máloktorí vojaci z pôvodného 12. pp pochádzali z Trenčianskej stolice, ako napr. Štefan Kukučka z Čadce z 13. roty, ktorý zomrel v Petrovaradínskej posádkovej nemocnici dňa 28. februára 1860. VHA Bratislava, R-267, K. und k. Infanterie-Regiment Nr. 71. Sterb-register. Tom I., Fol. 8.

⁵ GROSS, Ignaz. *Garnisonierung des Regiments in Venetien 1860-1866*. In *Beitrag zur Geschichte des Infanterie-Regiments Galgótz Nr. 71*. Wien : Selbstverlag des Regiments. 1898, S. 40 „...mit der erhobenen Fahne vor die Front tretend, ermahnte Oberst Widenmann in deutscher und slowakischer Sprache das Regiment...“ Ignác Gross bol v 54. pp pobočníkom veliteľa práporu (*Bat.-Adjutant*), do 71. pp prišiel v hodnosti podporučíka I. triedy. Ako pobočník (*Regiments-Adjutant*) plukovníka Widenmanna v hodnosti poručíka sa zúčastnil bitky pri Tovačove (vystriedal A. Ptaczeka). V tejto funkcii zotrval už ako nadporučík aj v r. 1867 a 1868, keď sa veliteľom pluku stal Emanuel Chevalier du Hamel de Querlonde. Na dôchodku (od r. 1894) sumarizoval plukovník Gross činnosť počas pôsobenia pluku v Benátsku na základe dostupných písomných a ústnych svedectiev a po prepracovaní a rozšírení bolo rozhodnuté o vytlačení rukopisu v obmedzenom náklade (...als *Manuscript in beschränkter Ausgabe*) spolu s príspevkami L. Hortsteina, K. Kortana, K. Heissega.

F. Gaspárik, neskôr N. Karászek⁶. Lekársku službu zabezpečovalo spolu deväť lekárov⁷.

Na vytvorenie sídla doplňovacieho obvodu v Trenčíne bol určený major Gottfried Hartmann von Hartenthal, ku ktorému prideliť lekára pluku Dr. Hálu a účtovníka kancelárie Franza Gerstnera, avšak už v marci 1860 odišiel major Hartmann z Trenčína do Benátok k druhému práporu a do Trenčína prichádza major Herbert. Zatiaľ čo prvý a druhý prápor zostal priamo v Benátkach (jezuitské kasárne), vozatajstvo zostalo na pevnine v Mestre. Stredová časť tretieho práporu (15. a 16. rota) dorazila už 12. februára 1860 do Trenčína, zvyšok zostal dislokovaný v Petrovaradíne⁸. Prápory zo 71. pp boli vojenskou inšpekciou kontrolované v Benátkach už 26. marca, v Petrovaradíne 29. marca, a vojaci v Trenčíne absolvovali inšpekciu 30. marca 1860. Sformovanie nového pluku, 71. pp, s hlavným sídlom doplňovacieho obvodu v Trenčíne, bolo 1. aprílom 1860 oficiálne potvrdené.

Dlhoročný dôstojník trenčianskeho pluku Ignác Gross charakterizoval doplňovací obvod nasledovne: „...*špecialitou trenčianskej župy sú svetoznámi drotári a klampieri... v oravskej župe plníci splavujúci po Váhu drevo, dosky, šindle do Komárna, ba až do Budapešti*“. Táto charakteristika prispela k neskoršej prezývke „drotársky“ regiment, ktorá dosť nepresne vystihuje pestrosť charakterov a rôznorodosť príslušníkov pluku. V službe našli uplatnenie nielen remeselné zruční drotári, ale aj jazykovo zdatní potomkovia vzdelaných zemanov, majetnejších sedliakov, chudobných roľníkov i malých obchodníkov. Spájala ich vernosť cisárovi a na rozkaz boli pripravení presunúť sa z jedného konca monarchie na druhý.

Polný zbrojmajster Benedek počas prisahy dôstojníkov 2. januára 1862 vo Verone za prítomnosti cisára charakterizoval príslušníkov plukov nasledovne: „...*pozbavení akýchkoľvek predsudkov, bez rozdielu národnosti, pôvodu a náboženstva, chceme všetci až do posledného vojaka jedno veľké, slobodné, mocné a nádherné Rakúsko na čele so slávnou dynastiou Vášho Majestátu, pripravení proti každému nepriateľovi... opakujem: bez rozdielu národnosti, pôvodu a náboženstva, chceme žiť pre Váš majestát, žiť a víťaziť, a ak padneme so čtou zomrieť: a víťaziť budeme, tak nám Boh pomáha!*“⁹ Trenčianskemu pluku sa v Benátsku dostalo vysokej pocty. Po presune cisára z Verony do Padovy (15. januára) čestnú rotu pred cisárskym táborom vytvorili príslušníci siedmej roty zo 71. pp

⁶ Duchovní viedli register zomrelých. Po dvojstranu č. 29 (VHA Bratislava, R-267, Sterberegister. Tom I., ref. 3, Fol. 29) sú strany signované F. Gaspárikom, od dvojstrany 30 po 85 kaplánom N. Karászkom. Píšu nemeckým „Kurrentschrift“, pri českých a slovenských menách niekedy s interpunkciou (napr. Dworžak, Bačík, Beneš). Podpisujú sa Gaspárik, Karászek. František Gaspárik bol pôvodne kňazom Nitrianskej diecézy, narodil sa v roku 1829, za kňaza bol vysvätený v r. 1854. Potom až do r. 1857 slúžil ako kaplán v Hornej Súči. Schematizmus Nitrianskej diecézy na rok 1863 ho eviduje ako „Capellanus castrensis Venetiis“ pri 71. pp (Toscana). V r. 1864 pôsobil už v bratislavskom 72. pešom pluku (ďalej 72. pp), v r. 1885 bol zaznamenaný ako vojenský kurát v Košiciach (D. Franciscus Gaspárik, Curatus militaris Cassoviae). V r. 1892 žil v domove pre penzionovaných farárov v Budapešti ako emeritný vojenský farár Budapešti (emeritus parochus militaris Budapestini). Zomrel pred rokom 1895.

⁷ *Miltärschematismus für 1860-1861*, ref. 3, s. 273, lekári Dr. Johann Pruckmüller, Dr. Adalbert Haala. GROSS, ref. 5, s. 7 uvádza mená ďalších siedmich lekárov.

⁸ ERZHERZOG, ref. 4, s. 572 zrejme omylom uvádza petrovaradínsky tretí prápor z 12. pp ako nový druhý prápor zo 71. pp. Podľa GROSS, ref. 5, s. 6, major Esch z pôvodného 12. pp velil tretiemu práporu 71. pp. Nezrovnalosť vyplýva aj z porovnania údajov na strane 571 a 572 v rámci histórie 12. pp (ERZHERZOG, ref. 4, s. 571, 572).

⁹ GROSS, ref. 5, s. 29, 30. Indoktrizovaná vernosť cisárovi (prisaha) a veľkorakúšanstvo boli základnými ideologicky stmelujúcim faktorom jazykovo rôznorodých príslušníkov armády. Na druhej strane povinnosť dôstojníkov ovládať jazyk mužstva pôsobila na formovanie regionálnej a národnostnej identity vojakov.

spoločne so zástavou a hudbou¹⁰.

Územie doplňovacieho obvodu 71. pp bolo slovenské. Okrem husto osídlenej Trenčianskej župy sem patrili aj okresy Nové Mesto nad Váhom, Myjava a Piešťany z Nitrianskej župy. Neskôr ich zamenili za bánovskú oblasť. Až v roku 1873 bolo územie doplňovacieho obvodu definované ako územie Trenčianskej, Oravskej a Turčianskej župy. Gross vysoko hodnotil nábožnosť obyvateľov doplňovacieho obvodu: „*Sú prevažne rímsko-katolíckeho náboženstva a k svojim duchovným požíva ľud neobmedzenú dôveru. Pre vojenskú službu prináša Slováci veľmi hodnotné vlastnosti. Od mladosti v boji o život spevnený, skromný, vytrvalý a výnimočne pochodovo zdatný. Ochetný, poslušný a oddaný, je ľahké ho viesť a naučí sa. Slovenský element týmto sa stáva vynikajúcim materiálom pre infantériu.*“¹¹

Pôsobenie práporov v Benátsku trvalo šesť rokov. Prvý prápor spolu s koňmi a batožinou prepravili loďami už 12. mája do Lida a neskôr aj so štábom do Padovy. Druhý prápor preložili do Este a v polovici októbra tiež do Padovy. V tom čase bola už armáda pre vnútroplitický vývoj v Taliansku vo vojnovom stave. Jedna rota bojového radového práporu mala mať 198 mužov (182 ks pušiek) a dva ťažké kone. Z ideálnych počtov vychádzalo, že s puškami sa nepočítalo pre štyroch dôstojníkov, ich štyroch sluhov, dvoch bubeníkov, jedného trubača, dvoch obuvníkov, dvoch tesárov a jedného vozataja. Prápor mal mať vo vojnovom stave silu takmer 1 200 mužov. K dvom radovým práporom patrilo vozatajstvo (35 vojakov, 58 ťažných a 6 rezervných koní, 22 vozov).

Začiatkom októbra 1860 dovolenkovalo na území pôvodných doplňovacích obvodov č. 8 (Brno) a 54 (Olomouc) až 444 mužov. Z brnianskeho obvodu ich povolali na železničnú stanicu do Břeclavi. Z olomouckého obvodu sa dostavili na stanicu do Uherského Hradišťa. Tam bola dopravená aj výstroj a výzbroj z Trenčína. Prebratie dovolenkárov v staniaciach organizovali štyria dôstojníci pluku a postupne medzi 4. – 21. októbrom 1860 docestovali s vojakmi do Padovy. Tzv. stredová časť tretieho práporu vyrazila z Trenčína až 4. februára 1861 a 20. februára bola sústredená v Petrovaradíne. V Trenčíne bola do konca januára vytvorená aj ďalšia tzv. záložná „divízia“ pozostávajúca z prvej a druhej roty v každej po 20 vojakov a 80 regrútov. Vojaci tejto jednotky, najmä druhej roty, poskytli Trenčínu veľkú pomoc pri hasení rozsiahleho požiaru, ktorý vypukol 18. apríla 1861. Vďaka ich nasadeniu sa požiar nerozšíril. Úradníci magistrátu odovzdali vojakom odmenu 100 zlatých, tí však spontánne darovali 50 zlatých najchudobnejším¹². Na základe cisárskeho rozhodnutia z 28. septembra 1861 sa mali vytvoriť riadne štvrté prápory vo všetkých 80

¹⁰ V Benátkach sa podarilo zostaviť aj prvú kapelu pluku (48 muzikantov). Kapelníkom sa stal šikovateľ Jozef Zenkel (hobojista) vyznamenaný po bitke pri meste Sommacampagna (1848). Striebornú medailu za odvahu 2. stupňa dostal za to, že odovzdal svoj nástroj kamarátovi, hneď sa chopil pušky po padnutom vojakovi a skvelým bojom upozornil na seba. Skupinu muzikantov zostavil J. Zenkel z mužstva pôvodných doplňovacích obvodov Brno a Olomouc. Neustálym cvičením dokázal už koncom marca vytvoriť prvotriedne hudobné teleso spĺňajúce všetky požiadavky vojenskej kapely. Jozef Zenkel zomrel v Trevisi 9. júla 1865. V neskoršom období bol výraznou osobnosťou pluku skladateľ a dirigent K. G. Richter. MUNTÁG, Emanuel. *K hudobnému životu mesta Trenčín*. In Trenčín. Vlastivedná monografia 1. Ed. PhDr. Milan Šišmiš, s. 331-341. ISBN 80-05-01114-8.

¹¹ GROSS, ref. 5, s. 26, „*Das slowakische Element ist somit ein vorzügliches Infanterie-Material.*“ K charakteristike plukovníka I. Grossa pripomínam, že pojem „drotári“ prezentoval v celkovo pozitívnom zmysle a nie v posmešnom význame. Schopnosť opraviť výstroj a výzbroj bola pre armádu nevyhnutná. Nevieme, kedy presne došlo k prekrúteniu pojmu „drotársky“ a k jeho vnímaniu ako posmešnej prezývky s narážkou na etnickú príslušnosť vojakov.

¹² GROSS, ref. 5, s. 28, „*Zugleich übergaben sie dem Commandanten den Betrag von 100 Gulden als Belohnung für die Mannschaft. Letztere gab freiwillig die Hälfte dieses Betrages zu Gunsten der durch den Brand beschädigten ärmsten Bewohner zurück.*“

plukoch. V Trenčíne zo záložnej 1. a 2. roty vytvorili riadnu 19. a 20. rotu štvrtého práporu, 21. až 24. rotu vytvorili novými odvodmi (asentírkami). Veliteľom štvrtého práporu sa stal major Herbert. Už koncom októbra 1861 však dochádza k zníženiu stavov bojovej pohotovosti. Viacerí vojaci z prvých troch práporov dostali dovolenky a vrátili sa domov. Tí, ktorí zostali v Padove, pochodovali 6. novembra pred armádnym veliteľom poľným zbrojmajstrom Benedekom. Ten vyjadril spokojnosť a nechal predstúpiť dôstojníkov a šesť mužov dekorovaných medailou za odvahu. Boli to šikovateľ Podevinsky z 12. roty, čatári Polanka zo 6. a Raschendorfer z 11. roty, vojaci Hajek, Hlasny a Ballas z 1., 8. a 12. roty. Benedek každému daroval po zlatke (Silbergulden)¹³.

V Benátsku fungovala aj škola pre budúcich dôstojníkov (Kadettenschule), logistická a ženijná škola (Manipulations und Pionierschule). Údaje o počte jej frekventantov sú rôzne (po 7 – 18 osôb v dvoch ročníkoch-triedach). Školu, resp. skôr kurzy, otvárali nepravidelne v zimných a jarných mesiacoch približne od novembra do apríla. Strelecká škola v Chievo pri Verone bola určená pre dôstojníkov a poddôstojníkov.

Plukovník Widenmann v júli 1862 vykonal inšpekciu novovzniknutého 4. práporu (19. –24. rota) v Trenčíne. V septembri bol povýšený major Eduard Herbert-Ratkeal a velenie 4. práporu v Trenčíne prevzal major Hannig, ktorého v júli 1863 nahradil Alois Mauerer z 2. práporu. V lete 1863 sa konalo v severnom Taliansku rozsiahle vojenské cvičenie. V dôsledku tepla a dehydratácie zomrel jeden vojak 9. roty¹⁴. Vojaci pochodovali niekoľko dní a po tropickom teple zažili koncom júla silnú búrku – orkán. Tá rozmetala vojenské stany, výstroj, knihy, mapy atď. Dva prápory naďalej zostávali predovšetkým v oblasti Trevisa.

Pre rok 1864 bol určený počet vojakov v rote na 130. Do konca januára mala byť zo záložníkov opätovne zriadená záložná jednotka v sile približne 195 mužov. Táto záložná jednotka mala slúžiť na to, aby v prípade vojny mohol 4. prápor odísť čo najrýchlejšie mimo Trenčín. V Petrovaradíne dislokovaný tretí prápor pochoduje 8. marca do Kilindy a odtiaľ sa presúva po železnici do Pešti a potom do Trevisa, kde dorazil 16. marca. Tam sa spojil s prvým a druhým práporom¹⁵.

Dňa 29. mája sa uskutočnila v Trevise oslava s posviackou bielej zástavy prvého práporu. Slávnostný príhovor pred samotnou svätou omšou predniesol v nemeckej a slovenskej reči kaplán Norbert Karászek¹⁶. Krstná matka zástavy veľkovejvodkyňa Maria Antonia, rodená princezná oboch Sicílií, manželka veľkovejvodu Leopolda II. Habsburského, zv. Toskánsky, nechala na červenej hodvábnej stuhe vyšíť zlatými písmenami nápis „*Allzeit fest!*“ Kaplán Karászek potom poukázal na potrebu zostať verný predovšetkým vo viere v Boha, v čnostiach, vo vernosti a poslušnosti voči monarchovi, nadriadeným, navždy verný v povolani a plnení náročných povinností. Pôvodná zástava prvého práporu mala byť odvezená do Trenčína a vystavená vo farskom kostole, ale nakoniec bola v máji 1865 odovzdaná delostreleckému skladu vo Viedni, odkiaľ ju neskôr do úschovy prevzalo viedenské vojenské múzeum.

Posviacka zástavy 4. práporu sa uskutočnila v Trenčíne pred piaristickým kostolom dňa 11. júna 1864. Druhý vlastník pluku (generál jazdeckta Moric, slobodný pán

¹³ GROSS, ref. 5, s. 29, „*sechs Mann vor die Front treten ließ und letztere je mit einem Silbergulden beschenkte*“.

¹⁴ VHA Bratislava, R-267, ref. 4, Fol. 33, vojak Ján Krchnavý (Johann Krchnavy), narodený 1842 v Čachticiach, „*Am Marsche von Portogruaro nach Asolo plötzlich gestorben*“, príčina smrti „*Sonnenstich*“. Pochovali ho 2. júla v Trevise. Nebol jediným, ktorý počas 6 rokov pôsobenia pluku v sev. Taliansku zomrel v dôsledku veľkého tepla a nedostatku tekutín.

¹⁵ GROSS, ref. 5, s. 38.

¹⁶ GROSS, ref. 5, s. 39, „*...hielt der Regiments-Kaplan Norbert Karaszek in deutscher und slovakischer Sprache eine Festpredigt....*“

z Boyneburgu-Lengsfeldu), nechal na páse zástavy z rakovo-červeného hodvábu vyšit' zlatými písmenami heslo „*Mit Gott für Kaiser und Vaterland!*“ Slávnostná prehliadka práporu sa konala za prítomnosti hlavného trenčianskeho župana Ladislava Vietorisa a početných zástupcov mesta a stoličných úradov. Potom nasledoval banket pre dôstojníkov a hodovanie mužstva na vyzdobenom cvičisku. Navečer sa k vojenskej zábave pridali mnohí Trenčania¹⁷.

Koncom roka 1864 bola vo výhľade opätovná redukcia stavu armády. Počet mužov v rote bol stanovený na 2 šikovateľov (Feldwebel), 4 čatárov, 6 desiatnikov, 6 slobodníkov, 70 vojakov mužstva, 1 bubeník, 1 tesár a 1 trubač. Na dovolenku poslali spolu 540 mužov z 1. až 3. práporu, ktorí odchádzali z Trevisa 12. októbra 1864. Každá rota mala teda nadpočetný stav približne 30 mužov. V roku 1865 znižovanie pokračovalo zo 70 na 64 a začiatkom júla na 54 vojakov v rote. Zo 4. práporu zostalo v službe len 20 vojakov v rote. Počty vojakov boli zredukované na tzv. mierový stav. Službukonajúci vojaci a dôstojníci pluku boli aj naďalej výraznou oporou mesta. Nadporučík Rudolf Weber aj v mierovom čase dostal 8. augusta 1865 z vienského ministerstva vojny pochvalné uznanie za nasadenie pri záchrane života županovho zamestnanca pred utopením vo Váhu¹⁸.

Bojové skúsenosti nadobudol trenčiansky pluk až vo vojne v r. 1866. Prvý, druhý a tretí prápor registrujeme koncom marca vo zväzku južnej armády v Trevisi, Feltri a v Castelfranco ako súčasť 7. armádneho zboru v rámci Rothkirchovej brigády. Zo zväzku 7. armádneho zboru južnej armády¹⁹ bola brigáda Rothkircha vyčlenená a priradená k 8. armádnemu zboru severnej armády. Presun z Talianska na Moravu sa realizoval v máji po železnici. Dňa 16. júna 1866 boli už všetky štyri prápory 71. pp (aj 4. prápor z Trenčína), delostrelecká batéria 3/IX a tri prápory z 25. pp sústredené pri Židlochoviciach. Presun brigády do Čiech sa začal 20. júna cez Lažany, Svitavy až do Českej Třebovej (24. júna)²⁰. Rothkirchova brigáda (71. pp, batéria 3/IX, 25. pp) sa bojov pri Hradci Králové nezúčastnila. Dňa 26. júna obdržala v Českej Třebovej rozkaz, aby zotrvala ako záloha spolu s Ulanským regimentom č. 3 arcivojvodu Karla Ludvíga na ochranu železnice²¹. 71. pp kryl cestu Pardubice – Ústí nad Orlicí, 25. pp bol sústredný pri Holiciach, ale 2. júla popoludní bol prevelený naspäť do Vysokého Mýta a 3. júla do Třebovej. Prvé správy o Hradci Králové sa dostali k Rothkirchovej brigáde 4. júla okolo 3. h a približne od 8.

¹⁷ GROSS, ref. 5, s. 41.

¹⁸ GROSS, ref. 5, s. 43.

¹⁹ Armádný 7. zbor pod velením poľného maršala (Feldmarschal-Leutnant) Maroicica rozhodujúcim spôsobom prispel k rakúskemu víťazstvu proti Talianom v bitke pri Custozze 24. júna 1866.

²⁰ TRAUTSCH, Alois. *Geschichte des k.k. 25. Infanterie-Regiments*. Prag : Selbstverlag des Regiments, 1875, s. 655, 657. Tri prápory z 25. pp boli pôvodne dislokované v Cenede, Seravalle a v Bellune, rozkaz na presun k severnej armáde obdržali 9. mája, 12. mája boli vojaci naložení v Conegliane na vagóny, a do Viedenského Nového mesta dorazili 16. mája. Potom nasledoval spomenutý presun do Českej Třebovej. Štvrtý prápor bol z hľadiska pripravenosti a výcviku najslabším článkom 25. pp.

²¹ Podplukovník Hortstein uvádza Ulanský regiment č. 7 arcivojvodu Karla Ludvíga. HORTSTEIN, Lothar. *Der Feldzug gegen Preußen 1866*. In *Beitrag zur Geschichte des Infanterie-Regiments Galgótzky Nr. 71*. Wien : Selbstverlag des Regiments. 1898, S. 44. Názvy Ulanských plukov sú podobné. Ulanský pluk 3 bol pomenovaný po nežijúcom arcivojvodovi Karlovi Ludwigovi (+1847), jeho skutočným vlastníkom bol od r. 1861 slobodný pán Vinzenz Minutillo. Ulanský pluk 7 bol vo vlastníctve žijúceho arcivojvodu Karla Ludvíga od r. 1848, druhým vlastníkom pluku bol generál jazdeckta gróf Peter Leopold Spannochi. Porovnaj: *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes für 1866*. Wien : K. K. Hof- und Staatsdruckerei. April 1866, S. 413, 419.

júla držala brigáda spolu s Ulánmi kontakt s predsunutými nepriateľskými jednotkami vo vzdialenosti 2 až 3 míle bez bojového stretu²². Až 10. júla sa Rothkirchova brigáda pri Litoveľi spojila s ustupujúcimi brigádami 8. armádneho zboru. Armádny veliteľ Benedek sa so štáбом nachádzal v Olomouci už od 9. júla večer.²³

Pobyt armády pri Olomouci priniesol konsolidáciu zborov a nové úvahy velenia o ďalšom postupe. Zapojenie trenčianskeho 71. pp do presunu k Dunaju sa pokúsime zrekonštruovať na základe opisu podplukovníka Hortsteina²⁴, majora Aloisa Trautscha²⁵, Benedekových listov²⁶, Heinricha Blankenburga²⁷, registra zomrelých²⁸ a obhliadky tovačovského bojiska pri príležitosti 150. výročia bitky.

Spolu s 2., 3., 4., 6. a 8. rakúskym armádnym zborom sa pri Olomouci konsolidovali aj spojenecké jednotky saského zboru. Benedek bol z hlavného velenia odvolaný, dostal rozkaz čo najrýchlejšie presunúť severnú armádu k Viedni a v spojení s južnou armádou pod velením Albrechta Habsburského zabrániť pruskému vpádu do Viedne. Benedek s okamžitým presunom k Viedni váhal. Najradšej by vyčkal zabarikádovaný v olomouckej pevnosti a po konsolidácii by sa vrhol proti tej časti pruského vojska, ktoré ho malo blokovat'²⁹. Svoje zbory posielal k Viedni veľmi opatrne. Odchod hlavného veliteľstva naplánoval až na 15. júla. Už 13. a 14. júla odchádza 3. armádny zbor a saskí spojenci. Pri Kraliciach na Hanej ani pri Biskupiciach, kde došlo v popoludňajších hodinách 14. júla k bojovým stretom, sa pruským kyrysníkom ani 1. pruskému husárskemu pluku (1. Leib-Husaren-Regiment) nepodarilo zabrániť v presunoch rakúskeho a saského vojska južným smerom.

Z priestoru Nové Sady-Povel odchádzala nasledujúci deň 15. júla o 4.00 h Rothkirchova brigáda (71. pp, batéria 3/IX, 25. pp). Za ňou mali nasledovať sanitné oddiely (4.30 h), delostrelecká záloha 8. armádneho zboru (5.00 h), vozatajstvo veliteľstva 8. zboru (5.15 h), brigáda Rotha (5.30 h), brigáda Kirchmayera (6.00 h). Posledné dve brigády však vyrazili v dôsledku nesprávneho nasmerovania vozatajstva podstatne neskôr. Právě krídlo kolóny mala chrániť brigáda Wöbera (21. pp, del. batéria, 32. pp) a 3 eskadróny jazdcov. Pohybovať sa mali paralelne s hlavnými silami o niečo západnejšie, približne v smere Kralice-Pivín. Medzi Hrdibořicami a Sajlerovom narazili o 8.30 h (podobne ako Sasi deň predtým) na pruský husársky pluk a 1. prápor 5. pluku pruských granátníkov s delostreleckou batériou. V tom čase bola Rothkirchova brigáda už pri Věrovanech. Wöberova brigáda nepokračovala na juh, ale stiahla sa do defenzívy k rieke Blata na ľavý breh chrániac pravé (západné krídlo) meškajúcich hlavných kolón 8. rakúskeho zboru nachádzajúcich sa okolo 11. 30 h na úrovni Dubu.

V ranných hodinách 15. júla boli pri Biskupiciach a Klopoticiach značné protivníkové sily (jazdecká divízia Hartmann, dve konské batérie) a južne od nich postupovala brigáda pruského generálmajora Malotkiho, pozostávajúca zo 4. pluku granátníkov a 44. pešieho pluku. Nebezpečenstvo od západu mali Rothkirchovi hlásiť ulanskí jazdci. Kontakt

²² TRAUTSCH, ref. 20, s. 659.

²³ FRIEDJUNG, Heinrich. *Benedeks nachgelassene Papiere*. Leipzig : Verlag von Gröbel & Sommerlatte, 1901. Benedekov pohyb, názory a aktivity sú na základe publikovaných listov ľahko rekonštruovateľné. Ráno 9. júla telegrafoval manželke z Koníc, večer poslal list z Olomouca. c. d. s 384-391.

²⁴ HORTSTEIN, ref. 21, s. 44-80.

²⁵ TRAUTSCH, ref. 20, s. 661-670.

²⁶ FRIEDJUNG, ref. 23, s. 384-391.

²⁷ BLANKENBURG, Heinrich. *Der deutsche Krieg von 1866*. Leipzig : F. A. Brockhaus, 1868.

²⁸ Sterb-register. Tom I. VHA Bratislava, R-267.

²⁹ FRIEDJUNG, ref. 23, s. 389, 390 list manželke z 13. júla v noci „*aber man will es anders, und ich gehorche*“. Benedekov zámer napadnúť mohutným úderom severnej armády od Olomouca slabšie ľavé krídlo pruského korunného princa spomína aj BLANKENBURG, ref. 27, s. 335.

s ním stratili, okolo deviatej sa nachádzali až pri Aníne a severne od Kojetína. Zlyhal aj Rothkirchov prieskum³⁰. Prusi maximálne využili situáciu. V hmlistom počasí prenikli cez ovocné záhrady, močiare a kríky v roztrúsenej formácii na ľavý breh riečky Blata do lesíka a do priestoru severne od neho. Paľbou od lesíka napadli vojakov z tretej a štvrtej roty prvého práporu 71. pp.³¹ Prvá a druhá rota prvého práporu so ženijným oddielom sa v tom čase nachádzala už v Tovačove. Medzi nimi a zvyškom práporu boli zásobovacie vozy celej brigády a zásobovacie vozy Ulanov. Okamžite ich odvelili cez Tovačov na druhú stranu Mlynského náhonu po ceste v smere do Přerova. Krytie ich odsunu zabezpečovala z južnej strany spomenutá prvá a druhá rota zo 71. pp pod velením kapitána Döpfnera. Ženijný oddiel strážil vstupy do mesta od západu a pod tlakom pruskej paľby sa stiahol až potom, keď sa podarilo zásobovacie vozy evakuovať cez most. Za mlynský náhon sa postupne stiahli všetci Döpfnerovi muži. Most bránili pred opakovanými pruskými útokmi niekoľko hodín. Až keď sa skončil hlavný boj proti Rothkirchovej formácii v priestore medzi Věrovanmi a Tovačovom, vstúpili Prusi do Tovačova a k mostu odvelili posily. Kapitán Döpfner so svojimi vojakmi sa takticky stiahol za Bečvu. Svedkom obrany tohto úseku je miesto posledného odpočinku jedného z vojakov 71. pp na hrádzi Skašovského rybníka. Nakoľko Döpfner viac ako 5 hodín s malým počtom vojakov odolával značnej pruskej presile a rýchlym taktickým manévrom uchránil zásobovaciu kolónu, bol na základe cisárskeho rozhodnutia vyznamenaný vojenským krížom za zásluhy s vojnovou dekoráciou. Zásobovacie vozy 25. pp našli svoj pluk už o dva dni neskôr v Zadveřiciach, avšak druhému práporu boli odovzdané až 27. júla pri Bruck an der Leitha.

Hlavný boj prebiehal pri lesíku na ľavej strane Blata a neskôr pozdĺž cesty medzi Věrovanmi a Tovačovom. Strelbou zasiahnutá tretia a štvrtá rota okamžite zaútočila na lesík s podporou piatej a šiestej roty. Ich straty boli značné, ich nasadenie vzbudilo rešpekt. Striebornú medailu za odvahu 1. triedy udelili Polarkovi, Jančulovi a Košíkovi. Keď slobodníka Jozefa Jančulu z Novej Bystrice pri útoku na lesík napadli traja Prusi, vyzvali ho, aby sa vzdal. Ten však do jedného strelil, ďalšieho zranil bajonetom a tretiemu vytrhol bajonet z flinty³². Potom ho prenasledoval ešte dlhý kus cesty lesíku. Vojaci piatej roty posilnení týmto odvážnym príkladom sa vzápätí s bojovým pokrikom „hurá“ vrhli na nepriateľa. Vojak šiestej roty, Ján Košík zo Zliechova, sa napriek protivníkovej paľbe vyšplhal na vysoký strom a veliteľovi hlásil pozície nepriateľa. To umožnilo spresniť povely na protiútok³³.

Medzitým druhý a tretí prápor rozvinul bojovú líniu na juhozápadnom krídle Rothkirchovej formácie, severne od nich boli delostrelci a prápory z 25. pp. Krytie delostrelcov malo zaisťovať 67 mužov a dvaja dôstojníci zo 71. pp (nadporučík Kratzmann, poručík Habrovsky). Štvrtý prápor zo 71. pp zostával viac-menej v zálohe.

Napriek počiatočným úspechom sa prvému ani druhému práporu nepodarilo vyhnúť

³⁰ HORTSTEIN, ref. 21, s. 51, 52 uvádza že paralelne postupujúcich vojakov vo vzdialenosti asi 5 000 krokov spozoroval Rothkirch ďalekohľadom na úrovni Klopotovíc zhruba o 8.15, keď sa nachádzal pri Věrovanoch. Pozorovať nechal aj ďalších dôstojníkov. Vojakov na pravom krídle považoval za príslušníkov rakúskej brigády Wöber. V názore ho mal utvrdiť istý kapitán z veliteľstva zboru cválajúci na koni aj s pobočníkom za účelom prípravy ubikácií pre veliteľstvo armádneho zboru v Kojetíne.

³¹ TRAUTSCH, ref. 20, s. 661-662 zaznamenal, že nepriateľ zrejme prieskumom rozpoznal prítomnosť poľného zbrojmajstra Benedeka, teda hlavným cieľom úderu nepriateľskej eskadrony kyrysníkov, ktorá sa odohrávala medzi pozíciami 71. pp a 25. pp boli osoby z hlavného armádneho velenia 8. zboru. Miesto hlavného pamätníka v Tovačove sa považuje za stanovište velenia 8. zboru počas bitky.

³² HORTSTEIN, ref. 20, s. 75.

³³ HORTSTEIN, ref. 20, s. 76.

pruských vojakov z lesíka. Hlavnú palebnú formáciu rozvinuli Prusi severne od lesíka a odtiaľ veľmi účinnou paľbou redukovali útočiaci druhý trenčiansky prápor. Vojaci 5. a 6. roty prvého práporu zaujatí bojom v lesíku sa museli stiahnuť. Ustupujú poza chrbát druhého a tretieho práporu až za cestu Věrovany-Tovačov. Okolo desiatej hodiny sa Prusi snažili obkľúčiť druhý prápor zo 71. pp. Severne od lesíka presúvali delá a zvedli súboj s časťou batérie 1/IX (od brigády Roth), ktorá druhému práporu 71. pp približne od 9.30 h poskytovala delostreleckú podporu. Paľba z pruských ihloviiek však natoľko preriedila rady druhého a tretieho práporu, že okolo 10.30 h ustúpil 71. pp k mostu cez Mlynský náhon pri Věrovanoch. Prusi ich neprenasledovali, nakoľko severne od ústupovej trasy by boli v nevýhodnom postavení voči 25. pp (Mamula).

Problémom celej Rothkirchovej formácie bolo vyradenie niekoľkých delostreleckých batérií zo zálohy 8. armádneho zboru. Eskadrónou pruských kyrysníkov boli západne od obce Věrovany prepadnuté batérie 8/IX, 9/IX a 10/IX, ktoré do tohto úseku disponovali na priamy Benedekov rozkaz³⁴. Ochrana batérií pechotou sa sformovala neskoro. Predsunutá skupina poručíka Habrovského pri snahe o zajatie vyvýšeniny na ľavej strane Blata pri prepade kyrysníkmi padla v boji alebo do zajatia. Ustúpiť na ľavý breh Moravy sa podarilo len batériám 1/IX a 7/IX, ktoré sa vzájomne podporovali s ustupujúcou pechotou zo 71. pp. a 25 pp. Delá z batérie 10/IX v dôsledku hlbokého záseku uviazli. K záchrane piatich diel a šiestich vozov s nákladom prispelo asi 30 mužov nadporučíka Kratzmana z 12. roty a jeho vojakov Kadličeka (z Vrbového), Sauermana a Daňa. Príkladnou paľbou na dotierajúcich kyrysníkov sa vyznamenal šikovateľ Svoboda. Útokom kyrysníkov prišiel 8. armádny zbor takmer o polovicu všetkých diel³⁵.

Celkové straty prvého, druhého a tretieho práporu zo 71. pp boli značné, štvrtého práporu nepatrné. Priamo na bojovom poli padlo 8 dôstojníkov (medzi nimi aj veliteľ 1. práporu podplukovník Schenoha), 215 vojakov a 6 koní³⁶. V tejto štatistike chýbajú vojaci, ktorí podľahli zraneniam neskôr v lazaretoch (napočítal som ďalších 49 mužov). Štatistika zranených vykazuje dovedna 24 dôstojníkov, 534 vojakov a jedného koňa. Z tohto počtu zranených sa do zajatia dostali šiesti dôstojníci a 211 mužov. Ďalší štyria dôstojníci a 161 vojakov padlo do zajatia bez zranenia. Bitkou pri Tovačove a Věrovanoch stratil pluk 36 dôstojníkov, 910 vojakov a 7 koní (padlí, zranení, zajatí), teda asi štvrtinu až pätinu príslušníkov. Rakúsky generálny štáb vykázal v rámci 8. a 1. armádneho zboru ako aj druhej ľahkej jazdeckej divízie dňa 15. júla celkové straty 58 dôstojníkov, 1 559 vojakov a 277 koní. Z tejto štatistiky vyplýva, že dňa 15. júla v bojoch proti pruskej armáde najväčšie straty utrpel práve trenčiansky peší pluk. Pomník v Tovačove vykazuje až 288 mien padlých vojakov, sú tu zrejme uvedené aj mená vojakov z iných plukov. Menšie straty mal napríklad 25. pp a ďalšie jednotky (jazdci a delostrelci), ktoré v rámci ústupových manévrov zasiahli do bojov oveľa menším podielom.

³⁴ HORTSTEIN, ref. 20, s. 56.

³⁵ Ukoristené delá vystavovali Prusi v Prostějove, uvádza sa 17, príp. 18 ukoristených diel zo zálohy 8. rakúskeho zboru.

³⁶ VHA Bratislava, R-267, ref. 3, Fol 63. Smrť kapitánov Todoroviča, Sauczeka a Pierzchalu priamo na bojisku bola potvrdená protokolárnym zápisom súdu č. 3543/2594 zo dňa 22. júla na základe svedectva troch svedkov. Sauczeka (39 r.) trafila guľka do hlavy, Pierzchalu (41 r.) do hrude, pri Todorovičovi (44 r.) je záznam „*erschossen durch den Feind laut 3 Zeugen*“. Všetci traja kapitáni pluku boli slobodní, Todorovič pochádzal z Chorvátska (pravoslávneho vierovyznania), Sauczek bol z Čiech a Pierzchala z Galície. Za nimi na dvojstrane 64 nasledujú ďalšie mená (nadporučík Pilát atď.). Presné straty, pôvod a príslušnosť padlých vojakov sa dá pomerne presne zrekonštruovať. Konštatovať môžeme odchýlky v zápise mien medzi záznamom registra úmrtí, Hortsteinovým zoznamom padlých a menami na hlavnom pamätníku v Tovačove.

V dôsledku tovačovskej zrážky bol presun Benedekovej armády preložený z údolia Moravy do údolia Váhu. 71. pp sa skoncentroval 16. júla v Pferove, cez Holešov sa 17. júla dostal do Zádveřic pri Vizovicích, 18. júla do Bojkovic, kde 19. júla oddychoval. Cez Hrozenkovský priesmyk sa pluk navečer 20. júla presunul do Kostolnej a 21. júla pokračoval do Čachtíc. V Čhtelnici sa pluk nachádzal už 22. júla. Zastavenie paľby (prímerie) bolo dohodnuté od 12. 00 h 22. júla, táto správa však k pluku dorazila až v Dolných Orešanoch na nasledujúci deň. Z Pezinka odchádza pluk 25. júla a následne prechádza pri Bratislave na druhú stranu Dunaja. Večer sa už skoncentroval pri Gattendorfe. Zastavenie paľby po piatich dňoch sa skončilo predbežným Mikulovským mierom (26. júla). Trenčiansky pluk sa vtedy v rámci 8. armádneho zboru nachádzal pri Bruck an der Leitha. Avšak už 5. augusta sa Rothkirchova formácia aj so 71. pp presúvala z Viedne vlakom do Gorize, kde dorazila 7. augusta. Odtiaľ pokračovala do Viscone a Manzana juhovýchodne od Udine. V tomto priestore ich zastihla dňa 12. augusta po rokovaniach s Talianskom správa o dohodnutom prímerí. Napriek víťazstvám rakúskej armády proti Taliansku dňa 24. júna pri Custoze a 20. júla pri Lisse (námorná bitka) bolo Benátsko v dôsledku porážky s Pruskom odstúpené Taliansku. Rakúsku zostal len pobrežný pás v oblasti Terstu.

Prápory 71. pp boli po uzavretí mieru v Prahe (23. augusta) opäť presunuté na sever, do Terezína (1. až 3. prápor) a Trenčína (4. prápor). Pôvodné pušky boli upravené na systém „Wänzl“ a od roku 1869 sa dodávali nové pušky „Werndl“. Dochádza aj k celkovej reorganizácii na úrovni roty a k zvýšeniu počtu práporov. Novým majiteľom pluku sa stal v roku 1870 Rudolph Freiherr von Rossbacher. Zo štvrtého, piateho a v prípade vojny aj šiesteho práporu sa vytvoril tzv. záložný pluk (Reserve-Regiment), ktorý sa v mierovom stave redukoval a zostalo len záložné veliteľstvo „Reserve-Commando“ so sídlom v Trenčíne. Z Terezína preložili líniový pluk „Linien-Regiment“ do Brna (1871) a v r. 1877 bol krátko dislokovaný aj v Kláštore Louka pri Znojme (Klosterbruck). Trenčianske veliteľstvo (Reserve-Commando) zabezpečovalo výcvik a celkovú administráciu potrebnú na riadne fungovanie prípadného bojového nasadenia záložného pluku. K jeho mobilizácii a nasadeniu došlo až počas ťaženia do Bosny na jeseň v r. 1878. Do 25. mobilizačného dňa sa v Trenčíne hlásilo 2 239 záložníkov (95 % stavu) a len približne 5 % si svoju povinnosť nesplnilo³⁷. Koncom augusta záložný pluk odchádza v dvoch skupinách po železnici cez Bratislavu a Viedeň do Sisaku a odtiaľ loďou do Jasenovca, kde si plnil svoje úlohy v rámci 5. armádneho zboru (XIV. divízia, 27. brigáda), a to v priestore určenom pre 27. brigádu severne od Sávy medzi obcami Novska a Nova Gradiška. Veliteľom záložného pluku, 71. pp, bol podplukovník Gustav Jenemann (Edler von Werthau) a jeho pobočníkom poručík Franz Bastecky. V tomto období bolo mužstvo jedného práporu v sile asi 1 000 vojakov zadenen v štyroch rotách a okrem štvrtého práporu (13. – 16. rota) a piateho práporu (17. – 20. rota) pôsobila v rámci záložného pluku pluku aj prvá (kpt. Piekarski) a druhá štábná rota (kpt. Bielin). V čase od 10. do 11. septembra zaujal 4. a 5. prápor Jasenowac a Dubicu, kde sa nachádzal štáb záložného pluku, 71. pp, pričom dve roty z 5. práporu kontrolovali Slabinje a Kostajnicu. Na zaistenie prechodu cez rieku Una bola vyčlenená 14. rota. Od 19. septembra bol 4. prápor poverený odzbrojením obyvateľstva medzi riekou Una a pohorím Kozara, tábor si vybudoval v Jelovaci na návrší vedľa cintorína, a zaistenie poľnými strážami zabezpečovala 13. rota. Stráže nadviazali kontakt s oddielmi záložného pluku, 72. pp, ktorého operačné pásmo ležalo východnejšie. Po vyčistení priestoru Kotura, Gornjoselci,

³⁷ HEISSEG, Karl. *Der Occupations-Feldzug in Bosnien 1878*. In *Beitrag zur Geschichte des Infanterie-Regiments Galgótzty Nr. 71*. Wien : Selbstverlag des Regiments, 1898.

Bjelajci, Furde, Božići, ktoré našli opustené sa večer 20. septembra celý prápor bez toho, aby narazil na protivníka, vrátil späť na ľavý breh rieky Una. Záložnému pluku, 71. pp, nariadili koordinovať svoj ďalší postup s 28. brigádou, ktorej velil plukovník Buchta zo 48. pp. Pluk odchádza do Kostajnice a odtiaľ znovu na pravý breh Unu až k Novemu Gradu, pričom 29. septembra obdržal telegrafický rozkaz, aby postupoval ďalej na Krupu. Do Bosanskej Otoky dorazili vojaci zo 71. pp večer po šiestej hodine (30. septembra) a v nasledujúci deň ju odzbrojili. K ostreľovaniu zásobovacej skupiny 15. roty sa odhodlali 3 oddiely insurgentov v sile približne 100 mužov dňa 1. októbra. Pochod do Bosanskej Krupy pokračoval 2. októbra a v Otoke zostala len 20. rota. Po etablovaní 4. práporu v Bosanskej Krupe (3. – 4. 10.) rekvirovali v Stijene 3 vozy s volmi a množstvo zbraní. Navečer (4. 10.) bol 4. prápor v tábore medzi obcami Polje a Cazin, kde nasledujúci deň pokračovalo odzbrojovanie miestneho obyvateľstva. Vojaci zo 71. pp sa teda nachádzali v oblasti južne od Pečigradu s dominantným moslimským obyvateľstvom a v náročnom horskom teréne s roztrúsenými sídelnými útvarmi. Dňa 6. a 7. októbra tu došlo k otvorenej bojovej konfrontácii označovanej ako boj pri Karaule a Peči³⁸. Zo 71. pp sa ho zúčastnil 4. prápor s 13. – 16. rotou záložného pluku. Vďaka súčinnosti s ostatnými zložkami 28. brigády (48. pp, 12. horská batéria 4/III so štyrmi delami) nadobudla skupina plukovníka Buchtu spočiatku dostatočnú palebnú prevahu a 6. októbra napoludnie dobyla oblasť okolo Muratovho vrchu. Pri čítaní rozkazu od majora Genotta, kde bolo uvedené, že treba šetriť muníciou a nebojovať na vlastnú päsť, ale vyčkat' na posily, padol po priestrele hlavy veliteľ 13. roty kapitán Polonyi a ľahko zranený bol záložný poručík Siedek. Nedostatok munície spôsobil, že popoludní sa Buchtove jednotky museli stiahnuť z vrchu Osmana Salkiča a prejsť do defenzívy pri kopanicích Duretović. Až k večeru po koordinácii s posilami od plukovníka Eltza sa situácia stabilizovala a obidve skupiny cisárskej armády (plk. Buchta aj plk. Eltz) sa priamo na bojisku zakopali a prenocovali. Trenčiansky 4. prápor prenocoval asi 500 krokov južne od kóty 424. Na takto vzniknutom asi 7-km dlhom fronte stálo 5 600 vojakov a 8 diel cisárskej armády proti viac ako 3 000 mužom Hadži Hassana Salkiča. Pre nasledujúci deň (7. 10.) bola zadaná dispozícia na všeobecný útok (10. 00 h) v smere Pečigrad. Prápor IV./71 postupoval v druhom slede. Po dobytí výšin Medjedovac a Madutovac brdo okolo 16.00 h sa insurgenti rozutekali. Hrad v Peči obsadili cisárske jednotky popoludní pred 17 h. V bojoch pri Karule a Peči padlo okrem kapitána Polonyiho aj ďalších 6 mužov a zranených bolo 42 vojakov. Medzi nimi bol aj Jozef Chudada z 13. roty, ktorý napriek zraneniu na kolene strieľal aj naďalej po ležiačky až kým neochabol v dôsledku straty krvi. V bezvedomí ho potom preniesli na obväzisko. Vyznamenali ho medailou za odvahu 2. triedy.

Po tomto rozhodujúcom boji postupne skladajú deputácie insurgentov zbrane. Ich hlavný vodca Salkič bol zajatý. Demobilizáciu druhej armády nariadil cisár 19. októbra a záložníci plánovite začali odchádzať domov. Záložné veliteľstvo pluku (Reserve-Commando) sa vrátilo do Trenčína v apríli 1879.

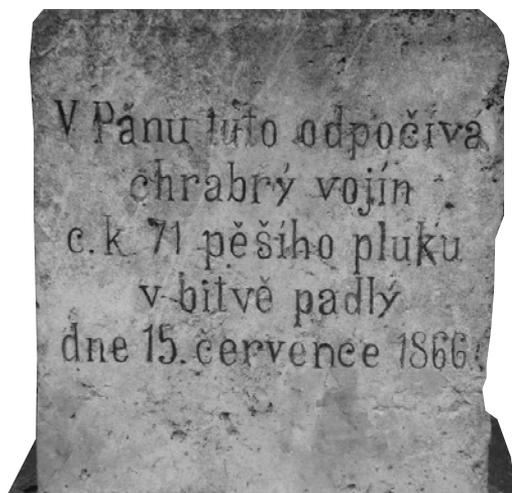
Štábne roty trenčianskeho záložného pluku pôsobiace pri hlavnom veliteľstve 5. armádneho zboru plnili úlohy strážnej služby a logisticko-zásobovacieho zabezpečenia. Pôsobili v Slavónskom Brode, Starej Gradiške, ale aj pri generálmajorovi Zachovi v Zavalje. Hoci nie je známe, že by sa štábne roty trenčianskeho pluku dostali do otvoreného boja, za svoju činnosť službu bol ich veliteľ kapitán Piekarski vyznamenaný vojenským záslužným krížom s vojnovou dekoráciou (*Militärverdienstkreuz mit der Kriegsdekoration*).

³⁸ HEISSEG, ref. 37, s. 90-99.

Účasť trenčianskeho pešieho pluku na obsadení a pacifikácii Bosny je potrebné registrovať nielen v rámci bojovej aktivity trenčianskeho záložného pluku (Reserve-Regiment) v roku 1878 (na severe Bosny), ale aj následné nasadenie trenčianskeho líniového pluku „Linien-Regimentu“ z Brna vo zväzku XVIII. pešej divízie a prvej horskej brigády v Hercegovine, južnej Bosne a v Čiernej hore pri potláčaní lokálneho odporu, a to od konca novembra 1879 až do septembra 1882. Trenčiansky líniový pluk „Linien-Regiment“ mal zásadný podiel na dobytí Uloku (27. 2. 1882). Na pamiatku tohto víťazstva sa stal 27. február pamätným dňom pluku³⁹. Po splnení svojho poslania odišiel z Mostaru cez Metkovič do Neumu dňa 5. septembra štáb pluku, 1. a 3. prápor. Vojakov nalodili a previezli do Triestu a odtiaľ sa cez Viedeň železnicou vrátili domov do Trenčína⁴⁰. Veliteľské kádre, mužstvo líniového 3. práporu, ako aj záložného pluku, boli už 16. septembra 1882 spoločne sústredení v trenčianskom sídle doplňovacieho obvodu. Zúčastnili sa vojenskej prehliadky za početnej účasti obyvateľov mesta i širokého okolia.

Vplyv armády na trenčianske obyvateľstvo bol v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch veľmi výrazný. Prejavuje sa to nielen v písomných záznamoch farských matrik (exmiles, reservista, ablentiatius miles, atď.), ale aj v ľudových piesňach (Za Veronu, za tým kopcom, Za cisára Pána a jeho rodinu...) i v zakladaní dychových hudieb v okolitých obciach. Vojenská služba v cisárskej armáde bola neoddeliteľnou súčasťou spoločenského koloritu celého regiónu (cvičiská so strelnicami, zásobovanie, zdravotníctvo). Kvôli armáde pozmenili aj trasovanie považskej železnice. Pôvodne ju plánovali stavať cez Orechové a Zamarovce na pravej strane Váhu. Prechádzať mala popod kostolom na Skalke. Stavba mosta však umožnila presunúť jej trasu tesne pod Trenčiansky hrad. Železnica tak prechádza až doteraz cez Sihote a chotár Kubrej oveľa bližšie k vojenským skladom na ľavom brehu Váhu.

Ďalším bádáním v archívnych prameňoch a v dobovej literatúre možno získať veľmi detailné informácie o trenčianskom 71. pešom pluku a jeho vojakoch. Historickým výskumom možno aj naďalej rozšíriť a upresniť v tomto príspevku uvedené údaje.

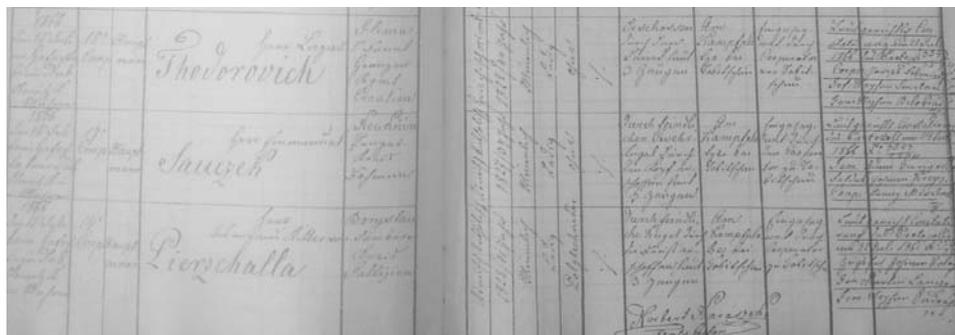
Jeden z mnohých
náhrobkov v Tovačove

³⁹ HÁBL, Vlastimil (Ed). *Infanterie Regiment 71.*, Katalóg k výstave, b.v, b.r., s. 11.

⁴⁰ V Bosne-Hercegovine zostal v Nevesinje 2. prápor, ktorý bol doplnený na plný vojnový stav (950 mužov). 1. prápor bol po návrate disponovaný do Trnavy.

Tabuľa na hlavnom pamätníku medzi obcami Tovačov a Věrovany. Počas bitky sa tu malo nachádzať veliteľské stanovište poľného zbrojmajstra Benedeka. Mená padlých trencianskych kapitánov vytesané v tretom rade.

Zápis v registri zomrelých, kapitáni Thodorovich, Sauczek, Pierzchala. VHA Bratislava, R-267, ref. 3, Fol 63

Hlavný pamätník medzi
Tovačovom
a Věrovanni

Separátny pamätník
kapitána Emanuela Szoucka
postavený jeho príbuznými.

Pamätník na mieste, kde padol pruský podplukovník Eduard von Behr po zásahu strelou vedenou z pozícií 71. pp

Druhé vojenské mapovanie s plánovanou trasou železnice cez Orechové a Zamarovce, ktorá sa nerealizovala z dôvodu veľkej vzdialenosti od vojenských objektov na ľavom brehu Váhu

Zoznam použitej literatúry:

BLANKENBURG, Heinrich. *Der deutsche Krieg von 1866*. Leipzig : F. A. Brockhaus, 1868.

ERZHERZOG, Johann. *Geschichte des kais. kön. Infanterie-Regiments Erzherzog Wilhelm No. 12., II. Theil*. Wien : L. W. Seidel & Sohn, 1880.

FRIEDJUNG, Heinrich. *Benedeks nachgelassene Papiere*. Leipzig : Verlag von Gröbel & Sommerlatte, 1901.

GROSS, Ignaz. *Garnisonierung des Regiments in Venetien 1860-1866*. In *Beitrag zur Geschichte des Infanterie-Regiments Galgóczy Nr. 71*. Wien : Selbstverlag des Regiments. 1898.

HÁBL, Vlastimil (Ed). *Infanterie Regiment 71.*, Katalóg k výstave, b.v, b.r.

HEISSEG, Karl. *Der Occupations-Feldzug in Bosnien 1878*. In *Beitrag zur Geschichte des Infanterie-Regiments Galgóczy Nr. 71*. Wien : Selbstverlag des Regiments, 1898.

HORTSTEIN, Lothar. *Der Feldzug gegen Preußen 1866*. In *Beitrag zur Geschichte des Infanterie-Regiments Galgóczy Nr. 71*. Wien : Selbstverlag des Regiments. 1898.

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien : K.K. Hof- und Staatsdruckerei. Dezember 1859.

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes für 1860-1861. Wien : K.K. Hof- und Staatsdruckerei. Februar-März 1861.

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes für 1866. Wien : K.K. Hof- und Staatsdruckerei. April 1866.

MUNTÁG, Emanuel. *K hudobnému životu mesta Trenčín*. In *Trenčín. Vlastivedná monografia I*. Ed. PhDr. Milan Šišmiš, s. 331-341. ISBN 80-05-01114-8.

TRAUTSCH, Alois. *Geschichte des k.k. 25. Infanterie-Regiments*. Prag : Selbstverlag des Regiments. 1875.

VHA Bratislava, R-267, K. und k. *Infanterie-Regiment Nr. 71. Sterb-register*. Tom I. Von 1860 bis 1880.

ZROD A PRVNÍ BOJE. ČESKOSLOVENSKÉ VOJENSKÉ LETECTVO 1918 – 1919

MICHAL PLAVEC

PLAVEC, Michal: The Birth and First Fights. Czechoslovak Military Air Force 1918 – 1919. *Vojenská história*, 3, 22, 2018, pp 142-161, Bratislava.

In his material study, the author deals with the history of origin of the CS military air force and the first flight of the CS aviators in the defence of borders of the newly formed state of the Czechs and Slovaks in 1918 – 1919. The author sums up the as yet unpublished information about the early days of the military air force, which were previously published in the scientific and popular works of domestic and foreign authors, also bringing new information obtained from studying the relevant archival in the Military Central Archive - Military Historical Archive Prague.

Military History. Czechoslovakia. 1918 – 1919. CS Military Air Force.

Republika Československá vznikla oficiálně 28. října 1918. Letecký sbor, zárodek budoucího československého vojenského letectva, začal pod velením setníka Jindřicha Kostřby, leteckého esa rakousko-uherského letectva, vyvíjet činnost v prvních dvou listopadových dnech v Praze. Představa o nějaké organizovanosti či vizi do budoucna ovšem chyběla. První letadla se do výzbroje Leteckého sboru dostala neorganizovaně, během dezercí pilotů nyní již bývalého rakousko-uherského letectva české národnosti. Mezi 2. a 21. listopadem se o to pokusili čeští letci v pěti případech, z toho pouze dva byly úspěšné. První letadlo se dostalo do výzbroje Leteckého sboru 2. listopadu 1918. Jednalo se o víceúčelový letoun Hansa-Brandenburg B.I (Fd.) 276.19. Pilotoval ho průkopník české aviatiky a rakousko-uherský válečný letec vyznamenaný Zlatou medailí za statečnost (goldene Tapferkeitsmedaille) četař Rudolf Polanecký a pasažéra mu dělal četař Starý. ¹ Úspěšným byl i další veterán z italské fronty důstojnický zástupce Rudolf Forst, který uletěl z letiště Gorice na hranicích dnešní Itálie a Slovinska do rodných Napajedel 9. listopadu 1918. Pilotoval další Hansa-Brandenburg C.I (U.) 369.178. Forst byl příslušníkem rakousko-uherské Fliegerkompagnie 24 a nositelem vysokého rakousko-uherského vyznamenání, Zlaté medaile za statečnost (goldene Tapferkeitsmedaille). O tomto letadle i pilotovi se ještě zmíníme. ²

V pondělí 4. listopadu 1918 se dva takové úlety nepodařily. Svobodník Karel Svátek zahynul při nouzovém přistání u Zblovic na jižní Moravě. Pozorovatel rakousko-uherské

¹ Blíže k osobě Rudolfa Polaneckého viz PLAVEC, Michal. Rudolf Polanecký a další průkopníci letectví ze Slánska. In *Armáda, Slaný a Slánsko ve 20. století*. BARTONÍČEK, Pavel (ed.). Slaný : Vlastivědné muzeum ve Slaném, 2009, s. 7-31. ISBN 978-80-904657-0-1. Křestní jméno četaře Starého není známo a dokonce jsou i pochybnosti kolem jeho příjmení. Dva články o přiletu Polaneckého do Prahy totiž zmiňují jeho příjmení jako Staroch nebo Starec.

² Srov. např. KAŠE, Jan. Přiletý chtěné i nechtěné. In *Letectví a kosmonautika Speciál*, 2005, č. 6, s. 18-23. ISSN 1801-0628 a KAŠE, Jan – PIRIČ, Vladimír. Prvních pětatřicet dní československého letectva. In *Letectví a kosmonautika*, 1993, č. 22, s. 40/1468-42/1470. ISSN 0024-1156. Blíže k osobě Rudolfa Forsta viz RAJLICH, Jiří. *Na křídlech Světové války. Epizody ze života českých aviatiků v rakousko-uherském letectvu*. Cheb : Svět křidel, 2014, s. 198. ISBN 978-80-87567-48-7 nebo VEINFURTER, Robert. *Das fliegende Personal der k.u.k. Fliegerkompagnien im Ersten Weltkrieg*. ÖFH Sonderband 34. Wien : Österreichischer Flugzeug Historiker, 2017, s. 78, 110, 153. ISBN 978-3-200-05356-4.

Fliegerkompagnie 64F, poručík Josef Kalla, se pokusil uletět z albánské fronty z letiště Podgorica s jednou z nejmodernějších verzí letadla Hansa-Brandenburg C.I (Ph.) 429.33. S pozdějším generálem Kallou měl letět další z významných československých meziválečných letců, Josef Hamšík, ale ten na konci války sloužil u Fliegerkompagnie 102G na italské frontě a jeho účast na tomto letu zůstává opředena otázníky. Letci museli nouzově přistát u Slavonského Brodu po přibližně 450 kilometrech letu kvůli nedostatku paliva. Úřady nově vznikajícího Království SHS jim nakonec letadlo zabavily. Češi se do vlasti dostali po zemi.³

Podobně nešťastně skončil i četař Adolf Bláha ze stíhací Fliegerkompagnie 3J. Se stíhacím letadlem typu Albatros D.III (Oef.) 253.116, s nímž létal velitel této letecké setniny a stíhací eso Oblt. Miroslav (Friedrich) Navratil, odlétl z rakouského Innsbrucku na letiště Dübendorf v neutrálním Švýcarsku. Letadlo zde bylo internováno po dobu jednoho roku, než švýcarské úřady povolily jeho odlet do Československa. Ač Navratilovo příjmení zní česky, byl Chorvatem. V meziválečné době se stal generálem letectva vzdušných sil Království SHS a za války působil také jako ministr ozbrojených sil nezávislého Chorvatska.⁴

Ve třech případech byla letadla zabavena rakouským nebo německým pilotům, kteří neměli vůbec v úmyslu posílit řady vznikajícího československého letectva. To byl případ rakousko-německé posádky, která nouzově přistála 5. listopadu 1918 u Strakonice pro nedostatek benzínu s letounem Hansa-Brandenburg C.I (U.) 269.41.⁵ S dalším letounem stejného typu, Hansa-Brandenburg C.I (Ph.) 129.18, přistál u Lanškrouna 19. listopadu 1918 Oblt. Otto Schrimpl. Tento nyní již bývalý stíhač z Fliegerkompagnie 61J, která byla nasazena na italské frontě, se sice narodil ve Vrchlabí, ale měl úplně odlišné úmysly, než se připojit k Leteckému sboru. Ne všichni obyvatelé Československa německé národnosti se ztotožnili se vznikem nového státu. V listopadu vzniklo několik samozvaných státních útvarů, které založili Němci na území republiky. Jejich život byl ovšem jepičí. Patřil k nim i útvary zvaný Deutschböhmen v západních a severních Čechách, přibližně v trojúhelníku mezi Chebem, Plzní a Libercem. Právě do Liberce letěl Oblt. Schrimpl. Podezření československých úřadů se potvrdilo. Schrimpl v letadle převážel do Liberce na sedačce pozorovatele součástky ke kulometům a bednu střeliva.⁶

³ KAŠE, *Přiletý*, ref. 2, s. 18-23. K Josefu Hamšíkovi RAJLICH, ref. 2, s. 217. K Josefu Kallovi viz RAJLICH. *Na nebi sladké Francie. Válečný deník československých letců ve službách francouzského letectva 1939-1945*. Cheb : Svět křídel, 2008, s. 38-39. ISBN 978-80-86808-51-2 a TÝŽ, ref. 2, s. 209. K službě Josefa Kally v rakousko-uherském letectvu viz Österreichische Staatsarchiv/Kriegsarchiv Wien (dále jen OeStA/KA), Neue Feldakten (dále jen NFA), Luftarchiv, Fliegerkompagnie 6, Aprilbericht 1918 für die Personal – (P) – Gruppe, Junibericht 1918 für die Personal – (P) – Gruppe, Summarisches B Verzeichnis über Feindesflüge im Monat Juni 1918, Summarisches B Verzeichnis über Feindesflüge im Monat Juli 1918, Summarisches B Verzeichnis über Feindesflüge im Monat August 1918 a k službě Josefa Hamšíka v rakousko-uherském letectvu OeStA/KA, NFA, Luftarchiv, Fliegerkompagnie 102G, Verzeichnis A über die bei den Fliegerkompagnien eingeteilten Flugzeugführer, Beobachteroffiziere, Flugzeugwärter und Werkmeister Juli 1918, Julibericht 1918. Personal-(P)-Gruppe, Summarisches B Verzeichnis für Juli 1918, Summarisches B Verzeichnis für August 1918.

⁴ K osobě Adolfa Bláhy viz RAJLICH, ref. 2, s. 184 nebo VEINFURTER, ref. 2, s. 28.

⁵ KAŠE, *Přiletý*, ref. 2, s. 18-23.

⁶ Tamtéž. Podrobněji např. BOČEK, Petr. Lanškroun letecký. In *Krajem Koruny české. Vlastivěda Lanškrounska*. BORKOVCOVÁ, Marie (ed.). Lanškroun : Město Lanškroun, 2002, s. 244. ISBN 80-238-9081-6. K osobě Otto Schrimpla viz VEINFURTER, ref. 2, s. 126, 221. Obecně k situaci v pohraničí nově vznikajícího Československa KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek XIII. 1918-1929*, Praha- Litomyšl : Paseka, 2000, s. 29-33. ISBN 80-7185-328-3.

Cenný přírůstek budovaného československého vojenské letectva představoval i letoun LVG C.VI Nr. 3981/18 z královského pruského Feldflieger-Abteilung 22. Pilot Uffz. Adolf Rechtenbach, a pozorovatel Lt. Walter Schmidt dostali rozkaz, aby letadlo přelétli po trase uherský Szolnok, Gleiwitz (Gliwice), Brieg (Brzeg), Breslau (Wrocław) na letiště Graudenz (Grudziądz) k Flieger-Ersatz-Abteilung 8. S letadlem nouzově přistáli u Velké nad Veličkou na jižní Moravě. Letci byli internováni a letadlo zabaveno československými úřady.⁷

Budování vojenského letectva tímto způsobem bylo velmi nahodilé. První velitel československého Leteckého sboru Jindřich Kostrba se ohlížel i po jiných možnostech. První představovala letadla opravovaná v pražské továrně Al-Ma. Podle soupisu z 13. listopadu 1918 se v továrně nacházela letadla Aviatik C.I 37.37 a 37.47, stíhačky Aviatik D.I 138.14 a 138.114 a letouny typu Hansa-Brandenburg C.I (Ph) 26.10, 26.17, 26.39, 26.53, 26.56, 26.70, 27.61 a 27.88. Letadlo Hansa-Brandenburg C.I (Ph) 26.10 již bylo opravené a stálo na továrním letišti, letadlo stejného typu 26.70 bylo také opraveno, ale nacházelo se ještě v továrně.⁸

Jediné rakousko-uherské letiště v Chebu se nacházelo také na území takzvaného Deutschböhmen. O podobě hranic se stále ještě jednalo, což vyvolalo v německých politicích falešné naděje, že by vznik státního útvaru Deutschböhmen, který by byl spojen s Rakouskem či zamýšleným Německým Rakouskem, mohl mít naději na úspěch. Nebylo tomu tak, ale přesto neměla vznikající československá vláda tyto oblasti stále pod kontrolou.

Velitelství Leteckého sboru i armády si bylo vědomo, že je potřeba obsadit a zajistit vojensky chebské letiště a pokud možno přelétnout či dopravit do Prahy tamější letadla, letadlové motory, zásoby pohonných hmot a leteckého oleje a náhradní díly k letadlům. Do Chebu proto byla vyslána úderná jednotka bývalých příslušníků rakousko-uherské námořní pěchoty s kulometnou četou pod velením setníka Jaroslava Rošického a skupina letců, kteří měli přelétnout provozuschopná letadla. Leteckou část vedl setník Klement Adamec, předválečný motocyklový závodník, který sloužil během války jako zalétávací pilot u Fliegerarsenal na letišti Asperrn.⁹

Českoslovenští vojáci letiště obsadili dopoledne 10. listopadu 1918, což se obešlo bez ztrát na životech.¹⁰ Proti tomuto postupu protestovali místní němečtí politici v čele s JUDr. Alfredem Bernardinem, nyní již bývalým poslancem Českého zemského sněmu. Bernardin podal „*stížnost proti zabavování německo-rakouského majetku. Setník Sýkora [s pravděpodobností hraničící s jistotou má být Rošický – pozn. aut.]... odpověděl..., že se nejedná o německo-rakouské, ale československého válečné území, neboť území jeho nadřízeného velitelství sahá až do Chebu. Protest nevzal na vědomí.*“¹¹ Proti údajnému

⁷ KAŠE, Přílety, ref. 2, s. 18-23.

⁸ Nejnověji PLAVEC, Michal. Al-Ma. 1. česká továrna na létadla. In *Věda a technika v českých zemích v období první světové války. Práce z dějin techniky a přírodních věd svazek 45*. KLEINOVÁ, Jana, KRÁLOVÁ, Hana (eds.). Praha : Národní technické muzeum, 2016, s. 71-84. ISBN 978-80-7037-264-7.

⁹ K jeho osobě srov. např. PLAVEC, Michal. První neoficiální český výškový rekord. Klement Adamec jako zalétávací pilot. In *Rekordy známé i neznámé. Dobývání nebe českými (československými) letci*. PLAVEC, Michal (ed.). Praha : Národní technické muzeum, 2011, s. 19-25. ISBN 978-80-7037-202-9 nebo VIRKNER, Patrik. Dopis z nebe. Příběh patrně prvního a navíc milostného psaní, doručeného leteckou poštou. In *Xantypa*, 2012, č. 3, s. 86-87. ISSN 1211-7587.

¹⁰ Blíže k této události viz ROŠICKÝ, Jaroslav. Výprava do Chebu v listopadu 1918. I. díl. In *Letec*, 1929, č. 11, s. 578-580 a TÝŽ. Výprava do Chebu v listopadu 1918. II. díl. In *Letec*, 1929, č. 12, s. 663-666 a PLASS, Jaroslav. Zabráni letiště v Chebu. In *Letec*, 1928, č. 10, s. 48-51.

¹¹ RAJLICH, Jiří. Cheb – 100 roků od vzniku prvního vojenského letiště v českých zemích. In *Hobby historie*, 2017, č. 39, s. 4-23. ISSN 1804-2228.

rozkrádání rakouského majetku protestovalo diplomatickou nótou také rakouské ministerstvo zahraničních věcí.¹²

Českoslovenští letci našli v Chebu dvanáct provozuschopných letadel. Pilot šikovatel Václav Antoš usedl do jednoho z letadel, Oeffag C.II 52.78, vyzval četaře Gustava France (Franze), aby si sedl na místo pozorovatele, a vzlétl. Nad Chebem prováděl podle svědků akrobacii, kterou nezvládl. Šikovatel Antoš při nehodě zahynul a četař Franc vyvázl s těžkým zraněním, jehož následky nesl až do konce života. Letadlo bylo nenávratně ztraceno. Václav Antoš se stal prvním letcem československého vojenského letectva, který zahynul.

Ještě 10. listopadu 1918 z Chebu odstartovalo do Prahy jedenáct letadel, ale pouze jedno s osádkou setník Klement Adamec a poručík Karel Mašek v hlavním městě přistálo. Až na dvě letadla ostatní dokončili přelet v následujících dnech. Na dostihovém cvičišti v Borech u Plzně, které bylo již před srpnem 1914 využíváno jako letiště a stály zde hangáry, přistál četař Vladislav Goldschmied s letounem Hansa-Brandenburg B.I (Fd) 176. 95. Chtěl odsud odstartovat, ale pro poruchu motoru zde musel zůstat.

Veterán rakousko-uherské Fliegerkompagnie 48 četař Václav Belza měl méně štěstí. Rozhodl se letět do Prahy podél železniční tratě do Plzně a dále, ovšem vybral si špatný směr a sledoval železniční trať z Marktredwitz. Nouzově přistál až u města Cham v Bavorsku pro nedostatek paliva. Letadlo Hansa-Brandenburg B.I (Fd) 76.71 zabavily německé úřady.

Letecký sbor posílila nakonec letadla Hansa-Brandenburg C.I (Ph) 26.39, 26.53, 26.56, Hansa-Brandenburg C.I (U.) 169.99, Hansa-Brandenburg B.I (Fd) 76.51, 176.80, 276.05 a 276.11 a letadlo typu Oeffag C.I neznámého výrobního čísla. Po železnici do Prahy doputovalo třináct rozebraných letadel, třicet letadlových motorů v bednách, sto sudů letecké oleje a 120 sudů benzínu, kompletní radiová stanice a další výzbroj a výstroj.¹³

Jiné letouny, než jaké jsme zmínili, neměl Letecký sbor k poslednímu dni roku 1918 k dispozici. Ani to ovšem neznamenalo, že bylo možné všechna letadla zapojit do bojových operací. Jak je z přehledu také patrné, ve většině případů se jednalo pouze o víceúčelové letouny typu Hansa-Brandenburg C.I. Mezi všemi těmito aeroplány se nacházela pouze dvě stíhací letadla typu Aviatik D.I. Letecký sbor měl k dispozici dostatek zkušených a ostřílených frontových letců z řad rakousko-uherského letectva, ovšem materiálově na tom nebyl nejlépe.

První bojové lety nad Slovenskem

Podobně jako v pohraničí Čech a Moravy Němci, ani Maďaři nechtěli přijmout vznik Československa. Slovensko, v jejich pohledu Horní Uhry (Félvidek), stále považovali za nedílnou, historickou součást Maďarska. Již v listopadu 1918 vypukly první boje mezi československými a maďarskými jednotkami, do nichž se zapojilo i letectvo.¹⁴

¹² Vojenský ústřední archiv/Vojenský historický archiv (dále jen VÚA-VHA), f. Ministerstvo národní obrany, Hlavní štáb – Operační oddělení I. 1919-1939, kart. č. 6, inv. č. 920.

¹³ RAJLICH, ref. 11, s. 14-15. Ke Karlu Maškovi srov. PLAVEC, Michal. První dva měsíce roku 1916. Karel Mašek jako přijímací technik u Fliegerarsenal Aspern. In *Než podmaníme vzduch... Zalétávací a zkušební piloti a letecké výzkumné ústavy*. PLAVEC, Michal (ed.). Praha : Národní technické muzeum 2012, s. 41-48. ISBN 978-80-7037-211-1. K osobě Vladislava Goldschmieda viz RAJLICH, ref. 2, s. 357 nebo VEINFURTER, ref. 2, s. 43, 128, 175 a 200, k osobě Václava Belzy RAJLICH, ref. 2, s. 118 nebo VEINFURTER, ref. 2, s. 185, k osobě Gustava France RAJLICH, ref. 2, s. 119 a VEINFURTER, ref. 2, s. 154 a k osobě Václava Antoše, RAJLICH, ref. 2, s. 119. Václav Antoš se ale nenarodil v Kostomlatech nad Labem, ale v Kostomlátkách v tehdejší okrese Karlín. Srov. Archiv hlavního města Prahy, fond 156 Sbirka matrik, VNŘ N17, Matrika narozených 1882-1894, fol. 333.

¹⁴ Blíže k politickému pozadí těchto událostí KLIMEK, ref. 6, s. 35-43.

Československé velení mohlo vyslat z Prahy na nově zřízené polní letiště Mařatice u Uherského Hradiště pouhá dvě letadla. Oficiálně tak vznikla 1. polní letecká setnina. Jejím prvním velitelem se stal nadporučík Vojtěch Pašek, veterán rakousko-uherského letectva, na sklonku války příslušník letecké pošty a jeden čas i velitel pomocného letiště v Olomouci.¹⁵

Zpráva sepsaná zřejmě někdy v lednu 1919 zmiňuje všechny potíže, s nimiž se 1. polní letecká setnina potýkala: „*Při počátku operace na Slovensku byla nám též přidělena 1. polní letecká setnina. Význam letectví znali jsme již za čtyřleté války, ne jen jako zbraň účinnou, výzvědnou a ničící (házení pum), nýbrž též jako zbraň neb prostředek propagandní [sic]. Maďaři před obsazením Slovenska působili všemožně na lid slovenský, aby si jej aspoň v poslední hodině naklonili, hleděli jim namluviti, že Češi pod rouškou osvobození je chtí podmanit. Mezi jinou propagandou používali Maďaři též rozšiřování letáků ve velikém rozsahu. Úřady rozdávali [sic] a rozesílali [sic] letáky, do novin dávali se přílohou letáky, které proti nám brojili [sic], nás tupili [sic] a proti nám lidi pobuřovali [sic]. Proti této válce letáky museli jsme též letáky vystoupiti... Úloha naše byla nesnadná, naše letáky nemohli jsme daleko rozšiřovat. Když jsme vyslali mužstvo s letáky, mohli tito proniknouti jen tak daleko, kam sahala naše obsazení, naše vojenská moc. Když se někomu podařilo proniknouti dále, byl buď Maďary chycen, a neb byla situace taková, že nemohl letáky rozšiřovat. Pomýšleli jsme ihned na letce, a letcům podařilo se několikrát, vzdor špatnému počasí a špatné výzbroji úlohy dané vykonati a letáky rozšířiti. V oboru leteckém měli jsme velice nesnadnou práci. K dispozici jsme měli po celý čas jen dva staré slabé stroje se 100 HP, které byli [sic] ze starého Rakouska zachráněné a tam sloužili [sic] pouze pro výcvik. Letecká setnina byla v Uherském Hradišti, kde měla vybudovanou dřevěnou boudu, provisorní hangár. Z Uherského Hradiště byly podnikány lety. Těžké to bylo pro tyto staré a slabé stroje pouze pro žáky a klidné počasí stavěné, silnějšímu větru čelit a danou úlohu provést. Počasí bylo skoro celý čas nám nepříznivé, zimní mlhy válely se na Vlárském průsmyku a zahalovaly celý kraj západního Slovenska a jeho hory, stěžující lety přes průsmyk a orientaci. Letec nevěděl přesně kde se nachází a v pádu, že by byl stroj vypověděl službu, nebyl by v horách a mlze nalezl místo k přistání.“¹⁶*

Bohužel nevíme, kdo byl autorem této zprávy. Mohl to být jak jeden z aktivních letců, tak i setník Robert Ellner, bývalý velitel rakousko-uherské stíhací Fliegerkompagnie 56J. Na přelomu roku 1918 a 1919 zastával funkci styčného důstojníka (leteckého referenta) u bojové skupiny plukovníka generálního štábu Františka Schöbla, velitele československých vojsk operujících na Slovensku. Samotný Ellner svoji činnost v této době ve svých vzpomínkách hodnotil krátce: „*V prosinci 1918 byl jsem odvelen k velitelství operující skupiny Schöbl na Slovensku a účastnil se postupu až do Košic, zde [jsem] vyhledal a připravil letiště pro jednu letku.*“¹⁷

¹⁵ K osobě Vojtěcha Paška viz PLAVEC, Michal. Austro-węgierska poczta lotnicza a ziemie Korony Czeskiej w okresie od marca do października 1918 r. In *Lotnictwo w Przełamaniu Gorlickim 2015 r. Spojrzenie po 100 latach*. OLEJKO, Andrzej - KHARUK, Andrij (eds.). Gorlice – Rzeszów : FLEXERGIS, 2015 [vyšlo 2016], s. 213-233. ISBN 978-83-60480-24-3. Nejnověji TÝŽ. Letiště Olomouc. Rakousko-uherská letecká pošta a země Koruny české v posledním roce světové války. In *Historie a vojenství*, 2018, v tisku. K letišti Mařatice viz HUBÁČEK, Jan. Letiště v Uh. Hradišti-Mařaticích. In *Slovácko. Společenskovední sborník pro moravsko-slezské pomezí*, 2007, č. 49, s. 275-283. ISSN 0583-5569.

¹⁶ VÚA-VHA, f. Boje na Slovensku I. Velitelství skupiny Schöbl, kart. č. 2, inv. j. 16, Spisy neevidované 1918-1919, Souhrnná zpráva o činnosti 1. polní letecké setniny.

¹⁷ Archiv Národního technického muzea Praha (dále jen A NTM), f. 745 Radko Vašíček, kart. č. 15, Robert Ellner, s. 176. K osobě Roberta Ellnera viz RAJLICH, ref. 2, s. 185, pozn. 202, a s. 418-419.

Od 22. listopadu 1918 do posledního prosincového dne roku 1918 vykonali letci této setniny přinejmenším šest bojových letů. Pro většinu z nich se dochovala hlášení. První let a tím vůbec první bojový let nového československého vojenského letectva uskutečnili 22. listopadu 1918 pilot štábní šikovatel Josef Novák a pozorovatel poručík Zdenko Kruliš. Novák byl úspěšným pilotem rakousko-uherské Fliegerkompagnie 29 na ruské a rumunské frontě a později u Fliegerkompagnie 41J na italské frontě, kde létal na stíhacích Albatrosech D.III po boku patrně nejúspěšnějšího rakousko-uherského stíhače a velitele této setniny Hptm. Godwina Brumowského. Český mechanik této setniny František Šimek dokonce tvrdil, že Josef Novák přenechával Brumowskému za úplatu své sestřely.¹⁸ Také pozorovatel Zdenko Kruliš byl veterán rakousko-uherského letectva. Létal na italské, respektive jihotyrolské frontě u Fliegerkompagnie 27.¹⁹

Letěli v letounu Hansa-Brandenburg B.I (Fd) 276.11, jedním z letadel získaných v Chebu. Rozkaz zněl: rozhazování letáků v okolí jihovýchodně od Trenčína. Vzlétli v 15 hodin a letěli přes Uherský Brod, Bystřici [zřejmě Bystřice pod Lopeníkem], Trenčín, Szablho [Soblahov], Hámre, Razvadzy [Rozvadze] a Welcsicy [dnes Chocholná-Velčice]. Přistáli v 16.30 hodin. Zdenko Kruliš po návratu z letu hlásil, že letáky byly shazovány z výše 600 metrů. Počasí bylo slunečné s jasným rozhledem a silnými jihovýchodními větry. Kromě toho „*nic zvláštního nepozorováno*“.²⁰

Hned druhý den vzlétla ve stejném letadle osádka pilot šikovatel Karel Hrubín a pozorovatel nadporučík Vojtěch Pašek. Měli za úkol „*rozhazování letáků v krajích mezi údolímí Váhu a Nitry, jakož i pozorování nepřátelských skupin, oddílů a pohybů v okolí Nytry [Nitry] a Trnové [patrně vrch Trňová u Dubnice nad Váhom]*“.

Trase letu vedla z letiště Mařatice přes města a vesnice Uherský Brod – Starý Hrozenkov – Trenčín – Teplá [Trenčianska Teplá] – Trenčinské Teplice [Trenčianske Teplice] – obě Poruby [Dolná a Horná Poruba] – Valašská Belá [Valaská Belá] – Lomnica – Uhorská Závada [Závada pod Čiernym vrchom] – Zay Ugrócz [Zayugróc, Uhrovec] – Luttov [Lutov] – Timorádz [Timoradza] – Bobot. Lehota [Bobotská Lehota] – Dubodjel [Dubodiel] – Aranyosd [Zlatníky] – K. a N. Vendég [Malé Hoste, Velké Hoste] – Libichava – oba Redég [Horný a Dolný Riadok] – Kis Sztriczze [Kis-Sztriczze, Malé Ostratice] – Ribény [Rybany] – Al. Nasticz [Alsó-Nasticz, Dolné Naštice] – Biskupice [dnes část Bánovců nad Bebravou] – Bán [Bánovce nad Bebravou] – Ozor [patrně Horné Ozorovce, Felsőozor] zpět na základnu. Vzlétli v 10 hodin a přistáli v 12.30 hodin.

Nadporučík Pašek po návratu hlásil: „*Od Trenčinské Teplice až po Zay Ugrócz házeny letáky pro nedostatek volných obrátů a pohybů ve vysokém pohorí s výše cca 1500 m, od Luttova až po Ban Oroz [sic] s průměrné výše 20 m. Skoro ve všech vesnicích bylo možno pozorovati obyvatelstvo běžící pro padající letáky, částečně též se skrývající do domů. V Bánu pozorována posádka asi 30 – 50 mužů sbíhající se k obraně proti letadlu... Pozorování nepřátelských oddílů v okolí Nytry [sic] a Trnové nebylo možno pro*

¹⁸ Srov. RAJLICH, Jiří. Byl jsem mechanikem hejtmana Brumowského. Ze vzpomínek Františka Šimka na jeho službu u letecké setniny FlIK 41J na italské frontě roku 1918. In *Historie a vojensství*, 2006, č. 2, s. 92-111. ISSN 0018-2583 nebo TÝŽ, ref. 2, s. 477-482 a 587-600. K bojové činnosti Josefa Nováka na rumunské frontě viz PLAVEC, Michal. The „Bohemian“ Fliegerkompagnie 29 on the Romanian Front. In *Na skrzydlach Wielkiej Wojny 1916-1917. Z historii lotnictwa nad „zapomnianymi“ frontami czyli od Frontu Wschodniego po Alpy, Siedmiogród i Macedonię*. OLEJKO, Andrzej – POTEMPA, Harald – PLAVEC, Michal (edd.). Zabrze – Tarnowskie Góry : Wydawnictwo inforteditions, 2018, s. 433-480. ISBN 978-83-65982-09-4.

¹⁹ RAJLICH, ref. 2, s. 199. Dále srov. VEINFURTER, ref. 2, s. 122 a 242.

²⁰ VÚA-VHA, f. Boje na Slovensku I. Velitelství skupiny Schöbl, kart. č. 2, inv. j. 12, Oddělení operační, Spisy 1918, č. 24/5, Letecké hlášení čís. II ze dne 22. listop. 1918.

*nedostatek benzínu provésti.*²¹

Ve stejný den rozeslalo velitelství československých vojsk na Slovensku všem pozemním jednotkám telegram tohoto znění: „*Létadla našeho leteckého oddílu mají znak: bílo-modro-červené kruhy (uvnitř je barva červená. Starý znak černý kříž proniká přes tyto barvy. Proto se upozorňují skupiny, aby na naše létadla nestrílely.*“²²

Denní operační svodka československých vojsk na Slovensku se zmiňovala o tom, že „*dnes odpoledne rozhazoval náš letec letáky do údolí Nitry*“. V prostoru, nad nímž letci operovali, se odehrály také pozemní boje. Moravská setnina, která byla nasazena v rámci II. skupiny, postoupila do Bánovců nad Bebravou. Z města je ale vytlačil maďarský prapor s šesti kulometry. Čechoslováci museli ustoupit až do šestnáct kilometrů vzdáleného Trenčianského Jastrebie.²³

V sobotu 23. listopadu 1918 si vyměnilo dva telegramy velitelství československých vojsk na Slovensku s pražským vrchním velitelstvím. Týkalo se to letadla, s nímž do Napajedel přiletěl Rudolf Forst. „*Zdráhá se letadlo vydati. Létadlo bychom potřebovali pro výzvědné lety na Slovensku, dva aparáty, co máme zde, jsou příliš slabé. Prosim, rozkažte, by nám bylo vydáno pro naše letecké oddělení.*“²⁴ Vrchní velitelství odpovědělo ještě týž den, že „*letadlo... přiděluje leteckému oddělení u jen. Štíky*“.²⁵ Generál Josef Štika velel československým vojskům na Slovensku do 24. listopadu 1918, velení po něm převzal plukovník generálního štábu František Schöbl.

Skutečně bylo o co stát, neboť oba letouny I. polní setniny typu Hansa-Brandenburg B.I (Fd) a řady 276 poháněl letadlový motor Mercedes o výkonu 100 koňských sil a pocházely od školních jednotek, zatímco Hansa-Brandenburg C.I (U.) 369.178, s nímž přiletěl Rudolf Forst, poháněl letadlový motor Hiero o výkonu 230 koňských sil a byl plně vyzbrojen. Není ani divu, když sloužil u frontové setniny. Přes vyznění telegramu ale bylo toto letadlo zařazeno k bojovým jednotkám až o několik měsíců později.²⁶

Počasí přálo letům i 24. listopadu 1918. Ve stejném letadle jako při předchozích letech vzlétl štábní šikovatel Josef Novák s pozorovatelem poručíkem Zdenko Krulišem. Letci dostali přesný rozkaz: „*Zjištění nepřátelských batt. [baterií] nalézajících se dle zpráv západně kóty 600 u Žiliny a jihozápadně obce Chlumec [Považský Chlumec, dnes městská část Žiliny], jakož i zákopů táhnoucího se od kóty 632 směrem ku Strážovu [dnes městská část Žiliny]*“.

Novák s Krulišem vzlétl v 13.30 hodin. Letěli z Mařatic přes Luhačovice a Považskou Bystrici až nad Žilinu. Přistáli po tři a čtvrt hodinách letu, v 16.45 hodin. Jednalo se o zatím vůbec nejdelší let. Zdenko Kruliš neopomněl poznamenat, že „*na zpětném letu vytlačeno bylo letadlo silným větrem až na Valašské Meziříčí*“.²⁷

Výsledky leteckého průzkumu se lišily od toho, co hlásily pozemní jednotky: „*Udaná místa ohledána z výše asi 400 m a shledáno následující: Na obou udaných místech neshledány ani stopy po trvalých batteriových posicích. Děla, jakož i provisorní práce pro budoucí posice nebyly konstatovány. Zákop byl pozorován asi 1000 m severně od kóty 632, táhnoucí se v délce asi 100 metrů od západu k východu. Zákop činí starý*

²¹ Tamtéž, č. 24/18, Letecké hlášení č. 1 o letu ze dne 23. listopadu 1918.

²² Tamtéž, Oddělení operační, Spisy 1918, č. 23/7.

²³ Tamtéž, Oddělení operační, Spisy 1918, č. 23/16, Situační zpráva z 23./11.

²⁴ Tamtéž, Oddělení operační, Spisy 1918, č. 23/12.

²⁵ Tamtéž, Oddělení operační, Spisy 1918, č. 24/1.

²⁶ Srov. KEIMEL, Reinhard. *Luftfahrzeugbau in Österreich. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Wien : Technischesmuseum Wien, 2003, s. 289-290. ISBN 978- 3-925505-78-4.

²⁷ VÚA-VHA, f. Boje na Slovensku I. Velitelství skupiny Schöbl, kart. č. 2, inv. j. 12, Oddělení operační, Spisy 1918, č. 25/5, Letecké hlášení čís. III ze dne 24./XI.18.

*dojem a shledán prázdným. Jiné okolnosti: na nádraží v Žilině pozorován silný vlakový nákladní materiál, asi 1000 os, většinou uzavřené vagony. Dva stoje pod parou... Ve 2 hod. pozorován silný požár směrem ku Trenčínu.*²⁸

Situační zpráva pozemních vojsk z následujícího dne oproti tomu uvádí: „Do Žiliny přišlo 1200 honvédů. Z těch uteklo 150, poněvadž místo slíbených 30 korun dostali 10 korun denně. Disciplína špatná. V Žilině zůstalo 400 až 600 honvédů, ostatní jsou rozděleni po vesnicích, 6 děl 7,5 cm, 12 strojních pušek [kulometů]. Děla stojí: Budatín hrad ve dvoře 1 dělo, 2 strojní pušky. Strážov... 2 děla. Chlumecký vrch 2 děla. Na kopcích Strážov – Skalica 1 dělo, místo přesně neznámo. Strojní pušky všade při dělech, střílely včera na naše létadlo.“²⁹

Hlášení pozemních vojsk také zmiňuje, že českoslovenští letci shazovali nad Žilinou letáky. V leteckém hlášení ovšem poručík Kruliš uvedl, že se nesetkali s žádnou obranou ze země nebo ze vzduchu. Vysvětlení může být více, ale nejspíše maďarští vojáci střelili natolik nepřesně, že je ze vzduchu letci ani nepostřehli. O shazování letáků se také nezmiňuje. Poručík Kruliš ale k hlášení z 24. listopadu 1918 neopomněl připsat nelichotivé hodnocení: „Létadla typu 276, které zde jsou k dispozici, se ku letům výzvědným daného druhu pro slabý motor a nedostatečnou benzínovou nádržku nehodí.“³⁰

Čtvrtý bojový let uskutečnila 3. prosince 1918 osádka pilot šikovatel Karel Hrubín a pozorovatel poručík Zdenko Kruliš opět v letadle Hansa-Brandenburg B.I (Fd) 276.11. Tentokrát měli za úkol rozhazovat letáky v okolí Nitry. Počasí ovšem nebylo těmto záměrům nakloněno. Poručík Kruliš uvedl, že bylo mlhavo, hustě zamračeno s citelným severovýchodním větrem.

Tomu odpovídalo i hlášení. Z mařatického letiště vzletli v 10.30 hodin. Letěli přes obec Hluk nad Nové Město nad Váhom. „Od Bílých Karpat jižně celá krajina v mračném moři. Pro létadlo pohybující se ve výši 2000 m mezi dvěma vrstvami mraků jakýkoliv výhled a orientace znemožněna, proto nastoupena cesta zpět,“ ukončil hlášení poručík Kruliš.³¹

Maďaři stále doufali, že by jim mělo připadnout slovenské území, z jejich pohledu historické Horní Uhry. Ovšem 4. prosince 1918 odeslal neoficiální československý vyslanec ve Vídni a pozdější ministerský předseda Vlastimil Tusar telegram, v němž sděloval, že s ním hovořil československý vyslanec v Budapešti Milan Hodža. Slovenský politik mu předal zprávu od francouzského velitele dohodových vojsk v Budapešti, že maršál Ferdinand Foch uznal československé vojsko jako součást dohodových vojsk a že má jako takové právo obsadit území Slovenska. Tímto konstatováním padly veškeré maďarské naděje. Boje ale zdaleka ještě neskončily. Tento telegram představoval symbolickou tečku za nejranější fází československo-maďarského konfliktu. Československé vojsko dostalo slovenské území pod kontrolu až 20. ledna 1919.³²

Další let podnikli 6. prosince 1918 pilot šikovatel Karel Hrubín a pozorovatel poručík Josef Hamšík. V hlášení není uvedeno číslo letadla. Rozkaz zněl: „výzvědný a propagační let údolím Váhu přes Žilinu směrem na východ a na jih přes Rajec“. Vzletli z mařatického letiště v 13.06 hodin. Poručík Hamšík hlásil, že 3000 letáků shozeno do následujících míst: Žilina – Straňavé [Straňavy] – Višňové – Rosina – Bánov [Bánové] – Bičica [Bytčica] – Litava [Lietava] – Lučka [Lietavská Lúčka] – Porubka [Porúbka] – Turo

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Tamtéž, Oddělení operační, Spisy 1918, č. 25/19, Situační zpráva z 25./11.

³⁰ Tamtéž. Dále srov. Tamtéž, Oddělení operační, Spisy 1918, č. 25/5, Letecké hlášení čís. III ze dne 24./XI.18.

³¹ Tamtéž, Oddělení operační, Spisy 1918, č. 25/5, Letecké hlášení čís. III ze dne 24./XI.18.

³² Tamtéž, Oddělení operační, Spisy 1918, č. 125/2.

[Turie] – Poluže [Poluvsie?] – Rájecké Teplice [Rajecké Teplice] – Koňska [Konská] – Klačany [Kľače] – Rájec [Rajec]³³.

Z výšky 2 000 metrů pozorovali nepřátelské vozatajstvo o 120 povozech v Povážské Bystrici a nesouvislé zákopy na vrchu Svätá Helena jižně od tohoto města. Počasí opět nepřálo, což komentoval poručík Hamšík velmi lakonicky: „*Pro nízkou mlhu špatně vidět*“. Na letišti v Mařaticích přistáli v 15.55 hodin.³³

Podle souhrnné zprávy o činnosti 1. polní letecké setniny, která ale obsahuje v porovnání s leteckými hlášeními četné chyby, se poslední bojový let v této fázi bojů uskutečnil 31. prosince 1918. Pilot *šikovatel Karel Hrubín a pozorovatel npor. Miloslav Doležel podnikli průzkumný a propagační let nad Bratislavou a okolím. Ve zprávě stojí, že „vzláště [sic] tento stroj byl v silném ohni kulometů a několika záplatami dokazuje trefy“*.³⁴

Nucené ukončení bojové činnosti přibližuje neznámý autor souhrnné zprávy o činnosti 1. polní letecké setniny: „*Postupem přes Žilinu a Poprad přestala práce letců, ač právě ve východním Slovensku byla práce propagandční [sic] nejvíce zapotřebí, neb právě tu Maďaři rozvíjeli propagandu proti nám. Letecká setnina neměla však pro rychlé přesídlení žádného stanu a byla proto upoutána na svoje stanoviště v Uherském Hradišti. Zřizování dřevěných boud na místě stanů nebylo pro rychlý postup, pro nedostatek materiálu a pracovních sil možné. A lety s [sic] Uherského Hradiště až do Košic a zpět nebylo lze pro dálku a z ohledu na staré slabé stroje provést. Neradi postrádali jsme práci letců, tím více, že právě v ten čas používali Poláci v severní části a Maďaři v okolí Užhorodu letců k účelům výzvědným a propagandním [sic], házením pobuřujících letáků. Důležité by bývalo též spojení vzduchem, za prvé jednotlivým skupinám dodávat rozkazy, za druhé spojení se zázemím, které vzláště [sic] s počátku bylo velice špatné. Spojení s Užhorodem na příklad [sic] nebylo s [sic] počátku železnici vůbec možné, neb železnice vedla za demarkační čarou. Bohužel nebylo toto spojení proveditelné, neb nebyl žádný stan a letecký materiál. Tím, že Rakousko v nynějším Č.S. státu založilo jen jedinou leteckou stanicí v Chebu, dostalo se do našich rukou velice málo leteckého materiálu. Všecký letecký materiál starého Rakouska byl rozdělen v jižních Uhrách a německém Rakousku“*.³⁵

Z dochovaných depeší je zřejmé, nakolik pozemním velitelům spolupráce s letectvem chyběla. Jeden ze štábních důstojníků skupiny plukovníka Schöbla, patrně samotný letecký referent setník Robert Ellner, vypracoval 7. ledna 1919 velmi jízlivou zprávu, v níž se odrážela jeho beznadě: „*Při počátku operací na Slovensku byla velitelství brigády přidělena jedna letecká setnina. Při dalším postupu, když bylo upotřebení létadel k propagandě a k spojení prospěšné, nebylo lze letecké setniny užiti, neb jediný stan, který byl k dispozici, byl roztrhán, tím muselo přeložení setniny do Popradu odpadnouti. U leteckého sboru bylo několikrát zakročeno, mezi tím jednou i osobně leteckým referentem brigády, však dodnes nebyl žádný stan přidělen. Při postupu zříditi by i jen dřevěné boudy nebylo pro nedostatek materiálu a pracovních sil možno zříditi. Dne 6. 1. hlásil se nadporučík Braun od leteckého sboru, že je sam přidělen k leteckému referentu [sic]. Nadporučík Braun zaslan byl zpět, jelikož jmenování a k [sic] přidělování důstojníků k velitelství brigády nepřislúší leteckému sboru a jest jen cestou ministerstva národní obrany přípustné. Nadporučík Braun hlásil též, že letecký referent má zříditi na Slovensku tři letiště a vystavět na nich hangáry. Jelikož není žádné písemné plnomoci pro leteckého referenta brigády od ministerstva národní obrany*

³³ Tamtéž, Oddělení operační, Spisy 1918, č. 127/6, Letecké hlášení č. 4 dne 6. listopadu [sic] 1918.

³⁴ Tamtéž, kart. č. 2, inv. j. 16, Spisy neevidované 1918-1919, Souhrnná zpráva o činnosti 1. polní letecké setniny.

³⁵ Tamtéž, f. Boje na Slovensku I. Vrchní velitelství vojsk na Slovensku, inv. j. 15, čj. 177, Letecká setnina na Slovensku.

a žádný kredit povolený, jest nemožno referentem tato zařízení provést. Velitelství brigády má pouze povolení obnosy do pěti tisíc korun likvidovati a s [sic] tohoto obnosu nelze hangár postaviti. Upotřebení létadel při obsazování Slovenska bylo by velice záhodno a jest konečně přidělení dvou stanů plátěných nutné, kterých by se při postupu a v čase, kdy dřevěná bouda (provisorní hangár) není hotov [sic], užívalo. Propagandní [sic] lety a lety výskumné [sic] jest důležité provést, dosud však velitelství brigády nemělo od letců ničeho. Rozšiřování letádků jest s jistotou a žádanou rychlostí pouze letci možno, neb mužstvo pěšky vyslané letáky rozšiřovat, buď neproniklo, nebo se vrátilo. Polští letci přeletují Karpaty při svých propagandních [sic] a výzkumných [sic] letech do našeho území a velitelství brigády svých letců užití nemůže, neb je setnina pro nedostatek stanů upoutaná na Uherské Hradiště. Též poštovní spojení létadly mezi Uherským Hradištěm a Košicí [Košicemi] bylo by potřebné. Noviny ku příkladu dochází až čtvrtý den a maďarské noviny, dokud byl průvoz povolen, o dva dny dříve nežli české, tím [čímž] nastává škoda národní a hospodářská. Po obsazení Užhorodu bylo by nejlepší, nejrychlejší a nejjednodušší spojení s Košicí [Košicemi] létadly, neb železnice do Užhorodu vede za demarkační čarou a zbývá tím jen spojení autem nebo povozem. By konečně mohlo býti pracováno létadly, jest přiděl dvou stanů plátěných nutný. Velitelství brigády zřídí z vlastních prostředků dvě boudy dřevěné v Košicích, jednu bensinovou [sic] stanici, tj. nouzové letiště v Popradě a benzinovou stanici v Užhorodě pro vlastní spojení. Od leteckého sboru žádané tři letiště z [sic] hangáry postavena nebudou. Je-li postavení tří permanentních letišť v zájmu ministerstva národní obrany, prosím o vydání plné moci pro leteckého referenta brigády, že má právo letiště vyhledati, smlouvy s nájemníky polí uzavřiti a vyslati inženýra, který by stavby hangáru jako odborník řídil, neb pro stavbu hangáru u velitelství žádný odborník není...“³⁶

V souvislosti s touto zprávou vzneslo velitelství 11. ledna 1919 také dotaz, kolik mužů a letadel má 1. polní letecká setnina. Odpověď přišla záhy formou telegramu od velitelství skupiny plukovníka Schöbla: „Stav letecké setniny 5 důstojníci – nadporučík [Vojtěch] Pašek, nadporučík [Miloslav] Doležal [Doležel], nadporučík [Jiljí] Svoboda, nadporučík [Vladimír] Braun, poručík [Josef] Hamšík. 141 mužů, 2 letadla, slabá 100 koňských sil, akční radius 250 km. Referent u naší skupiny setník [Robert] Ellner.“³⁷

Nedostatek letadel vedl dokonce k tomu, že italský generál Luigi Guiseppe Piccione, jenž do konce května 1919 jako náčelník italské vojenské mise zastával funkci vrchního velitele československých vojsk na Slovensku a měl štáb v Kroměříži, požadoval 11. ledna 1919, aby byla 1. polní letecká setnina podřízena přímo jemu, a ne jen skupině plukovníka Schöbla. Vlivem okolností a reorganizace československých vojsk na Slovensku se nakonec události vyvinuly jinak, než předpokládal generál Piccione.³⁸

Ve čtvrtek 16. ledna 1919 rozhazovala nad Užhorodem letáky „s pobuřujícím obsahem“ čtyři maďarská letadla. Plukovník Schöbl odeslal na hlavní štáb československé armády telegram, že není v jeho silách takovým letům zabránit a žádal o okamžité odeslání letectva na východní Slovensko. Operační oddělení hlavního štábu se sice 17. ledna 1919 postavilo za požadavek plukovníka Schöbla, ale velitel Leteckého sboru plukovník Karel Hupner odpověděl 22. ledna 1919, že den předtím byl do Uherského Hradiště odeslán stan a dvě letadla, ale hlavní štáb rozhodl o nasazení letadel na Těšínsku.³⁹

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Tamtéž. Míneň jsou letadla Hansa-Brandenburg B.I (Fd.) řady 276 viz KEIMEL, ref. 25, s. 289-290.

³⁸ VÚA-VHA, f. Boje na Slovensku I. Vrchní velitelství vojsk na Slovensku, inv. j. 15, čj. 177, Letecká setnina na Slovensku.

³⁹ Tamtéž, f. Ministerstvo národní obrany. Hlavní štáb – operační oddělení I. (1919-1939), kart. č. 6, inv. č. 918.

Boj s maďarskými letouny na východním Slovensku zůstal na bedrech pozemních vojsk. Přinejmenším v jednom případě se jim to zdařilo. V pondělí 20. ledna 1919 se podařilo u Rimavské Soboty sestřelit vojákům československé 6. divize kulometnou palbou maďarský letoun Hansa-Brandenburg C.I (UFAG) 169.210. Osádka pilot četař Kálmán Súták a pozorovatel nadporučík Otto Polnisch vyvázla z nouzového přistání bez zranění. Před zajetím ještě stihli zapálit letadlo, aby ho již nebylo možné opravit. Maďarští letci byli převezeni do zajateckého tábora v Josefově.⁴⁰

Sestřel letadla hlásila československá 6. divize. Generál Piccione vyzval hlavní štáb československé armády, aby o události informoval představitele dohodových vojsk v Budapešti francouzského plukovníka Fernanda Vyxe (Vixe) a zakročil u maďarské vlády proti letům přes demarkační čáru. Československý zplnomocněnc v Budapešti Dr. Milan Hodža v podobném duchu varoval maďarské představitele, že takovéto lety nebude československá strana tolerovat a použije proti narušení demarkační čáry jakékoliv prostředky.⁴¹

Letecký sbor ovšem nebyl schopen proti maďarským letadlům zasáhnout. Českoslovenští diplomate opakovaně zasílali plukovníkovi Vyxovi stížnosti ohledně narušení vzdušného prostoru republiky. Ministr Vavro Šrobár oznamoval 22. února 1919 ministerstvu zahraničních věcí: „*Maďarská vojenská létadla často létají nad územím Československé republiky na Slovensku a shazují letáky, ve kterých se bouří proti naší republice a lid se svádí k bolševismu a k nespokojenosti vůbec. Šaryšský [sic] župan [Pavol Fábry] hlásí, že v Prešově v noci z 13. na 14. února shazovali maďarští vojenští aviatci pobuřující letáky. 18. února létali nad Bratislavou dvě létadla. V jednom seděli šikovatel Racz a nadporučík Vizkety a v druhém šikovatel Heltevy a nadporučík Ricsdorfer, kteří dle bratislavského maďarského listu Hirado číslo 41 už vícekrát navštívili Bratislavu.*“ Ministr Šrobár žádal, aby československá diplomacie zakročila a předala prostřednictvím plukovníka Vyxe protest maďarské vládě.⁴²

Přinejmenším tři jmenovaní maďarští letci sloužili v rakousko-uherském letectvu. Pilot Fw. Michael Racz sloužil u FliK 34, pozorovatel Oblt. i. d. Res. Emmerich von Vizkety u FliK 36, FliK 39 a FliK 103G a pozorovatel Oblt. i. d. Res. Eduard (Edmund) Rieszdorfer u FliK 52, FliK 69, FliK 62 a FliK 12. Šikovatele Heltevyho nedokážeme zatím ztotožnit, snad by se mohlo jednat o zkomolené jméno rakousko-uherského stíhacího esa Istvána Heftyho.⁴³

Sedmidenní válka o Těšínsko

Veliteli polského vojska na Těšínsku (Śląsk Cieszyński) plukovníkovi Franciszekovi Latinikovi byl již někdy v prosinci 1918 podřízen letecký oddíl, který byl odloučen od mateřské I. bojové letecké letky (I Bojowa Eskadra Lotnicza), která v té době ještě vznikala na letišti Rakowice u Krakova. Vyčleněna z ní byla tři letadla s osádkami, která operovala z polního letiště u města Bielsko-Biała. S největší pravděpodobností se jednalo o typy Albatros C.I a Oeffag C.II.⁴⁴

⁴⁰ KAŠE, Jan. 1. a 2. polní letecká setnina. In *Lectví a kosmonautika Speciál*, 2005, č. 5, s. 38. ISSN 1801-0628. V novějším článku píše jiný autor, že letadlo mělo pravděpodobně výrobní číslo 169.208 a bylo ve výzbroji 2. leteckého oddílu (2. repülő osztály). Srov. TESÁŘ, Petr Aharon. Letectvo Maďarské republiky rad. In *Lectví a kosmonautika Speciál*, 2008, č. 10, s. 42. ISSN 1801-0628.

⁴¹ VÚA-VHA, f. Ministerstvo národní obrany. Hlavní štáb – operační oddělení I. (1919-1939), kart. č. 1, inv. č. 16 a kart. č. 2, inv. č. 198 a 199.

⁴² Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky, fond Telegramy došlé a odeslané, Telegramy došlé 1918-1919, telegram č. 162.

⁴³ VEINFURTER, ref. 2, s. 67, 145, 151, 158, 197, 222, 233, 250

⁴⁴ MORDAWSKI, Hubert. *Polskie lotnictwo wojskowe 1918-1920. Narodziny i walka*. Wrocław

Polské průzkumné lety neunikly pozornosti československých vojáků. Velitelství Žiliny hlásilo 4. ledna 1919, že polští piloti nejméně třikrát operovali v okolí slovenského města Čadca, naposledy den předtím kolem půl dvanácté hodiny. V pátek 3. ledna 1919 polská letadla letěla přes obec Skalité nad Čadcu. Štáb plukovníka Schöbla trochu bezzubě odpověděl, že jakmile polské letadlo přistane, okamžitě ho mají vojáci zabavit.⁴⁵

Velení rozhodlo o přemístění 1. polní letecké setniny na polní letiště Hrabová u Moravské Ostravy, což je dnes stejnojmenná ostravská městská část, až na konci ledna. Z Prahy byla k této setnině zaslána dvě letadla – víceúčelový Hansa-Brandenburg C.I (Ph) 26.70 a stíhací Aviatik D.I 138. 14. Letadla typu Hansa-Brandenburg B.I (Fd) 276.11 a 276.19, která měla setnina ve výzbroji v prosinci 1918, byla odeslána k revizi do Olomouce.⁴⁶

Boje mezi československými a polskými jednotkami na Těšínku vypukly 23. ledna 1919. Letecký sbor do bojů nasadil dvě zmíněná letadla 1. polní letecké setniny. Kromě cvičných letů ale máme zprávu pouze o jediném bojovém letu během této sedmidenní války. Ve čtvrtek 30. ledna 1919, poslední den konfliktu, odstartoval v 13.30 hodin z polního letiště Hrabová letoun Hansa-Brandenburg C.I (Ph) 26.70 s osádkou pilot šikovatel Karel Hrubín a pozorovatel nadporučík Vojtěch Pašek. Průzkumný let vedl přes Zebrzydowice, Chybie, Oświęcim, Kęty, Kozy, Biała, Bielsko, Skoczów, Ustroń, Kozakowice, Bładnice, Wilamowice, Pruchna a Bohumín zpět na základnu. Letci přistáli v 15 hodin 55 minut.⁴⁷

Také polská armáda nasadila do bojů o Těšínko dvě letadla z 9. průzkumné letky (9. Eskadra Wywiadowcza) s osádkami poručík pozorovatel Mieczysław Szczudłowski a pilot seržant Alscher a poručík pozorovatel Bolesław Kwiatkowski a pilot seržant Romuald Strobel. Všichni byli bývalí příslušníci rakousko-uherského letectva. Tento detašovaný oddíl 9. letky, která měla základnu na krakovském letišti Rakowice, působil z polního letiště u Bielsku. Velel mu poručík Szczudłowski a měl ve výzbroji dva letouny Lloyd C.V 46.37 a 46. 38. O jejich činnosti bližší podrobnosti nemáme.⁴⁸

Ministerstvo národní obrany rozhodlo 1. února 1919 o vybudování nové 2. polní letecké setniny na polním letišti u Velkých Kunčic nad Ostravici (dnes městská část Ostravy Kunčice), nedaleko od Hrabové, na druhém břehu řeky Ostravice. Jejím velitelem se stal nadporučík Josef Pospíšil, bývalý pozorovatel a později pilot rakousko-uherské Fliegerkompagnie 29.⁴⁹

V neděli 2. února 1919 zároveň velení rozhodlo, že 1. polní letecká setnina bude odeslána do Košic. Ve výzbroji jí zůstal jediný letuschopný letoun Hansa-Brandenburg C.I (Ph) 26.17. S ním také začala svoji činnost na východě Slovenska.⁵⁰

Řady leteckých setnin na Těšínku posílil druhý únorový den letoun Hansa-Brandenburg C.I (Ph) 26.70. Letadla byla rozdělena mezi setniny podle ne příliš jasného klíče.

: Wydawnictwo Dolnośląskie 2009, s. 14. ISBN 978-83-24588-44-2.

⁴⁵ VÚA-VHA, f. Boje na Slovensku I. Velitelství skupiny Schöbl, kart. č. 2, inv. j. 12, Oddělení operační, Spisy 1919, č. 14/16.

⁴⁶ KAŠE, ref. 39, s. 38.

⁴⁷ KAŠE, Jan. Těšínko. In *Letectví a kosmonautika Speciál*, 2005, č. 6, s. 45. ISSN 1801-0628. Obecně k sedmidenní válce srov. např. KOŁAKOWSKI, Piotr. Polsko-czechosłowackie walki o Śląsk Cieszyński w styczniu 1919 roku. In *Śląskie Studia Historyczne*, 2012, č. 18, s. 195-209. ISSN 1641-9650 nebo KLIMEK, ref. 6, s. 44-48.

⁴⁸ BUTKIEWICZ, Jerzy. Mieczysław Szczudłowski. In *Skrzydłata Polska*, 2010, č. 7, s. 58-59. ISSN 0137-866X.

⁴⁹ KAŠE, ref. 39, s. 38.

⁵⁰ Tamtéž, s. 39.

Technický stav letadel a zřejmě i jistá nezkušenost pilotů s pilotováním těchto typů ale měly za příčinu další tenčení stavu. Již 4. února 1919 poškodil pilot šikovatel Karel Hrubín při přistání na letišti v Hrabové zadní část trupu letadla Hansa-Brandenburg C.I (Ph) 26.70. Letoun musel být odeslán na opravu do leteckých dílen v Olomouci. Hned následující den přišel Letecký sbor o jediný stíhací letoun. Aviatik D. I 138.14 poškodil důstojnický zástupce Josef Novák při nouzovém přistání u Lipníka nad Bečvou. Urazil podvozek a vrtuli a poškodil střední část trupu a levé spodní křídlo. Letadlo podle nového klíče náleželo 2. polní letecké setnině. Vzhledem k nedůvěře pilotů v tento typ stíhačky se rozhodl Letecký sbor ji již neopravovat. Přestože se počet bojeschopných letadel snížil na jedno jediné.⁵¹

Nadporučík Pospíšil zůstal na letišti u Velkých Kunčic bez letadla. Ministerstvo národní obrany telegramem sdělovalo, že 11. února 1919 bylo do Moravské Ostravy odesláno letadlo řady 26 spolu s další výzbrojí a výstrojí, kterou požadovala letecká setnina. Další letadlo slibovalo ministerstvo dodat 2. polní letecké setnině ještě během „*tohoto*“ týdne, čímž bylo zřejmě myšleno do neděle 16. února 1919.⁵²

Oním letadlem řady 26 je nepochybně Hansa-Brandenburg C.I (Ph) 26.64. S ním totiž podnikla ve středu 5. března 1919 osádka pilot nadporučík Josef Pospíšil a pozorovatel technický důstojník Eduard Novotný průzkumný let podél hranic v prostoru Bohumín – Jablunkov. Jedná se také o jediný takový let, který vykonala 2. polní letecká setnina v této oblasti. I tato setnina totiž dostala 29. března 1919 rozkaz, aby se přesunula kvůli hrozbám ze strany Maďarské republiky rad na košické letiště Barča.⁵³

Boje proti Maďarské republice rad

Napětí na maďarsko-slovenských hranicích opět vzrostlo se vznikem takzvané Maďarské republiky rad. Ta byla oficiálně vyhlášena 21. března 1919. Až do počátku června 1919 měla pozemní vojska v bojích proti Maďarské republice rad k dispozici pouze 1. a později 2. polní leteckou setninu. Jejich akce nikdo nekoordinoval, chyběla spolupráce s velením pozemních vojsk i vhodná letadla. Logicky proto nemohli mít letci odpovídající výsledky. Spolu s nedostatečným výcvikem československých pilotů zmínil tyto nedostatky kapitán Georges Marcel Lachman ve zprávě o nasazení letectva z června 1919.⁵⁴

Rozkaz k přeletu do Košic dostala 1. polní letecká setnina v neděli 2. února 1919. Kdy přesně ale přistál na letišti Barča její jediný letoun, nevíme. Na konci měsíce, 24. února 1919, nahradil ve funkci velitele této letecké setniny nadporučík Paška setník Stanislav Novák.

Nová letadla přilétávala na samý východ Slovenska postupně. Jako první přistál v Košicích 27. února 1919 víceúčelový LVG C.VI 4869/18. Oproti letadlům typu Hansa-Brandenburg C.I (Ph) řady 26 se jednalo o kvalitativní skok. Stačí připomenout, že německé letadlo poháněl motor Benz Bz.IV o výkonu 200 koňských sil. Dosahovalo maximální rychlosti 170 km/h, dostoupalo do výšky 6 500 metrů a mělo dolet 400 kilometrů.⁵⁵

⁵¹ Tamtéž, s. 38-39.

⁵² VÚA-VHA, f. Ministerstvo národní obrany. Hlavní štáb – operační oddělení I. (1919-1939), kart. č. 6, inv. č. 919.

⁵³ KAŠE, ref. 39, s. 39.

⁵⁴ VÚA-VHA, f. Boje na Slovensku I. Velitelství západní skupiny 1919, kart. č. 20, inv. j. 25, Rapport sur l'utilisation de l'Aviation du Groupement de Slovaquie Occidentale pendant la période d'hostilités (du 1er Juin au 30 Juin 1919).

⁵⁵ KAŠE, Jan - LUKEŠ, Petr. 1. polní letecká setnina. In *Letectví a kosmonautika Speciál*, 2008,

Nevíme, jak se dostalo do výzbroje československého Leteckého sboru. Mohlo se jednat o jedno z ukrajinských letadel, která přelétla na území Československa, ale to jsou čiré domněnky. Jisté je pouze, že bylo vyrobeno v červnu 1918 v továrně v berlínském Joachimstalu v sériové řadě 4750/18 až 4899/18.⁵⁶

V sobotu 8. března 1919 přilétl Hansa-Brandenburg C.I 27.88 a o necelý týden později, v pátek 14. března 1919, Hansa-Brandenburg C.I (U) 169. 99. Letadla výrobní série 169 byla vybavena vůbec nejvýkonnějším motorem v typové řadě Hansa-Brandenburg C.I. Byl jím Benz o výkonu 250 koňských sil. V době vyhlášení Maďarské republiky rad měla 1. polní setnina ve výzbroji čtyři letadla.⁵⁷

Ovšem během svého působení v Košicích si mohla 1. polní letecká setnina zapsat do bojového deníku pouze jeden jediný průzkumný let. Uskutečnili ho 17. dubna 1919 pilot praporčík Rudolf Forst a pozorovatel nadporučík František Köhler. Trval jednu hodinu čtyřicet minut. Blížší podrobnosti neznáme. Letiště Barča se totiž ukázalo jako nevyhovující a při jarním tání ho částečně zaplavila voda. Setnina proto přeletěla na letiště Mařatice u Uherského Hradiště. Rozkaz vydalo velení 28. dubna 1919.⁵⁸

Do bojů s maďarskými jednotkami v prostoru Užhorodu se zapojila pouze 2. polní letecká setnina. Její velitel nadporučík Pospíšil hlásil operační způsobilost 20. dubna 1919. Měla mít ve výzbroji dvě letadla. Jedno známe, to druhé mohlo být zřejmě ono zmíněné v telegramu z 12. února 1919. Ale stejně tak možné je, že měla ve výzbroji pouze to jediné známé letadlo Hansa-Brandenburg C.I (Ph) 26.64.

Operačně byla setnina podřízena československé 3. divizi s francouzským velením, jejíž jádro tvořili českoslovenští legionáři z Francie, ovšem její pomoc vyžadovala také československá 6. divize s italským velením a legionáři z Itálie. Do kompetenčních sporů zasáhl ministr obrany Václav Klobáček 24. dubna 1919. Rozhodl, že „*letecká setnina nadporučíka Pospíšila podřizuje se... ve všech záležitostech [veliteli 3. divize] generálu [Edmondovi] Hennocque*“.⁵⁹

Letadla setniny operovala v prostoru mezi městy Putnok a Miskolc na řece Sajó, v údolí řeky Hornád (Hernád) a v prostoru mezi Košicemi a městem Čop. Podrobnosti o jednotlivých letech neznáme. Výjimku tvoří zpráva, kterou vypracoval velitel setniny nadporučík Pospíšil pro tehdejšího velitele Leteckého sboru setníka Karla Hupnera, shodou okolností Pospíšilova bývalého velitele v rakousko-uherské Fliegerkompagnie 29. Zmiňoval let 30. dubna 1919, kdy s letounem Hansa-Brandenburg C.I (Ph) 26.64 vzlétla osádka pilot četař Miloš Šmahel a pozorovatel nadporučík Jiljí Svoboda. Po vzletu z letiště Barča se dostali do husté oblačnosti, v níž se nedokázali zorientovat. Museli se vrátit zpět, ale nedokázali nalézt cestu ani do operační oblasti, ani zpět na letiště. Nouzově přistáli pro nedostatek paliva až u Bardejova, sto kilometrů severně od Košic. Operační oblast přitom ležela jižně od Košic. Nadporučík Pospíšil touto událostí připomínal, že letecká setnina nemá k dispozici povětrnostní (meteorologickou) leteckou službu a tím nutnou předpověď počasí.⁶⁰

č. 10, s. 25. ISSN 1801-0628.

⁵⁶ GROSZ, Peter M. *LVG C.VI. Windsock Datafile 17*. Berkhamsted, 1989, s. 28. ISBN 978-0-948414-21-9.

⁵⁷ KAŠE, ref. 52, s. 25. K motorům různých výrobních řad letadel Hansa-Brandenburg C.I srov. KEIMEL, ref. 25, s. 290.

⁵⁸ KAŠE, ref. 52, s. 25-26.

⁵⁹ KAŠE, Jan, LUKEŠ, Petr. 2. polní letecká setnina. In *Letectví a kosmonautika Speciál*, 2008, č. 10, s. 33. ISSN 1801-0628. Dále srov. VÚA-VHA, f. Ministerstvo národní obrany. Hlavní štáb – operační oddělení I. (1919-1939), kart. č. 6, inv. č. 919.

⁶⁰ KAŠE, ref. 56, s. 33-34. K osobě Miloše (Aloise) Šmahela viz VEINFURTER, ref. 2, s. 96.

Letectvo Maďarské republiky rad se skládalo na počátku dubna 1919 z devíti leteckých setnin (repülőszázad, později přejmenované na rudé letecké setniny – vörös repülőszázad). Tři z nich měly základny v Budapešti a okolí – 2. letecká setnina na letišti Albertfalva, 3. na letišti Rákos, 8. na letišti Mátyásföld a 9. na letišti Csepel. Nedaleko od hranic se Slovenskem byla umístěna pouze 4. letecká setnina v Győru. Ostatní se nacházely na základnách v Kaposváru, Szegedu, Kecskemétu, Békéscsabě a Debrecenu. Část z nich se zapojila do bojů nad územím Slovenska.⁶¹

Proti československým letcům a pozemním jednotkám operovala v květnu 1919 z letiště Mezőtárkány stíhací 8. rudá letecká setnina. Jejím velitelem se stal Laszlo Hány, ostřílený veterán světové války a bývalý velitel rakousko-uherské Fliegerkompagnie 42J. Po jeho boku bojovali další zkušení maďarští letci, bývalí příslušníci císařského a královského letectva jako István Féjes (16 potvrzených sestřelů), bratislavský rodák Frigyes Hefty (5 potvrzených sestřelů), Sándor Kasza (6 potvrzených sestřelů), János Riszticz (7 potvrzených sestřelů), Nándor Udvardy (8 potvrzených sestřelů) a další. Jednotka byla vyzbrojena stíhacími letouny typu Aviatik D.I, Fokker D.VI a Fokker D.VII.⁶²

V řadách 2. polní letecké setniny žádné oficiální letecké eso nesloužilo. Bojovými zkušenostmi se mohl maďarským pilotům vyrovnat pouze velitel setniny nadporučík Josef Pospíšil. Tento důstojník sloužil od června 1916 až do listopadu 1917 jako pozorovatel u rakousko-uherské Fliegerkompagnie 29 na haličské a později rumunské frontě. Přímou u této frontové jednotky se naučil také létat. Jako pilot dvoumístného letounu měl potvrzeno jedno vzdušné vítězství nad rumunským letadlem 13. prosince 1916.⁶³

Maďarští a českoslovenští letci se ve vzduchu prakticky nepotkávali. V české historické literatuře se občas vyskytuje zmínka, že nadporučík Pospíšil dosáhl vítězství nad maďarským stíhacím letadlem typu Fokker D.VII, respektive ho přinutil k nouzovému přistání. Archivní materiály ale toto pozdější tvrzení nedokazují. Zmínka o vítězství je v kronice Leteckého pluku 1 (Leteckého sboru). Autor tohoto zápisu nadporučík Vladimír Braun ale zjevně s odstupem času spojil dvě události. V úterý 13. května 1919 nouzově přistál u Pinciné u Lučence maďarský pilot s letadlem Fokker D. VII, sériové číslo 3867. Pilotoval ho István Féjes, letecké eso a trojnásobný držitel vysokého rakousko-uherského vyznamenání, Zlaté medaile za statečnost (goldenes Tapferkeitsmedaille). Féjes z místa nouzového přistání uprchl a podařilo se mu vyhybat zajetí až do večera. Oficiální maďarský důvod ztráty je, že při náletu na pancéřový vlak se porouchala synchronizace kulometů a střelba z nich uštěřila stíhače vrtuli. Tato verze události bude asi nejbližší pravdě. Československé prameny sice uvádějí, že letadlo bylo sestřeleno pozemní palbou, ovšem tento důvod bude méně pravděpodobným.

Co se týče možného vzdušného vítězství, to není nikde v pramenech, kromě kroniky Leteckého pluku 1, zmíněno. Dokonce neznáme ani jeden bojový let, který by vykonali letci 2. polní setniny 13. května 1919. Jak také víme, operační oblast této setniny ležela jižně a východně od Košic, kdežto místo nouzového přistání se nachází přibližně 150 kilometrů jihozápadně od Košic.

⁶¹ CZIRÓK, Zoltán. Repülőszázadok Ongán – 1919. 1. rész. In *Ongai Kék Daru*, 2009, č. 11, s. 10.

⁶² CZIRÓK, Zoltán. Az első légi háború Magyarországon felett – 1919. In *Hadtörténelmi Közlemények*, 2011, č. 2, s. 340, pozn. 17. ISSN 0017-6540. K leteckým esům srov. např. O'CONNOR, Martin. *Air Aces of the Austro-Hungarian Empire 1914-1918*. Mountain View : Flying Machine Press, 1986, s. 54-57, 116-119, 136-139, 148-151, 176-181. ISBN 978-0-9637110-1-6.

⁶³ Österreichische Statsarchiv/Kriegsarchiv (dále jen OeStA/KA), Fliegerkomopagnie 29, Verzeichnis A über eingeteilte Flugzeugführer, Beobachteroffiziere, Flugzeugwärter und Werkmeister, Juli 1916, Tätigkeitsbericht Monat Dezember [1916] a Summarisches B Verzeichnis für November 1917. Blíže k činnosti této letecké setniny PLÁVEC, ref. 18, s. 433-480.

Nadporučík Braun s velmi vysokou pravděpodobností spojil tuto událost s operačním letem 25. května 1919, kdy se podařilo nadporučíkovi Pospíšilovi ubránit maďarské stíhače. Vladimír Braun seděl v letadle spolu s ním, což ještě umocňuje otazníky nad jeho tvrzením o sestřelu. O tomto letu se ještě zmíníme. Můžeme pouze dodat, že Fejésovu stíhačku bylo možné opravit a sloužila v československém letectvu jako jedno z mála letadel tohoto typu až do ledna 1925.⁶⁴

Českoslovenští letci byli především nasazeni do bojů o město Miskolc, které také Čechoslováci nakrátko obsadili. V oblasti operovali také stíhači z 8. rudé letecké setniny. Na letišti Mezótárkány měla základnu také 7. rudá letecká setnina, která plnila především průzkumné úkoly. V posledních květnových dnech a v první červnový den uskutečnili letci 2. polní letecké setniny pouhé čtyři bojové lety. Hned při prvním letu 23. května 1919 ztratila setnina nad Miskolcem letadlo. Pilot šikovatel Oskar Výtržný a pozorovatel nadporučík Jiljí Svoboda vzletli v letadle Hansa-Brandenburg C.I (Ph.) 27.61. Měli za úkol bombardovat maďarský pancéřový vlak u Miskolce. Při náletu ovšem protiletadlová palba letadlo těžce poškodila. Letcům se sice podařilo přelétnout linií fronty, ovšem za ní se zřítily. Oba utrpěli těžká zranění. Letadlo nebylo možné opravit a bylo vyřazeno za stavu Leteckého sboru. Pro pilota to dokonce byl první a také jediný bojový let.⁶⁵

V neděli 25. května 1919 vzletli z letiště Barča nadporučík Josef Pospíšil s pozorovatelem nadporučíkem Vladimírem Braunem. Pospíšil pilotoval Hansa-Brandenburg C.I (Ph.) 27.19. Nad Miskolcem je měl napadnout maďarský stíhač, který pilotoval „*aparát typu Phoenix*“. Kulometná dávka prostřelila trup. Nadporučík Braun palbu opětovně a útok odrazil. Měl použít fosforové střely, které byly zakázané petrohradskou deklarací.⁶⁶

Pokud budeme předpokládat příslušnost letadla k 8. rudé letecké setnině, neuděláme zřejmě chybu. Tato setnina měla k 28. dubna 1919 ve výzbroji vedle stíhacích letadel typu Fokker D.VI a Fokker D.VII i stíhačky Aviatik D.I (Mág.) 92.120 a 92.129 a Aviatik D.I (Ll.) 348.42. Podle zprávy z 6. června 1919 ale již byla vyzbrojena pouze stíhacími letadly Fokker D.VI a Fokker D.VII. Potvrdit příslušnost maďarského letadla k této setnině s naprostou jistotou nemůžeme.⁶⁷

Přes ztrátu jednoho letadla se 27. května 1919 stav letadel v 2. polní letecké setnině opět vyšplhal na čtyři stroje. Posila přišla z nečekané strany. V té době se totiž začala rozpadat samostatná Ukrajinská lidová republika. Na letišti v Užhorodě přistál v letadle Lloyd C.V 46.34 četař Ivan Žarskij, pilot ukrajinské 1. polní (průzkumné) setniny (1-я полевая сотня). Pilota i letadlo velení československé 3. divize předalo 2. polní letecké setnině. Žarskij letoun přelétl na letiště Barča. Ve stejný den v Užhorodu přistál i další pilot této ukrajinské letecké setniny, bývalé rakousko-uherské letecké eso Franz Rudorfer (11 potvrzených vítězství), se stíhacím Nieuportem. Rudorfer bojoval v ukrajinském letectvu jako nájemný pilot. Bližší označení typu ani nebylo možné, neboť, jak později zjistili českoslovenští mechanici, „*drak pozůstává ze součástek několika typů Nieuport, číslo 3598 nesly pouze nosné plochy*“. Dobová hlášení nezmiňují, že by 2. polní letecká setnina použila tuto stíhačku bojově. Je třeba zmínit, že ani jedno z ukrajinských letadel nebylo v odpovídajícím technickém stavu.⁶⁸

⁶⁴ KAŠE, ref. 56, s. 34-36. Ke službě tohoto letadla v československém vojenském letectvu srov. KAŠE, Jan, PIRIČ, Vladimír. *Stíhací letadla první světové války v Československu. Jednomístná stíhací letadla*. Cheb : Svět křídél, 1994, s. 56-61. ISBN 978-80-85280-23-X.

⁶⁵ KAŠE, ref. 56, s. 36.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ CZIRÓK, ref. 59, s. 342.

⁶⁸ KAŠE, ref. 56, s. 38. K letectvu Ukrajinské lidové republiky ТИНЧЕНКО, Ярослав Юрійович. Герої Українського неба. Пілоти Визвольної Війни 1917–1920 pp. Київ : Темпора, 2010. ISBN

V pátek 30. května 1919 vzlétla osádka pilot četař Miloš Šmahel a pozorovatel nadporučík Vladimír Braun k jedinému známému bombardovacímu letu. Šmahel pilotoval Hansa-Brandenburg C.I (Ph.) 27. 19. Měli za úkol bombardovat Miskolc, který znovu dobyla před několika dny maďarská vojska. Rozkaz splnili. Po návratu hlásili, že ve vzduchu uviděli trojici maďarských letounů typu UFAG. Protivníci si jich ale zřejmě vůbec nevšimli, takže k vzdušnému souboji nedošlo. Při přistání kvůli rozmoklé ploše letiště Barča ale četař Šmahel letadlo převrátil. Stav letadel u setniny se opět snížil na tři, pokud nepočítáme stíhací Nieuport, neboť Hansa-Brandenburg C.I (Ph.) 27.19 musel být odeslán do opravy.⁶⁹

Maďarští piloti zřejmě byli příslušníci 7. rudé letecké setniny. Ta přeletěla během května 1919 z letiště Mátyásföld na letiště Mezőtárkány a na konci května přelétla na letiště Onga u Miskolce. Odtud byla ale stažena již 3. června 1919 zpět na letiště Mátyásföld. Důvodem byly velké ztráty i skutečnost, že setnina bojovala jak proti československým, tak rumunským vojskům. Během svého nasazení z letiště Onga přišla o pět pilotů a pozorovatelů. Dva z nich přišli o život. Jednalo se jak o bojové, tak nebojové ztráty. Například velitel setniny nadporučík Mátyást Bernárd měl být těžce zraněn při útoku na československý pancéřový vlak. Útok na obrněný vlak v Košicích zmiňuje také další příslušník této setniny nadporučík Sándor Neogrády. Dochovaná hlášení potvrzují po třech bojových letech 29. května a 1. června 1919. K prvně zmiňovanému datu měla tato setnina tři letadla typu Hansa-Brandenburg C.I a k 9. červnu 1919 žádné letadlo tohoto typu, pouze jeden UFAG C.I 161.192 v opravě.⁷⁰

Poslední bojový let 2. polní letecké setniny z letiště Barča v tomto období vykonal četař Ivan Žarskij spolu s pozorovatelem poručíkem Josefem Novákem v letounu Lloyd C.V. Také on se setkal ve vzduchu s maďarským letounem typu UFAG. Maďarskému pilotovi unikl. Nebylo to ovšem kvůli vyšší rychlosti, jak uvádějí někteří autoři. Maximální rychlost letadla Lloyd C.V totiž byla 170 km/h, zatímco u letadla UFAG C.I výrobní řady 161 o deset kilometrů za hodinu vyšší. Podle poválečné zprávy nadporučíka Brauna to také nebyl Žarského jediný bojový let v řadách 2. polní letecké setniny, neboť měl podniknout ještě další dva.⁷¹

Velení stáhlo 2. polní leteckou setninu do zázemí 3. června 1919. Cílovou stanicí bylo letiště Mařatice u Uherského Hradiště. Ve stejné době naopak vyslalo maďarské rudé letectvo letadla na letiště Onga u Miskolce. Třetí červnový den tam přeletěla 6. a 8. rudá letecká setnina. Zatímco 8. letecká setnina letiště opustila již 14. června 1919 a přelétla na letiště Győr, kde posílila 4. rudou leteckou setninu v boji proti československým a francouzským letcům, letci 6. letecké setniny z tohoto letiště létali až do konce července 1919.⁷²

Musíme také zmínit činnost 4. rudé letecké setniny z letiště Győr na konci května 1919. Ve vzduchu neměla žádného protivníka, neboť v oblasti mezi Komárnem a Bratislavou československá letadla neoperovala. Sami maďarští letci hlásili, že kromě průzkumných a propagačních letů a útoků na pozemní jednotky nemohli stíhačky jinak využít. Z této doby máme zprávy o několika bojových letech nad územím Slovenska.

V úterý 20. května 1919 operoval ve stíhacím letounu Aviatik D.I (Mág.) 92.122 nad Galantou a okolím Péter Bráth. Z letiště Barča vzlétl v 9.55 hodin a opět na něm

978-966-8201-94-3. K osobě Franze Rudorfera srov. např. O'CONNOR, ref. 59, s. 70-73.

⁶⁹ KAŠE, ref. 56, s. 37.

⁷⁰ CZIRÓK, ref. 58, s. 10-11.

⁷¹ KAŠE, ref. 56, s. 38. Dále srov. KEIMEL, ref. 25, s. 296-297 a 309-310.

⁷² CZIRÓK, ref. 58, s. 11, TÝŽ. Repülésszázadok Ongán – 1919. 2. rész. In *Ongai Kék Daru*, 2009, č. 12, s. 11, TÝŽ. Repülésszázadok Ongán – 1919. 3. rész. In *Ongai Kék Daru*, 2010, č. 1, s. 10-11 a TÝŽ. Repülésszázadok Ongán – 1919. 4. rész. In *Ongai Kék Daru*, 2010, č. 2, s. 10-11.

přistál v 10.35 hodin. Stejný den létal József Schwarz v prostoru Komárno – Nové Zámky ve stíhacím letadle Aviatik D.I (Mág.) 92.127. V prostoru Komárno – Bratislava létali 21. května István Schnepf, 22. května velitel této setniny György Endresz a József Kretz a 29. a 31. května 1919 v obou případech István Schnepf. K 1. červnu 1919 měla tato setnina ve výzbroji stíhací letadla Aviatik D.I (Mág.) 92.122, 92.127 a 92.133 a Aviatik D.I (Ll.) 348. 45.⁷³

Stažení 2. polní letecké setniny z frontové linie bylo symbolickou tečkou za prvními boji nového československého vojenského letectva, přestože vojenské operace na Slovensku ještě neustaly. Obě setniny se na frontu v červnu a červenci vrátily. Ovšem od 6. června 1919 se do bojů na Slovensku zapojila i francouzská letka BRE 590 pod velením francouzského leteckého esa kapitána Georgese Marcela Lachmana. Vyzbrojena byla víceúčelovými letouny typu Breguet XIV a dvěma stíhacími letadly Spad S.XIII. Obě rudé letecké setniny na letišti Győr rázem dostaly tvrdého protivníka. Maďarské letectvo, které mělo dosud převahu, ji ztratilo. Poslední bombardovací nálety podnikla letadla 1. polní letecké setniny a francouzské letky BRE 590 v pondělí 23. června 1919. Po zbytek června a v červenci 1919 se již jednalo pouze o průzkumné lety. Francouzská letadla uskutečnila v červnu 1919 dva spojovací lety, dvacet šest letů průzkumných a čtyřicet letů bombardovacích a československá letadla 1. polní letecké setniny několik letů průzkumných a dvanáct letů bombardovacích. První a na dalších dvacet let jediné válečné konflikty československé armády byly u konce. Cesta k budování vojenského letectva v mírových podmínkách se otevřela.⁷⁴

Seznam použité literatury:

- BOČEK, Petr. Lanškroun letecký. In *Krajem Koruny české. Vlastivěda Lanškrounska*. BORKOVCOVÁ, Marie (ed.). Lanškroun : Město Lanškroun, 2002, s. 244. ISBN 80-238-9081-6.
- BUTKIEWICZ, Jerzy. Mieczysław Szczudłowski. In *Skrzydłata Polska*, 2010, č. 7, s. 58-59. ISSN 0137-866X.
- CZIRÓK, Zoltán. Az első légi háború Magyarország felett – 1919. In *Hadtörténelmi Közlemények*, 2011, č. 2, s. 3335-364. ISSN 0017-6540.
- CZIRÓK, Zoltán. Repülőszázadok Ongán – 1919. 1. rész. In *Ongai Kék Daru*, 2009, č. 11, s. 10.
- CZIRÓK, Zoltán. Repülőszázadok Ongán – 1919. 2. rész. In *Ongai Kék Daru*, 2009, č. 12, s. 11.
- CZIRÓK, Zoltán. Repülőszázadok Ongán – 1919. 3. rész. In *Ongai Kék Daru*, 2010, č. 1, s. 10-11.
- CZIRÓK, Zoltán. Repülőszázadok Ongán – 1919. 4. rész. In *Ongai Kék Daru*, 2010, č. 2, s. 10-11.
- GROSZ, Peter M. *LVG C.VI. Windsock Datafile 17*. Berkhamsted, 1989, s. 28. ISBN 978-0-948414-21-9.

⁷³ CZIRÓK, ref. 59, s. 342, pozn. 26 a s. 343. K těmto maďarským letcům v rakousko-uherském letectvu viz VEINFURTER, ref. 2, s. 41, 53, 78, 107, 135, 161, 184.

⁷⁴ VÚA-VHA, f. Boje na Slovensku I. Velitelství západní skupiny 1919, kart. č. 20, inv. j. 25, Rapport sur l'utilisation de l'Aviation du Groupement de Slovaquie Occidentale pendant la période d'hostilités (du 1er Juin au 30 Juin 1919), Travail exécuté par l'Aviation du 6 au 20 Juin 1919, Travail exécuté par l'Aviation du 13 au 30 Juin 1919 a Compte rendu journalier. Journée du 23 Juin 1919. Blíže k činnosti letky BRE 590 srov. např. KAŠE, Jan - LUKÉŠ, Petr. Escadrille Br.590 v boji. In *Letectví a kosmonautika Speciál*, 2008, č. 10, s. 6-23. ISSN 1801-0628.

HUBÁČEK, Jan. Letiště v Uh. Hradišti-Mařaticích. In *Slovácko. Společenskovední sborník pro moravsko-slezské pomezí*, 2007, č. 49, s. 275-283. ISSN 0583-5569.

KAŠE, Jan. 1. a 2. polní letecká setnina. In *Letectví a kosmonautika Speciál*, 2005, č. 5, s. 38. ISSN 1801-0628.

KAŠE, Jan. Přílety chtěné i nechtěné. In *Letectví a kosmonautika Speciál*, 2005, č. 6, s. 18-23. ISSN 1801-0628.

KAŠE, Jan. Těšinsko. In *Letectví a kosmonautika Speciál*, 2005, č. 6, s. 45. ISSN 1801-0628.

KAŠE, Jan - LUKEŠ, Petr. 1. polní letecká setnina. In *Letectví a kosmonautika Speciál*, 2008, č. 10, s. 25. ISSN 1801-0628.

KAŠE, Jan - LUKEŠ, Petr. 2. polní letecká setnina. In *Letectví a kosmonautika Speciál*, 2008, č. 10, s. 33. ISSN 1801-0628.

KAŠE, Jan - LUKEŠ, Petr. Escadrille Br.590 v boji. In *Letectví a kosmonautika Speciál*, 2008, č. 10, s. 6-23. ISSN 1801-0628.

KAŠE, Jan - PIRIČ, Vladimír. Prvních pětaticet dní československého letectva. In *Letectví a kosmonautika*, 1993, č. 22, s. 40/1468-42/1470. ISSN 0024-1156.

KAŠE, Jan - PIRIČ, Vladimír. *Stíhací letadla první světové války v Československu. Jednomístná stíhací letadla*. Cheb : Svět křidel, 1994. ISBN 978-80-85280-23-X.

KEIMEL, Reinhard. *Luftfahrzeugbau in Österreich. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Wien : Technischesmuseum Wien, 2003. ISBN 978- 3-925505-78-4.

KOŁAKOWSKI, Piotr. Polsko-czechosłowackie walki o Śląsk Cieszyński w styczniu 1919 roku. In *Slupskie Studia Historyczne*, 2012, č. 18, s. 195-209. ISSN 1641-9650.

’MORDAWSKI, Hubert. *Polskie lotnictwo wojskowe 1918-1920. Narodziny i walka*. Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie 2009, s. 14. ISBN 978-83-24588-44-2.

O’CONNOR, Martin. *Air Aces of the Austro-Hungarian Empire 1914-1918*. Mountain View : Flying Machine Press, 1986. ISBN 978-0-9637110-1-6.

PLASS, Jaroslav. Zabráni letiště v Chebu. In *Letec*, 1928, č. 10, s. 48-51.

PLAVEC, Michal. Al-Ma. 1. česká továrna na létadla. In: *Věda a technika v českých zemích v období první světové války. Práce z dějin techniky a přírodních věd svazek 45*.

KLEINOVÁ, Jana,

KRÁLOVÁ, Hana (eds.). Praha : Národní technické muzeum, 2016, s. 71-84. ISBN 978-80-7037-264-7.

PLAVEC, Michal. Austro-węgierska poczta lotnicza a ziemie Korony Czeskiej w okresie od marca do października 1918 r. In *Lotnictwo w Przelamaniu Gorlickim 2015 r. Spojrzenie po 100 latach*. OLEJKO, Andrzej - KHARUK, Andrij (eds.). Gorlice – Rzeszów : FLEXERGIS, 2015 [vyšlo 2016], s. 213-233. ISBN 978-83-60480-24-3.

PLAVEC, Michal. První dva měsíce roku 1916. Karel Mašek jako přejímací technik u Fliegerarsenal Aspern. In *Než podmaníme vzduch... Zalétávací a zkušební piloti a letecké výzkumné ústavy*.

PLAVEC, Michal (ed.). Praha : Národní technické muzeum 2012, s. 41-48. ISBN 978-80-7037-211-1.

PLAVEC, Michal. První neoficiální český výškový rekord. Klement Adamec jako zalétávací pilot. In *Rekordy známé i neznámé. Dobývání nebe českými (československými) letci*. PLAVEC, Michal (ed.). Praha : Národní technické muzeum, 2011, s. 19-25. ISBN 978-80-7037-202-9

PLAVEC, Michal. Rudolf Polanecký a další průkopníci letectví ze Slánska. In *Armáda, Slaný a Slánsko ve 20. století*. BARTONÍČEK, Pavel (ed.). Slaný : Vlastivědné muzeum ve Slaném, 2009, s. 7-31. ISBN 978-80-904657-0-1.

PLAVEC, Michal, The „Bohemian“ Fliegerkompagnie 29 on the Romanian Front.

In *Na skrzydłach Wielkiej Wojny 1916-1917. Z historii lotnictwa nad „zapominanymi“ frontami czyli od Frontu Wschodniego po Alpy, Siedmiogród i Macedonię*. OLEJKO, Andrzej, POTEMPA, Harald, PLAVEC, Michal (edd.). Zabrze – Tarnowskie Góry : Wydawnictwo inforteditions, 2018, s. 433-480. ISBN 978-83-65982-09-4.

RAJLICH, Jiří. Byl jsem mechanikem hejtmana Brumowského. Ze vzpomínek Františka Šimka na jeho službu u letecké setniny FliK 41J na italské frontě roku 1918. In *Historie a vojenství*, 2006, č. 2, s. 92-111. ISSN 0018-2583.

RAJLICH, Jiří. Cheb – 100 roků od vzniku prvního vojenského letiště v českých zemích. In *Hobby historie*, 2017, č. 39, s. 4-23. ISSN 1804-2228.

RAJLICH, Jiří. *Na křídlech Světové války. Epizody ze života českých aviatiků v rakousko-uherském letectvu*. Cheb : Svět křídel, 2014. ISBN 978-80-87567-48-7.

RAJLICH, Jiří. *Na nebi sladké Francie. Válečný deník československých letců ve službách francouzského letectva 1939-1945*. Cheb : Svět křídel, 2008, s. 38-39. ISBN 978-80-86808-51-2.

ROŠICKÝ, Jaroslav. Výprava do Chebu v listopadu 1918. I. díl. In *Letec*, 1929, č. 11, s. 578-580

ROŠICKÝ, Jaroslav. Výprava do Chebu v listopadu 1918. II. díl. In *Letec*, 1929, č. 12, s. 663-666.

TESAŘ, Petr Aharon. Letectvo Maďarské republiky rad. In *Letectví a kosmonautika Speciál*, 2008, č. 10, s. 42. ISSN 1801-0628.

ТИНЧЕНКО, Ярослав Юрійович. Герої Українського неба. Пілоти Визвольної Війни 1917–1920 рр. *Київ* : Темпора, 2010. ISBN 978-966-8201-94-3.

VEINFURTER, Robert. *Das fliegende Personal der k.u.k. Fliegerkompagnien im Ersten Weltkrieg*. ÖFH Sonderband 34. Wien : Österreichischer Flugzeug Historiker, 2017. ISBN 978-3-200-05356-4.

VIRKNER, Patrik. Dopis z nebe. Příběh patrně prvního a navíc milostného psaní, doručeného leteckou poštou. In *Xantypa*, 2012, č. 3, s. 86-87. ISSN 1211-7587.

RECENZIE

SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena. *PRAMENE K VOJENSKÝM DEJINÁM SLOVENSKA II/2 1649 – 1711*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2017, 256 s. ISBN 978-80-89523-45-0.

Edičná politika Vojenského historického ústavu v Bratislave, ktorá sa od roku 2010 zamerala na publikovanie výstupov vedeckého projektu Pramene k vojenským dejinám Slovenska (realizuje sa od roku 2007), v roku 2017 odbornej, ale aj širšej verejnosti priniesla ďalší zväzok prekladov historických prameňov s vojenskou tematikou. Ide o druhý zväzok druhého dielu projektu, ktorý je zameraný na veľmi dlhé a na dramatické udalosti bohaté časové obdobie vymedzené koncom stredoveku, začlenením uhorského kráľovstva do habsburskej monarchie, turbulentným obdobím osmanskej invázie, následného rozpadu Uhorska a protihabsburských stavovských povstaní až po počiatky formovania modernej osvietenskej spoločnosti. Je len logické, že taký široký historický záber nebolo možné spracovať v jedinom zväzku a editori prikrročili k jeho rozdeleniu na viacero častí. Zatiaľ čo udalosti z obdobia od bitky pri Moháči až po koniec tridsaťročnej vojny rečou dobových dokumentov sprostredkúva prvý zväzok, druhý zväzok je venovaný nasledujúcemu obdobiu, ktoré sa v slovenskej historiografii zvykne označovať ako storočie temného nepokoja. Zahŕňa udalosti od konca tridsaťročnej vojny a Vestfálskeho mieru cez boje proti Osmanom až po dve posledné protihabsburské povstania uhorskej šľachty proti ústrednej panovníckej moci, ktoré po smrti Jozefa I. v roku 1711 ukončil Satmársky mier.

Recenzovaný zväzok prameňov v dobrom zmysle slova ničím nevybočuje z osvedčenej schémy a podoby. Po štandardnom predhovore ku každému zväzku nasleduje úvodná štúdia zameraná na stručný prehľad historického vývoja sledovaného obdobia s akcentom na vojensko-politické udalosti. Hlavnú časť zväzku predstavuje výber najzásadnejších, najdôležitejších, ale aj naratívne atraktívnych prameňov, ktoré autenticky ilustrujú nielen jednotlivé udalosti, ale čitateľovi približujú aj celkového ducha doby. Aj v tomto prípade publikáciu vhodne dopĺňa chronologický prehľad najdôležitejších udalostí, prehľad panovníkov, pápežov a uhorských hodnostárov, funkčné (hodnostné) označenie v kuruckej armáde Františka II. Rákocziho a v habsburskej armáde na začiatku 18. storočia. Publikáciu uzatvára zoznam použitej a odporúčanej literatúry, prameňov a ich edícií, ako aj výberový menný a miestny register k obidvom zväzkom druhého dielu (II/1, II/2). Texty dopĺňajú obrazové ilustrácie – predovšetkým portréty historických osobností, bojové výjavy či veduty lokalít, v ktorých sa odohrávali jednotlivé udalosti.

Zatiaľ čo prvý zväzok na 231 tlačových stranách priniesol 60 prekladov dokumentov, recenzovaný zväzok v rozsahu 256 tlačových strán priniesol 57 prekladov. Nižší počet dokumentov a väčší počet strán sú dôsledkom zaradenia rozsiahlejších textov – časti z cestopisu tureckého cestovateľa Evliya Čelebiho z rokov 1661 – 1666, anonymného diela tzv. Uhorského *Simplicissima* z roku 1683, denníka nemenovaného šľachtica z Trenčianskeho hradu z roku 1704 a ilustrovanej vojenskej príručky z roku 1700.

Pretože vďaka dramatickým udalostiam stavovských povstaní a stretu odlišných civilizácií bolo toto obdobie slovenských dejín už veľmi atraktívne aj v minulosti a bolo viackrát historicky a beletristicky spracované, je len prirodzené, že mnoho dokumentov zásadného charakteru už bolo publikovaných. Napriek tomu ich z dôvodu zásadnej výpovednej hodnoty editori museli opakovane zaradiť do práce. Z celkového množstva 57 dokumentov bolo 22 dokumentov publikovaných relatívne nedávno v širšie koncipovanej edícii prameňov

k dejinám Slovenska, ktorá sa na veľkej ploche pokúsila priblížiť uvedené turbulentné obdobie v celej jeho komplexnosti a problematika vojenstva bola iba malým segmentom celej práce.¹ Menšie množstvo dokumentov zostavovateľom poskytli práce dvoch starších slovenských historikov – Michala Matunáka (10 dokumentov)² a Alžbety Gácsovej (6 dokumentov)³ a niekoľko ďalších dokumentov bolo publikovaných v rôznych iných edíciách. Napriek tomu sa však editorom do práce podarilo zaradiť aj 10 úplne nových dokumentov, z toho 5 doteraz vôbec nepublikovaných a 5 bolo publikovaných iba v zahraničných edíciách.

V prípade dokumentov publikovaných iba v zahraničných edíciách ide predovšetkým o plné znenie mierovej dohody podpísanej v Satmári v roku 1711 zástupcami cisárskej strany a strany prívržencov Františka II. Rákocziho, ktorý kurucom (ako aktívnym, tak aj ich prívržencom) priniesol plnú amnestiu a zároveň garantoval dodržiavanie slobôd Uhorska a Sedmohradska zo strany panovníka. Ďalej je to osobný pohľad levočského richtára a kronikára Gašpara Haina z roku 1672 na začiatok kuruckého povstania a inventárny súpis vojenského vybavenia zbraňami a muníciou na baštách a bránach v Levoči v roku 1670. Posledné dva dokumenty čitateľovi približujú každodenný život vojakov formou sťažností svojim nadriadeným. V prvom sa jazdci a pešiaci z krupinskej posádky v roku 1673 sťažovali hlavnému kapitánovi stredoslovenských banských miest Pavlovi Esterházymu že im mesto Krupina bráni privyrábať si remeselníckou činnosťou, v druhom sa cisárska posádka v Šali v roku 1665 sťažovala na zlé životné podmienky súvisiace predovšetkým so zásobovaním potravinami, palivovým drevom, zlým stavom pevnosti a tiež porušovaním ich slobôd.

Doteraz nepublikované dokumenty obsahujú texty služobných prisah strážcov poriadku a bezpečnosti v Trenčíne (mestský kapitán, predmestskí kapitáni, desiatnici, strážcovia mestských brán) v slovenskom jazyku z roku 1662, poriadkový štatút hradu v Leviciach z roku 1678, prisahu bardejovských mešťanov panovníkovi z roku 1710 s vyjadrením ľútosti, že sa predtým podrobili rákocziiovským povstalcem a tiež kurióznu zmluvu z roku 1669 medzi filakovským hlavným kapitánom Štefanom Kohárom a podžupanmi Pešť – Piliš – Šoltskej stolice a Novohradskej stolice s tureckým zajatcom, ktorý mal výmenou za svoje výkupné po dobu troch rokov vykonávať katovské remeslo.

Zaujímavé priblíženie reality dobového vojenstva (a tiež osobitné oživenie obrazovej prílohy) predstavuje zaradenie dokumentu označeného ako Vojenský život slovom a obrazom. Ide o ilustrovanú vojenskú príručku vydanú v roku 1700 v Augsburgu, opisujúcu a zobrazujúcu jednotlivé aspekty vojenského života.

Bežný čitateľ sa na najrôznejšie historické udalosti alebo celé historické obdobia vždy pozerá iba sprostredkované, a to z perspektívy vševedúceho rozprávača. K priamej reči dokumentov sa dostáva iba profesionálny historik, ktorý tejto reči (ale aj jazyku a písmu) rozumie a dokáže ju interpretovať v širších súvislostiach. Dokumenty z recenzovaného zväzku, ako aj z celej pramennej edície však ponúkajú aj bežnému čitateľovi možnosť priamo vstúpiť do minulosti prostredníctvom záznamov priamych aktérov dejinných udalostí, ktorí žili svoje každodenné životy a písomné záznamy nevytvárali primárne s cieľom zanechania posolstva budúcim generáciám, ale iba ako nevyhnutnú súčasť svojej životnej reality. O to viac je potom tento pohľad zvnútra autentickejší, cennejší a objavnejší.

Igor Graus

¹ DVOŘAK, Pavel. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII. Turci v Uhorsku 2. časť*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2006.

² MATUNÁK, Michal. *Život a boje na slovensko-tureckom pohraničí. Pamäti a dokumenty*. Bratislava : Tatran, 1983.

³ GÁCSOVÁ, Alžbeta (ed.). *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu (1113 – 1848)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1955.

BIBLIOGRAFIA

Slováci v operáciách na udržanie mieru a v boji proti terorizmu – výberová bibliografia publikovaných prác v rokoch 1993 – 2017

BOŽENA ŠEĎOVÁ

Účasť príslušníkov Ozbrojených síl Slovenskej republiky na vojenských operáciách a mierových misiách je jedným zo základných prejavov participácie pri budovaní európskej obrannej a bezpečnostnej politiky. Slováci po vzniku samostatného štátu nadviazali na pôsobenie pod spoločnou zástavou ČSFR v operácii Púštna búrka v Perzskom zálive, kde v česko-slovenskom špeciálnom protichemickom prápore pôsobilo pol stovky Slovákov a v česko-slovenskom pešom prápore v mierovej misii UPROFOR v bývalej Juhoslávii, v ktorom tvorili tretinu. V priebehu štvrtstoročia Slovenskej republiky pôsobili slovenskí profesionálni vojaci v mnohých misiách a operáciách pod mandátom Bezpečnostnej rady OSN, OBSE, EÚ a NATO, resp. v koalíčných operáciách. Slovenskí vojaci odminovávali bojové polia i zázemie, zneškodňovali chemické a biologické zbrane, zabezpečovali stavebno-žienijné práce, humanitárnu pomoc, zdravotnú starostlivosť, bezpečný návrat utečencov, monitorovali vojenskú a bezpečnostnú situáciu, dodržiavanie ľudských práv, zabezpečovali dohľad nad odzbrojovaním, demobilizáciou, reintegráciou a tak nemalou mierou prispeli k riešeniu konfliktov, ku konsolidácii postkonfrontačného obdobia, stabilizácii európskych i iných regiónov a k udržaniu mieru a bezpečnosti vo svete. Počas samostatnej existencie Slovenskej republiky pôsobilo viac ako dvanásťtisíc slovenských vojakov takmer v 30 operáciách a misiách vo viacerých ako 20 krajinách.¹ Prezentácia Slovenskej republiky v riešení bezpečnostných hrozieb a konfliktov taktiež dokumentuje schopnosť mladých ozbrojených síl aktívne reagovať na potreby globálneho bezpečnostného prostredia a zúčastňovať sa na rozširovaní pásma stability a svetového mieru.

Predkladaný súpis je štvrtstoročnou bibliografickou bilanciou publikovaných prác slovenskej i zahraničnej proveniencie, v ktorom prevažujú kratšie informatívne články, prinášajúce aktuálnu faktografiu k jednotlivým operáciám a misiám. Nechýbajú však ani súhrnné knižné publikácie, sumarizujúce pôsobenie národných jednotiek v určitom dlhšom časovom úseku, tiež rozhovory s účastníkmi misií a operácií, ich spomienky a postrehy. Záznamy sú usporiadané podľa príslušnosti k jednotlivým misiám a operáciám, ktoré nasledujú chronologicky ako prebiehali. V každej časti sú predradené knižné publikácie a za nimi nasledujú články, state, knižné kapitoly, rozhovory a podobne. Konkrétnym misiám a operáciám predchádzajú príspevky, ktoré sa zaoberajú komplexnejšie viacerými operáciami s účasťou Slovákov, alebo koncepčnými, normatívnymi a inými aspektami bezpečnosti a bezpečnostnej politiky Slovenskej republiky. Bibliografiu uzatvárajú zasa práce týkajúce sa globálnych bezpečnostných hrozieb a rizík, európskej bezpečnostnej politiky, bezpečnostnej stratégie, medzinárodného krízového managementu, dôsledkov

¹ PURDEK, Imrich. 25. výročie vzniku Ozbrojených síl Slovenskej republiky. In *Vojenská osveta*. Spoločenskovedné semináre, roč. 15, 2018, 1. časť, s. 27. ISBN 978-80-89609-16-1.

konfliktov a zahraničných intervencií, skúseností z operácií a misií a tiež práce zamerané na inštitucionálne, legislatívne a teoretické aspekty riešenia krízových situácií a konfliktov v daných geopolitických a geostrategických súvislostiach.

Napriek tomu, že bibliografia má výberový charakter, vopred ďakujeme za upozornenie na chýbajúce práce zásadnejšieho charakteru.

Bezpečnostná a zahraničnopolitická stratégia Slovenska : Biela kniha / Vladimír Bilčík; eds.: Janusz Bugajski, Alexander Duleba. Bratislava - Washington : Slov. spoločnosť pre zahr. politiku, Centrum pre strategické a medzinárodné štúdie, 2001. - 53 s. ISBN 80-89041-28-0.

Bezpečnostná politika Slovenskej republiky a vybrané bezpečnostné dokumenty : (učebné texty) / Jaroslav Ušiak. Banská Bystrica : FPV a MV UMB, 2012. - 349 s. - ISBN 978-80-557-0438-8.

Bezpečnostná stratégia Slovenskej republiky : Schválená Národnou radou Slovenskej republiky 27. marca 2001. Bratislava : MO SR, 2000. - 7 s.

Bezpečnostné riziká súčasného sveta a ich vplyv na bezpečnosť Slovenskej republiky : Informačná správa 15 / Vincent Bíro. Bratislava : SSŠ MO SR, 1998. - 41 s.

Biela kniha o obrane Slovenskej republiky. Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 2016. - 116 s. : fotogr. - ISBN 978-80-89261-65-9.

Cesta Slovenska do NATO : Niektoré aspekty integračného úsilia Slovenska v rokoch 1993 – 2002 / Jiří Čurda, Pavol Zatlakaj. Bratislava : Veda, 2003. - 156 s. : sch., lit., príl. - ISBN 80-224-0773-9.

Doktrína na podporu velenia a riadenia, zabezpečenia spojenia, spracovania a prenosu informácií počas operácií SVD 60 (B). Bratislava : Generálny štáb OS SR, 2006, 58 s.

Doktrína plánovania vojenských operácií SVD 50 (B). Bratislava : Generálny štáb OS SR, 2006, 50 s.

Doktrína pre plánovanie a vedenie spoločných operácií SVD 30(B). Bratislava : Generálny štáb OS SR, 2006, 132 s.

Doktrína pre spravodajskú podporu a elektronický boj v spoločných operáciách SVD 20 (B). Bratislava : Generálny štáb OS SR, 2006, 71 s.

Die Sicherheits- und Aussenpolitik der Slowakei in den ersten Jahren der Selbständigkeit : Zu den Voraussetzungen der Integration der Slowakischen Republik in die euroatlantischen Verteidigungsstrukturen / Ivo Samson. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 2000. - 299 s. - ISBN 3-7890-6521-8.

Experiences from Transatlantic Integration and Security Sector Reform and implications for partner countries / Eds.: Róbert Ondrejcsák, Vladimír Tarasovič, Elemír Nečej. Bratislava : Centre for European and North Atlantic Affairs Bratislava, 2008. - 115 s. - ISBN 978-80-970041-2-5.

Koncepcia účasti Armády Slovenskej republiky na mierových operáciách : Metodická pomôcka. Bratislava : MO SR, 2001. - 29 s.

Odporúčania pre aktualizáciu Bezpečnostnej stratégie Slovenskej republiky / Ed.: R. Ondrejcsák. Bratislava : Inštitút obrany a bezpečnosti MO SR, 2004. - 142 s. : grafy, tabl.

Slovenská bezpečnostná komunita a bezpečnostný sektor / Matúš Korba, Elemír Nečej, Vladimír Tarasovič. Humenné : Jana Fedičová - Redos pre Centrum bezpečnostných štúdií a Centrum pre európske a severoatlantické vzťahy, 2015. - 94 s. - ISBN 978-80-969233-1-1.

Slovenské modré baret v službe mieru : Na pamiatku Slovákov, ktorí zahynuli v misiách / Jozef Korený. Trenčín : Klub filatelistov pri Kultúrnom a metodickom centre OS SR, 2007. - 79 s. : fotogr. ISBN 978-80-969458-2-5.

Slovensko patrí do NATO : Medzinárodná konferencia 26. október 2000 / Zost. Martin Holotňák, Michal Olexa. Bratislava : Sekcia obrannej politiky a obranného plánovania MO SR - VIA MO SR, 2001. - 132 s. - ISBN 80-88842-40-9.

Spoločná taktická doktrína : Doktrína RCHBO. Bratislava : Generálny štáb OS SR, 2006, 176 s.

Spomienky z vojenských misií / Jozef Ulian – Jozef Behul – Boris Ďurkech – Ľubomír Kolenčík – Viktor Sabo. Bratislava : Perfekt, 2014. - 109 s. : fotogr. - ISBN 978-80-8046-683-1.

V službách mieru : In the Service of Peace / Zost. Pavol Vitko. Bratislava : VIA MO SR, 2003. - 86 s. : fotogr. - ISBN 80-88842-61-1.

Vojenské misie : Military Operations : Slovenskí vojaci v službách mieru, stability vo svete a v boji proti terorizmu : Slovak Soldiers in the Service of Global Peace, Stability and in the Fight Against Terrorism / Miroslav Minár, Imrich Purdek, Milan Vanga, Pavol Vitko. Bratislava : Magnet Press Slovakia, s.r.o., 2010. - 191 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-89169-20-7.

Základné ciele a zásady národnej bezpečnosti Slovenskej republiky. Bratislava : MO SR, 1997. - 19 s.

* * *

Ako sa darí veteránom vo výslužbe / Karol Čukan. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 14, č. 11 (2006), s. 37 : gr. ISSN 1336-1910.

Aktivity Slovenskej republiky v mierových operáciách Organizácie spojených národov v rokoch 1993 – 1997 / Andrej Baják. In: Ročenka Ministerstva obrany Slovenskej republiky 1997. Bratislava : MO SR, 1998, 21-24. ISBN 80-88842-12-3.

Bezpečnostná stratégia Slovenskej republiky. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč. 9, č. 14 (2001), s. 9-15. ISSN 1336-1910.

Bezpečnostné modely 21. storočia v Európe a pozícia Slovenskej republiky v nich / Vladimír Kmec. In: Mezinárodní vztahy. - Roč. 1998, č. 1, s. 23-37. ISSN 0323-1844.

Bezpečnostní politika Slovenska: východiska a perspektivy / Vladimír Leška. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 8, č. 1 (1999), s. 110-117. ISSN 1210-3292.

Bezpečnostný systém Slovenskej re-

publiky / Peter Marchevka. In: Vojenské obzory. Teoretický časopis. - Roč. 10, č. 1 (2005), s. 6-14. ISSN 1335-2598.

Bratislava zwischen Moskau, Brüssel und Washington : Phasen slowakischer Aussen- und Sicherheitspolitik seit 1993 / Rastislav Báchora. In: Österreichische Militärische Zeitschrift. - Roč. 42, č. 3 (2004), s. 289-300 : fotogr. ISSN 0048-1440.

Budúce pôsobenie OS SR v operáciách / Roman Lackovič. In: Vojenské obzory. Teoretický časopis. - Roč. 10, č. 2-3 (2004), s. 129-142. ISSN 1335-2598.

Česko-polsko-slovenská brigáda. In: Na cestě integrace. Praha : MO ČR – Agentura voj. informací a služeb, 2004, s. 69-71 : fotogr. ISBN 80-7278-211-8.

Česko-slovensko-polská brigáda : The Czech-Slovak-Polish Brigade. / Jan Procházka. In: Czech Armed Forces Today - Armáda České republiky dnes. - Roč. 9, č. 3 (2002), s. 12-13 : fotogr. ISSN 1212-9755.

Česko-slovensko-polská brigáda : Integrace jednotek dokončena. The Czech-Slovak-Polish Brigade : The Integration of the Units is Complete / Jan Procházka. In: Czech Armed Forces Today - Armáda České republiky dnes. - Roč. 10, č. 4 (2003), s. 28-31 : fotogr. ISSN 1212-9755.

Die Sicherheitspolitik der Slowakischen Republik an der Schwelle zum 21. Jahrhundert / Slavomír Manga. In: Truppendienst. Magazin des österreichischen Bundesheeres. - Roč. 38, č. 3 (1999), s. 186-189 : fotogr., obr. ISSN 0041-3658.

Do euroatlantických štruktúr (1993 – 2005) : Towards Euro-Atlantic Structures (1993 – 2005) / Imrich Purdek. In: Ozbrojené sily Slovenskej republiky. História a súčasnosť 1918 – 2005. The armed forces of the Slovak republic. Past and present 1918 – 2005 / J. Bystrický, M. Čaplovič, I. Purdek, J. Štaigl. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2005, s. 166-205 : fotogr. ISBN 80-89169-07-4.

Do euroatlantických štruktúr (1993 – 2005) / Imrich Purdek. In: Ozbrojené sily

Slovenskej republiky. História a súčasnosť. 90 rokov: 1918 – 2008. 2. dopl. vyd. : Armed Forces of the Slovak Republic. Past and present. 90 years: 1918 – 2008. 2nd extended edition / J. Bystrický, M. Čaplovič, I. Purdek, J. Štaigl. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2008, s. 166-229. ISBN 978-80-89169-12-2.

20 rokov MO SR a OS SR / Pavol Vitko. In: ATM+ Informační příloha MO ČR a AČR. - Roč. 10, č. 2 (2013), s. 87-89 : fotogr. ISSN 1802-4823.

20 rokov Ozbrojených síl Slovenskej republiky / Imrich Purdek. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 10, 1. časť (2013), s. 3-29 : obr., sch. ISBN 978-80-89609-01-7.

20 rokov v operáciách a misiách / Pavol Vitko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 21, č. 1 (2013), s. 10-11 : fotogr. ISSN 1336-1910.

25. výročie vzniku Ozbrojených síl Slovenskej republiky / Imrich Purdek. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 15, 1. časť (2018), s. 23-29. ISBN 978-80-89609-16-1.

Implementácia noriem medzinárodného humanitného a vojnového práva do výcviku vojakov pre mierové misie / Milan Kováč, Slavomír Matuška. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť. - Roč. 8, č. 1 (2001), s. 24-28.

Kde sme a čo chceme : Biela kniha o obrane Slovenskej republiky / Pavol Vitko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 25, č. 1 (2017), s. 19-25. ISSN 1336-1910.

Kvalita života. Starostlivosť o rodiny profesionálnych vojakov vyslaných do operácií medzinárodného krízového manažmentu. Zriadenie centier pre podporu rodiny / Pavel Czirák. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 10, 1. časť (2013), s. 61-91. ISBN 978-80-89609-01-7.

Medzinárodné aktivity rezortu. 1. časť: Pôsobenie Ozbrojených síl Slovenskej republiky v mierových operáciách a misiách / Milan Šmida. In: Vojenské obzory. Teoretický časopis. - Roč. 9, č. 1 (2003), s. 71-95. ISSN 1335-2598.

Medzinárodné aktivity rezortu. 2. časť: Pôsobenie Ozbrojených síl Slovenskej republiky v medzinárodných operáciách a misiách / Milan Šmida. In: Vojenské obzory. Teoretický časopis. - Roč. 9, č. 2 (2003), s. 60-88. ISSN 1335-2598.

Medzinárodné postavenie Slovenska – malého stredoeurópskeho štátu / Daniel Šmihula. In: Politické vedy. Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá. - Roč. 3, č. 3 (2000), s. 144-173. ISSN 1335-2741.

Mezinárodní postavení Slovenska a jeho bezpečnostní situace / Vladimír Leška. In: Mezinárodní vztahy. - Roč. 1999, č. 1, s. 55-67. ISSN 0323-1844.

Mierové operácie OSN / Dušan Ptáček. In: Apológia. Časopis Armády Slovenskej republiky. - Roč. 3, č. 6 (1995), s. 20-21. ISSN 1335-0463.

Misie : Operations. In: Slovenské vojenské letectvo v obrazoch 1993 – 2008 2 : Slovak Air Force in Pictures 1993 – 2008 2 : Obzretia veliteľov : Memoirs of Commanders / Stanislav Szabo, Miroslav Gyürösi, Michal J. Stolár. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2009, s. 122-133 : fotogr. - (Slovenské letectvo). ISBN 978-80-89169-18-4.

Modely psychické zátáže v mierových misiách / Marek Nový. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 16 (48), č. 2 (2007), s. 117-120.

Modrá zástava má vážnosť : Vojenský poradca Stálej misie Slovenskej republiky pri OSN plukovník Roman Lackovič / Pavol Vitko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 14, č. 11 (2006), s. 6. ISSN 1336-1910.

Modré prilby bránia konfliktom / Igor Hadar. In: Armáda. Mesačník Armády Slovenskej republiky. - Roč. 9, č. 5 (2001), s. 4-7, fotogr., tabl. ISSN 1335-0463.

Možnosti participácie Slovenskej republiky na budovaní spoločnej európskej bezpečnostnej a obrannej politiky Európskej únie / Daniela Geisbacherová. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť. - Roč. 8, č. 1 (2001), s. 38-47.

New foundations for defence and security of the Slovak Republic / Slavomír Manga. In: Slovak army review - Summer 2001, s. 8-11 : fotogr., sch. ISSN 1335-6747.

Nový civilný inštitút na riešenie otázok obrany a bezpečnosti / Mikuláš Rybár. In: Vojenské obzory. Teoretický časopis. - Roč. 10, č. 1 (2004), s. 113-114. ISSN 1335-2598.

Obranná infraštruktúra v systéme obrany štátu / Michal Dzúr. In: Vojenské obzory. Teoretický časopis. - Roč. 8, č. 1 (2001), s. 10-22. ISSN 1335-2598.

Obranný výskum a vývoj v zmysle prijatého zákona o vede a technike / Dušan Vallo, Peter Jurica. In: Vojenské obzory. Teoretický časopis. - Roč. 9, č. 1 (2003), s. 33-37. ISSN 1335-2598.

Ocenenia za službu v misiách / Peter Dovina. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 16, č. 11 (2008), s. 20 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Od Kórey po Cyprus : Slováci v mierových a pozorovateľských misiách OSN a vojenských operáciách. / Jozef Korený. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč. 9, č. 25 (2001), s. 10-11 : fotogr.

Otázky bezpečnostnej situácie v Európe z pohľadu Slovenska / Adolf Novotný. In: Apológia. Časopis Armády Slovenskej republiky. - Roč. 7, č. 11 (1999), s. 10-11 : fotogr. ISSN 1335-0463.

Ozbrojené sily SR v operáciách NATO / Roman Lackovič. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč. 12, č. 6 (2004), s. 23-25 : fotogr., tabl. ISSN 1336-1910.

Pod vlajkami OSN, NATO, EÚ a OBSE / Ján Dolinay. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč. 11, č. 13 (2003), s. 22-25 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Pozorovateľské misie : Poslovia mieru. / Jozef Kotlár. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč. 10, č. 5 (2002), s. 12-14 : fotogr., mp. ISSN 1336-1910.

Poznámky k bezpečnostnej politike Slovenskej republiky / Martin Urbančok. In: Vojenské obzory. Teoretický časopis. - Roč. 9, č. 2 (2003), s. 88-107. ISSN 1335-2598.

Pôsobenie príslušníkov OS SR v operáciách na podporu mieru v roku 2003 / Roman Lackovič. In: Ročenka Ministerstva obrany Slovenskej republiky 2003. Bratislava : MO SR, 2004, s. 20-22. ISBN 80-88842-69-7.

Pôsobenie príslušníkov OS SR v operáciách NATO, EÚ, OSN a OBSE. In: Ročenka Ministerstva obrany Slovenskej republiky 2013. Bratislava : MO SR, 2014, 77-82. ISBN 978-80-88261-52-9.

Pôsobenie PrV OS SR v štruktúrach a operáciách NATO, EÚ, OSN a OBSE. In: Ročenka Ministerstva obrany Slovenskej republiky 2012. Bratislava : MO SR, 2013, 96-97 : fotogr. ISBN 978-80-88261-45-1.

Právne prostredie riešenia krízových situácií v Slovenskej republike / Milan Slaviček, Peter Marchevka, Anton Chúpek. In: Vojenské obzory. Teoretický časopis. - Roč. 12, č. 2 (2006), s. 7-24. ISSN 1335-2598.

Príprava a účasť príslušníkov Armády SR v mierových misiách OSN, OBSE, EÚ a operáciách na podporu mieru pod velením NATO. In: Armáda Slovenskej republiky 2000. Bratislava : MO SR, 2001, 50-52 : tabl. ISBN 80-88842-43-3.

Príprava a účasť príslušníkov Armády SR v mierových misiách OSN, OBSE, EÚ a operáciách na podporu mieru pod velením NATO v roku 2001 / Anton Ballay. In: Armáda Slovenskej republiky 2001. Bratislava : MO SR, 2002, 79-81. ISBN 80-88842-56-5.

Príslušníci ozbrojených síl Slovenskej republiky v mierových misiách / Vladimír Dobrovič. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť. - Roč. 9, č. 2 (2002), s. 47-57.

Problematika odminovania v boji a v mierových operáciách / Štefan Jangl. In: Vojenské obzory. Teoretický časopis. - Roč. 9, č. 1 (2003), s. 96-120, schm. ISSN 1335-2598.

Profesionálni vojaci, zahraničné misie a rodina / Eva Polláková. In: Ročenka Ministerstva obrany Slovenskej republiky 2003. Bratislava : MO SR, 2004, s. 132-136. ISBN 80-88842-69-7.

Rezort obrany v integračných procesoch Slovenska v roku 1999 a integračné ciele v budúcnosti / Ľubomír Bulík. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč. 8, č. 7 (2000), s. 14. ISSN 1336-1910.

Rodová rovnosť v podmienkach rezortu obrany / Pavel Czirák. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 15, 1. časť (2018), s. 65-85. ISBN 978-80-89609-16-1.

Sarajevo: Misie aj v slovenských farbách / Pavol Vitko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 33, č. 8 (2005), s. 18-20. ISSN 1336-1910.

Slováci v službách mieru / Zost. Jozef Michnica, text: Ján Dolinay. Bratislava : VIA MO SR, 2003, fotosúbor (24 voľných listov).

Slováci v zahraničí na zabezpečovaní mieru a rozširovaní pásma stability / Imrich Purdek. In: Slovensko. Vojenská kronika / Vladimír Segeš a kol. Bratislava : Perfekt, a. s. – Vojenský historický ústav, 2007, s. 164-168 : fotogr., príl., reg., pram. a lit. ISBN 978-80-8046-381-6.

Slováci v zahraničných misiách a operáciách / Jozef Žiak. In: Ročenka odbojárů 2010. - Bratislava : Ústredná rada Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov, [2009], s. 98. ISBN 978-80-969517-4-1.

Slováci v zahraničných misiách : Pre stabilitu vo svete : Spoločne v boji proti terorizmu / Imrich Purdek. In: Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov / Vladimír Segeš a kol. Praha : Ottovo nakladateľstvá, 2015, s. 538-553 : fotogr., ilustr., mp., reg. ISBN 978-80-7451-469-2.

Slováci v zahraničných misiách : Spoločne v boji proti terorizmu / Imrich Purdek. In: Vojenská dejiny Slovenska a Slovákov slovom a obrazom / Vladimír Segeš a kol. Bratislava : MO SR v spolup. s Vojenským historickým ústavom, 2013, s. 357-361 : fotogr., mp., reg., lit., ISBN 978-80-89523-18-4.

Slováci vo vojenských operáciách NATO / Pavol Vitko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 17, č. 3 (2009), s. 10-11 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Slovakia's contribution to peace, stability and security / Bohumil Kostrec. In: Slovak Army Review - Summer 2001, s. 15-18 : fotogr., mp. ISSN 1335-6747.

Slovaks serve abroad to secure peace and spread stability / Imrich Purdek. In: Slovakia. Military Chronicle / Vladimír Segeš et al., transl.: M. Adamkovičová, Ľ. Ondruš, S. Věpyová. Bratislava : Perfekt, a. s. – Institute of Military History, 2009, s. 167-170 : ill., ann., index, sel. books a. art. ISBN 978-80-8046-443-1.

Slovenská republika a vojenské operácie NATO, EÚ, OBSE a OSN / Milan Kováč. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 4, 2. časť (2007), s. 30-54 : tabl. ISBN 978-80-969458-3-2.

Slovenská republika a otázka ďalšieho rozširovania NATO / Radomír Boháč. In: Medzinárodné otázky. - Roč. 10, č. 2 (2001), s. 95-107.

Slovenská republika v mierových operáciách 1993 – 2005 / Ondřej Novosad. In: Exiting War. Post Conflict Military Operations. 6th International Conference Military History Working Group Bratislava 3 - 7 April 2006 / Eds.: Miloslav Čaplovič, Mária Stanová, Andrej Rakoto. Bratislava - Chateau de Vincennes : VHÚ - SHD, 2007, s. 87-92.

Slovensko směřuje do struktur NATO / Jan Procházka, Jozef Michnica. In: Czech Armed Forces Today - Armáda České republiky dnes. - Roč. 9, č. 1 (2002), s. 22-25 : fotogr. ISSN 1212-9755.

Slovensko v Bezpečnostnej rade OSN. Slovensko a misie OSN / Pavol Vitko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 14, č. 3 (2006), s. 10-11 : tabl., rozh. ISSN 1336-1910.

Slovensko v mierových operáciách / Roman Lackovič. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč. 10, č. 10 (2002), s. 12-15, fotogr. ISSN 1336-1910.

Stále nás tu potrebujú : Veliteľ síl EU-FOR generálmajor David Leakey / Pavol Vitko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 33, č. 8 (2005), s. 21 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Súčasnú úlohu a poslanie ozbrojených bezpečnostných zborov v systéme obrany Slovenskej republiky / Vladimír Blažek, Eubomír Cigánik. In: Policajná teória a prax. Časopis Akadémie PZ v Bratislave. - Roč. 16, č. 2 (2008), s. 24-46. ISSN1335-1370.

Systém krízového manažmentu na úrovni vrcholových orgánov štátnej správy / Peter Marchevka. In: Vojenské obzory. Teoretický časopis. - Roč. 12, č. 1 (2006), s. 16-33. ISSN 1335-2598.

Systém obrany Slovenskej republiky / Juraj Slovák. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť. - Roč. 8, č. 2 (2001), s. 49-61.

Účasť Armády Slovenskej republiky na mierových aktivitách v rámci OSN, OBSE a EÚ. In: Armáda Slovenskej republiky 1995. Bratislava : MO SR, 1996, 27-29. ISBN 80-88842-01-8.

Účasť Slovenska v operáciách medzinárodného krízového manažmentu / Pavol Vitko – Imrich Purdek. In: V službách vlasti, demokracie a mieru : In the Service of Country, Democracy and Peace : 15 rokov Ozbrojených síl Slovenskej republiky : 15 Years of Slovak Armed Forces 1993 - 2008 / Ved. aut. kol.: Imrich Purdek, spoluautori: Ján Lichner, Jaroslav Nižňanský, Milan Šmída, Pavol Vitko. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2008, s. 218-267 : fotogr. (Zlatá edícia: Ozbrojené sily Slovenskej republiky). ISBN 978-80-89169-14-6.

Účasť Slovenskej republiky a jej ozbrojených síl v operáciách Severoatlantickej aliancie / Roman Lackovič. In: Vojenské obzory. Teoretický časopis. - Roč.10, č. 1 (2004), s. 102-112. ISSN 1335-2598.

Účasť v medzinárodných operáciách a misiách / Jozef Svetlík. In: Ročenka Ministerstva obrany Slovenskej republiky 2002. Bratislava : MO SR, 2003, 98-103. ISBN 80-88842-62-X.

V službách mieru / Jozef Kotlár – Ingrid Karásková. In: Ročenka Ministerstva obrany Slovenskej republiky 2003. Bratislava : MO SR, 2004, s. 90-96. ISBN 80-88842-69-7.

V službách mieru / Jozef Kotlár –

Radislav Jelinek – Ingrid Karásková. In: Ročenka Ministerstva obrany Slovenskej republiky 2004. Bratislava : MO SR, 2005, s. 110-118. ISBN 80-88842-95-6.

V službách mieru / Jozef Kotlár – Tomáš Bobko. In: Ročenka Ministerstva obrany Slovenskej republiky 2005. Bratislava : MO SR, 2006, s. 113-122. ISBN 978-80-89261-18-5.

V službách mieru / Milan Kováč. In: Ročenka Ministerstva obrany Slovenskej republiky 2007. Bratislava : MO SR, 2008, 147-150. ISBN 978-80-88261-29-1.

V službách mieru. In: Ročenka Ministerstva obrany Slovenskej republiky 2008. Bratislava : MO SR, 2009, 35-38. ISBN 978-80-88261-29-1.

Vojenské doktríny / Bohumil Kostrec, Jaroslav Nižňanský. In: Vojenská história. Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo. - Roč. 14, č. 4 (2010), s. 136-146. ISSN 1335-3314.

Vojenské pomníky, pamätníky a pamätané tabule v útvaroch Ozbrojených síl Slovenskej republiky / Juraj Šimko. Liptovský Mikuláš : Personálny úrad OS SR, 2012, s. 55-66 : fotogr. ISBN 978-80-970322

Vojensko-politické faktory zaručenia bezpečnosti Slovenskej republiky / Eubomír Bulík. In: Vlastenecká a etická výchova vojakov – „VV“. - Roč.7, č. 2 (1999), s. 20-37.

Vojnoví veteráni Slovenskej republiky : [Katalóg výstavy] Autor scenára expozície: Imrich Purdek; graf. riešenie: Jozef Dunaj, QEX, a.s. Trenčín. - Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 2017. - nestr.

Vplyv transformačného procesu NATO na Ozbrojené sily SR / Soňa Matunáková, Jaroslav Nižňanský. In: Vojenské obzory. Teoretický časopis. - Roč. 13, č. 1 (2009), s. 7-30. ISSN 1335-2598.

Výsledky v rozvoji medzinárodnej vojenskej spolupráce rezortu MO SR a Armády SR v roku 1996 / Milan Šmída. In: Armáda Slovenskej republiky 1996. Bratislava : MO SR, 1997, 26-38. ISBN 80-88842-06-9.

Vznikne česko-polsko-slovenská jednot-

ka / Jan Procházka. In: Czech Armed Forces Today - Armáda České republiky dnes. - Roč. 8, č. 3 (2001), s. 16-17 : fotogr. ISSN 1212-9755.

Vznikne česko-slovensko-polská brigáda / Jan Procházka. In: Czech Armed Forces Today - Armáda České republiky dnes. - Roč. 8, č. 4 (2001), s. 14-15 : fotogr. ISSN 1212-9755.

Zabezpečenie personálu vyslaného na plnenie úloh mimo územia SR v štruktúrach NATO / EÚ. In: Ročenka Ministerstva obrany Slovenskej republiky 2015. Bratislava : MO SR, 2016, 64-65 : fotogr. ISBN 978-80-88261-64-2.

Zastúpenie OS SR v štruktúrach NATO / EÚ. In: Ročenka Ministerstva obrany Slovenskej republiky 2014. Bratislava : MO SR, 2015, 89-92 : fotogr. ISBN 978-80-88261-55-0.

Púštna búrka – Perzský záliv

Naši v Perzskom zálive : Slovenskí a českí vojaci v operáciách Púštny štít a Púštna búrka 1990 - 1991 / Imrich Purdek, Pavol Vitko. Bratislava : Komunikačný odbor MO SR v spolup. s VHÚ, 2014. - 184 s. : fotogr., príł., lit. - ISBN 978-80-89261-44-4.

Pouštní horečka / Jaroslav Kmenta, Jan Valo, Petr Želinský. Praha : Želinský, 1998. - 206 s. ISBN 978-80-903603-8-9.

Pouštní horečka / Jaroslav Kmenta. 2. dopl. vyd. Praha : JKM - Jaroslav Kmenta, 2011. - 145 s., fotogr. príł. - ISBN 978-80-903603-8-9.

* * *

Češi a Slováci v Iraku / Martin Koller. In: A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 21, č. 8 (2010), s. 44-47 : fotogr.

Československý protichemický prápor vo vojne v Perzskom zálive 1990 - 1991 / Imrich Purdek. In: Vojenská história. Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo. - Roč. 15, č. 4 (2011), s. 139-164 : tabl., mp. ISSN 1335-3314.

Ozveny Púštnej búrky : Vojna v Perzskom zálive v roku 1990 – 1991 / Pavol Vitko. In: Obrana. Mesačník MO SR. -

Roč. 24, č. 5 (2016), s. 9-13 : fotogr. ISSN 1336-1910.

K syndrómu Perzského zálivu / Pavel Puliš. In: Vojenské obzory. Teoretický časopis. - Roč. 6, č. 1 (1999), s. 76-81. ISSN 1335-2598.

Krst ohňom v Púštnej búrke : Skúsenosti z vojny. / Pavol Vitko. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč.10, č. 1 (2002), č. 1, s. 10-11 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Válka technologií : O válce v Perském zálivu s odstupem času / Milan Sládeček, Karel Štěpánek. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 3, č. 1 (1995), s. 110-119. ISSN 1210-3292.

UNPROFOR, UNTAES – Chorvátsko, Bosna a Hercegovina

Vklad rezortu obrany na zachovanie mieru / Ľudovít Gál. In: Apológia. Časopis Armády Slovenskej republiky. - Roč. 7, č. 11 (1999), s. 4-5, fotogr. ISSN 1335-0463.

UNOMUR, UNAMIR – Uganda a Rwanda

Slováci v pozorovacích misiách UNOMUR v Rwande – Ugande a UNAMIR v Rwande v rokoch 1993 – 1994 / Jozef Korený. In: Apológia. Časopis Armády Slovenskej republiky. - Roč. 7, č. 2 (1999), s. 24-25 : fotogr. ISSN 1335-0463.

UNOMIL – Libéria

OSN – UNOMIL v Libérii : Slovenská účasť vo vojenskej pozorovacej misii. / Jozef Korený. In: Apológia. Časopis Armády Slovenskej republiky. - Roč. 6, č. 12 (1998), s. 22-23 : fotogr., mp. ISSN 1335-0463.

SFOR – Bosna a Hercegovina

Rok v misii SFOR / Anton Fillo. In: Apológia. Časopis Armády Slovenskej republiky. - Roč. 8, č. 2 (2000), s. 4-5 : fotogr., mp. ISSN 1335-0463.

Vrtuľníky pre SFOR / Andrej Gáfrík. In: Armáda. Mesačník Armády Slovenskej republiky. - Roč. 10, č. 9 (2002), s. 15-18 : fotogr. ISSN 1335-0463.

UNDOF – Sýria, Golanské výšiny
Ako sa žije na Golanoch / Vladislav Vavrinec. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 14, č. 7 (2006), s. 24-27 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Poslovnia mieru na území nikoho / Jozef Michnica. In: Armáda. Mesačník Armády Slovenskej republiky. - Roč. 9, č. 7 (2001), s. 12-13 : fotogr. ISSN 1335-0463.

Slováci na Golanských výšinách / Rastislav Rašla. In: Apológia. Časopis Armády Slovenskej republiky. - Roč. 7, č. 11 (1999), s. 16-17 : fotogr. ISSN 1335-0463.

Slováci v misii OSN UNDOF na Golanských výšinách / Jozef Korený. In: Apológia. Časopis Armády Slovenskej republiky. - Roč. 7, č. 6 (1999), s. 25-26 : fotogr. ISSN 1335-0463.

Slováci v najstaršej misii OSN – UNTSO / Jozef Korený. In: Apológia. Časopis Armády Slovenskej republiky. - Roč. 8, č. 1 (2000), s. 28-29 : fotogr., mp. ISSN 1335-0463.

Slovenská stopa v Sýrii / Milan Čipka. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč. 10, č. 25-26 (2002), s. 16-17 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Slovenské desaťročie v misii UNDOF / Jozef Žiak. In: ATM - Armády, technika, militaria. - Roč. 40, č. 8 (2008), s. 90 : fotogr. ISSN 1802-4823.

Slovenskí orli na Golanoch / Pavol Vitko. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč. 12, č. 26 (2004), s. 4-5 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Slovenské desaťročie v misii UNDOF / Jozef Žiak. In: ATM - Armády, technika, militaria. - Roč. 40, č. 8 (2008), s. 90 : fotogr. ISSN 1802-4823.

KFOR – Kosovo

10 rokov v Kosove / Jozef Žiak. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 17, č. 10 (2009), s. 10-19 : fotogr. ISSN 1336-1910.

10 years in Kosovo / Jozef Žiak. In: Slovak army review - February 2010, s. 12-13 : fotogr. ISSN 1335-6747.

Kosovská kríza 1 – 2 : Vojenský zásah NATO v Juhoslávii : Postoje, názory, fakty.

In: Prehľadová informácia. - Bratislava : IFOS MO SR, 1999. - 14, 20 s.

Krotitelia balkánskych vášní / Jozef Michnica. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč. 10, č. 9 (2002), s. 12-13 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Mines disappear under the hands of our engineers in Kosovo / Jozef Michnica. In: Slovak army review. - Roč. 1, č. 1 (2000), s. 18-19 : fotogr. ISSN 1335-6747.

Naši v kosovskom ohni / Jindřich Plescher. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč. 12, č. 7 (2004), s. 9 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Nedokončený let : Chronológia leteckého nešťastia. Minister abdikoval. Srdcia plačú. Nenaplnené túžby, prerušené priania. Letieť domov. Jedna rodina / Pavol Vitko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 14, č. 2 (2006), s. 4-26 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Psi v zahraničnej misii : Dogs Deployed in Foreign Mission / Jan Procházka. In: Czech Armed Forces Today - Armáda České republiky dnes. - Roč. 12, č. 1 (2005), s. 28-29. ISSN 1212-9755.

Smútok udrel človeka / Michaela Farkašová. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 15, č. 6 (2007), s. 18-19 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Společně pod vlajkou NATO / Jan Procházka. In: Czech Armed Forces Today - Armáda České republiky dnes. - Roč. 9, č. 1 (2002), s. 6-8 : fotogr. ISSN 1212-9755.

V Kosove oceňovali : Slováci na Balkáne. / Miroslav Minár. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč. 12, č. 15 (2004), s. 9 : fotogr. ISSN 1336-1910.

UNAMSIL – Sierra Leone

Slovensko v mierových operáciách / Roman Lackovič. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč. 10, č. 11 (2002), s. 12-13 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Vojna useknutých rúk / Pavol Vitko, Miroslav Šoter. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 14, č. 3 (2006), s. 24-26 : fotogr. ISSN 1336-1910.

UNMEE – Eritrea

Lúčenie s africkou Eritreou / Milan Čipka. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč. 12, č. 15 (2004), s. 22 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Slovenskí ženisti v Eritrei / Pavol Vitko. In: Armáda. Mesačník Armády Slovenskej republiky. - Roč.10, č. 9 (2002), s. 10-11 : fotogr. ISSN 1335-0463.

Služba mieru pod africkým slnkom 1. - 2. / Pavol Vitko. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč. 10, č. 14-15 (2002), s. 12-13, 16-17 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Správy od ženistov v Eritrei / Pavol Šmýkala. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč. 9, č. 5 (2001), s. 5. ISSN 1336-1910.

UNFICYP – Cyprus

Cyperská výzva / Roman Kment. In: Armáda. Mesačník Armády Slovenskej republiky. - Roč. 9, č. 12 (2001), s. 14-15 : fotogr. ISSN 1335-0463.

Cyperský problém / Ivan Hromada. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť. - Roč. 8, č. 1 (2001), s. 29-37.

Cyprus. Dlhý beh k mieru / Pavol Vitko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 20, č. 11 (2012), s. 8-13 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Devy s modrými baretmi : Ženy v misiách. / Jozef Michnica. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč.10, č. 22 (2002), s. 17 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Historické východiská a súčasnosť mierovej misie UNFICYP / Ivan Majchút, Michal Hrnčiar. In: Vojenská osвета. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 12, 1. časť (2015), s. 99-124. ISBN 978-80-89609-07-9.

Päť úspešných cyperských rokov / Jozef Žiak. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 14, č. 11 (2006), s. 26-27 : fotogr. ISSN 1336-1910.

ISSN 1336-1910. Rotácia v misii UNFICYP / Jozef Buffa. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 33, č. 5 (2005), s. 10 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Slovaks take leading role in Cyprus mission / Vladimír Mečiar. In: Slovak

Army Review - Winter 2002, s. 21-22 : fotogr. ISSN 1335-6747.

Slováci na Afroditiinom ostrove / Pavol Vitko. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč. 12, č. 8 (2004), s. 4-5 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Slováci na Cypre / Jozef Žiak. In: ATM + Informační příloha MO ČR a AČR. Informačná príloha MO SR a OS SR. - Roč. 47, č. 6 (2015), s. 88-89 : fotogr. ISSN 1802-4823.

Slovenská ženijná jednotka na Cypre / Tomáš Daňo. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 18, č. 11 (2010), s. 42-43 : fotogr. ISSN 1336-1910.

UNTAET / UNMISSET – Východný Timor

Nemocnica vo Východnom Timore / Roman Kment. In: Armáda. Mesačník Armády Slovenskej republiky. - Roč. 10, č. 11 (2002), s. 10-11 : fotogr. ISSN 1335-0463.

Slováci vo Východnom Timore 1 – 2 / Peter Daxner. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč.10, č. 19 – 20 (2002), s. 6-7, 10-11 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Trvalá sloboda – Afganistan

Slovenské letisko v Bagrame / Miroslav Minár. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč. 12, č. 9 (2004), č. 9, s. 4-6 : fotogr. ISSN 1336-1910.

V afganskom prachu / Martin Rajec. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 13, č. 11 (2005), s.18-22 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Iracká sloboda

Americké medaily Slovákom / Michaela Farkašová. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 16, č. 3 (2008), s. 12 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Etické argumentační struktury použité v diskuzi o válce v Iráku / Tomáš Holub. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 15 (47), č. 1 (2006), s. 79-103. ISSN 1210-3292.

K vojenské charakteristice operace Iracká svoboda / Jan Eichler. In: Vojenské

rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 14, č. 2 (2005), s. 66-76. ISSN 1210-3292.

Poznatky, postrehy a skúsenosti z nasadenia slovenských vojakov v operácii Iracká sloboda / Ondřej Novosad. In: Vojenské obzory. Teoretický časopis. - Roč. 10, č. 2-3 (2004), s. 20-30. ISSN 1335-2598.

Trvalá sloboda – Kuvajt

Stopy u Šatt-al-Arab : Z působení českých chemiků, zdravotníků a vojenských policistů na území Kuvajtu a jižního Iráku / Vladimír Marek. - Praha : MO ČR - Agentura voj. informací a služeb, 2007. - 111 s. : fotogr. - ISBN 978-80-7278-426-4. (1. česko-slovenský praporek radiačnej, chemickej a biologickej ochrany)

Iracké peklo / Martin Rajec. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 14, č. 1 (2006), s. 22-26 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Správa o štvrtej rotácii / Bernard Roštecký. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 13, č. 4 (2005), s. 10-12 : fotogr. ISSN 1336-1910.

ISAF – Afganistan

Afganský zápisník : Afghan Diary / Milan Vanga. Bratislava : Magnet Press Slovakia, s.r.o., 2012. - 239 s. : fotogr. - (Magnet plus). - ISBN 978-80-89169-23-8.

ISAF : Skúsenosti z pôsobenia ozbrojených síl Slovenskej republiky v operácii ISAF v Afganistane v rokoch 2004 – 2014 / Zost.: Alena Hájeková. Bratislava : Generálny štáb OS SR, 2017. - 193 s. : fotogr., tabl., gr., e-verzia: <http://isaf.mil.sk>

Sám vojak v poli : Sone soldier in the field. Bratislava : Komunikačný odbor MO SR, [2012]. - 1 DVD. (16. rotácia OS SR).

* * *

Afganistan : Najdôležitejšie dislokácie slovenských vojakov v Afganistane. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 22, č. 9 (2014), s. 4-5 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Afganistan: november – december 2010 / Viktor Cicko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 19, č. 1 (2011), s. 12-15 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Afganský zápisník : Vitajte v slovenskom tábore; Augustové postrehy; Naši vojaci sú v bojovej línii; Slováci ovládli základňu v Uruzgane / Milan Vanga. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 19, č. 7-12 (2011), s. 16, 10, 14, 14, 12-15 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Afganský zápisník : Ako je v Tarin Kowte? Bombovo! Ako Slováci vytvorili najlepší praporek v Afganistane; Vojenský psovodi – praktickí ženisti; Čo robia špeciálne sily v Afganistane / Milan Vanga. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 20, č. 1 - 3 (2012), s. 12-15, 12-13, 8-11 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Guľomet : Ručné zbrane slovenských vojakov v operácii ISAF / Juraj Ondrejček. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 22, č. 9 (2014), s. 24-25 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Hrdinovia bojiska / Milan Vanga. In: Vojenstvo. Bitky a bojiská modernej histórie. Český a slovenský vojensko-historický časopis. - Roč. 1, č. 3 (2013), s. 50-54 : fotogr. ISSN 1338-9963.

Kvarteto našich žien v ISAF / Pavol Vitko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 20, č. 5 (2012), s. 10-11 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Najťažšia misia vojenských policajtov / Jozef Žiak. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 16, č. 12 (2008), s. 5-7 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Platinová desaťminútovka : Plukovník Ragan, náš doteraz najvyššie postavený lekár v NATO a operácii ISAF / Pavol Vitko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 19, č. 10 (2011), s. 12-13 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Policajti odchádzajú do Kandaháru / Jozef Žiak. In: ATM - Armády, technika, militaria. - Roč. 40, č. 12 (2008), s. 94-95 : fotogr. ISSN 1802-4823.

S vďakou a úctou / Pavol Vitko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 21, č. 8 (2013), s. 6-11 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Samopal vz. 58 v ISAF / Juraj Ondrejček. In: ATM + Informační příloha MO ČR a AČR. Informačná príloha MO SR

a OS SR. - Roč. 46, č. 10 (2014), s. 92-93 : Zlín : VeRBuM, 2016. - 160 s. : tabl. - fotogr. ISSN 1802-4823. ISSN 1802-4823. ISBN 978-80-87500-79-8.

ALTHEA – Bosna a Hercegovina

Slovaks and Slovak Armed Forces in the Peacekeeping Operations in the Balkans, 1993 – 2010: The Process of Extending the Zone of Stability and Safeguarding Peace / Imrich Purdek. In: Past through Present: Thoughts on Military History at the Strategic, Operational, and Tactical Levels of War. Euro Atlantic Conflict Studies Working Group Conference 2012. 21 – 25 May 2012 Viena, Austria. Ed.: Harold, E. Raugh, Jr. Wien : Heeresgeschichtliches Museum, 2013, s. 319-335. ISBN 978-3-902551-35-1.

* * *

ALTHEA – budovanie mieru / Pavol Vitko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 21, č. 8 (2013), s. 32-35 : obr. ISSN 1336-1910.

Operácia ALTHEA / Jozef Žiak. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 20, č. 10 (2012), s. 10-13 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Slováci v najväčšej operácii únie / Jozef Žiak. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 15, č. 1 (2007), s. 24-25 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Slováci v operácii ALTHEA / Pavol Vitko. In: ATM+ Informační příloha MO ČR a AČR. Informačná príloha MO SR a OS SR. Vojenský profesionál. - Roč. 13, č. 4 (2015), s. 90-91 : fotogr. ISSN 1802-4823.

Operácia ALTHEA / Jozef Žiak. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 20, č. 10 (2012), s. 10-13 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Bezpečnostné hrozby a riziká, peace-keeping, kooperatívna bezpečnosť, nadnárodná bezpečnostná politika a bezpečnostná stratégia, legislatívne a teoretické aspekty riešenia konfliktov

Bezpečnosť v 21. storočí / Štefan Volner. Bratislava : Iris, 2009. - ISBN 978-80-89256-36-5.

Bezpečnostné prostredie súčasného sveta / Ladislav Hofreiter, Radim Bačuvčík.

Bezpečnostno-politické vzťahy v zmluvách, organizáciách a pojmoch : Informačná správa / Emil Jurkovič. Bratislava : OVI SSŠ, 1997. - 63 s.

Bojiště zítřka : Tváří v tvář globální hrozbě kybernetického terorismu / James F. Dunnigan. Praha : Baronet, a.s., 2004. - 356 s. : slovníček, reg. - ISBN 80-7214-642-4.

Dějiny NATO / Jiří Fidler, Petr Mareš. - Praha : Paseka, 1997. - 243 s. : fotogr. - ISBN 80-7185-145-0.

Europa zwischen Krieg und Frieden : Geopolitische Hegemonie oder Gemeinsame Friedensordnung. Münster : Österreichisches Studienzentrum für Frieden und Konfliktlösung, 1999. - 234 s. ISBN 3-8968-8065-9.

Evropská unie a vývoj koncepce evropské bezpečnosti / Hynek Fajmon, Karl-Heinz Kamp, Miroslav Mareš; ed.: Břetislav Dančák. Brno : Masarykova univerzita – Mezinárodní politologický ústav, 2001.- 35 s. (Ed. řada Studie, sv. 18). ISBN 80-210-2627.

Exchange of experience in Partnership for Peace Program implementation. Strategie and defence studies. Papers presented at the CSS international seminar Bratislava, June 19 – 20, 1997. Bratislava : MPIA Ministry of Defence of the Slovak Republic, 1998. - 89 s.

International Security in a Globalega : Securing the Twenty-first Century. - London : Frank Cass, 2000. - 213 s.: lit., reg. - ISBN 0-7146-8111-3.

Informační válka / Karel Řehka. Bratislava : Academia, 2017. - 218 s. : fotogr., lit., reg. - (Edice XXI. století; sv. 46). ISBN 978-80-200-2770-2.

Krvavé mise OSN : Modré barety v pasti mezinárodní politiky / Jindřich Marek. Praha : Nakl. XYZ, 2010. - 363 s. : fotogr., pril., zozn., pram. a lit. ISBN 978-80-7388-437-6.

Nový přístup k bezpečnosti státu na začátku 21. století / Pavel Nečas, Jaroslav

Ušiak. Liptovský Mikuláš : Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika, 2010. - 166 s. : lit., reg. ISBN 978-80-8040-401-7.

Organizácie medzinárodného krízového manažmentu / Vojtech Jurčák a kol. - Liptovský Mikuláš : Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika, 2009. - 234 s. : tabl., lit., slovn. ISBN 978-80-8040-387-4.

Otázky bezpečnostnej politiky a bezpečnostnej stratégie v kontexte strategickej koncepcie NATO : Medzinárodný seminár, Časť - Papiernička, 30.–31. 3. 2000 / Ed. Elemír Nečaj. Bratislava : Friedrich Ebert Stiftung, 2000. - 88 s. : tabl., bibliogr. - ISBN 80-968372-1-4.

Peace Operations between War and Peace / Erwin A. Schmidl. - London : Verl. Frank Cass, 2000. - 173 s. ISBN 978-07-14680521.

Peace Operations of International Crisis Management / Radoslav Ivančík, Vojtech Jurčák. - Ostrowiec Św. : Wyzsza Szkoła Biznesu i Przedsiębiorczości, 2013. - 182 s. : lit., reg. ISBN 978-83-936652-6-6.

Pravdepodobné riziká a ohrozenia v strednej Európe a tendencie ich vývoja. - Bratislava : Stredisko strategických štúdií MO SR, 1998. - 60 s. - (Strategické a obranné štúdie; zv. 1).

Slovník európskej bezpečnostnej a obrannej politiky / Róbert Ondrejcsák a kol. - Bratislava : Inštitút bezpečnostných a obranných štúdií MO SR, 2004. - 37 s. - reg. ISBN 80-890630-8-X.

Sources of insecurity in the Balkans risks and conflicts : Risks and conflicts. International seminar. - Bucharest : IFPSDMH - IFNSS - OFPI - N.A.T.O., 1998. - 303 s. : grafy, tabl.

Terorizmus : Hrozba doby / Vladimír Kavický, Štefan Jangl, Libor Gašpírik. B. m. : Citadella, 2015. - 334 s. : obr., gr., lit. - ISBN 978-80-89628-84-1.

Towards NATO's political and military strategy for the 21st century / Pavel Nečas, Jaroslav Nižňanský, ed. A. Čekanová. Bratislava : Institute for Security and Defence Studies Ministry of Defence SR, 2004. - 128 s. - bibliogr. - ISBN 80-88842-68-9.

Úloha bezpečnostných európskych štruktúr v riešení pravdepodobných rizík a ohrození. - Bratislava : Stredisko strategických štúdií MO SR, 1998. - 59 s. : gr., obr., tabl., lit. - (Strategické a obranné štúdie; zv. 2).

UN Peacekeeping in Trouble : Lessons learned from the Former Yugoslavia / Wolfgang Biermann, Martin Vadset. - Aldershot : Ashgate, 1999. - 378 s. ISBN 978-07-54610267.

Výmena skúseností z realizácie programu Partnerstvo za mier : Zborník vystúpení z medzinárodného seminára. Materiály z medzinárodného seminára konaného 19. – 20. júna 1997 v Bratislave. Bratislava : VITA MO SR, 1998. - 89 s.

Aktéri bezpečnostnej a obrannej politiky štátu / Matúš Grega, Jaroslav Naď, Tomáš Schóber. In: Policajná teória a prax. Časopis Akadémie PZ v Bratislave. - Roč. 21, č. 4 (2013), s. 84-94. ISSN1335-1370.

Aktuálne otázky realizácie Kódexu správania sa v oblasti politicko-vojenských aspektov bezpečnosti / Daniela Geisbacherová. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 4, 2. časť (2007), s. 72-76. ISBN 978-80-969458-3-2.

Bezpečnostná a obranná politika Európskej únie – štruktúry a rozhodovacie mechanizmy / Lubomír Tokár. In: Politické vedy. Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá. - Roč. 13, č. 1 (2010), s. 72-83. ISSN 1335-2741.

Bezpečnostná politika Európskej únie / Eugen Képeš. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť. - Roč. 7, č. 2 (2000), s. 60-66. ISSN 1335-2741.

Bezpečnostná faktory vývoja v Európe a vo svete / Roman Laml. In: Vlastenecká a etická výchova vojakov – „VV“. - Roč. 7, č. 2 (1999), s. 1-9.

Bezpečnostní prostředí do roku 2025 podle NATO : (Bi-Sc Future Security Environment Study) / Jan Vlkovský. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 16 (48), č. 4 (2007), s. 19-25. ISSN 1210-3292.

Bezpečnostní předpoklady a hrozby : (Ekonomická, religiózní a kybernetická bezpečnostní rizika. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 20 (52), č. 2 (2011), s. 38-52. ISSN 1210-3292.

Bezpečnostní výzvy 21. století a potřeba výchovy a vzdělávání v oblastech nešiferní zbraní hromadného ničení, kontroly zbrojení a odzbrojení / Miroslav Tůma. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 12, č. 2 (2003), s. 14-22. ISSN 1210-3292.

Bezpečnosť a stabilita v strednej Európe – regionálne aspekty / Radoslava Brhlíková, Jozef. In: Politické vedy. Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá. - Roč. 2, č. 1 (1999), s. 145-150. ISSN 1335-2741.

Budúcnosť európskej bezpečnosti : Systém kooperatívnej bezpečnosti v Európe po rozpade bipolarity / Dalibor Vlček. In: Politické vedy. Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá. - Roč. 3, č. 3 (2000), s. 144-148. ISSN 1335-2741.

Budúcnosť európskej bezpečnosti a zákon nezamýšľaného účinku / Jana Lasicová. In: Politické vedy. Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá. - Roč. 3, č. 3 (2000), s. 161-173. ISSN 1335-2741.

Desať rokov od prijatia európskej bezpečnostnej stratégie – čas na hodnotenie / Anita Kisová. In: Politické vedy. Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá. - Roč. 16, č. 3 (2013), s. 127-142. ISSN 1335-2741.

Die gemeinsame europäische Sicherheits- und Verteidigungspolitik in der Perspektive des Europäischen Rates von Köln / Edmund G. Primosch. In: Österreichische Militärische Zeitschrift. - Roč. 37, č. 5 (1999), s. 627-633 : fotogr. ISSN 0048-1440.

Die NATO-Operation / W. Feichtinger, G. E. Gustenau. In: Österreichische Militärische Zeitschrift. - Roč. 37, č. 4 (1999), s. 481-485 : fotogr. ISSN 0048-1440.

Die Reform des UNO-Sicherheitsrates und die Interessen der Mächte / Heinz Brill. In: Österreichische Militärische Zeitschrift. - Roč. 43, č. 6 (2005), s. 579-594 : fotogr. ISSN 0048-1440.

Die Sicherheits- und Verteidigungspolitik der Europäischen Union : Der Vertrag von Nizza und seine Umsetzung. / Erich Hochleitner. In: Österreichische militärische Zeitschrift. - Roč. 40, č. 3, 2002, s. 267-277 : fotogr. ISSN 0048-1440.

Die Zukunft der transatlantischen Sicherheitsbeziehungen : Vom Partner zum Rivalen? / Johannes Varwick. In: Österreichische Militärische Zeitschrift. - Roč. 42, č. 2 (2004), s. 141-148, fotogr., tabl. ISSN 0048-1440.

„Ekologická válka“ – vize a skutečnost / Ladislav Přinesdomů. In: Sborník Vojenské akademie v Brně. Řada C – společenskovední, 1992, č. 1. - Brno : Vojenská akademie, 1992, s. 21-28 (důsledky vojen, aspekty ekologické – Kuvajt).

EU to Complete Enlargement Defense Role for the Future / L. Hill. In: Defense News. - Roč. 14, č. 20 (1999), s. 3, 26. ISSN 0884-139X.

Euro-Atlantická bezpečnostná architektúra: krízový management v rámci novej spolupráce NATO – EU / Nenad Bosiljčić. In: Politické vedy. Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá. - Roč. 6, č. 4 (2004), s. 48-69. ISSN 1335-2741.

Europa – Sicherheitspolitik in stürmischen Zeiten / Otto Habsburg von. In: Österreichische militärische Zeitschrift. - Roč. 40, č. 3 (2002), s. 259-266 : fotogr., mp. ISSN 0048-1440.

Europäische Union und transatlantische Beziehungen / Willem F. van Eekelen. In: Österreichische Militärische Zeitschrift. - Roč. 43, č. 2 (2005), s. 196-202 : fotogr. ISSN 0048-1440.

Európska únia ako bezpečnostný akťér I. – II. / Matúš Korba. In: Obrana. Dvojtyždenník MO SR. - Roč. 11, č. 12 – 13 (2003), s. 26-27 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Evropská armáda – utopie, nebo reálná budoucnost? aneb společně ozbrojené síly

EU jinak / Milan Kubeša. In: Vojenské rozhledy. Vojensko-teoretický časopis. - Roč. 22 /54/, č. 2 (2013), s. 103-108. ISSN 1210-3292.

Evropská bezpečnostní a obranná identita: Quo vadis? / Jaroslav Hudec. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 9, č. 3 (2000), s. 12-18. ISSN 1210-3292.

Financovanie vojenských operácií EÚ / Radoslav Ivančík. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 17, č. 4 (2009), s. 18-19. ISSN 1336-1910.

Formovanie európskej bezpečnostnej a obrannej politiky 2003 – 2004 / Matúš Korba. In: Listy SFP. - Roč. 8, marec-jún (2004), s. 8-10. ISSN 1336-7218.

Friedensunterstützende Operation / Horst Malat. In: Truppendienst. Magazin des österreichischen Bundesheeres. - Roč. 37, č. 4 (1998), s. 286-290 : fotogr. ISSN 0041-3658.

Geopolitika terorizmu : Terorizmus nahradil situaci studené války. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 14 /46/, č. 1 (2005), s. 71-74. ISSN 1210-3292.

Historické reflexe a súčasné výzvy v procese tvorby a realizácie bezpečnostnej politiky / Miloš Balabán. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 14, č. 2 (2005), s. 15-26. ISSN 1210-3292.

Hlavní problémy zajištění bezpečnosti Evropské unie v dlouhodobém horizontu (2020 – 2025) / Miloš Balabán. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 16 (48), č. 2 (2007), s. 3-11. ISSN 1210-3292.

Hrozby kybernetického priestoru : Kybernetizácia operačného prostredia / Milan Hanko. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. - Roč. 4, č. 1 (2015), s. 32-33 : obr. ISSN 1338-6379.

Institucionální vztah evropské bezpečnostní a obranné politiky a NATO / Jan Závěšický. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 13, č. (2004), s. 14-22. ISSN 1210-3292.

Konflikt izraelsko-palestýnski: geneza,

przebieg, inicjatywy pokojowe / Szymon Niedziela. In: Przegląd Historyczno-Wojskowy. - Roč. 5 (56), č. 4 (2004), s. 133-154. ISSN 1640-6281.

Konfliktkonstellationen im internationalen System : An der Schwelle zum 21. Jahrhundert und die neue Perzeption von Sicherheit. / Hans-Frank Seller. In: Österreichische Militärische Zeitschrift. - Roč. 37, č. 5 (1999), s. 547-553 : fotogr., mp. ISSN 0048-1440.

Kontinuität und Wandel in der internationalen Sicherheitspolitik / Andreas Wenger. In: Österreichische Militärische Zeitschrift. - Roč. 41, č. 1 (2003), s. 23-30, fotogr. ISSN 0048-1440.

Kosovská kríza ako medzník súčasných medzinárodných vzťahov / Dalibor Vlček. In: Politické vedy. Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá. - Roč. 2, č. 3 (1999), s. 157-162. ISSN 1335-2741.

Krizové oblasti sveta – historické súvislosti a zdroje súčasných problémov (Balkán, Blízky a Stredný východ) : Balkánske mýty a balkánska realita (o historických koreňoch moderných balkánskych kríz); Cyperský problém; Sýria; Líbanon; Izrael; Irak; Irán; Afganistan / Mária Tonková, Milan Kováč, Dagmar Škamlová, Dalibor Pavolka, Daniel Dom, Marián Majer. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 4, 1. časť (2007), s. 2-49. ISBN 978-80-969458-1-5.

KSZE/OSZE – Langzeitmissionen : Strukturelle Aspekte. / Stefan Fritsch. In: Österreichische Militärische Zeitschrift. - Roč. 38, č. 3 (2000), s. 291-302 : fotogr., mp. ISSN 0048-1440.

Kybernetická válka pokračuje / Antonín Rašek. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 21 /53/, č. 4 (2012), s. 73-89. ISSN 1210-3292.

Legitimní a nelegitimní války po roce 1990 / Jan Eichler. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 21 /53/, č. 4 (2012), s. 12-24. ISSN 1210-3292.

Medzinárodný krízový manažment. In: Ročenka Ministerstva obrany Slovenskej

- republiky 2014. Bratislava : MO SR, 2015, 89-92 : fotogr. ISBN 978-80-88261-55-0.
- Medzinárodný krízový manažment. In: Ročenka Ministerstva obrany Slovenskej republiky 2015. Bratislava : MO SR, 2016, 59-63 : fotogr. ISBN 978-80-88261-64-2.
- Mehrheitsentscheidung – Europäische Armee – Gemeinsame Verteidigung : Entwicklungstendenzen der ESVP / Jochen Rehr. In: Österreichische Militärische Zeitschrift. - Roč. 45, č. 6 (2007), s. 655-664 : fotogr. ISSN 0048-1440.
- Mezinárodní politické a vojenské organizace, orgány a opatření pro zvládání krizových situací / Vladimír Šilhan. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 14, č. 3 (2005), s. 87-99. ISSN 1210-3292.
- Miesto a úlohy síl ochrany štátnych hraníc v boji proti teroristickému ohrozeniu / Bernard Wisniewski, Bogdan Bocianowski. In: Vojenské obzory. Teoretický časopis. - Roč. 12, č. 1 (2006), s. 34-41. ISSN 1335-2598.
- Mírové operace / Jaromír Zůna. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 16 (48), č. 2 (2007), s. 41-50. ISSN 1210-3292.
- Mnohonárodné expedičné operácie NATO / Matúš Korba. In: Zahraničná politika. Listy SFP, príl. Strategické štúdie. - Roč. 10, č. 3 (2006), s. 2-4. ISSN 1336-2216.
- Obranně-průmyslová spolupráce států V4 do roku 2016 / Erik Jurásek. In: Vojenské rozhledy. Vojensko-teoretický časopis. - Roč. 26 /58/, č. 4 (2017), s. 69-78. ISSN 1210-3292.
- Operace na podporu míru : K některým institucionálním a právním hlediskům. / Rudolf Horák. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 9, č. 4 (2000), s. 44-53. ISSN 1210-3292.
- Politika ochrany: reformulácia konceptuálneho rámca reakcie OSN na ohrozenia mieru a bezpečnosti / Júlia Raticová, Júlia Kaščáková. In: Politické vedy. Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá. - Roč. 15, č. 1 (2012), s. 105-130. ISSN 1335-2741.
- 60 Jahre NATO – Ein Bündnis im Wandel / Johannes Varwick, Benjamin Schreer. In: Österreichische Militärische Zeitschrift. - Roč. 47, č. 4 (2009), s. 403-412 : fotogr. ISSN 0048-1440.
- Společná evropská armáda – realita, či utopie? / Zdeněk Petráš. In: Vojenské rozhledy. Vojensko-teoretický časopis. - Roč. 23 /55/, č. 2 (2014), s. 101-108. ISSN 1210-3292.
- Společná zahraniční a bezpečnostní politika Evropské unie / Radomír Jahoda. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 9, č. 4 (2000), s. 3-10 : tabl. ISSN 1210-3292.
- Srovnávací analýza vybraných pojmů bezpečnostní terminologie / Libor Urban. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 12/44/, č. 3 (2003), s. 64-70. ISSN 1210-3292.
- Súčasný problémy spoločnej európskej zahraničnej bezpečnostnej politiky v globálnom geopolitickom priestore / Matúš Masica. In: Politické vedy. Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá. - Roč. 12, č. 1 (2009), s. 102-119 : fotogr. ISSN 1335-2741.
- Teoretické a terminologické východiská pre skúmanie problematiky mierových operácií / Radoslav Ivančík. In: Politické vedy. Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá. - Roč. 16, č. 1 (2013), s. 30-57. ISSN 1335-2741.
- UNO : Peacekeeping-Operationen des letzten Jahrzehnts / Christian M. Ortner. In: Österreichische Militärische Zeitschrift. - Roč. 39, č. 3 (2001), s. 368-371 : fotogr., tabl. ISSN 0048-1440.
- Velení a řízení v operacích EU / Jaroslav Kulíšek. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 17 (49), č. 3 (2008), s. 29-51. ISSN 1210-3292.
- Viacnárodné jednotky / Roman Kment. In: Armáda. Mesačník Armády Slovenskej republiky. - Roč. 10, č. 5 (2002), s. 4-5 : fotogr. ISSN 1335-0463.

Vyhodnocování bezpečnostních hrozeb a rizik ve válkách postkonfrontačního období / Jan Eichler. In: Historie a vojenství. Časopis Vojenského historického ústavu.- Roč. 53, č. 2 (2004), s. 4-21 : fotogr. ISSN 0018-2583.

Vyhodnotenie bezpečnostných hrozieb a rizík vo vojnách postkonfrontačného obdobia / Jan Eichler. In: Politické vedy. Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá. - Roč. 7, č. 4 (2004), s. 118-155. ISSN 1335-2741.

Význam obranného zpravodajství ve změněných geopolitických podmínkách / Libor Kutěj. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 13, č. 4 (2004), s. 47-53. ISSN 1210-3292.

Zahraniční intervence a separatistické konflikty v Evropě v devadesátých letech. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis

Armády ČR. - Roč. 9, č. 2 (2000), s. 154-173. ISSN 1210-3292.

Zajištění požadovaných schopností kybernetické obrany / Miroslav Feix, Dalibor Procházka. In: Vojenské rozhledy. Vojensko-teoretický časopis. - Roč. 26 /58/, č. 4 (2017), s. 35-53. ISSN 1210-3292.

Zkušenosti z přípravy jednotek pro mírové operace / Igor Kandráč. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 8, č. 2 (1999), s. 60-67 : fotogr. ISSN 1210-3292.

Zkušenosti z mírových operací / Igor Kandráč. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. - Roč. 8, č. 3 (1999), s. 77-83. ISSN 1210-3292.

Zpravodajské zajištění mírových misí OSN a jeho vývoj / Jindřich Marek. In: Historie a vojenství. Časopis Vojenského historického ústavu.- Roč. 57, č. 4 (2008), s. 29-47 : fotogr., tabl. ISSN 0018-2583.

ANOTÁCIE, GLOSÝ

POLLÁK, Miroslav – ŠVORC, Peter (eds.). *SPIŠSKÉ EXODY V 20. STOROČÍ*. Levoča : OZ Krásny Spiš, 2017, 334 s. ISBN 978-80-972534-4-8.

Veľký záujem o prvé vydanie publikácie v roku 2015 a jeho rýchle rozobratie motivovali jej editorov k príprave rozšíreného vydania, ktoré obohatili novými udalosťami vzťahujúcimi sa k problematike exodov spišského regiónu. Ako exody sú vnímané rôzne nedobrovoľné odchody, odsuny, vysídlenia, transfery, deportácie, likvidácie a podobne, ktoré sa udiali na Spiši v priebehu 20. storočia. Autori jednotlivých príspevkov ich približujú v širších súvislostiach, analyzujú príčiny sociálne, politické, náboženské, etnické, národnostné, ich dopady na blízke i širšie okolie, a to nielen v bezprostrednom čase, ale častokrát aj pozdĺž generačného vývoja.

V prvej štúdii *Spiš na prahu novej doby (1914 – 1921)* sa Peter Švorc venuje demografickému vývoju od druhej polovice 19. storočia, vzťahu nemeckého a maďarského obyvateľstva k Slovákom a Rusínom, postojom k udalostiam a dôsledkom 1. svetovej vojny, povojnovému usporiadaniu, k presadzovaniu česko-slovenskej štátnosti. Vychádzajúc z archívnych zdrojov, dobovej tlače a odbornej literatúry opisuje politické, spoločenské, kultúrne programy a aktivity spišských Nemcov, Maďarov, Rusínov a Slovákov v rokoch 1918 – 1919, okolnosti preberania správy čs. štátnou mocou a meniace sa medzietnické vzťahy.

Zuzana Kollárová sa venuje vystaľovaniu spod Vysokých Tatier na prelome storočí, ktoré sa najviac prejavilo v spišských obciach s majoritným slovenským obyvateľstvom. Z lokalít najmasovejších odchodov uvádza počty vystaľovateľov, analyzuje príčiny vystaľovateľských vln. Situáciu dokumentuje príbehmi jednotlivcov,

v prípade návratov upozorňuje na vplyvy v oblasti náboženského života, formovania národného povedomia a podobne.

Milica Majeriková-Molitoris v časti *Slovenský exodus zo severného Spiša* mapuje situáciu po pripojení spišských a oravských obcí k Poľsku v roku 1920. Poľské štátne orgány museli riešiť rôzne prejavy odporu miestneho obyvateľstva, ktoré sa dožadovalo opätovného pripojenia k ČSR a mnohí sa rozhodli pre vystaľovanie do Československa. Následkom pričlenenia slovenských obcí k Poľsku v roku 1938 boli taktiež prejavy nespokojnosti, úteky a početné žiadosti o presťahovanie sa na Slovensko. Násilná polonizácia obyvateľov slovenskej národnosti a odsuny do vnútrozemia Poľska zintenzívnili úteky na Slovensko, ktoré pokračovali až do septembra 1939. Po opätovnom pripojení spišských a oravských obcí k Poľsku v máji 1945, podľa predmníchovského stavu, spustila sa jedna z najväčších emigračných vln v histórii spišských obcí. Zásadný vplyv na masové vystaľovanie mal národnostný a ekonomický útlak sprevádzaný fyzickým i psychickým šikanovaním obyvateľov otvorene sa hlásiacich k slovenskej národnosti, ako aj hospodárske dôvody u ľudí, ktorí po prechode frontu prišli takmer o všetko, či už počas vojenských akcií, alebo rekviráciou nemeckých a ruských vojsk. Autorka opisuje zložitú situáciu utečencov aj na slovenskom území, vrátane existenčných problémov, a činnosť združení a organizácií, ktoré zohrávali významnú pomoc pri ich začleňovaní sa do nových podmienok.

V štúdii *Židia na Spiši a ich exody* sa Ružena Kormošová venuje prierezovo existencii Židov na východnom Slovensku od konca 18. storočia, pokračuje ich emancipačným procesom v Československej republike, následne opisuje protizidovské prejavy v roku 1939 v Podolínci, Spišskej Novej Vsi, Kežmarku, dopady reštriktívnych predpisov, príkazov a nariadení v období vojnovnej Slovenskej republiky. V problematike deportácií do

vyhladzovacích táborov sa venuje udeľovaným výnimkám, opisuje transporty ženské, mužské a rodinné. Problematiku uzatvára povojnovými odchodmi a dôsledkami holokaustu na následný vývoj na Spiši.

Milan Olejník v časti *Nemecká komunita na Spiši v rokoch 1918 – 1948* uvádza čitateľa do problematiky opisom postojov spišských Nemcov k vzniku Československej republiky, snažiacich sa o zachovanie územnej celistvosti predvojnového Uhorska. Približuje dominantné postavenie Spišskonemeckej strany v medzivojnovom období, následne po vzniku Slovenského štátu, Deutsche Partei, postupné zapájanie karpatských Nemcov do vojnového úsilia Tretej ríše, zložitost' nemecko-slovenských vzťahov po vypuknutí SNP, násilnosti voči nemeckému civilnému obyvateľstvu, meniace sa postoje karpatských Nemcov a nárast ich promaďarských tendencií. Po priblížení sa frontu k Spišu začiatkom decembra 1944 autor ilustruje evakuáciu Nemcov, ktorých koniec 2. svetovej vojny zastihol väčšinou v sudetskej oblasti, v Nemecku alebo v Rakúsku, rozkrádanie nemeckého majetku jednotkami Červenej armády a miestnym slovenským obyvateľstvom, neočakávaný návrat časti evakuantov a od konca apríla 1945 zaistovanie a internáciu príslušníkov nemeckej menšiny, s výnimkou osôb, ktoré sa aktívne zúčastnili protifašistického odboja. Autor dokumentuje činnosť povojnového ľudového súdnicstva a celú prípravu a realizáciu odsunu a nezvratného vysídlenia nemeckej menšiny.

Autorská dvojica Michal Šmigel a Alexander Mušíka sa v príspevku *Rusíni-Ukrajinci na Spiši a proces ich presídlenia (opcie) do Sovietskeho zväzu* venuje špecifikácii tohto etnika v danom geopolitickom a historickom kontexte, rôznorodosti jeho etnickej identifikácie, migrácii Rusínov-Ukrajincov zo Spiša na prelome 19. a 20. storočia a následne ich migrácii v povojnových rokoch 1945 – 1950. Autori približujú

vznik čs.-sovietskych dohôd o opcii a vzájomnom presídlení obyvateľstva v rokoch 1945 – 1946, vyostrovanie situácie na severovýchodnom Slovensku v dôsledku informácií o zámeroch čs. národnostnej politiky a posilňovaní pozície národného štátu. Dokumentujú formy propagandy a agitácie presídlenia do ZSSR, kolonizovanie opustených nemeckých a maďarských obcí Horného Spiša, samotný proces presídlenia na Ukrajinu, v rámci ktorého sa postupne vyľudňovali viaceré obce v okresoch Bardejov, Svidník, Snina, Medzilaborce, Stropkov, Sabinov, Stará Ľubovňa, Kežmarok a iných, ale tiež rozčarovanie prvých optantov vo Volynsku z podmienok, ktoré boli častokrát horšie, než tie, z ktorých sa vystaňovali. Autori konštatujú, že výsledky opcie a presídlenia do ZSSR nesplnili očakávania ani jednej zainteresovanej strany – sovietskych orgánov, optantov, ani čs. politickej reprezentácie, ktorá očakávala konsolidáciu kritickej povojnovej situácie na východnom Slovensku a vyriešenie ukrajinskej otázky.

Patrik Dubovský sa v práci *Likvidácia rehoľných diel a jej dosah na Spiši v 50. rokoch 20. storočia* venuje komunistickej likvidácii početnej rehoľníckej komunity na Slovensku v rámci akcií Kláštor – K, K1 a K2, v priebehu ktorých počas niekoľkých týždňov deportovali rehoľníkov do sústredovacích internačných kláštorov na Slovensku. Najpevnejších vo viere vyviezli zo Slovenska do kárneho (disciplinárneho) kláštora v Čechách, mladých rehoľníkov poslali na vojenskú službu alebo brigádnickej pobyty, mnohých študentov teológie do pracovno-technických práporov. Komunistický režim popretfhal väzby rehoľníkov s ich pôvodným prostredím a cirkevnou službou, aby veriaci a chovanci reholí zostali bez ich vplyvu. Nasledovalo zhabanie majetku mužských reholí a v mnohých prípadoch zničenie ich duchovného bohatstva. Podobne autor opisuje aj likvidačné osudy ženských rehoľných rádov na východnom Slovensku – perzekúcie rehoľníčok,

ktoré na Spiši začali už v roku 1949, ich vylúčenie zo školstva, osudy rehoľníčok v zdravotníctve a sociálnych službách. Rehoľné sestry mohli zostať pracovať len v ústavoch, charitných domovoch a domovoch dôchodcov, kde nebol nedostatok pracovných síl. Perzekúcie rehoľníčok pokračovali do roku 1961 a znovu ožili počas normalizácie.

Miroslav Pollák opisuje *Gulagovské exody na Spiši*, ktoré prebiehali od januára do júna 1945 a počas ktorých boli čs. občania násilne odvedení vojakmi Červenej armády, príslušníkmi sovietskej tajnej polície NKVD, resp. SMERŠ, do sovietskych pracovných a kárnych táborov, buď na základe súdneho procesu sovietskeho represívneho právneho systému alebo v dôsledku svojvoľného rozhodnutia ruských silových zložiek v spolupráci s domácimi udavačmi. Autor uvádza počty odvedených zo Spišskej Belej, Kežmarku, Popradu a obcí v ich okolí. Skrátený prepis zápisu z kroniky spišskej obce Bystrany ilustruje spoločenskopolitickú situáciu v obci v januári 1945, spôsob vytvárania zoznamov odvedených, atmosféru udávania a podobne. O priebehu zatýkania, odsune, neľudských podmienkach a nepredstaviteľne ťažkej práci v gulagu i návrate vypovedá svedectvo Františka Čambala, ktorý bol ako 17-ročný študent gymnázia v Spišskej Novej Vsi odsúdený súdom 4. ukrajinského frontu za vymyslenú špionáž na 15 rokov a zo sovietskeho gulagu sa vrátil v decembri 1953 po necelých deviatich rokoch.

Peter Švorc po historickom priereze slovenského družstevníctva od 19. storočia v kapitole *Kolektivizácia poľnohospodárstva a jej dosah na spišských roľníkov* analyzuje dôsledky 2. svetovej vojny na spišské roľníctvo, rozdeľovanie nemeckého, prípadne maďarského majetku miestnemu obyvateľstvu a pristáhovalcom, súvislosti pozemkovej reformy, ktorá sa okrem pôdy po spišských Nemcoch týkala aj cirkevnej pôdy. Kolektivizácia poľnohospodárstva sa na Spiši, podobne ako na väčšine slovenského vidieka, začala propagandistikou kampaňou

na zakladanie jednotných roľníckych družstiev. Po neúspechoch s dobrovoľným vstupom do družstiev pokračovala stanovením neprimeraných kontingentov pre jednotlivu hospodáriacich roľníkov, z ktorých sa postupne stávali „nepriatelia ľudovodemokratického zriadenia“, čoho dôsledkom boli rôzne sankcie, postihy, represie. Autor opisuje špecifiká roľníckej činnosti na Spiši, atmosféru sprevádzajúcu prvú vlnu kolektivizácie v rokoch 1949 – 1953, keď vznikali družstvá nižšieho typu bez záujmu výkonných roľníkov, zmiernenie tlaku na kolektivizáciu po smrti Stalina a Gottwalda, vystupovanie z družstiev, prípadne ich rozpad a novú vlnu kolektivizácie od roku 1956 s jej dôsledkami. V roku 1960 existovali roľnícke družstvá vo vyše 55 percentách spišských obcí, v ostatných, predovšetkým v horských dedinách, hospodárili súkromne. Spišskí roľníci boli tak donútení po februári 1948 opustiť nielen tradičný spôsob hospodárenia, ale i svojho života.

Zuzana Kollárová sa v príspevku *K exodom Rómov na Spiši od vzniku Československej republiky v roku 1918 do roku 1989* zaoberá špecifickým postavením rómskeho etnika, postojom majoritného obyvateľstva, legislatívnymi aspektmi ovplyvňujúcimi ich život v medzivojnovom období, diskriminačnými opatreniami proti Rómom v období vojnovnej Slovenskej republiky, sústredovaním v pracovných táboroch a útvaroch. V povojnovom období opisuje postoj štátnych orgánov, charakteristický buď ich vnímaním ako obetí vojnových perzekúcií alebo pretrvávajúcou kontinuitou diskriminácie, predsudkov a averzií, približuje činnosť komisií pre riešenie cigánskej otázky, ktoré boli zamerané na zamestnanosť Rómov, ich zdravotný stav, vzdelanosťnú úroveň, bytové podmienky. Autorka analyzuje dôsledky násilnej rómskej asimilácie, sťahovanie Rómov do Čiech, likvidáciu jednotlivých rómskych osád na Spiši, sťahovanie Rómov do miest v 80. rokoch. Autorka konštatuje, že v priebehu povojnových desaťročí sa Rómovia buď

vymanili z chudoby, alebo sa napriek pomerne veľkému úsiliu štátnych orgánov vrátili k pôvodnému spôsobu života.

Publikáciu uzatvárajú *Exody v roku 1968 na Spiši (okres Poprad a Kežmarok)* od Boženy Malovcovej. Autorka opisuje vplyvy celospoločenského obrodného procesu v prvej polovici roka 1968 na dianie na regionálnej úrovni, uvádza konkrétne udalosti, ktoré sa odo dňa spojeneckej vojenskej invázie odohrali v Poprade, Starom Smokovci, Kežmarku, Veľkom Slavkove, Šuňave, až po konsolidačné a normalizačné opatrenia. Konštatuje, že len v priebehu augustových dní emigrovalo z Východoslovenského kraja 686 osôb, z čoho najväčší počet tvorili obyvatelia Košíc, za ktorými nasledoval okres Poprad s počtom 76 osôb.

V jednotlivých udalostiach a „príbehoch“ publikácie nedefilujú len obeť násilia, pomsty, karierizmu, klamstva, zbabelosti a podobne, ale tiež na jednej strane rôzni spolupáchatelia a na druhej prejavujúci pomoc, odvahu, ľudskosť, a tak v danom časovom odstupe umožňujú objektívnejšie videnie zložitých dejinných udalostí multietnického spišského regiónu.

Božena Šed'ová

MATOUŠEK, Otto. *ANABASE BEZEJMENNÝCH BRÁŠKŮ*. Praha : Československá obec legionárska, 2017, 57 s., fotografie v texte. ISBN 978-80-87919-30-9.

Otto Matoušek (1890 – 1977) bol ruský legionár a súčasne aj umelec, pretože mal už z predvojnových čias patričné odborné školenie. Po absolvovaní mestskej obchodnej akadémie v Plzni študoval v rokoch 1910 – 1915 na Akadémii výtvarných umení v Prahe a absolvoval aj grafický kurz v Technologickom múzeu.

Po vypuknutí vojny narukoval do rakúsko-uhorskej armády a spolu so svojim slávnym plzenským 35. peším plukom odišiel na haličský front. Do ruského

zajatia sa dostal už 31. augusta 1915 na rieke Strype. Potom prešiel zajateckými tábormi vo Varvalopolji a Suzdali vo Vladimírskjej gubernii. Tam sa prihlásil do československého dobrovoľníckeho vojska, do ktorého ho zaradili 31. júla 1916. V septembri 1916 absolvoval v Borispole dôstojnícky kurz, v januári 1917 bol členom dôstojníckej zálohy v Bielgorode a 31. mája 1917 sa k svojej jednotke vrátil ako práporčík. Pôsobil v 6. pešom pluku „Hanáckom“ v pozícii veliteľa výzvednej roty. Zúčastnil sa v bojoch pri Bachmači a čoskoro sa stal veliteľom improvizovaných obrnených vlakov. Ďalej bojoval pri Marianovke, Omsku, Ťumeni, Jekaterinburgu, Perme a Samare. V roku 1919 ho vyslali na študijnú cestu do Japonska a tamjší pobyt mu poskytol nové impulzy pre jeho umeleckú tvorbu. Okrem iných miest navštívil Jokohamu, Kjótó, Ósaku a Tokio. Jeho pohľady na Nagasaki sú unikátnym svedectvom o podobe mesta, ešte z časov predtým, ako ho zničila atómová bomba v auguste 1945. Po návrate z Japonska sa Matoušek vrátil k svojmu pluku, kde okrem veliteľských funkcií zastával aj miesto spoluredaktora časopisu 6. pluku „Hanák“ a podieľal sa na jeho tvorbe. Do vlasti sa vrátil v júni 1920 cez Hongkong, Singapur a Colombo na parníku President Grant v hodnosti štábného kapitána.

Nadriadení hodnotili Matouška ako energického a schopného dôstojníka. Nebol len vojakom, ale bol aj umelcom, ktorý v časoch voľna kreslil a maľoval výjavy zo života legionárov v Rusku. Zanechal po sebe veľké množstvo umeleckých diel, ktoré približujú boje Čechov a Slovákov v Rusku a aj každodenný život našich dobrovoľníkov.

Matoušek sa v Československu prihlásil do aktívnej služby v armáde. V priebehu roku 1922 ho vyslali ako maliara na bojisko pri Zborove a vo výprave zastával aj funkciu člena dokumentačnej komisie, ktorá exhumovala pozostatky Neznámeho vojaka z mohyly v Cecovej

(dnes Kalinivka) a previezla ich do Prahy. Z tejto cesty vyhotovil Matoušek množstvo obrazov a linorytov, ktoré potom umiestnili v Pamätníku oslobodenia. Matoušek v tejto inštitúcii aj pracoval až do roku 1924. Potom slúžil v 1. pešom pluku Majstra Jána Husa v Českých Budejoviciach. Svoju dôstojnícku dráhu ukončil zo zdravotných dôvodov v roku 1938. Po okupácii Čiech a Moravy sa hneď zapojil do odboja v rámci skupiny „Vasil Škrach“. Gestapo ho zatklo v marci 1943 a väznilo v Terezíne a na Kladne. Koncom roka 1943 ho odviekli do koncentračného tábora Flossenbürg. Dňa 19. apríla 1945 ho zaradili do pochodu smrti, ktorý našťastie už 23. apríla oslobodili Američania v bavorskom Stamsriede. Aj utrpenie z väzenia Matouška inšpirovalo k viacerým umeleckým dielam, ktoré stvárnil ako väzeň číslo 2577. Ešte v roku 1945 vznikol jeho cyklus *Koncentrák*. Zapojenie do odboja a väzenie v koncentráku ho ako bývalého ruského legionára a účastníka bojov proti bolševikom zrejme zachránilo pred prenasledovaním po februári 1948, čomu sa nevyhli mnohí iní bývalí legionári. Matoušek zomrel 3. marca 1977 a časť jeho diel vlastní jeho rodina, ktorá ich v spolupráci s Československou obcou legionárskou sprístupnila na výstave v Národnom pamätníku na Vítkove v Prahe.

Jednotlivé časti výstavy z Matouškových diel mapujú priebeh udalostí v rokoch 1914 – 1920 a sú zostavené do častí: Mobilizácia, Odchod na front, Prísaha Českej družiny v Kyjeve, V zákopoch, V zajateckom tábore, Zborov, Bachmač, Život v tepluškách, Evakuácia do vlasti, Japonsko a návrat do vlasti.

Ferdinand Vrábek

BÁRTA, Milan – KALOUS, Jan – POVOLNÝ, Daniel – SIVOŠ, Jerguš – ŽÁČEK, Pavel. *BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK NÁČELNÍKŮ OPERATIVNÍCH SPRÁV STÁTNÍ BEZPEČNOSTI V LETECH 1953 – 1989.* Praha 2017, 583 s. ISBN 978-80-200-2690-3.

Český Ústav pro studium totalitních režimů a Nakladatelství Academia vydali v roku 2017 obsiahly, takmer 600-stranový biografický slovník náčelníkov operativních správ bývalej Štátnej bezpečnosti. Ide o vynikajúcu pomôcku pre každého bádateľa zaoberajúceho sa jednou z najvplyvnejších a najobávanejších mocenských pák komunistického režimu u nás. Slovník približuje kariérne profily 64 náčelníkov rozvedky, kontrarozvedky, vojenskej kontrarozvedky, správ sledovania, ochrany stranických a štátnych činiteľov a napokon správy spravodajskej techniky. Po Biografickom slovníku predstaviteľov MV v rokoch 1948 – 1989: ministri a ich námestníci (ÚSTR 2009) ide o druhé dielo mapujúce personálne obsadenie dôležitých pozícií bezpečnostno-represívneho aparátu komunistického Československa.

Publikácia sa člení na šesť kapitol, pričom v každej sa nachádzajú portréty náčelníkov tej – ktorej správy. Dôležitou súčasťou každej kapitoly je aj úvod, ktorý približuje rámcový organizačný vývoj danej operatívnej správy ŠtB. To je obzvlášť vítané, pretože kým v prípade rozvedky, kontrarozvedky či vojenskej kontrarozvedky platí, že vývoj ich organizačnej štruktúry je v sledovanom období už podrobne popísaný, resp. k tejto problematike je možné nájsť kvalitnú literatúru vo väčšom množstve či lepšej kvalite, v prípade správ sledovania, spravodajskej techniky a najmä Správy ochrany stranických a štátnych činiteľov je odborných prác podstatne menej. Táto časť je dôležitejšia najmä pre menej zorientovaných čitateľov, ktorým tak poskytnete dostatok informácií o prostredí, v ktorom jednotliví náčelníci správ pôsobili, často dlhé roky či dokonca desiatky rokov, prípadne celú kariéru a načrtne problematiky, v ktorých daná osoba profesionálne pôsobila. Zárukou kvality diela je aj autorský kolektív, ktorý tvoria poprední českí odborníci a dlhoroční bádatelia na poli bezpečnostných zložiek komunistického Československa (M. Bárta,

J. Kalous, D. Povolný a P. Žáček), ako aj J. Sivoš, ktorý je, nepochybne, najlepším odborníkom na túto problematiku z našej strany rieky Moravy.

Autorský kolektív prijal minimálnu podobu hesla, ktoré musí v každom jednom prípade obsahovať meno a fotografiu náčelníka, dátum a miesto narodenia a úmrtia, vzdelanie, rodinné zázemie, pôvodné povolanie a profesionálna kariéra v ŠtB, ako aj dáta vymenovania do funkcie náčelníka správy a odvolania z nej, či dôvody odvolania. Nasleduje aj ďalšia kariéra v zbore či mimo neho, dosiahnutá hodnosť, politická angažovanosť, vyznamenania, medaile a ďalšie informácie. Táto suma poznatkov umožňuje reálne zhodnotiť sociálne zázemie veliteľského zboru Štátnej bezpečnosti, ich vzdelanostnú úroveň (keď je nepochybne rozdiel medzi riadnou vysokou školou a rezortnými či straníckymi kurzami), do istej miery aj mieru politickej angažovanosti, či vyhodnotiť kariérny postup a jeho rýchlosť. V nejednom prípade sú zaujímavé aj poznatky o ďalšom služobnom pôsobení osôb, po odchode z rezortu vnútra. A na-

pokon, súčasťou každého hesla sú aj pramene a literatúra, z ktorých autor hesla pri jeho písaní vychádzal. Ide teda, ako je z uvedeného zrejme, o plnohodnotnú sumu informácií. Na druhú stranu nevýhodou encyklopedického spracovania je, že vo viacerých prípadoch tu absentuje vysvetlenie dôležitých faktov. Napríklad značne absentuje vysvetlenie zákulisia na prvý pohľad nelogického menovania Miloša Hladíka, ktorý bez akéhokoľvek zrejmeho vysvetlenia prešiel z aparátu strany, resp. Rady vzájomnej hospodárskej pomoci priamo na post náčelníka I. správy (rozvedky) Federálneho ministerstva vnútra.

V globále teda môžem konštatovať, že ide o vydarené encyklopedické dielo, o príručku, ktorá bude veľkou pomocou pre každého bádateľa v dejinách komunistického bezpečnostného aparátu. Som presvedčený, že autori poctivým spôsobom naplnili ambície pripraviť publikáciu, ktorá prinesie množstvo poznatkov a ktorá bude ešte dlhý čas veľkým pomocníkom pri práci ostatných historikov aj záujemcov o problematiku Štátnej bezpečnosti.

Matej Medvecký

KRONIKA

VERNISÁŽ VÝSTAVY „GENERÁL MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK 1880 – 1919“

V rámci pietnych spomienok na 99. výročie tragického úmrtia generála Milana Rastislava Štefánika predstavili 3. mája 2018 zástupcovia Nadácie Milana Rastislava Štefánika v evanjelickom kostole a. v. na Košariskách verejnosti novú panelovú výstavu o živote a diele ich rodáka a jedného z najvýznamnejších slovenských vedcov, politikov, diplomatov a vojakov – Milana Rastislava Štefánika. Autori výstavy – Ján Fuska, Pavel Šesták a Ferdinand Vrábel na dvanástich paneloch približujú jeho rodný kraj, rodinné zázemie a roky štúdií a predstavujú Štefánika ako vedca, diplomata, politika a vojaka. Výstava je určená širokej verejnosti a najmä školskej mládeži. Po uvedení výstavy v Štefánikovom rodnom kraji na Košariskách, Brezovej pod Bradlom a Myjave bude výstava kolovať po celom Slovensku a jej autori ju predstavia záujemcom v školách, múzeách, kultúrnych domoch a knižniciach.

Výstava je koncipovaná ako príspevok Nadácie M. R. Štefánika v Bratislave k stému výročiu osláv vzniku Československej republiky, o ktorej vznik sa svojou neúnavnou obetavou prácou a pôsobením na diplomatickom i bojovom poli vo všetkých krajinách Dohody zaslúžil aj Štefánik a zároveň je pripravená aj k budúcoročnému stému výročiu jeho tragického skonu. Výstavu podporilo Ministerstvo obrany Slovenskej republiky a spolufinancovala ju aj nadácia. K výstave bola vydaná aj brožúrka a pripravuje sa aj multimedialne CD.

Ferdinand Vrábel

VEDECKÁ KONFERENCIA ČÁSLAV 1618. POČÁTEK ČESKÉ VÁLKY

V dňoch 16. – 17. mája 2018 sa v Čáslavi, pri príležitosti 400. výročia vypuknutia českého stavovského povstania a zároveň vypuknutia tridsaťročnej vojny, konala medzinárodná vedecká konferencia pod názvom *Čáslav 1618. Počátek české války*. Na konferencii odznelo 15 referátov reflektujúcich z rôznych úrovní predovšetkým vojensko-politické aspekty tejto významnej historickej udalosti. Slovenskú republiku na tomto vedeckom podujatí reprezentoval samostatný vedecký pracovník Vojenského historického ústavu v Bratislave doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD., ktorý predniesol referát *Uhorské stavovské povstania a tridsaťročná vojna*. V rámci jednotlivých referátov a obsažnej diskusie sa účastníci mali možnosť oboznámiť s mnohými aspektmi tejto udalosti, ktorá sa zapísala do dejín ako v podstate prvá globálna vojna na európskom kontinente. Súčasťou konferencie bola aj exkurzia po čáslavskom bojisku.

www.vhu.sk

100. VÝROČIE ODOVZDANIA BOJOVEJ ZÁSTAVY ČS. LÉGIÁM V TALIANSKU

Dňa 24. mája 2018 si pripomíname 100. výročie odovzdania bojovej zástavy čs. légiám v Taliansku. Konkrétne v tento deň, v roku 1918, ktorý bol dňom 3. výročia vstupu Talianska do vojny, sa na rímskom námestí Piazza Venezia, pri pomníku zjednotiteľa Talianska, kráľa Vittoria Emanuela II, uskutočnilo slávnostné odovzdanie bojovej zástavy čs. légiám v Taliansku. V tento pamätný deň odovzdal taliansky premiér Vittorio Emanuel Orlando plk. Milanovi Rastislavovi Štefánikovi prvú bojovú zástavu československým légiám, čím uznal existenciu ČSR ešte pred jej vznikom. Z rúk podpredsedu Československej národnej rady v Paríži, plk. Milana Rastislava Štefánika, bola následne odovzdaná veliteľovi 1. čs. divízie v Taliansku generálovi Andrea Grazianimu. Slávnosť sa stretla s veľkým záujmom a podporou talianskych politických elít, ale aj širokej talianskej verejnosti. Zúčastnili sa na ňom taliansky ministerský predseda *Vittorio Emanuel Orlando*, sedem členov talianskej vlády, britský následník trónu a mnoho ďalších významných osobností. Triumfálny úspech mal prejav podpredsedu Československej národnej rady v Paríži plk. Milana Rastislava Štefánika. Od roku 2004 je na hore uvedenom rímskom námestí umiestnená pamätná tabuľa, venovaná spoluzakladateľovi prvého samostatného štátu Čechov a Slovákov, generálovi

Milanovi Rastislavovi Štefánikovi. Nachádza sa oproti palácu, kde 24. mája 1918 odovzdal taliansky premiér Orlando Štefánikovi prvú zástavu československých légii. Slovákom má pri návšteve Ríma pripomenúť, že aj my sme Európania a v jej histórii sme zohrávali dôležitú rolu.

www.vhu.sk

VEDECKÁ KONFERENCIA O MATÚŠOVI DULOVI

V dňoch 21.–22. júna 2018 sa v Martine uskutočnila vedecká konferencia o významnom slovenskom politikovi, právnikovi a národnom činiteľovi Matúšovi Dulovi (28. 6. 1846 – 13. 6. 1926). Konferencia sa konala ako súčasť už XIV. ročníka Dní Milana Hodžu pod záštitou predsedu vlády Slovenskej republiky Petra Pellegriniho a ministerky školstva vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky Martiny Lubyovej. Podujatie organizoval Ústav politických vied SAV v Bratislave v spolupráci s Evanjelickým a. v. cirkevným zborom v Martine a mestom Martin.

Konferencia o Matúšovi Dulovi, advokátovi, predsedovi Slovenskej národnej strany a predsedovi Slovenskej národnej rady sa zamerala na jeho všestranné pôsobenie, ktoré vyvrcholilo práve v roku 1918 pri vzniku Československej republiky. Podujatie, z ktorého bude vydaný aj zborník referátov, je tak dôstojným príspevkom k stému výročiu vzniku spoločného štátu Slovákov a Čechov.

Prierezový referát o Matúšovi Dulovi a jeho miestom v slovenskej politike predniesol riaditeľ Ústavu politických vied SAV v Bratislave Miroslav Pekník a o Matúšovi Dulovi v kontexte uhorskej politiky po rakúsko-uhorskom vyrovnaní referoval Ivan Mrva. Dulu ako právnika a advokáta predstavili v kontexte pôsobenia ďalších slovenských advokátov a ich miestom v slovenskom národnom hnutí (bratia Mudroňovci, Miloš Štefanovič, Štefan Fajnor a ďalší) Jozef Vozár a Viktória Hellenbart. O Turčianskom Svätom Martine v dobe Matúša Dulu predniesli príspevok a názornú prezentáciu Branislav Zacharides a Igor Dobrovolný. Následne o významnom podiele Matúša Dulu pri výstavbe Národného domu v Turčianskom Sv. Martine referoval Miloš Kovačka, ktorý zdôraznil, že tento Národný dom, ktorý sa vtedy mohol nazývať len ako „Dom“, kde sa hrávali aj slovenské divadlá, sa stal náhradou za zatvorenú Maticu slovenskú a v jeho priestoroch sa položili základy budúcich vrcholných kultúrnych a vedeckých inštitúcií: Slovenskej národnej knižnice, Slovenského národného múzea a obnovej Matice slovenskej, čo však umožnil až vznik Československej republiky v októbri 1918. Matúš Dula sa stal aj jedným zo spolupredsedov „oživotvorenej“ Matice slovenskej. Nadežda Jurčišinová oboznámila auditórium o vzťahoch Matúša Dulu s Československou jednotou a o Dulovi, Turci a Slovenskej národnej rade v časoch prevratu referoval Tomáš Adamčík. Nad problémom správnosti alebo nesprávnosti vyhlásenia pasivity Slovenskej národnej strany po vzniku prvej svetovej vojny sa zamýšľal Ferdinand Vrabel, ktorý zdôraznil, že pasivita, o ktorej predsedníctvo strany rozhodlo 5. augusta 1914, bola vyhlásená len navonok pre verejnosť, aby sa predišlo prenasledovaniu slovenských vlastencov, ale Dula napriek tomu pokračoval nielen vo svojich advokátskych aktivitách, keď obhajoval prenasledovaných Slovákov a v ich záujme intervenoval aj u uhorského ministerského predsedu Istvána Tiszu, ale aj v obozretnej politickej činnosti, ktorú zintenzívnil v roku 1918. Jej výsledkom bola nielen dôverná porada slovenských politikov v Turčianskom Sv. Martine 24. mája 1918 a neskoršie založenie Slovenskej národnej rady, ale najmä organizácia deklaračného zhromaždenia 30. októbra 1918. To by bez prípravných krokov, napriek proklamovanej pasivite, nebolo možné zorganizovať. Konceptami slovenskej

politiky a miestom Matúša Dulu v nových podmienkach po vzniku československej republiky sa zaoberal Peter Zelenák. Zaujímavé poľské, moravské a české paralely k Dulovi rozobral Vladimír Goněc a otázkami stranického a politického systému v počiatkoch československého štátu sa zaoberal Svetozár Krno. Úlohu Matúša Dulu pri organizovaní „oživotvorenia“ – čo je dobový termín, ktorý sa vtedy používal – rozobral Jozef Schwarz a dokumentmi o Dulovi v zbierkach Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice v Martine sa zaoberal Jozef Beňovský. Medzi ďalšími hodnotnými príspevkami možno uviesť aj vystúpenia Jozefa Lysého a Lukáša Krajčira.

Ferdinand Vrábel

POKYNY PRE AUTOROV

Spôsob odovzdávania rukopisov

Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajú, resp. posielajú zásadne v textových editoroch Word. Poznámky vrátane bibliografických odkazov je potrebné vkladať pomocou programu WORD na vkladanie poznámok/odkazov pod čiarou – nie písať ich mechanicky vzadu za textom štúdie. Súhrnný zoznam použitej literatúry treba uvádzať v abecednom poradí na konci príspevku. K štúdiu je potrebné pripojiť abstrakt (v slovenčine do 10 riadkov), 5 kľúčových slov v slovenskom aj anglickom jazyku; resumé v slovenčine v rozsahu cca jednej strany, zaslať osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu, číslo účtu v tvare IBAN, telefonický a emailový kontakt, adresu zamestnávateľa. Zaslaním príspevkov a osobných údajov dávajú autori redakcii a určeným pracovníkom plný súhlas na ich spracovanie, pričom tí plne rešpektujú pravidlá GDPR na ochranu osobných údajov.

Text sa nepokúšať zalamovať ani špeciálne upravovať, odstavce bez tabulátora! Písmo Times New Roman, veľkosť 12, v poznámkovom aparáte veľkosť 10, normal, bez zvýrazňovania. Riadkovanie 1,5. V prípade priamych citácií písať kurzívou. Prílohy: Obrázky: Obrazové prílohy poprosíme zasielať samostatne vo formáte jpg, jpeg, bmp v rozlíšení min. 300 dpi a riadne označené a identifikované. V texte uveďte popisom, kde by mal byť obrázok umiestnený. Tabuľky, grafy: Tabuľky a grafy je potrebné zasielať v osobitnom súbore v štandarde xls, xlsx (excel)

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal prekročiť 40 strán (minimálny má rozsah 15 s.) Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Pri anotáciách a recenziách je potrebné uvádzať ISBN Počet normostrán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov vrátane medzier na stranu).

Základnou citačnou normou je STN 690 (010197) – Dokumentácia. Bibliografické odkazy

Odkaz na monografie

VÁROŠ, Milan. *Posledný let generála Štefánika*. Bratislava : International, 1994, s. 56. ISBN 80-215-0149-9.

PEJSKAR, Jožka (ed.). *Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981*.

B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121. ISBN 3 8577 01 203.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

Odkaz na štúdie (v prípade, že je uvedený v zborníku aj editor, uveďte ho za názvom zborníka:

ŠPIRKO, Dušan – LUPTÁK, Miroslav. Obrana bratislavského predmestia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 1, s. 9-10. ISSN 1335-3314.

(pri cudzojazyčných zdrojoch uvádzať v príslušnom jazyku, napr. anglický zdroj: In

Army History, 2003, vol. 59, no. 1, p. 13-15.)

DEIGHTON, Leon. *Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque*. Prel. Kárník, Zdeněk. Praha : Argo, 1994, s. 85. ISBN 80-85794-08-X.

Odkaz na už citovaný zdroj v texte

PEJSKAR, ref. 2, s. 97; číslo ref. je číslo poznámky pod čiarou, v ktorej sa nachádza citovaná práca 1.-krát s celým bibliografickým údajom

- v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref. 2, s. 93.
- autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov, uvádzame: ŠPIRKO, Dušan et al.
- v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev, píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha : Naše vojsko; Bratislava : Magnet Press, 1999,
- údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu

Odkaz na archívny dokument

MVSR-Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), f. Minister Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska, 1918-1928 (ďalej f.), škatuľa (ďalej šk.) č. 277, sign. č. 1234/1920 prez

Pri opakovaných záznamoch uvádzať Tamže, s. 8 (nie tamtiež)

- najfrekvencovanejšie skratky archívov: SNA Bratislava, VÚA-VHA Praha, VHA Bratislava, NA Praha, AM SNP B. Bystrica,

Používanie skratiek a označovanie

Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Lucia NOVÁKOVÁ, PhD., Katedra klasickej archeológie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity, Hornopotočná 23, Trnava 91701, Slovenská republika, email: lucia.novakova@truni.sk

PhDr. Peter ROHÁČ, Obchodná akadémia, Myslenická 1, 902 01 Pezinok, Slovenská republika, email:rohac.peto@gmail.com

Doc. PhDr. Pavol VALACHOVIČ, PhD., Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Námestie J. Herdu č. 2, 917 01 Trnava, Slovenská republika, email: pavolvalachovic@gmail.com

Mgr. et Mgr. Klára ANDRESOVÁ, Ústav informačních studií a knihovnictví, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, U Kříže 8, 158 00, Praha 5 – Jinonice; Vojenský historický ústav Praha, U Památníku 2, 130 05, Praha 3, Česká republika, email: klara.andresova@email.cz

PhDr. Viliam ČIČAJ, CSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika, email: viliam.cicaj@savba.sk

plk. v. v. Dr. Miloslav PŮČIK, CSc., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava, Slovenská republika, email: milopucik@gmail.com

Mgr. Ján VAVRUŠ, PhD., ARDIG GesmbH, Porschestraße 39, A-3100 St. Pölten, Rakúska republika, email:jvavrus@seznam.cz

Michal PLAVEC, Národní technické muzeum Praha, Kostelní 42, 170 78 Praha 7, Česká republika, email: Michal.Plavec@ntm.cz

Vojenská história 3/2018

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
v spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Kontaktná adresa: redakciavh@gmail.com

Grafická úprava: ULTRA PRINT DIGITAL, s r. o.

Redakčná rada: doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Milena Balcová, PhDr. Viliam Čičaj, CSc., PhDr. Igor Graus, PhD., Mgr. Peter Chorvát, PhD., Mgr. Peter Kralčák, PhD., Mgr. Matej Medvecký, PhD., PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., PhDr. Richard Pavlovič, PhD., pplk. v zál. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

Medzinárodný redakčný kruh: pplk. Dr. Tibor Balla, DrSc. – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest; Dr. István Janek, PhD. – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest; PhDr. Michal Lukeš, PhD. – Národní muzeum, Praha; Mgr. Mateusz Gniazdowski, PhD. – Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa; PhDr. Jiří Rajlich – Vojenský historický ústav, Praha; Dr. Harold E. Raugh, Jr., U.S. Army Europe, APO AE 09096 USA; Dr. Martin Zückert – Collegium Carolinum Forschungstelle für böhmischen Länder, München

Časopis je indexovaný v medzinárodných databázach:

The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)
European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS)

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Fax: + 421/2/48207719

Schválené do tlače dňa: 9. 7. 2018

EV734/08

IČO vydavateľa: 00309591

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: HSa MO SR, OdVČ, PoO, Kutuzovova 8, Bratislava

Na obálke je jeden z plagátov vyzývajúcich slovenských krajanov na vstup do čs. légii vo Francúzsku. Ich autorom bol Vojtěch Preissig, významný český grafik a maliar, účastník protirakúskeho a protinacistického odboja.